Buletinul

Comisiei istorice a României

publicat de

Ioan Bogdan
Președintele Comisiei.

Vol. 1.

Cu 6 planșe în fototipie.

București
Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă
1915

Buletinul

Comisiei istorice a României

publicat de

Ioan Bogdan
Preşedintele Comisiei.

Vol. 1.

Cu 6 planşe în fototipie.

Bucureşti
Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă
1915

P R E F A Ț Ă

Studiile și documentele ce se publică în acest prim volum al Buletinului Comisiei istorice a României s'au tipărit, precum se vede din edițiile separate, în cursul anilor 1912—1914. Apariția lor într'un volum a întârziat așa de mult, fiindcă am tot nădăjduit să pot pune în acest volum și alte articole interesante din punct de vedere metodologic și bibliografic. Persoanele cărora m'am adresat nu mi-au acordat însă concursul dorit, iar unii membri ai Comisiei, ocupați cu alte lucrări, n'au putut să-mi dea o colaborare mai activă la această publicație. Nădăjduesc că în viitor colaborarea celor ce sunt chemați și au datoria să contribue la progresul științelor istorice în țara noastră are să fie mai asiduă decât în acești ani începători ai Comisiei noastre istorice.

Aș mai fi dorit ca în primul volum al Buletinului nostru să pot pune ca parte oficială o dare de seamă generală asupra activității de până acum a Comisiei. Dar unele ediții ale ei din cele mai importante, cum este cronica lui Simion Dascălul, Psaltirea Scheiană, cronica lui Neculce și a Ghiculeștilor, sunt încă în curs de publicație și vor fi terminate unele la sfârșitul anului acestuia altele în anul viitor. Astfel, despre toate normele ce ne-au condus în edițiile noastre nu puteam vorbì înainte de a fi apărut și aceste lucrări.

Lipsa de mai mulți colaboratori bine pregătiți ne-a împiedecat să realizăm tot ce am fi dorit a realizà în ceì cinci ani de existență a Comisiei istorice a României. Nu vom pierde însă curajul, ci vom merge mai departe pe calea apucată, având ferma credință că lucrările noastre deschid o eră nouă atât în ce privește publicațiunile de izvoare istorice române și meto-

dica lor specială, cât și în ce privește publicarea monumentelor noastre literare vechi.

Indicele acestui volum va păreà poate prea mare. Este indicele întocmit de d-l D. Russo pentru ediția separată a monografiei sale «Critica textelor și tehnica edițiilor», continuat, cam după aceleași norme, pentru celelalte studii și documente cuprinse în Buletin. Cititorii vor găsì aici și indicele textului „Sămile mânăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742“, pe care mi s'a părut superfluu să-l dau și în ediția separată.

I. Bogdan.

București, Iunie 1915.

CUPRINSUL

STUDII

DOCUMENTE

Pag.

Studii.

D. Russo

Critica textelor şi tehnica ediţiilor.

Prefață.

Scopul articolului

În articolul de față am încercat să urmăresc soarta textelor vechi: cum se reproduc cu greșeli mss de copiști, cum se pot înlătură greșelile strecurate în ele, și cum ar trebui să se tipărească textele ca să corespunză cerințelor științei și să fie cât mai lesne de utilizat.

Lipsa unei asemenea scrieri în limba română cred că justifică apariția articolului de față, care rezumă rezultatele unei experiențe de multe secole, la cari au ajuns savanții din Occident cu privire la recensiunea unui text. Lucru curios, pecând pentru filologia clasică s'ar putea zice că s'au epuizat subiectele, pecând pentru critica de texte posedăm scrieri speciale, un tratat dezvoltat în privința tehnicei edițiilor nu s'a scris până astăzi nici în docta Germanie, afară de un articol al lui O. Stählin, Editionstechnik, și de observațiunile răslețe cuprinse în manualele de critică și de paleografie.

Nevoia unei înțelegeri internaționale

Și tocmai în timpul nostru de congrese internaționale și de conlucrare cozmopolită avem nevoie să uniformizăm procedeurile tehnice întrebuințate în publicarea textelor. Astăzi când la congresele științifice se întâlnesc savanți din toate naționalitățile, și revistele se scriu în mai multe limbi (Byzantinische Zeitschrift se scrie în l. germană, franceză, engleză, italiană și greacă), când la scrieri mai mari ca la Grundrisse ale lui Gröber și Paul sau la Kultur der Gegenwart colaborează savanții diferitelor națiuni, când întreaga

Europa cultă colaborează la opere mărețe (cum e d. e. Corpus der griechischen Urkunden, la publicarea căruia s'a angajat l'Association internationale des Académies, înființată la 1899) parcă hotarele strâmte ale diferitelor state trebuesc privite ca niște linii de unire și nu de despărțire, cel puțin pentru știință.

Și dacă diferitele popoare n'au ajuns a se înțelege printr'o limbă comună, sânt mai multe puncte în privința cărora s'ar putea ajunge lesne la o înțelegere și la o întrebuințare internațională. Semnele cari se întrebuințează pentru plus (+) și minus (—) d. e., sânt comune la toate popoarele culte, de ce nu s'ar putea ajunge la o înțelegere și adoptare comună și a altor semne convenționale, cari astăzi din nenorocire diferă dela popor la popor, dela individ la individ, ba chiar vedem des că unul și acelaș scriitor într'o carte întrebuințează cutare semn cu un înțeles, pecând în alta acelaș semn apare cu alt înțeles, sau chiar cu mai multe înțelesuri. Ce confuzie s'ar naște dacă într'o aritmetică s'ar întrebuința semnul + cu înțelesul de plus și în alta cu înțelesul de minus, sau odată cu înțelesul de plus și altădată cu înțelesul de minus! Despre acest lucru toți sântem convinși, fiindcă cultura noastră ne-a deprins cu o întrebuințare statornică și consecventă, și cu toate acestea aceeaș confuzie care ne întâmpină în diferite alte cărți științifice nu ne pare așa de bătătoare la ochi. Această lipsă de înțelegere comună produce o mulțime de confuziuni și face ca, înainte de a întrebuința orce ediție de texte, să fim nevoiți a studia lista semnelor sau a prescurtărilor întrebuințate de autor în carte, ceea ce nu facem cu algebra nici cu chimia, fie scrisă în englezește sau rusește. Pentru o asemenea uniformizare s'au ridicat oameni cu vederi largi: A. Giry, K. Krumbacher, O. Stählin etc., și e de așteptat ca un congres științific internațional să reguleze această chestie într'un viitor nu prea depărtat[1].

[1] Avec les progrès de la critique, zice Giry, les devoirs des éditeurs augmentent; les éditions anciennes ne peuvent plus servir sans révision aux études de diplomatique, les nouvelles, même les plus soignées, manquent d'une méthode commune. Chaque école ou même chaque érudit publie à sa guise, se crée sa doctrine, fait porter son attention

In privinţa tehnicei ediţiilor şi a semnelor convenţionale am căutat în articolul de faţă să dau pildele cari mi s'au părut cele mai bune şi cele adoptate de cei mai autorizaţi reprezintanţi ai ştiinţei în Occident. O uniformizare oarecare, tacită nu e vorba, s'a făcut deja în câteva chestiuni de tehnică, dar nu lipsesc şi savanţi de valoare cari dintr'un fel de îndărătnicie nu sacrifică obiceiurile lor favorite, slăbiciunile sau chiar ciudăţeniile lor egoiste pentru a adopta ceea ce experienţa ne-a dat ca mai bun şi mai practic, sau ceea ce e mai îndeobşte admis.

Nevoia pregătirei

Dacă observaţiile cari urmează ar părea multora că se înţeleg dela sine, că un om cu bun simţ le ştie şi le pune în aplicare fără o pregătire prealabilă, rog să se aibă în vedere că mulţi editori din străinătate şi din ţară au păcătuit în aşa mod în această privinţă, încât numai cine este străin de asemenea lucrări le-ar crede de prisos. Cea mai bună şcoală pentru a-şi însuşi cineva orce metodă de investigaţie este studiul şi imitarea modelelor lăsate de maieştri, dar numai aceasta nu este de ajuns, mai trebue şi o pregătire teoretică; acela care în mod empiric pune în aplicare procedeurile de investigaţie văzute în operele altora, de multe ori adoptă sistemele nu tocmai cele mai bune, sau nu se fereşte de contrazicerile cuprinse în ele, pecând cercetătorul pregătit şi în mod teoretic îşi dă seamă de metoda adoptată, preferă în mod conştient unele procedeuri ca superioare şi se fereşte de altele ca producătoare de confuzie, sau nepractice.

Dar aceasta nu vrea să zică că cine stăpâneşte — fie chiar în toate secretele ei — metoda unei ştiinţe, a istoriei d. p., dar în schimb n'are inteligenţă nici chemare pentru istorie, ar fi istoric sau ar fi în stare să producă vreodată ceva de valoare! Metoda bună nu face pe istoric, precum

et ses soins sur les seuls points qui l'intéressent et néglige presque toujours beaucoup de précautions. Il serait bien à désirer que les savants pussent s'entendre dans toute l'Europe pour adopter des règles à peu près uniformes à appliquer aux publications des documents (Bibliothèque de l'école des chartes 41 (1880) p. 404—405). Cf. K. Krumbacher, Miscellen zu Romanos p. 122—124 şi O. Stählin, Neue Jahrbücher für das Klas. Altertum 12 (1909) p. 400.

nici posesiunea uneltelor celor mai perfecţionate nu face pe meşterul tâmplar. E de netăgăduit însă că dintre doi cercetători cu acelaş talent, aceeaş cultură şi aceeaş experienţă cine e stăpân pe o bună metodă va întrece pe acela care se serveşte de o metodă defectuoasă sau se încrede numai în bunul său simţ[1].

Ca în orce domeniu al ştiinţei, şi în ceea ce priveşte chestiunile de critică şi de ediţie de texte, bunul simţ nu e de ajuns, nici chiar geniul, trebue pregătire, trebue metodă. Adevăratul geniu recunoaşte repede acest adevăr, se supune şi caută să-şi asimileze experienţa secolilor trecuţi, numai închipuitele genii îşi dau aere de originalitate şi dispreţuesc ceea ce omenirea prin laborioase încercări şi dibuiri seculare a căpătat ca rezultat sigur[2].

In atelierul editorului textelor trebue să intre ca să înveţe meseria nu numai acela care are de gând să editeze texte; orce cercetător care vrea să producă lucrări originale, orce învăţat care doreşte să adâncească opera unui autor vechi are nevoie să ştie cum se face recensiunea unui text; savantul care nu cunoaşte procedura complicată a recensiunei nu poate să aibă părerea lui proprie în alegerea lecturilor cu privire la pasagiile greşit transmise, nu poate să studieze textele în mod critic şi e nevoit să se bazeze pe spusele altora, să urmeze cu ochii închişi textul restituit — poate greşit — de editor.

Lucrarea de faţă e o încercare

Lucrarea de faţă e prima în felul ei în limba română şi trebue privită ca o încercare cu scăderi şi lacune pe cari eu cel dintâi le recunosc. Greutăţile cu cari am avut de luptat au fost numeroase; e de ajuns să relevez că nici măcar termenii tehnici, referitori la recensiunea textelor, n'au fost romanizaţi până astăzi, şi că predomină în întrebuinţarea lor o confuzie neexplicabilă, care ar fi de dorit să se înlăture cât mai repede.

---

[1] G. C. Lewis, A treatise on the methods of observation and reasoning in politics, Londra 1852 1 p. 5, citat de E. Bernheim în Lehrbuch der Hist. Methode[6] p. 182 n. 2.

[2] Cf. observaţiunile judicioase ale lui E. Bernheim, l. c. p. 179—184, şi H. Paul, Grundriss der germ. Philologie[2] 1 p. 159.

Sânt lucruri pe cari parcă toată lumea le ştie, profesorii le tratează cu suveran dispreţ ca cunoscute sau fără importanţă, studenţii le consideră ca elementare şi trec peste, şi cu toate acestea puţini, foarte puţini au o idee preciză despre ele. Am avut curajul să vorbesc şi despre asemenea lucruri elementare şi presupuse cunoscute de toţi, şi nu cred că trebue să cer scuze, sau să mă dezvinovăţesc pentru faptul că am insistat asupra unor lucruri şi am relevat nişte greşeli cari par a fi de mică însemnătate; în chestiuni de metodică arătarea unui drum mai scurt ne cruţă o pierdere de energie colosală, şi îndreptarea celei mai mici greşeli, care însă se repetă în nenumărate scrieri de mii de ori, aduce foloase nu aşa de mici cum s'ar părea.

In privinţa citaţiilor mărturisesc că am păcătuit citând autorităţi şi nume proprii, chiar unde nu era poate neapărată nevoie, dar ce vrei! Sânt mulţi cari nu se conving pe deplin şi nu primesc adevărul cel mai evident, dacă nu e spus de un om renumit, pecând primesc şi înghit nemestecată o părere, fie chiar greşită, destul numai să ştie că ea vine din ţări îndepărtate, sau se sprijină pe autoritatea unui nume celebru; întocmai aşa şi în evul mediu învăţaţii nu primiau adevărurile cele mai patente, dacă nu găsiau în Aristotel vreun pasagiu referitor la ele, nu se uitau la cer ca să studieze stelele, ci deschideau foliantele *Despre cer* şi se încredeau orbeşte în vorbele magistrului. Aceasta e cauza pentru care am invocat de câteva ori mărturia unor nume străine, nu ca să uimesc cu erudiţie ieftină sau să fac paradă cu citaţii poliglote. Există şi astăzi învăţaţi cari cugetă cu capul vecinului şi cari, neavând încredere în propria lor judecată, se conving numai cu nume proprii şi cu autorităţi exotice, nu cu fapte şi argumente.

Am consultat următoarele scrieri, cărora articolul de faţă le datoreşte multe preţioase observaţiuni:

Böckh August, Theorie der Kritik (Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften, 2 Auflage besorgt von R. Klussmann, Leipzig 1886, p. 168—254).

Blass Friedrich, Kritik und Palaeographie (în Iwan von Müller, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, 1 Band[2], München 1892 p. 249—355).

Krumbacher Karl, Miscellen zu Romanos (Abhandl. bayer. Akad. Wiss. 1 Klasse vol. 24 (1906) 3 Abt.) München 1907.

Paris Gaston, Vie de saint Alexis, Paris 1872, Prefaţă.

Paul Hermann, Textkritik (în H. Paul, Grundriss der germ. Philologie, 1 Band[2], Strassburg 1897 p. 184—200).

Tobler Adolf, Textkritik (în Gustav Gröber, Grundriss der roman. Philologie, 1 Band[2], Strassburg 1904, p. 320—333).

Bernheim Ernst, Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie[6], Leipzig 1908.

Langlois Ch. V. — Seignobos Ch., Introduction aux études historiques, Paris 1897.

Waitz G., Wie soll man Urkunden edieren? (în H. von Sybel Hist. Zeitschr. 4 (1860) p. 438-448).

Roth von Schreckenstein, Wie soll man Urkunden edieren? Freiburg i. B. 1886.

Fonck Leopold, Wissenschaftliches Arbeiten, Innsbruck 1908.

Stählin Otto, Editionstechnik; Ratschläge für die Anlage textkritischer Ausgaben (Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur 12 (1909) Leipzig p. 393—433. Citez: Stählin, Editionstechnik). Criticat de A. B. Drachmann în Nordisk Tidsskrift for Filologi 19(1910) p. 109—117, de P. M<aa>s în Byz. Zeitschr. 19 (1910) p. 578 şi de Eb. Nestle în Theologisches Literaturblatt 31 (1910) c. 313—314.

Critica textelor.

Greşeli în mss şi tipărituri

Se crede îndeobşte că o carte tipărită reprezintă întocmai ideile autorului ei, ceea ce în multe cazuri nu corespunde adevărului; de multe ori se introduc în text îndreptări ce şi le permite corectorul, sau chiar culegătorul, sau greşeli de tipar cari, potrivindu-se întrucâtva cu contextul, rămân neobservate la corectură. Chiar când posedăm autograful şi textul tipărit, nu sântem siguri de textul asupra căruia s'a fixat autorul, nu ştim exact dacă deosebirile, ce s'ar constata între text şi autograf, se datoresc autorului sau nu; pentru a ne pronunţa în acest caz trebue să mai avem, afară de textul tipărit şi de autograf şi corectura autorului! Dar chiar în acest caz siguranţa nu e deplină; revizuirea autorului nu e de multe ori o chezăşie că textul întruneşte toate însuşirile de exactitate. Tocmai autorul, care ştie textul poate pe dinafară, trece pe lângă felurite greşeli fără să le descopere, fiindcă citeşte ce are în minte şi nu ce are scris înaintea ochilor.

Dar ce e mai straniu, nu rareori autorul din nebăgare de seamă una a gândit şi alta a scris, şi în acest caz toate laolaltă: autograful, corectura şi textul revizuit de autor nu ne dau ceea ce a vrut să exprime autorul, ci ceea ce a tipărit[1].

Dacă însă astăzi când s'a organizat meşteşugul tipografiei şi fiecare fel de muncă s'a încredinţat unei anume categorii de lucrători, când primele corecturi se fac de oameni specialişti — cel puţin în străinătate — iar ultima de autorul

[1] E. Nestle, Einführung in das griechische Neue Testament[2] p. 28.

însuş, dacă astăzi se întâmplă asemenea lucruri, şi e foarte greu să avem tipărit întocmai ce a cugetat, sau ce a pus pe hârtie autorul, lesne înţelege orcine ce a fost în vechime, când reproducerea scrierilor se făcea prin copişti, de multe ori fără supravegherea autorului sau a unui corector priceput.

Reproducerea mss în vechime La Greci şi la Romani mss fiind copiate, sau chiar scrise după dictat de copişti inculţi, conţineau multe greşeli cari se înmulţiau prin dese copieri; pentru înlăturarea acestor greşeli intervenia — rareori până la al 5 secol, din ce în ce mai des mai târziu — un corector priceput care colaţiona (ἀντιβολή, collatio) copia cu autograful. Câte schimbări au suferit mss vechi prin dese copieri ne arată următoarea împrejurare. În anul 1877 Societatea arheologică din Atena, făcând săpături a descoperit un fragment din stela de marmoră pe care era săpat *tratatul* încheiat la 421 între Atena pe de o parte şi Argos, Elida şi Mantinea pe de altă parte[1]. Textul complect al acestui tratat se află reprodus de Tucidide 5, 47. Comparaţia arată că există între aceste două texte vreo 30 de deosebiri: intervertiri de cuvinte, omiteri, interpolaţiuni şi schimbări de tot felul. Nu-i vorba, posedăm alte mss cari ni s'au păstrat mult mai bine decât textul lui Tucidide (Urbinas al lui Isocrate, Σ al lui Demostene), dar nu e mai puţin adevărat că avem şi altele în cari, dacă am poseda un mijloc de control asemănător cu stela tratatului, am putea constata într'un pasagiu de aceeaş lungime mai multe schimbări decât la Tucidide. Că lucrurile nu stau mai bine cu textele medievale sau cu ediţiile vechi ale operelor Sf. François de Sales, sau chiar ale unui Pascal, ale unei Mme de Sévigné, e îndeobşte cunoscut[2]. De obicei autorul scria unul sau mai multe exemplare pentru prietinii săi, şi nu rareori după aceste exemplare dedicate se copiau altele, chiar fără voia autorului. Autorul nu scria pentru

[1] Textul stelei, restituit aproape în întregime de A. Kirchhoff, se află în Corp. Inscr. Att. IV, 1 p. 14 No. 466. V. Thucydide publ. par A. Croiset 1 p. V-X.

[2] V. mai jos p. 76 n. 2, şi Croiset l. c. p. VII.

bani ci pentru adevăr şi glorie, şi fiindcă ideea de câştig nu-l preocupa, nu se împotrivia dacă librarii-editori puneau în circulaţie operile lui; preţul pe care îl cereau librarii reprezinta cheltuelile de copiat şi câştigul lor, plus modesta remuneraţie care se dădea mai târziu autorilor. Prin urmare autorii neavând nimic sau aproape nimic de pierdut, nu se opuneau, dacă pe cale particulară sau prin diferiţi librari se puneau în circulaţie scrierile lor; numai când nu se editau operile lor cu îngrijire, sau numai când aveau alte motive de a nu le pune în circulaţie se plângeau.

Galen se plânge că s'au pus în circulaţie scrierile sale fără voia lui (διαδοθέντων εἰς πολλοὺς ἄκοντος ἐμοῦ, Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων, 19 p. 51 K), iar Strabon că librarii atât în Roma cât şi în Alexandria întrebuinţau copişti inculţi şi puneau în circulaţie cărţile fără o prealabilă colaţiune (βιβλιοπῶλαί τινες γραφεῦσι φαύλοις χρώμενοι καὶ οὐκ ἀντιβάλλοντες, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει τῶν εἰς πρᾶσιν γραφομένων βιβλίων καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 13, p. 609). Cicero era exasperat de copiştii şi librarii contimporani: de Latinis vero (libris) quo me vertam nescio, ita mendose et scribuntur et veneunt (ad Quintum fratrem 3, 5, 6). Cu privire la Metamorfoze ştim că Ovid a ars mss care le conţineau, când a fost nevoit să părăsească Roma; cu siguranţă Metamorfozele cari s'au păstrat până la noi, provin din exemplarele, pe cari le aveau prietinii săi (pluribus exemplis scripta fuisse reor, Tristia 1, 7, 24). Fie că scrierile se reproduceau de librari, fie că se copiau pe cale particulară, sigur e că în ele se strecurau multe greşeli[1], aşa încât deja în al 3 secol înainte de Hristos s'a simţit nevoia de intervenţia gramaticilor.

Indreptarea mss de gramatici

Inainte de a se pune în circulaţie o scriere, înainte de a se edita, librarii conştiincioşi puneau un corector (διορθωτής)

[1] Cu scrierile părinţilor bisericeşti şi literatura medievală lucrurile stau şi mai rău. Cât ţinea Ireneu (2 sec. după Hristos) ca cărţile lui să se reproducă fără greşeli ne arată o notiţă (dintr'o carte a lui pierdută) pe care ne-a păstrat-o Eusebiu: Te conjur în numele lui Iisus Hristos, care va veni să judece pe cei vii şi pe cei morţi, te conjur pe tine care vei copia cartea de faţă, ca să colaţionezi copia ta şi s'o îndreptezi exact după originalul depe care ai copiat, şi să copiezi şi rugămintea de faţă şi s'o treci în copia ta (Istoria bisericească 5, 20).

care îndrepta greşelile copistului. Mâna corectorului se vede atât în mss păstrate, cât şi în papirosuri, ba chiar ştersăturile, adăogirile şi îndreptările întâlnite în mss de multe ori sânt un semn că avem înaintea noastră o scriere colaţionată conştiincios. Dar se înţelege că şi corectorului îi scăpau multe greşeli, cu atât mai mult cu cât editorul ca să aibă munca mai ieftină întrebuinţa corectori nu din cei mai culţi. Dacă nu interveniau însă *gramaticii* ca să îndrepteze cărţile întrebuinţate în şcoală, colaţionându-le cu copiile cele mai vechi şi bune, cine ştie în ce stare s'ar fi păstrat scrierile celor vechi după atâtea copieri şi recopieri. Dar cum e firesc şi autorul de multe ori îndreptează greşeli de fond pe cari le-a făcut el din nebăgare de seamă, în exemplarele deja gata, ba chiar vândute. Cicero, care ţinea foarte mult să se pue în circulaţie scrierile sale bine corectate, cere dela librarul Atticus să înlocuească în scrierea sa *Orator* cuvântul Eupolis cu Aristofan în exemplarele nevândute, şi îl roagă să trimeată chiar acasă la acei cari au cumpărat scrierea pe câte un copist ca să îndrepteze greşala şi în exemplarele deja vândute; Cicero confundase pe Aristofan cu Eupolis, ceea ce a observat după ce ediţia se pusese în circulaţie şi cerea îndreptarea greşelii (Ad Atticum 12, 6, 3).

F. Blass, Buchwesen und Handschriftenkunde p. 345-349 (I. Müller, Handbuch der Klas. Altertumswis. 1 Band[2]); W. Schubart, Das Buch bei den Griechen und Römern, Berlin 1907 p. 132-154.

Mss şi copişti în Principate.

Păstrarea şi reproducerea mss româneşti

Ce s'a spus mai sus relativ la păstrarea şi reproducerea mss în antichitate, se potriveşte şi pentru scrierile mai recente, cari ni s'au transmis în ms, cu toate că s'au scris mult după invenţia tipografiei; în acest caz se află *toate mss de cronici româneşti* şi o mare parte din literatura română.

Mânăstirile posedau în ms scrierile liturgice, sau de conţinut ascetic, cari se copiau şi se recopiau de călugări, dar letopiseţele erau foarte rare. Dacă un Constantin Cantacuzino Stolnicul nu cunoştea nici măcar cea mai însemnată cronică a Moldovei, Cronica lui Ureche, se înţelege lesne cum

stătea cu răspândirea celorlalte letopiseţe. De existenţa lui Ureche, Cantacuzino a aflat întâi dela Ioniţă Racoviţă cu prilejul unei călătorii făcute în Moldova la 1670 şi, fiindcă în Ţara românească nu se aflau copii, a pus de i-au făcut una, precum el însuş ne spune: am pus de l-au şi prescris şi l-am adus aici ca să se afle şi în ţară[1].

Miron Costin ne spune că letopiseţul lui Istratie Logofătul nu-i căzuse în mână şi că ştia numai din spusele lui Nicolae Buhuş că basmele lui Simion Dascălul provin din letopiseţul lui Istratie[2]. Dionisie Eclisiarhul se plânge că n'a putut găsi *cronografuri* dela 1769 încoace, cel puţin, zice, n'au ieşit la vileag să fie ştiute de obşte, dar presupune că ar fi existând câte vreunul ţinut pe la cei mai mari (Tezaur de monumente 2, 161). Şi într'adevăr pe la cei mai mari, în casa mai fiecărui boier se găsia câte-un letopiseţ, precum mărturiseşte Del Chiaro[3]. Domnii cari s'au interesat mai mult de cultura în genere şi au scris ei, au cheltuit pentru darea la lumină sau au pus la cale scrieri, compilaţii, sau copii depe diferite opere sânt: Cantacuzineştii, Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat şi Brâncoveanu. Cantemir şi Cantacuzino Stolnicul au utilizat cronicile ţării pentru lucrările lor istorice, iar despre Mavrocordat ştim că poseda copii după letopiseţele ţării pe cari le citia cu folos, precum spune într'o scrisoare din 1712, adresată lui Gherasim, fost al Alexandriei: 'Ενίοτε δὲ καὶ τὴν μολδαβικὴν ἱστορίαν οὐκ ἀηδῶς ἐπεξερχόμεθα (συνετὴ γὰρ ἡμῖν ἤδη καὶ ἡ ἐπιχώριος γλῶσσα) ἥτις τῶν πρὸ ἡμῶν ἡγεμόνων τοὺς βίους καὶ τὰς τύχας ζωγραφίζουσα καὶ τῶν ἐν βίῳ πραγμάτων τὸ ἄστατον ὑπ' ὄψιν τιθεῖσα παρέχεται ἡμῖν οὐ τὴν τυχοῦσαν ὠφέλειαν[4] (Câteodată citim cu plăcere istoria moldovenească (căci pricepem deja şi limba ţării), care zugrăvind vieţile şi soarta Domnilor de dinaintea noastră, şi punându-ne în vedere nestatornicia lucrurilor din viaţa omului, ne aduce un deosebit folos). Se ştie că cea mai însemnată bibliotecă depe vremuri,

---

[1] Opere, ed. Iorga 130; cf. C. Giurescu, Noi contribuţii la studiul cronicilor moldovene p. 50.

[2] «N'am văzut letopiseţul lui Eustratie Logofătul», Letopiseţe[2] ed. Kogălniceanu 1, 4.

[3] Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia p. 45-46.

[4] Epistolaire grec ed. Legrand p. 84.

aşezată în Văcăreşti, a fost a lui Nicolae Mavrocordat, bibliotecă în care pe lângă operele cele mai de seamă, adunate prin Bergler din Occident, cu siguranţă existau şi scrierile referitoare la istoria ţării.

Inadvertenţa copiştilor

Reproducerea mss româneşti se făcea prin copişti cari, ca şi colegii lor din alte timpuri şi alte ţări, au introdus în ele multe greşeli. De lipsa de cultură sau de nebăgarea de seamă a copiştilor au avut a se plânge şi scriitorii români şi lucrul nu se va schimba nici de acum înainte. Cantemir se plânge că copistul lăsase multe greşeli în Hronicul său ca nedeplin ştjutor ortografii româneşti:

> Omenite cititoriule, de al patrulea rând este acum cu acest de pe urmă, de am cercat greşelele aceştii trude a noastre, unele ale noastre iară altele şi mai multe ale diacului, carile au scris-o de pe izvodu nostru; diacu dară fiind nedeplin ştiutoriu ortografii româneşti, multă trudă ni-au dat cum să cade a o îndrepta, şi poate încă în multe locuri să o fim trecut cu videre (Hronicul ed. Tocilescu XIX).

Despre Dionisie Eclisiarhul ştim exact că în copiile de acte, făcute de el, a schimbat pretutindeni ortografia, a modernizat pronunţarea, a adăogat sau a eliminat din original cuvinte, şi Dionisie, pentru timpul şi mediul în care trăieşte, se poate considera ca un om foarte învăţat: el era scriitor, dascăl de slovenie şi eclisiarh al bisericii Râmnicului[1]. Şi e de observat că Dionisie îşi revede copiile şi îşi dă toată silinţa ca să-şi îndrepteze greşelile: am îndreptat iarăş cu a mea slovă, ne spune el cerând scuze pentru greşelile comise (Biserica ortodoxă 12(1889) p. 615). Dar dacă un Dionisie comite greşeli mari şi multiple, la ce trebue să ne aşteptăm dela copiştii ordinari, dela bieţii diaci, ca acela de care s'a servit Cantemir?[2].

---

[1] V. Hasdeu, Cuvinte din bătrâni 1, 22.

[2] Daponte şi Daniel Filipide se plâng că copiştii şi editorii mss lor au fost fără scrupul, au strecurat nenumărate greşeli în ele şi au schimbat limba apla într'o limbă pretinsă mai înaltă, mai atică; pentru a preîntâmpina asemenea încălcări în viitor Daponte în multe din cărţile lui, în loc de epilog, pune o *afurisanie* în care ameninţă cu caznele iadului pe acei copişti şi editori cari n'ar colaţiona mss şi n'ar face corectura tipăriturilor cu băgare de seamă. In al său *Catalog istoric*, vorbind despre discuţia care a avut loc între Panaghiotachi Nicusios şi

Se știe că cel mai numeros contingent de copiști se găsia printre călugări, cari copiau mss, fie în lipsă de altă ocupație, fie din cauză că copierea li-era impusă, ca pedeapsă disciplinară (canon). Nu se dădeau la tipar, decât cărți religioase — în special cărți liturgice — singurele cari se citiau mai mult în țară; cele liturgice erau căutate pentru nevoile bisericii, cele de cuprins edificativ sau polemic (contra calvinilor sau catolicilor) se dădeau la lumină cu cheltuiala vreunui pios domn sau boier *spre a se împărți în dar,* după fraza consacrată. Cărți literare nu se dau la lumină până la sec. al 18, iar istorice apar abia în al 19 sec. Dacă adăugăm că cu privire la cronicile românești pe lângă că nu s'a tipărit niciuna de autorul ei, dar nici nu s'a păstrat vreuna în *autograf* (afară poate de Neculcea?), că copiile cari s'au păstrat sânt foarte târzii, că cronici scrise în Moldova s'au păstrat în copii făcute de Munteni și prin urmare schimbate (cazul lui Ureche), înțelegem cât de greu e să restituim textul primitiv, cum autorii au vrut să-l pue supt ochii cititorilor. Faptul că cronicarul posterior — adept al vorbei quod verum est, meum est — de multe ori intercala în cronica sa opera predecesorului său prelucrând-o, a avut drept urmare ca unele din cronicile mai vechi să se piarză: cititorii le găsiau prelucrate în cronici mai recente, nu mai simțiau nevoia de a le copia aparte. Acestei împrejurări se datorește pierderea scrierilor multor cronicari bizantini ale căror opere fuseseră intercalate în alte cronici sau excerpate în cunoscuta Enciclopedie a lui Constantin

---

Vani Efendi, spune: această discuție este scrisă și cunoscută multora, dar schimonosită de greșelile și schimbările copiștilor. Copiștii copiază cărți, și bine fac, nu le citesc însă mai pe urmă ca să îndrepteze greșelile—căci e firesc să greșască — și rău fac. Așa s'au stricat foarte multe cărți și se strică zilnic din cauza copiștilor nebăgători de seamă sau ignoranți; Dumnezeu să-i judece că mult rău pricinuesc, v. Erbiceanu, Cronicarii greci p. 184; Ephémérides daces ed. Legrand 3, p. LXXIII și Χρηστοήθεια παρὰ Δαπόντε, Veneția 1770 p. 439. Filipide se mulțumește a denunța procedarea incorectă a editorului său Antim Gazi, v. Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν Πομπηΐου Τρόγου, Epilog p. 8.

Porfirogenit, şi acelaş lucru s'a întâmplat cu siguranţă şi cu multe cronici româneşti.

Se înţelege că în textele în cari s'au intercalat şi alte lucrări anterioare, astăzi pierdute, greşelile sânt şi mai multe: alături de erorile de tot felul, introduse în ele de copişti, se mai adaogă şi amputările, sau amplificările, sau chiar neînţelegerile introduse de prelucrător!

In cele de mai sus am văzut că mss sânt pline de greşeli, şi fiindcă, numai dacă cunoaştem cum s'au născut ele, putem să le îndreptăm cu succes, e nevoie să vorbim de felurile de greşeli, cari se întâlnesc în mss, înainte de a indica mijloacele de îndreptare.

Naşterea şi înmulţirea greşelilor.

Cauzele greşelilor

In orce ms se întâlnesc felurite greşeli din cari unele se datoresc autorului însuş, altele copiştilor. Autorul, scriind repede sau dictând, într'un moment de distracţie poate să scrie sau să dicteze un cuvânt falş care, dacă nu se face mai pe urmă revizuirea textului sau nu se face cu băgarea de seamă cuvenită, rămâne în text; copistul, tot din nebăgare de seamă, sau scrie un alt cuvânt decât acel aflat în text, sau întregeşte greşit din neştiinţă abreviaţiunile şi contracţiunile şi alte semne tahigrafice aflate în izvodul său, sau confundă literile, cari nu se prea deosebesc într'o scriere nu tocmai citeaţă, sau omite o silabă, un cuvânt, ori o frază întreagă (mai cu seamă dacă în două rânduri apropiate se află două cuvinte la fel, când dela cel dintâi sare la cel de al doilea, franţ. *bourdon);* câteodată scrie unul sau mai multe cuvinte de două ori, alte ori introduce în text cuvintele marginale sau interliniare, scrise posterior de cineva pentru împlinirea unei lacune sau pentru explicarea sau îndreptarea textului (interpolaţiuni)[1].

Interpolaţiuni

[1] Că şi editorii, copiind şi colaţionând textele pentru tipărire, din aceleaş motive comit aceleaş greşeli ca şi copiştii, se înţelege dela sine. Iată un exemplu mai recent: V. A. Urechia, fost profesor universitar şi membru al Academiei Române, reproducând testamentul mitropolitului Varlaam (Analele Acad. Rom. seria 2 vol. 10 secţ. istor. p. 346-7) reu-

Uneori cuvântul sau fraza interpolată se datoreşte autorului însuş; mulţi autori scriind, pun la margine sau pe deasupra unei expresiuni sau unui vers o altă expresiune sau vers cu acelaş sens, ca mai pe urmă într'un moment de autocritică să aleagă din cele două pe cel mai reuşit[1]. Dacă autorul uită să înlăture una din aceste expresiuni şi copistul le scrie în text una după alta, se naşte o interpolare care, cu toate că nu cuprinde o intenţiune de falşificare, sau nu provine dela o persoană străină ci dela autorul însuş, nu încetează de a fi o interpolare. Cele mai multe interpolaţiuni se datoresc cuvintelor interliniare sau marginale, puse spre lămurirea textului (glose), dar nu sânt rare şi cazurile unde interpolatorii sânt nişte falşificatori, cari introduc deadreptul în textele vechi diferite lucruri, ca să susţie anumite păreri şi credinţe, favorite lor[2]. Cine n'a văzut în muzee autografele multor scriitori moderni, cari abia se pot citi din cauza

---

şeşte a strecura în el 12 greşeli, cu toate că documentul e numai de jumătate pagină, cu toate că facsimilul acestui testament, admirabil executat şi cât se poate de citeţ, stă publicat alături de textul tipărit spre a . . . învedera greşelile comise. Cu privire la textele cari se retipăresc speranţa e că editorii posteriori vor îndrepta greşelile predecesorilor, în ceea ce priveşte însă textele mai puţin citite, multe generaţii vor continua a se adăpa la acelaş izvor turbure.

[1] Poeţii au lăsat nu numai variante după versuri, ci chiar după întregi poezii; Eminescu a lăsat 3 variante după aceeaş poezie: *Mai am un singur dor*.

Exemple de greşeli

[2] In fiecare ms, în orce aparat poate cineva să găsească exemple de greşelile pomenite mai sus. Aci dau numai câteva caracteristice: *să care egumeni nu vor căuta* stă în original, copistul care n'a înţeles sensul lui *să* (=dacă) scrie: *şi care egumeni nu vor căuta* (Hasdeu, Cuvinte din bătrâni 1, 22-23). In loc de: *Trăgovişte* copistul scrie: *Zăgăeşti* (ibid. 107). In loc de: *mătoşa Berciui* copistul scrie: *mătuşa Berciul* (dintr'o femee *mătuşa Bercii* a făcut un bărbat ibid. 1, 149-152). In original stă: leat зрн (7108=1599), copistul scrie: зрн = 7150 = 1641 (ibid. 1, 82). In loc de: *se vână el în lanţul* (Magazin istoric 4, 251) originalul a avut: *laţul* (Viaţa Sf. Nifon ed. Naniescu p. 80); e vorba de *cursă*, or vânatul se prinde în laţ nu lanţ. In Magazinul istoric 4, 257 stă: *şi au pus pre făcătoarea de minuni icoană a precistei umer de aur cu mărgăritar şi cu pietre scumpe;* dacă în loc de *umer* punem *un măr* precum în realitate stă într'un ms (Viaţa Sf. Nifon ed Naniescu p. 99) se face complectă lumină; că nu *umer*, ci *un măr* e singura lectură autentică, ne arată un alt pasagiu din aceeaş Viaţă ed. Naniescu p. 105: *şi pre făcătoarea de*

ştersăturilor, adăugirilor şi îndreptărilor, sau cari nu rareori au două redacţiuni paralele ale unui şi aceluiaş pasagiu? Cât de uşor doi copişti ar putea să dea după un asemenea autograf două copii prezintând între ele multe deosebiri, se înţelege dela sine. Că acesta a fost cazul cu multe mss vechi e afară de orce îndoială.

Ortografia

In privinţa ortografiei nu trebue să credem că vreun copist — fie el cel mai atent — ne-ar fi păstrat ortografia ori-

---

minuni icoană a Sfântului muceniç bătut-au însuş Neagoe Vodă cu cuişoare un măr *de aur curat, împodobit cu mărgăritar şi cu pietri scumpe.* Copistul găseşte în original: *s'a sculat cu donaimaioa* (=flota); neînţelegând sau nedescifrând bine, transcrie: *s'au sculat cu domnul Mafra* (Cantemir, Hronicul, ed. Tocilescu p. XLII). In Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe (p. 208,31 ed. 1843) stă: *era un om din seminţiea lui Dan, pre care-l chema Noe;* originalul a avut: *pre care-l chema Manoe,* lectură care se află în celelalte mss. Copistul scriind odată silaba *ma* (aplografie), a făcut din *Manoe* Noe. Tot acolo p. 199,1 stă: *şi cum mă umbria şi mă răcoria florile lor, şi lua ochii miei rouă şi veselie din florile lor, aşa şi pre voi vă vor umbri,* etc.; în ediţia îngrijită de Hasdeu (Arhiva istorică vol. 1, 2 p. 121a) lipseşte fraza *şi lua ochii miei rouă şi veselie din florile lor,* pe care a omis-o copistul, sărind dela primul *florile lor* la cel de al doilea. Numeroase greşeli de felul acesta a făcut copistul, care a scris Psaltirea Scheiană, v. Aureliu Candrea, Monumentele cele mai vechi de limbă românească în Noua revistă română 3 (1901) p. 536-7. Iată una. Copistul având de copiat *că toate cărăirile mele între tine Doamne, se apropie rugăciure me între tine Doamne după cuvîntul tău* a sărit dela primul grup *între tine Doamne* la cel de al doilea şi aşa a lăsat nescrisă fraza *se apropie rugăciure me între tine Doamne;* observând pe urmă omisiunea, a scris la marginea din dreapta a paginei cele 7 cuvinte omise (ms Acad. Rom. No. 449 p. 419, 10-13, Candrea l. c. p. 537).

O greşală demnă de relevat s'a strecurat într'un pasagiu al lui Halcocondila (ed. Bonn p. 34, 9), pasagiu referitor la chestiunea împrăştierei Românilor în Peninsula balcanică. I. Bekker, cu toate că lectura ms T (Tübingen) e βράχοι (corectat λ) δ'ἀμφότεροι ὀνομάζονται, a editat greşit pasagiul în chestiune: βράχοι δ'ἀμφότεροι ὀνομάζονται=amândouă popoarele se chiamă Vrahi. Traducerea latină schimonoseşte şi mai rău numele în *Bacchi.* Nu încape îndoială că supt Βράχοι sau Bacchi se ascund Βλάχοι (Vlahi) precum a observat S. Lambros Νέος Ἑλληνομνήμων 2 (1905) p. 502.

Un exemplu de interpolaţiune

Cum o simplă interpolare poate da naştere la o întreagă literatură şi la concluziuni fantastice, ne arată cunoscutul pasagiu din Iordan cu *Sclavinum rumunnense.* Acel pasagiu, pe baza a două mss interpolate cari au lectura: *a civitate novi et sclavinorum unnense* (*sem* B) OB, a fost editat în primele ediţiuni, începând dela a lui Bonaventura Vul-

ginalului său, mai cu seamă când e vorba de o limbă, care n'are o ortografie bine stabilită printr'o tradiţie literară lungă, cum a fost limba română. Copistul, când se uită în original, nu citeşte numai un cuvânt păstrând în minte ortografia lui exactă, ci câmpul lui vizual cuprinde o frază întreagă pe care o copiază din memorie, fără să se mai uite în original pentru a controla ortografia fiecărei silabe; ortografia primelor sau a unor anumite cuvinte se întipăreşte în mintea lui, dar icoana multora se şterge, aşa încât unele sânt redate cu ortografia originalului, multe însă cu ortografia curentă a copistului. Pentru acelaş motiv copistul uită de multe ori să scrie sau înlocueşte un cuvânt cu altul, de obicei sinonim.

Prelucrări

Alte ori copistul găseşte în originalul său un cuvânt sau o frază pe care nu o înţelege, din copist se transformă

---

canius: *a civitate novi et Sclavino rumunnense*. Pecând mulţi slavişti printre cari şi Schaffarik (Abkunft der Slaven p. 115) au spus că pasagiul n'are niciun înţeles, Zeuss (Die Deutschen und ihre Nachbarstäme, München 1837 p. 593-4) presupune că *Sclavinum rumunnense* ar putea fi actualul sat Slăveni din judeţul Romanaţi; luându-se şi Hasdeu după Zeuss a crezut că face *o descoperire* de cea mai mare însemnătate identificând acel Sclavinum cu Slăvenii de lângă Olt (Revista nouă 5 (1892) p. 9-10 şi Magnum etymologicum 3, p. XII-XV). Zeuss şi Hasdeu însă n'au ştiut că cu mult mai nainte decât ei, Daniil Filipide, bazându-se pe pasagiul din Iordan, identificase acel Sclavinum cu Slăvenii din Romanaţi (Ἱστορία τῆς Ρουμουνίας p. 245, cf. Arhiva din Iaşi 3 (1892) p. 625 şi 4 (1893) p. 165-7). Dar toate aceste aserţiuni cad înaintea faptului că pasagiul *a civitate novi et sclavinorum unnense* s'a corupt prin interpolaţiunea lui *Sclavinorum*, pus de cineva la margine şi introdus de copist în text, aşa încât textul autentic al lui Iordan, fără interpolare *(a civitate novi et* [sclavinorum] *unense)* este: *a civitate Novietunense* după cum îl păstrează 8 mss (civitas Novietunensis este Noviodunum=Νοβιοδοῦνος al lui Ieroclis, Συνέκδημος p. 391 ed. Bonn, şi se identifică cu Isaccea de astăzi, v. K. Peters, Grundlinien zur Geographie u. Geologie der Dobrudscha, publicat în Denkschriften Wien. Akad. mathem.—naturw. Klasse 27 (1867) partea 2-a p. 140). Lectura adevărată a restituit-o Theodor Mommsen la 1882 când a editat pe Iordan (p. 63,1) şi cu toate acestea Hasdeu mai susţinea în anul dela Hristos 1893 părerea lui favorită şi iată în ce termeni: pecând Gr. Tocilescu scormoleşte cu sapa în mână şi descopere în Dobrogea oraşul roman Tropaeum... îmi pare bine de a descoperi şi eu, la un alt capăt al lumii româneşti, oraşul oltenesc S c l a v i n u m r u m u n n e n s e, Magnum etymologicum, 3 p. XV.

în corector și schimbă cuvântul, sau dă o altă turnură frazei, o face mai clară din punctul său de vedere. De multe ori numai faptul că un ms vechi nu conține cuvinte rare sau de origine străină, expresiuni învechite sau greu de înțeles, ci în locul lor are cuvinte și fraze clare și pe înțelesul tutulor, e o dovadă că copistul a fost îndrăzneț, și a avut obicei de a preschimba textul, de a îndrepta orunde găsia greșeli sau închipuite greșeli, și a potrivi textul cu gustul său sau al contimporanilor săi[1]. Dintre mss cari conțin Letopisețul lui *Ureche,* prelucrat de *Simeon Dascălul,* unul se deosebește prin tendința copistului de a îndrepta ce nu e clar și a da un text inteligibil[2]. Avem exemple unde copistului nu-i plac părți întregi din izvodul lui, în asemenea cazuri dacă el este, sau se crede cel puțin, egal cu autorul ms pe care îl copiază, lasă la o parte pagini întregi, schimbă cuvinte, fraze și capitole, înlocuește părți importante cu altele fabricate de el și, într'un cuvânt, prelucrează textul procedând ca și cum ar fi vorba de o lucrare a sa proprie.

Un exemplu de prelucrare

Un specimen extrem de interesant de *prelucrător*, care fără niciun scrupul, calcă în proprietatea altuia și amplifică textul ici, îl prescurtează dincolo, și îl preschimbă în așa mod încât îl face de nerecunoscut, ne dă ms No. 3488 rom. din Bibliot. Acad. Rom., care cuprinde Invățăturile lui Pseudo-Neagoe.

Ms în chestiune e plin de ștersături, adăogiri, note marginale, hârtioare volante etc. și tocmai aceste lucruri ne ridică perdeaua și ne lasă să aruncăm o ochire în atelierul prelucrătorului și să-i urmărim procedeurile. Prelucrătorul în chestiune (un anonim din sec. al 18) întrebuințează marginile ms Invățăturilor ca să scrie pe ele schimbările pe cari le aduce textului, și să însemneze instrucțiuni pentru copistul pe care avea de gând să-l însărcineze cu transcrie-

---

[1] Când găsim într'un ms lecturile *îmă* și *să-i tocmească,* iar în altul *mumă* și *să-i împace* nu trebue să ezităm a adopta primele forme ca cele mai vechi; e evident că copiștii au înlocuit cuvintele mai vechi cu altele, cari în timpul lor erau pe înțelesul tutulor.

[2] In ediția sa (aflată supt presă) Giurescu însemnează ms respectiv cu sigla M[3].

rea. Punând la index multe pasagii (câteodată scurte, foarte des de pagini întregi) cu un semn de proscripţiune, pus în text şi repetat la margine, dă copistului la margine reţete cari sună:

> **dela acest semn să nu să scrie pân la sfârşitul tratatului (p. 83),**

sau

> **dela acest semn pân la sfârşitul capătului să nu să scrie şi în locul celor ce rămân nescrise să să scrie cele din hârtioară (p. 291).**

Prescurtările anonimului sânt interesante, dar amplificările lui pe lângă interes au şi o oarecare doză de glumă pentru noi cari parcă vedem pe anonimul în chilia lui luându-şi aere de Vodă Neagoe (vreo 2 secoli după ce acesta murise) şi declamând poveţe către fiul său (el probabil călugăr, către coconul său domnesc!) care nu putea nici să le asculte nici să le urmeze, căci... nu era între vii de câţiva secoli! E cam humoristic să te adresezi către fătul Teodosie şi să-l povăţueşti să mănânce cu cumpătare şi să arate faţă veselă la ospeţe (p. 236), când ştii că acest făt de 2 secoli zace în mormânt!

Prelucrătorul nostru anonim se vede de altfel că era un om cult şi o persoană simandicoasă; instrucţiunile lui depuse pe marginea ms s'au executat, şi întâmplarea a vrut ca să ni se păstreze şi un ms care e copiat exact după indicaţiunile sale; ms supt No. 2714 rom. aflat în Bibliot. Acad. Rom. conţine într'adevăr o prelucrare a Invăţăturilor aşa cum a dat ordin anonimul să se schimbe, să se prescurteze, sau să se amplifice textul, precum am constatat comparând aceste mss.

Intinerirea textelor vechi

Multe monumente, mai cu seamă acelea cari au fost citite mult şi copiate foarte des, au fost întinerite de copiştii cari le-au potrivit cu gustul şi cu rostirea contimporanilor lor. Cuvintele sau frazele, ideile sau credinţele, cari pentru timpul lor erau învechite, au fost înlocuite cu altele cari corespundeau cerinţelor şi gustului publicului contimporan. Acest procedeu se observă mai cu seamă în cărţile populare, unde afară de întinerirea textului se introduc anacronizme de tot felul.

Transpunerea dintr'un dialect într'altul

Multe greşeli şi schimbări de tot felul se nasc când un copist în loc să copieze textul întocmai, îl transpune în dialectul său, fie cu intenţie, fie inconştient, fiindcă cuvintele şi formele dialectului său matern îi revin sub condei fără voia lui. Letopiseţul lui Ureche prelucrat de Simeon Dascălul scris în dialectul moldovenesc s'a păstrat în 12 copii dintre cari 10 făcute de Munteni, cari au şters aproape toate idiotizmele din original.

In asemenea cazuri editorul se află într'o situaţie foarte grea. Dacă e greu să restabilim textul unui autor, când ne lipseşte autograful, dacă nu putem şti exact ce cuvânt sau ce formă a întrebuinţat autorul într'un anumit timp — căci alături de un cuvânt, o formă, o pronunţare, există adesea multe altele, pe cari le întrebuinţează indiferent acelaş individ, până când în această luptă pentru viaţă, diferite împrejurări fac ca un cuvânt sau o formă să învingă şi să alunge pe rivalii săi din uz, — cum putem să restabilim dialectul în care s'a scris originalul, dacă ni s'au păstrat numai copii în alt dialect? Dar această amestecare de dialecte li s'ar putea întâmpla nu numai copiştilor, ci chiar unui scriitor emigrat, unui Ardelean d. e., care stabilindu-se în Muntenia se influenţează de rostirea pe care o aude zilnic în jurul său şi amestecă dialectele, conştient sau inconştient. Greutatea aceasta se complică pentru textele româneşti, fiindcă întâi dialectele nu sânt aproape deloc studiate, — ba nu există nici dicţionar complect al limbii literare — şi al doilea fiindcă grafia cirilică e puţin studiată, iar redarea grafică a sunetelor e aşa de încurcată, aşa de arbitrară, încât de multe ori pentru un sunet există mai multe semne grafice, şi din contra un semn grafic reprezintă mai multe sunete.

Scrierea şi pronunţarea

Dacă astăzi, când toţi trecând prin şcoală învaţă o limbă literară, când există Academii cari contribuesc la regularea limbii, când mijloacele de comunicaţie, ieftinătatea cărţilor, publicistica, etc., înlesnesc contactul centrelor cu cele mai depărtate sate şi uniformizează limba, şi tot se observă deosebiri mari în ortografie, nu trebue să ne aşteptăm ca în operele scriitorilor români din secolii trecuţi să găsim fixată grafic în mod uniform pronunţarea lor respectivă. E firesc ca să găsim aceleaş cuvinte scrise într'un fel de unul şi într'alt fel de altul, ba chiar să găsim la acelaş scriitor un

cuvânt într'un rând scris într'un fel şi două rânduri mai jos într'alt fel. In asemenea cazuri editorul trebue întâi să studieze cu băgare de seamă ortografia scriitorului şi pe urmă să recurgă la monumentele contimporane, mss sau tipărite, unde va găsi elemente sigure cari îl vor călăuzi în multe privinţe. Unii scriitori sau copişti sânt mai exacţi în redarea sunetelor, alţii sânt cu totul neexacţi şi inconsecvenţi, iar alţii fiind prea ocupaţi de a-şi sistematiza ortografia siluesc litera de hatârul tendinţei lor. Scriitorii trebuesc studiaţi din acest punct de vedere, şi aceia cari se vor găsi ca mai exacţi ne vor servi întrucâtva ca bază pentru rostirea din timpul lor, şi ne vor călăuzi pentru editarea monumentelor scrise în acelaş timp şi dialect[1]. Şi după cum, procedând la reeditarea operilor lui Eliade Rădulescu sau Cipariu, nu le reproducem cu ortografia lor (căci sântem siguri că Eliade n'a pronunţat *quare* sau *quelle* ci *care* şi *cele*, nici *lûngŏ* sau *aqui*, ci *lângă* şi *aci*, că Cipariu scriind *cuvenientia, scaimbu* şi *revediuta* pronunţa *cuviinţă, schimb* şi *revăzută)*, aşa şi când edităm texte vechi, orunde sântem siguri de pronunţarea scriitorului, trebue s'o reproducem întocmai, fără să luăm în consideraţie caracterele pe cari el le-a întrebuinţat în mod greşit ca să o redea. Şovăelile şi grafiile copistului cari ar prezinta vreun interes pentru filolog, trebuesc trecute în aparat, n'au ce căuta în text (cf. mai jos p. 62).

Dar până astăzi mulţi editori de texte şi documente româneşti cred că o literă chirilică corespunde cu una latină, şi de aceea vedem zilnic publicaţiuni în cari se transcrie consecvent ѣ cu *ea* sau ъ cu *ă*, indiferent dacă textele provin din al 15 sau din al 18 şi 19 secol! Mulţi editori nu sânt pătrunşi de adevărul că sunetele noi în lupta lor cu cele vechi trec prin diferite stadii: după ce o rostire nouă se aude câtva timp alături de cea veche, puţin câte puţin o alungă şi îi ia locul. După ce ѣ din *lѣge* a avut la început sunetul *ea* (sau un sunet asemănător), a venit un moment când se pronunţa atât ca *ea* cât şi ca *e* (cum ne arată textele în cari găsim cuvântul scris în aceeaş pagină când *lѣge* când *lege*); mai târziu când rostirea nouă a învins, alungând pe cea

---

[1] H. Paul, Grundriss der germ. Phil.[2] I p. 209.

veche, se mai scria când *lege* când *lѣge*, dar ultima grafie nu reprezinta decât tradiţia, nu corespundea rostirei contimporane. Câtă vreme editorii vor transcrie literă cu literă şi nu vor căuta să reproducă rostirea scriitorului [1], ediţiile de texte vor lăsa mult de dorit în privinţa ortografiei, şi mult timp, poate totdeauna, în ediţiile de texte româneşti vor figura alături de unele cuvinte reproduse exact după cum s'au pronunţat, altele cu o ortografie tradiţională, adică nu cum erau pronunţate de autor, ci cum erau pronunţate câţiva secoli mai nainte, poate chiar cum n'au fost pronunţate niciodată [2].

In contra chirilicei

Cu privire la monumentele româneşti, ele fiind scrise cu chirilică, modul cel mai comod de a proceda este a reproduce monumentul cu chirilică. Editorul însă care se mărgineşte a reproduce în mod fotografic un text, fără transcriere, nu face operă de editor ci de fotograf, nu caută a dezlega greutăţile ci le ocoleşte. Şi nu trebue să se uite că dacă literile chirilice sânt astăzi puţin cunoscute (abia câţiva filologi le citesc) peste câţiva ani vor fi tot atât de exotice ca şi literele ebraice sau chineze; dar chiar pentru cunoscători, chirilica e una din cele mai urâte scrieri în care (singura dintre scrierile europene) s'au păstrat literele *majuscule*, schimonosite după caracterele greceşti [3].

---

[1] Filologul român care va îndrăzni să editeze un text din secol. al 16 sau al 17, redând cu litere latine sunetele, cum crede că le-ar fi pronunţat scriitorul, nu substituind buchilor chirilice caracterele latine, va aduce un serviciu imens filologiei; e de netăgăduit că va face greşeli, dar chiar greşelile lui, provocând discuţiuni şi polemici, vor aduce mai mare folos, decât transcrierea aproape fotografică a editorilor de până astăzi. Pentru ediţiunile de texte româneşti vechi, ortografia indicată este cea fonetică, singura care corespunde tradiţiei (scrierea chirilică fiind pur fonetică) şi singura care nu ne dă o icoană falşă a textelor vechi.

[2] Vezi Schuchardt şi Bariţ în Hasdeu, Cuvinte din bătrâni, suplement la tomul 1, p. IX—XIV şi L—LIII; H. Tiktin, Studien zur rumän. Philologie, Leipzig 1884 şi Der Vokalismus des Rumän. în Gröbers Zeitschrift 1886; A. Philippide Introducerea în Istoria limbei şi literaturei române p. 47-49 şi 97-116, şi Istoria limbei române p. 237-272 şi în special I. Bărbulescu, care a tratat pentru prima dată pe larg şi în comparaţie cu limbile slavice fonetizmul limbei române în *Fonetica alfabetului cirilic în textele române;* cf. şi Arhiva din Iaşi 17 (1906) p. 68-80.

[3] Ochiul nostru fiind deprins cu citirea milioanelor de litere minuscule, simte mare greutate şi oboseală când citeşte texte scrise cu

Restituirea şi uniformizarea

Chestia de a restitui forma veche şi a introduce o grafie uniformă într'un text, care s'a păstrat într'o formă întinerită sau s'a transpus într'un alt dialect, e legată cu probleme, cari diferă dela text la text, dela limbă la limbă; în cea mai complicată formă chestia se prezintă în limba greacă. Şi în alte limbi trecutul a apăsat şi a influenţat prezentul, şi în alte texte, forme şi cuvinte cari şi-au trăit traiul, reminiscenţe de tot felul din autorii mai vechi revin supt pana scriitorilor, dar nu în aşa număr ca în literatura greacă. Aci capodoperile literaturei clasice, Evanghelia şi slujba bisericească, cari se învăţau paralel în şcoală, obsedează pe scriitori şi copişti la fiecare pas.

Acest fapt a produs în literatura greacă o anomalie care nu se întâlneşte nicăieri; limba scriitorilor nu e un produs firesc al mediului, adică mai modernă la scriitorii mai moderni, ci e modernă sau arhaică, mai apropiată de limba vorbită sau de cea clasică, după cum autorul care o scrie are o educaţie clasică îngrijită, căpătată în şcoalele sofiştilor sau nu. Aşa se explică cum Plutarh scrie o limbă mai arhaică decât Polibiu şi limba lui Fotie e mai apropiată de limba clasică decât limba lui Teofan, cu toate că Polibiu şi Teofan sânt mai vechi; aceasta e cauza pentru care scriitori din al 10 sau chiar din al 15 secol după Hristos întrebuinţează alături de formele şi cuvintele limbii *vorbite* atunci, altele care erau arhaizme chiar în secolul 1 înainte de Hristos. In asemenea stare de lucruri, pentru restituirea formelor unui text întinerit pot fi de vreun folos textele contimporane lui? De sigur că da, dar întrebuinţarea lor trebue să se facă cu mare băgare de seamă. Dar ceea ce s'a întâmplat în limba greacă, se întâmplă întrucâtva în toate limbile; se înţelege că cu cât tradiţia e mai scurtă sau mai neînsemnată, cu atât influenţa trecutului e mai slabă. Cu cât scriitorul e mai lipsit de talent şi individualitate, cu atât textul lui e mai

---

majuscule; chirilica, fiind scrisă cu majuscule şi majuscule din cari multe se confundă între ele, oboseşte foarte mult pe cititor. Din cauza aceasta dacă o pagină scrisă cu litere latine se citeşte în 3—4 minute, o pagină cu chirilică cere de două ori atâta timp. Cu drept cuvânt chirilica s'a numit d a s I d e a l e i n e r u n p r a k t i s c h e n D r u c k s c h r i f t, Krumbacher, Miscellen zu Romanos, p. 127.

împestrițat cu forme arhaice și moderne, literare și populare sau dialectale; și fiindcă ne e imposibil a ști, când e vorba să-i restituim textul, ce formă a întrebuințat la un anume pasagiu, de aceea sântem datori să nu părăsim tradiția mss, când ea ne dă *una din formele paralel întrebuințate de contimporanii autorului.* Un scriitor din sec. al 17 poate să fi întrebuințat indiferent *lucruri* alături de *lucrure*, *cuvinte* alături de *cuvente*, *așijdere* alături de *așijderea* sau *așijderile*, *din* alături de *den*, *căci că* alături de *căce că* etc.; editorul în asemenea cazuri e dator să urmeze lectura mss, când găsește în ele una din aceste forme, dacă vrea să *editeze* și nu să *îndrepteze* pe autor.

Din ce în ce mai mult editorii se feresc de restituiri imaginare, și preferă baza mai solidă a tradiției virtuozităților divinatorii. Krumbacher în edițiile sale de texte grecești vulgare s'a ținut de tradiția mss și fiindcă argumentele sale temeinice cu cari recomandă conservatizm se aplică mutatis mutandis și la textele românești le reproduc aci:

> Erstens bedenke man folgendes: in den letzten Jahrzehnten ist auch bei der kritischen Behandlung altgriechischer Texte die Anpassung an eine imaginäre Einheitsgrammatik in Misskredit geraten, und immer mehr verbreitet sich die Erkenntnis von der Mannigfaltigkeit der Sprachformen nach Zeit, Ort und Individuum. Noch mehr gilt aber der Satz von der Mannigfaltigkeit des Wirklichen bei unseren Texten; denn ihre Autoren besassen für ihre Formgebung weder eine allgemein anerkannte zeitgenössische Literatursprache, noch kanonische alte Muster, noch eine feste grammatische und lexikalische Theorie; dazu waren sie oft infolge subjektiver Ignoranz oder Sorglosigkeit in der sprachlichen Form inkonsequent und willkürlich. Zweitens gibt es hier immer wieder unvorhergesehene sprachliche Probleme und neue, der träumenden Schulweisheit noch unbekannte Tatsachen, für deren Untersuchung oder Feststellung irgendwelche durchgreifende Korrekturen der Herausgeber höchst hinderlich werden können! (Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel ed. K. Krumbacher p. 366).

Sigur, restituirea formelor vechi pe baza criticei filologice, cu ajutorul unei erudițiuni vaste și unei intuiții limbistice, este ultima țintă și are ceva ispititor pentru editor, dar din nenorocire cele mai multe încercări de felul acesta după scurt timp se dovedesc ca greșite, ba chiar pot deveni

ridicule dacă întâmplarea scoate la iveală originalul autorului [1].

Şi în ceea ce priveşte *uniformizarea grafiei* părerile sânt împărţite; dacă însă luăm în consideraţie că important e nu cum a scris, ci cum a pronunţat scriitorul, vom reda în

---

[1] Acum în urmă s'a făcut o încercare de o asemenea restituire a formelor Letopisețului lui Ureche de I. N. Popovici. Inainte de Popovici Kogălniceanu, cu toate că în majoritatea cazurilor a modernizat textele vechi, totuş în câteva privinţe şi mai cu seamă în adoptarea infinitivului lung a nesocotit tradiţia mss şi a introdus în text forme vechi imaginare; această procedare a indus în eroare pe Meyer-Lübke, care crezând că textul restituit de Kogălniceanu e întemeiat pe tradiţie, l-a luat ca bază pentru cercetările sale (Zur Geschichte des Infinitivs im Rumänischen, publ. in Abhandlungen Herrn Prof. Dr. Adolf Tobler.... dargebracht, Halle 1895 p. 81). Popovici se ridică — şi cu drept cuvânt — contra acestei fantezii de arhaizare a lui Kogălniceanu, Chronique de Ureache p. XIII, fară să bage de seamă că condamnă procedarea sa însăş. Mă explic. P. zice în prefaţă că în ediţia sa restitue formele vechi ale textului, modernizat de copişti, pe baza mss păstrate şi a scrierilor lui Varlaam şi Istratie Logofătul, contimporanii lui Ureche p. IX-XI). Şi într'adevăr introduce în text *de srăg*, cu toate că *în toate mss* există *de sărg* (citeşte *de sîrg)*, 3,49; *scrăbă* şi *vrătos* cu toate că *toate mss* au *scărbă* şi *vărtos* (citeşte *scîrbă* şi *vîrtos*) 57,54bis; 133,99; restitue formele *amente* şi *cuvente* cu toate că *toate mss* au *aminte* şi *cuvinte* 66,2bis, 3,69; tradiţia ne dă *lucruri* şi *deci*, editorul corectează *lucrure* şi *dece* 85,96bis, 9,31, etc. etc. Formele introduse în text ne asigură P. sânt ale lui Ureche fiindcă se găsesc... în textele lui Varlaam, contimporan şi coleg cu Ureche în divanul lui Vasile Lupu (p. X-XI). Adică cum, doi contimporani şi colegi nu pot să întrebuinţeze deosebite forme? Câţi nu scriu chiar astăzi: *cetitor* şi *prieten*, *întunerec* şi *limbei*, *operele* şi *literele*, *complet* şi *manuscript*, *ştienţific* şi *reprezentă*, pecând alţii scriu: *cititor* şi *prietin*, *întuneric* şi *limbii*, *operile* şi *literile*, *complect* şi *manuscris*, *ştiinţific* şi *reprezintă?* P. găseşte de cuviinţă să introducă în textul lui Ureche formele mai vechi *cuvente* şi *lucrure* şi *amente* şi celelalte, când este ştiut că aceste forme se întâlnesc chiar în textele coresiane *ca arhaizme*, alături de formele mai noi *lucruri* şi *cuvinte*, etc. Dar ce e mai curios: P. ne spune că în restabilirea formelor vechi a recurs la Varlaam, şi cu toate acestea şi Varlaam întrebuinţează *de sîrg*, *scîrbă*, *vîrtos*, *aminte*, *cuvinte*, *lucruri* şi *deci*, adică formele pe cari P., cu toate că le găseşte în Varlaam, totuş le proscrie în multe părţi contra tradiţiei, v. Varlaam, Cartea românească de învăţătură p 280v,4. 144,17. 32v,13. 5v,18. 6,1. 59,1. 4,19. Dar ce e neexplicabil: P. găseşte în mss *aşijdere*, *aşijderea* şi *aşijdirea* şi totuş în text introduce forma *aşijdere* (v. p. 7, 18, 11, 16, 26), cu toate că în *autograful lui Ureche* (reprodus de P. în facsimil la sfârşitul ediţiei) revine de două ori *numai* forma

grafie cuvintele cum au fost pronunţate, bineînţeles când sântem *siguri* despre pronunţarea scriitorului. Dacă pentru *sunetul e*, d. e., scriitorul întrebuinţează când litera *e* când ѣ când ѧ, scrierea uniformă cu *e* se impune (cf. însă şi cele spuse mai sus p. 25). Editorul induce în eroare nu când scrie uniform cu *e* trei diferite litere, ci când scrie când cu *e* când cu *ea* când cu *ĭa* unul şi acelaş sunet, numai şi numai fiindcă scriitorul n'a ştiut să redea prin grafie *uniformă* un sunet pe care-l pronunţa *uniform*. Asemenea grafii nu numai în text nu trebuesc introduse, ci nici măcar în aparat nu e nevoie să fie înregistrate; ele trebuesc uniformizate în mod tacit, adică tratate cum se tratează *iotacizmul* sau celelalte greşeli de ortografie ce se întâlnesc în textele greceşti (v. mai jos p. 62 şi 87).

Greşelile din cauze mecanice

Un alt fel de greşeli sânt acelea cari provin din cauze exterioare. De multe ori la unele mss lipsesc foi, sau caiete, sau foile sânt amestecate. In cazul din urmă un studiu cu băgare de seamă poate să fixeze ordinea primitivă a originalului. Ms slav conţinând Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe are foile lui dela început până la sfârşit amestecate, dar restabilirea ordinei se poate face uşor, fiindcă avem redacţiunea greacă şi română care ne ajută (cu toate acestea editorul Lavrov nici n'a încercat-o). Dacă însă nu există un asemenea ajutor şi ms cu foile amestecate se pierde, ajunge însă până la noi o copie depe el în care s'a copiat textul incoherent, aşa cum s'a găsit, fără să se indice începutul fiecărei pagini, sau ajunge o copie, în care copistul a adăogat sau a înlă-

---

aşijderile, iar în testamentul lui Varlaam revine de 4 ori consecvent numai forma *aşijderea* (v. Analele Acad. ser. 2, 10 (1889) secţ. istor. p. 6-7). Ce e drept dela p. 117 încoace P. introduce în text forma *aşijderile* (fără să mai dea tradiţia în aparat), dar dece la început proscrie formele *aşijderea* şi *aşijderile* nu-mi pot da seamă. Toate mss au lectura *sînt*, zisul autograf al lui Ureche are forma *sintu* (3 pers. plur.) şi cu toate acestea P. introduce în text forma *sîmtŭ!* p. 43,61. P., nesocotind tradiţia, introduce în text forma *den*, pecând în testamentul lui Varlaam alături de *den* (de 3 ori) revine şi forma *din* (de 2 ori).

Inţeleg să introduci în text o formă arhaică orunde tradiţia mss îţi dă un sprijin, dar când toate mss îţi dau *lucruri* şi *cuvinte*, şi găseşti şi în Varlaam confirmarea tradiţiei, căci e confirmare dacă găseşti aceleaş forme alături de arhaizmele *cuvente* şi *lucrure*, cu ce drept poţi să respingi lectura mss?

turat la trecerea dela o pagină la alta câte un cuvânt sau o frază pentru a lecui incoherența, atunci restabilirea ordinei devine extrem de grea. In fine, de multe ori textul unui ms este deteriorat fie prin viermi, fie prin foc, fie prin umezeală; dar tocmai acele lacune cari există în text au și o parte bună, sânt un indiciu pentru a fixa filiațiunea (v. mai jos p. 48-49).

Critica autenticităței și a provenienței.

Nu numai o lectură poate să fie greșit transmisă sau un pasagiu interpolat, cu sau fără intențiune de fraudă, ci chiar un întreg text poate să fie pseudoepigraf sau falșificat pedeaîntregul. Dacă astăzi monumentele poartă indicațiuni despre proveniența lor (numele autorului, locul și data), în vechime nu se întâmpla la fel. Multe texte s'au păstrat fără nume de autor, fie că autorul nu și-a pus numele, fie că din diferite cauze opera a ajuns până la noi fără nume. Când un boier A însemna într'o condică evenimentele contimporane pentru sine și pentru ai săi, fără să aibă de gând să dea la lumină însemnările sale, n'avea niciun motiv să-și pue numele pe titlul cronicei; dacă mai târziu un X devine posesorul cronicei și, necunoscându-i autorul, o atribue unui B pe care îl presupune ca autor, se dă naștere la un text pseudoepigraf care ajunge până la noi cu un nume de autor falș. In acest caz cronica e autentică — poate servi ca bază pentru cercetări după ce i se fixează locul și data provenienței — numai titlul e falșificat. Se poate însă ca atât textul cât și titlul să fie plăzmuite pedeaîntregul.

Motivele falșurilor

Dacă un autor, fie pentru un câștig material sau moral, fie pentru a aduce mărire neamului, religiei, protectorului sau familiei sale, fie pentru răzbunare, fie pentru susținerea părerilor sale, făurește un text și-l atribue unui scriitor cunoscut sau închipuit, textul e falș și nu poate fi utilizat de cercetători; interesant numai e a se ști cum s'a descoperit plăzmuitorul, motivele falșificărei și modul lui de a proceda. Ridicând vălul și privind în oficina unui plăzmuitor aflăm cum trebue să procedăm în asemenea împrejurări pentru

descoperirea unor cazuri identice. Falşificatorul dă de obicei ştiri asupra unor perioade obscure, despre cari documentele tac, alege capitolele la cari discuţia n'a putut ajunge la niciun rezultat şi complectează, corectează, înfrumuseţează istoria sau lacunele din perioade obscure, după tendinţele şi după puterea mai mare sau mai mică a imaginaţiei sale. Dar ştiind că dacă scoate numai din capul lui lucruri închipuite, va fi prins imediat, amestecă adevărul cu invenţiunea; după ce compilează din câţiva autori, apoi brodează pe ştirile împrumutate fantasmagoriile sale. Falşificatorul, cu toate silinţele pe cari şi le dă, nu poate imita pe deplin formele exterioare (scrierea, stilul, limba) ale monumentelor epocei în care vrea să-şi aşeze produsul, nu ştie istoria timpului în toate amănuntele ei ca să evite contraziceri cu alte monumente autentice contimporane, relatează fapte cari s'au întâmplat mult mai târziu decât timpul în care îşi localizează fabricatul, nu-şi închipue că anumite fapte, pe cari le relatează el singur, nu puteau să fie trecute cu tăcerea de toţi contimporanii; trăind într'un alt mediu nu poate să se debaraseze de anumite expresiuni, idei sau credinţe ale timpului său, nu poate să se transfere în timpul închipuit al monumentului pe care îl fabrică, să trăiască — ca să zic aşa — în acel timp şi să imprime monumentului gândurile şi credinţele contimporane; în mod inconştient îi revin supt pană idei şi credinţe, obiceiuri şi instituţiuni cari sânt posterioare timpului închipuit, anacronizme de tot felul cari descopere falşul. Falşificatorul îşi dă silinţă a prezinta fabricatul său ca întrunind toate condiţiunile de autenticitate; ba chiar ne dă în zelul său prea multe chezăşii şi amănunte, cari lipsesc la monumentele autentice, după cum un răufăcător se înarmează cu mai multe paşapoarte. Dar tocmai chezăşiile îngrămădite dau de bănuit, dovezile prea multe ale autenticităţei sânt un început de dovadă a neautenticităţei.

Ştirile senzaţionale · *Falşificatorul se trădează singur*

Falşificatorul care îşi compilează plăzmuirea după diferiţi autori n'are la dispoziţie un ms vechi ca să arate de unde şi-a scos plăzmuirea, şi ori pretinde că s'ar fi pierdut originalul depe care a copiat şi inventează fel de fel de împrejurări (incendiu, furt, naufragiu), ori prezintă un ms pe

care un paleograf deprins îl demaschează ca o imitaţie mai mult sau mai puţin reuşită a unei scrieri mai vechi.

Când regii Alexandriei şi Pergamului, pentru îmbogăţirea bibliotecilor lor, au început a da preţuri mari pentru mss vechi, *câştigul* a îndemnat pe falşificatori de a atribui texte obscure unor autori celebri, sau a plăzmui asemenea texte, întocmai cum în timpurile noastre preţurile fabuloase, pe cari le oferă arheomanii de tot felul, ispitesc pe falşificatori ca să-şi exercite meseria lor lucrativă. **Câştigul**

Unul din cele mai celebre şi scump plătite falşuri a fost acel comis de Constantin *Simonidis* cu palimpsestul lui *Uranios*, cu care au fost înşelaţi renumiţi învăţaţi din Germania (Lykurgos, Enthüllungen über den Simonides-Dindorfschen Uranios[2], Leipzig 1856).

Cele mai multe falşuri s'au făcut pentru câştig, dar nu sânt puţine şi buruienile cari au crescut pe terenul mlăştinos al unui *şovinizm* nesănătos. O falşificare celebră comisă din motive patriotice sânt mss şi documentele cunoscute supt numele de *Pergamene di Arborea;* prin aceste documente se dovedea că Sardinia, obscura patrie a falşificatorului, a fost în evul mediu un focar de cultură înaltă, care chiar astăzi s'ar considera ca un ideal greu de ajuns. Academia de ştiinţe din Berlin fiind rugată să-şi dea părerea asupra acestor mss, a însărcinat pe unii din membrii ei ca să examineze cazul; cercetarea paleografică, filologică şi istorică au dovedit că era vorba de o plăzmuire îndrăzneaţă. **Patriotizmul rău înţeles**

Falşuri *in majorem Dei gloriam* s'au comis şi în vechime şi n'au încetat nici până astăzi; Ovreii în timpul Alexandrinilor, ca să arate că înţelepciunea grecească provine din Sf. Scriptură, au schimbat şi interpolat scrierile clasicilor Greci, căutând astfel să dea mai mare importanţă vorbelor lor prin faptul că le puneau în gura unui autor celebru; pentru un motiv analog creştinii au interpolat scrierile păgânilor, iar păgânii pe ale creştinilor. **Fanatizmul**

Câte *genealogii* s'au falşificat ca să se lege şirul întrerupt, sau să se ducă obârşia unei familii obscure la un prinţ, domn, rege, erou, zeu, e cunoscut, căci ceea ce se practica în timpul lui Esiod şi Pindar se practică şi astăzi pe o scară mare supt ochii noştri. **Pseudonobleţa**

Răzbunarea

O plăzmuire curioasă a comis Anaximen din Lampsacos pentru a se răzbuna contra duşmanului său Teopomp: alcătuind scrierea Τρικάρανος, plină de insulte contra Atenei, Spartei şi Tebei a atribuit-o lui Teopomp ca să-l compromită în Grecia. In zadar Teopomp a protestat că la mijloc e o mişelie şi că el nu e autorul scrierei, nimeni n'a vrut să-l crează, fiindcă Anaximen îi imitase stilul cu o măiestrie demnă de o cauză mai bună [1].

Vanitatea

Pentru a-şi susţine părerile, mulţi învăţaţi împinşi de *vanitate*, falşifică inscripţiuni sau texte şi trimet la opere cari n'au existat decât în închipuirea lor. O scriere (Περὶ ποταμῶν) plină de citaţii mincinoase s'a atribuit lui Plutarh; în zilele noastre Rodocanaki are în scrierile sale trimiteri la opere, cari n'au existat niciodată, cum a dovedit până la evidenţă E. Legrand în Dossier Rhodocanakis, Paris 1895.

Şi literatura română e bogată în falşuri, din cari menţionez câteva caracteristice. Falşul comis de Costache şi Antohi Sion cu Pseudo-Clănău e foarte instructiv din punctul de vedere metodologic.

Pseudo-Clănău

In anul 1856 se publică în Iaşi supt titlul de: *Fragment istoric scris în vechea limbă română din 1495* un ms descoperit de Gh. Boldur-Costache, tratând istoria Românilor dela 274—1290. La începutul şi sfârşitul acestui Fragment se arată că este o traducere făcută de Clănău depe un text latinesc pe care Huru, cancelarul lui Dragoş Vodă, îl copiase depe originalul scris de Arbure Campodux. Cercetarea paleografică a Fragmentului însă arată că avem a face nu cu scrierea din sec. al 15, ci cu scrierea cursivă cum se obişnuia în sec. al 18. Limba monumentului în loc să fie limba sec. al 15 este o limbă aşa de încâlcită, încât e de neînţeles; autorul recurge la flexiuni imposibile, la inversiuni ciudate ca să dea stilului un arhaizm afectat, şi nici măcar nu ia de model limba documentelor sau a cronicarilor mai vechi, ci îşi modelează stilul după Cantemir. Dar contrazicerile şi anacronizmele aflate în acest Fragment sânt grosolane de tot. Această povestire ne arată că România în mijlocul barbariei cumplite a veacului de mijloc a fost dela al 3 până la al 6

---

[1] Christ-Schmid, Gesch. der griech. Litteratur[6] 1, 502.

secol o republică cu o civilizaţie care chiar astăzi ar fi de invidiat, şi cu toate acestea niciun istoric nu pomeneşte de aşa ceva. Şi în această închipuită republică se aflau instituţii romane, feudale, bizantine, moldoveneşti străvechi, vechi, moderne, toate la un loc. Pe lângă alte greşeli istorice, falşificatorul pune cunoscuta expediţie din 1497 a Regelui polon Albert înainte de 1495, indus în eroare de cărţi moderne.

Tratatele de alianţă, actele de notariat, actele cari se vor prezinta înaintea instanţelor, sânt prevăzute cu semnătura şi sigiliul părţii interesate ca să nu fie contestate de partea adversă, dar unde s'a mai auzit ca un text istoric să poarte semnătura şi sigiliul autorului sau a traducătorului! Şi cu toate acestea Pseudo-Clănău în naivitatea sa, crezând că prin aceste mijloace va preîntâmpina orce contestaţie a produsului său, l-a prevăzut cu pecete şi cu acel naiv: *eu Petru Clănău am iscălit!*[1]

Că falşul s'a comis de Costache şi Antohi Sion în complicitate cu Costache Boldur pentru mărirea patriei şi a familiilor lor, este astăzi un lucru dovedit până la evidenţă: Sioneştii după acest fabricat s'ar trage după tată din Hanii tătăreşti, după mamă dela Clănău, iar familia Boldur-Costache se prezintă aliată cu Dragoş Vodă, întemeietorul Principatului Moldovei.

Puţin timp după descoperirea sa, preţiosul monument, cum se întâmplă cu fabricatele similare, s'a făcut nevăzut.

A. Philippide, Cronica lui Huru în Convorbiri literare 16 (1882) p. 245-258; Gr. Tocilescu, Izvodul Spătarului Clănău în Revista pentru istorie, archeologie şi filologie 3 (1884) p. 464-500; Gh. Ghibănescu, Epilogul Izvodului lui Clănău în Uricarul 17 (1891) p. 353-391; I. Tanoviceanu, Probe noue de falşitatea Izvodului lui Clănău în Arhiva din Iaşi 3 (1892) p. 470-494.

---

[1] Un caz analog ne întâmpină într'o altă carte; autorul, tot un falşificator, temându-se ca nu cumva să se conteste autenticitatea operei, dacă nu e prevăzută cu pecetea pretinsului autor, se scuză într'un mod naiv de tot: n'am legat pecete de carte, zice, fiindcă pecetea e trecătoare şi se poate strica, dar adevărata pecete a drepţilor e..., răsplata raiului, iar a păcătoşilor muncile iadului! (Pseudo-Neagoe, Invăţături ed. 1843 p. 306—307).

Corespondența lui Ștefan cel Mare

Corespondența dintre Ștefan cel Mare și Patriarhul Ohridei e o plăzmuire târzie, precum dovedește I. Bogdan, (Documentele falșe atribuite lui Ștefan cel Mare, supt presă). Cred că motive patriotice au dat naștere la această falșificare, al cărei scop nu e altul decât a aduce dovadă cum că Biserica Moldovei atârna de Arhiepiscopul Ohridei. Că Grecii au tăgăduit această atârnare dovedește cartea Patriarhului Hrisant Περὶ τῶν ὀφφικίων (Târgoviște 1715). In această carte există un capitol prin care Hrisant încearcă a dovedi că Valahia și Moldova n'au fost supuse Arhiepiscopului Ohridei (ὅτι οὐχ ὑπέκειντο τῷ 'Αχρίδος Βλαχία καὶ Μπογδανία p. 82).

Capitulațiunile Principatelor

Un alt falș sânt *Capitulațiunile* Țării românești și ale Moldovei cu Poarta, cari s'au plăzmuit în secolul al 18 din motive patriotice: boierii munteni și moldoveni căutau prin aceste tratate făurite să arate reprezintanților Puterilor, întruniți la un congres lângă Focșani, că învoelile cu cari strămoșii lor s'au închinat odinioară Porții au fost nesocotite de Turci [1]. Originalele acestor capitulațiuni, ca de obicei ale actelor plăzmuite, nu mai există: Capitulațiunile Țării românești s'ar fi copiat la Constantinopol din condicile împărătești de Ienăchiță Văcărescu (Fotino Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας 3 p. 372 n.), cele ale Moldovei s'ar fi păstrat până la 1686, când craiul leșesc Sobieschi, trecând prin Iași le-ar fi ars din ura ce avea asupra Turcilor (C. Giurescu, Capitulațiunile Moldovei p. 8 și 17).

Textele anonime

Când editorul are a face cu *texte anonime*, prima chestic pe care trebue să și-o pue este: care e autorul monumentului. Deosebirile fine ale stilului individual caracterizează în literaturile clasice, sau în alte literaturi culte, pe diferiți autori, astfel încât dacă o scriere a unui autor cunoscut s'a păstrat anonimă sau pseudoepigrafă, stilul poate fi un pre-

[1] N. Iorga a dovedit cu argumente temeinice plăzmuirea Capitulațiunilor Țării românești în Genealogia Cantacuzinilor ed. Iorga 1, p. 68 n. 3 și 495 și Geschichte des rumänischen Volkes 2 p. 76-77; C. Giurescu a dovedit în Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană că și acestea sânt plăzmuite, arătând că izvorul pe care s'a întemeiat falșificatorul este Cantemir, și expunând pe larg motivele cari au îndemnat la făurirea lor.— Art. 16 din Tratatul dela Kuciuc Kainargi (1774) conține o dispozițiune care nu poate fi înțeleasă, decât presupunând existența acestor Capitulațiuni; prin această constatare câștigăm un terminus ante quem: Capitulațiunile s'au plăzmuit înainte de 1774, Giurescu p. 27-33.

ţios ajutor ca să se descopere autorul ei; pentru literatura română veche, o asemenea încercare e foarte problematică. O scriere a unui autor fără stil individual, cum s'o deosebeşti şi s'o atribui autorului ei! Pe lângă criteriile paleografice mijlocul care ne poate da o lumină sigură e analiza internă a operei: tendinţele politice cari se vădesc, expunerea într'o lumină favorabilă sau duşmănoasă a faptelor cutărui domn sau cutărui partid politic, amănuntele precize ce se dau despre anumite persoane cari aparţin cercului rudelor sau intimilor autorului, amănuntele despre o mânăstire sau un oraş, sau chiar despre însuş autorul, pot să ne călăuzească ca să ghicim pe autorul monumentului.

Textele nedatate

Tot prin analiza internă vom încerca a fixa *data* monumentului: ultimul fapt pomenit şi faptul cel mai apropiat nepomenit, care n'ar fi putut să rămâe necunoscut autorului, vor fi cele două puncte între cari trebue să aşezăm monumentul. Ultimul fapt pomenit în viaţa Sf. Nifon, scrisă de Gavriil Protul, e sfinţirea bisericii Curtea de Argeş care a avut loc la 1517[1]; observând că în Viaţă nu e pomenită moartea lui Neagoe întâmplată la 1521, un eveniment important care nu putea să rămâe necunoscut biografului lui Nifon şi al lui Neagoe (căci şi biografia lui Neagoe se cuprinde pe larg în această Viaţă), conchidem că Viaţa s'a scris înainte de 1521 şi după 1517.

Compilaţiile

Altădată editorul are a face cu *compilaţii,* în cari au intrat părţi mici, capitole sau chiar scrieri întregi anterioare, sau cu texte *continuate* de unul sau mai mulţi autori, etc. In literatura bizantină a fost continuat Teofan şi Gheorghe Amartolos, în literatura română Ureche, Miron şi Nicolae Costin, etc. Cu privire la asemenea texte editorul trebue să-şi dea silinţa ca să descopere izvoarele şi să atribue fiecare parte autorului ei adevărat; dacă reuşeşte, aduce un mare serviciu ştiinţei. Prin modul acesta s'ar putea reduce mărturiile mai multor autori despre un fapt la una singură, dacă s'ar dovedi că unul a servit de izvor celorlalţi, sau că toţi au copiat unul şi acelaş izvor pierdut.

---

[1] Viaţa Sf. Nifon de Gavriil, Protul Sfetagorei, ed. I. Naniescu p. 121.

Importanţa ediţiilor critice.

Dacă posedăm un text în mai multe copii, repede ne convingem prin comparaţie că aproape toate se deosebesc între ele în mai multe privinţe, şi imediat se naşte întrebarea: care din ele se apropie mai mult de original, şi cum era arhetipul pierdut? Ca să putem răspunde la această întrebare, ca să putem restitui textul aproape aşa cum l-a scris autorul, trebue să luăm toate mss existente, să fixăm filiaţiunea lor, să îndepărtăm tot ce s'a introdus în text de copişti sau corectori şi să restabilim un text, care dacă nu va fi întocmai arhetipul pierdut, dar să se apropie de el cu cât permit mss şi cu cât ajută perspicacitatea editorului, adică trebue să facem o *ediţie critică*. Importanţa ediţiilor critice e îndeobşte recunoscută şi n'ar trebui să mai vorbesc aci despre aceasta, dar fiindcă totdeauna s'au găsit oameni cari să dispreţuească munca migăloasă a editorului, cred necesar a atinge acest punct.

Diletanţii

Sânt mulţi cari nu-şi dau seamă de legătura strânsă ce există între diferitele verige ale ştiinţei, nici nu pot pricepe că fără munca editorului nu se poate scrie istoria spiritului omenesc, în înţelesul larg al cuvântului; savanţii geniali, pătrunşi de acest adevăr, se coboară în carieră şi scot singuri marmora pe care o transformă în opere nemuritoare. Un Böckh, care ne-a dat Die Staatshaushaltung der Athener, n'a dispreţuit munca editorului inscripţiunilor şi textelor greceşti, un Mommsen, care a evocat viaţa poporului roman, a uimit lumea cu lucrări de amănunt şi ediţiuni de texte (Solinus, Iordanes, Casiodor, Eugippius, Rufinus etc.), un Renan, care a scris Histoire du peuple d'Israël, n'a găsit că e pierdere de timp să colaboreze la Corpus inscriptionum semiticarum. Numai diletanţii superficiali vorbesc cu dispreţ contra unor îndeletniciri stiinţifice, cari cer erudiţie, perspicacitate, probitate ştiinţifică, abnegaţie şi pe deasupra aduc foloase imense culturei, numai nepricepuţii susţin că geniile nu se ocupă cu nimicuri (adică ei, căci când vorbesc de genii fac o confuzie regretabilă cu propria lor persoană), că geniile n'ar lucra cu metodă şi alte legende de felul acesta.

Pseudoesteţii

Erezii de aceeaş speţă susţin şi pseudoesteţii, sau oamenii

cu vederi strâmte, cari cred că ştiinţa trebue să se ocupe numai de formele desăvârşite ale culturei omeneşti: de veacul lui Pericle şi nu de epoca bizantină, de poemele omerice şi nu de poezia populară a mojicilor, de arta lui Praxitele şi nu de formele rudimentare ale artei asiatice, de Sofocle şi de Göthe dar nu de literatura scârboasă mongolă. N'ar râde lumea de un naturalist care ar vrea să se ocupe numai cu leul şi vulturul, cu stejarul şi trandafirul, dispreţuind păianjenul şi scaiul? Şi totuş sânt mulţi cari dispreţuesc o scriere populară, sau viaţa unui sfânt şi îşi îndreaptă epigramele contra editorului unor asemenea texte, fiindcă nu-şi dau seamă că precum toate animalele sau plantele sânt deopotrivă interesante şi vrednice de studiat, tot aşa şi produsele minţii omeneşti, fie ele artistic desăvârşite sau primitiv stângace şi naive, fie de fineţă atică sau de grosolănie mongolică, ne dezvăluesc sufletul omenirei, şi trebuesc studiate, fiindcă ele pot fi de mare însemnătate pentru cunoaşterea omului, ultima ţintă a ştiinţei celei mai interesante. De altfel importanţa unui text nu se măsoară în mod absolut cu valoarea lui intrinsecă; în vechime proprietatea literară fiind necunoscută, multe produse mai vechi ni s'au păstrat în prelucrări posterioare, şi asemenea prelucrări, chiar dacă n'ar prezinta interes ca să fie cunoscute pentru ele înseş, capătă de multe ori o importanţă deosebită prin faptul că contribuesc la restituirea originalului dela care derivă.

E. Renan, L'avenir de la science p. 133; K. Krumbacher, Gesch. der byz. Litteratur, München 1891 în prefaţă; I. Bédier în Revue des deux mondes 121 (1894) p. 908 şi 910.

Valoarea ediţiunilor critice

Când putem să restituim textele după cum au ieşit din mâinile autorilor, sau să dăm un text cât mai apropiat de arhetip, fie chiar după o muncă lungă şi migăloasă, utilizând toate mss existente, să dăm adică o ediţie critică, nu trebue să ne codim şi să ne mulţumim cu ediţiuni bazate pe bunul nostru simţ, lăsând în ele greşelile unor copişti ignoranţi sau introducând tacit conjecturile noastre arbitrare. Cât de şubredă e o asemenea ediţie se vede imediat, dacă se colaţionează sistematic câteva pagini din ea cu toate mss existente; ea nu inspiră încredere istoricului sau filologului, fie chiar genial editorul ei, căci cum ar putea un cercetător serios să

întrebuinţeze o asemenea ediţie, când ştie că s'ar face de râs, dacă ar întemeia o teorie pe o greşală de copist, sau pe conjectura introdusă în text de un editor arbitrar?[1] (Cazul cu Slăveni şi cu formele infinitivului lung v. mai sus p. 20 n. şi 29 n.). Numai o ediţie critică, bazată pe compararea şi clasarea mss, în care lectura autentică (sau presupusă ca atare) se introduce în text, iar toate variantele se dau în aparat, numai o ediţie, în care se dă socoteală la fiecare pas de procedeurile editorului, poate rezista timpului şi poate servi ca bază pentru investigaţiuni ştiinţifice. Editorul dând la fiecare pas socoteală de modul său de a proceda fără să introducă ceva în text în mod tacit, sau să înlăture vreo lectură, care presupusă de el a fi o variantă fără sens ar putea să fie lectura arhetipului (ceea ce se poate întâmpla lesne, şi s'a întâmplat chiar multor editori renumiţi), pune pe cititorul critic în stare de a urmări singur tradiţia şi a alege boabele de grâu, aruncate de multe ori de editor în aparat ca pleavă. Invăţatului celui mai înzestrat îi pot scăpa o mulţime de cunoştinţe trebuitoare pentru restabilirea unui text: câteodată ne scapă un amănunt din domeniul arheologiei, altădată nu pricepem o expresiune simbolică, dogmatică sau juridică, sau ne pare nonsens un cuvânt străin, nu cunoaştem o instituţie veche sau o superstiţie, nu înţelegem rostul unei aluziuni etc., şi ceea ce ni se întâmplă nouă s'a întâmplat şi copiştilor, ale căror copii le utilizăm pentru restituirea textelor. Dacă admitem că din trei copişti, doi, orunde au întâlnit pretinse nonsensuri, şi-au luat libertatea de a schimba textul şi de a-l face inteligibil, editorul, care se bazează pe cele trei mss ale lor, în două va găsi un text inteligibil, în al 3-lea va crede că are înaintea ochilor un nonsens. Dacă se ia după cei doi în restituirea textului şi dă în aparat acel pretins nonsens, ce se poate întâmpla? Un specialist arheolog, teolog sau jurist, după împrejurări, înarmat cu cunoştinţe speciale, ar putea să arate cheea înţelesului acelui nonsens, pecând dacă nu dăm în aparat «asemenea nonsensuri» şi restituim textele încrezându-ne simţului nostru, cititorul n'are mijlocul de a restabili singur textul în cazuri de multiplicitate a tra-

[1] Bédier l. c. p. 911.

diţiei şi astfel nu se poate ajunge niciodată la ediţiuni bune, la a căror îndreptare să fi contribuit luminile orcărui cititor critic. După o lungă experienţă de câteva secole învăţaţii s'au convins că nici chiar o *selecta lectionum varietas*, cât de bine să fie alcătuită ea, nu ajunge; astăzi numai acea ediţie inspiră încredere pentru care s'au despuiat toate mss [1] şi în al cărei aparat s'a înregistrat întreaga tradiţie. [2]

Insuşirile cari se cer ca să compună cineva un aparat

---

[1] Nu vorbesc de texte păstrate în sute de mss; asemenea texte nu există, sau aproape nu există în literatura română.

[2] Că şi pentru cei mai erudiţi, cei mai geniali editori un text poate să aibă multe secrete, se ştie îndeobşte; iată un exemplu caracteristic. Romanos într'un condac ne spune cum Petru, când Hristos a fost prins şi dus la Caiafa, s'a luat după el şi cu noroadele a intrat in curtea arhiereului, unde a văzut: τὸ πῦρ δεδεμένον | καὶ τὸν χόρτον καθήμενον | Χριστὸν παρεστῶτα τῷ ἱερεῖ (că focul era legat şi iarba şedea jos, pe Hristos înaintea preotului). Pitra şi Krumbacher, cei mai buni cunoscători ai poeziei bizantine, cari au consacrat decenii întregi pentru studiul poeziilor lui Romanos, editând condacul de mai sus şi crezând că au a face cu o coruptelă au corectat: τὸ πῦρ δεδαιμένον | τὸν χορὸν προκαθήμενον (προσκαθήμενον Krumbacher) adică: că focul era aprins şi corul şedea înainte. (Sitzungsber. bayer. Akad. philos. Klasse 1898 p. 123; Krumbacher numeşte tradiţia mss o sinnlose şi zweifellos verdorbene Lesung, ibid. p. 211). Amândouă conjecturile, fără să se depărteze mult de tradiţie dau un înţeles pasagiului, care altfel pare a fi un nonsens. Zic pare a fi un nonsens, fiindcă în realitate nu e; dacă editorii ar fi ştiut că în mod simbolic Hristos se numeşte πῦρ (foc), sau ἄνθραξ (cărbune aprins), iar omul se chiamă când χόρτος (iarbă), când πηλός (lut), n'ar fi emendat textul, ci ar fi înţeles imediat că pretinsul nonsens e un paradox exprimat de Romanos printr'o antiteză: focul, care arde şi e intangibil (adică Hristos) era legat, şi iarba, un lucru trecător şi de nimic (adică omul care judeca pe Hristos) şedea pe jilţul de onoare, v. Byz. Zeitschr. 16 (1907) p. 257. Această explicaţie se confirmă prin ceea ce urmează: «pe Hristos înaintea preotului», şi: δεδέσμευσαι Χριστέ (eşti legat Hristoase).—Dumnezeu e foc mistuitor, Deuteron. 4, 24 şi Către Evrei 12, 29; ἄνθραξ (cărbune aprins) din Isaia 6, 6 e interpretat ca făcând aluziune la Hristos, v. Xantopulos, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου ed. C. Atanasiadi, Ierusalim 1862 p. 138, cf. ibid. p. 52: καὶ γὰρ αὐτὸς ὡς θεὸς πῦρ καταναλίσκον ἐστί .... ὑμεῖς δὲ χόρτος εὐτελέστατος (căci el ca Dumnezeu e foc mistuitor. . iar voi iarba de niciun preţ). Aceeaş antiteză în Penticostar, Veneţia 1769 p. 32: τοῦ πυρὸς ὁ χόρτος ἁψάμενος σέσωσται (iarba atingând de foc se mântueşte; e vorba de Toma care punând mâna pe urmele piroanelor se mântueşte de necredinţă). Intr'un alt condac Ro-

critic, ca să alcătuească o ediţie bună, nu sânt tocmai comune; erudiţia şi perspicacitatea, precizia şi abnegaţia nu sânt buruieni cari cresc pe câmp şi le întâlneşti la fiecare pas; dacă ele nu sânt însuşiri geniale, sânt însă din acele calităţi frumoase şi admirabile pe cari le posedă numai o minte aleasă. Despre aceste însuşiri Krumbacher scrie următoarele cuvinte bine simţite:

> Die wissenschaftliche Bedeutung und die persönlichen Voraussetzungen der in dem Editionsbeiwerk zusammengefassten Kleinarbeit dürfen nicht unterschätzt werden. Es gibt wenige gelehrte Aufgaben, die ein solches Mass von Kenntnissen, von Objektivität, innerer Konzentrierung und Pflichttreue erfordern, wie die bis zur korrekten Druckvollendung durchgeführte Herstellung eines vollständigen, zuverlässigen, übersichtlichen kritischen Apparats bei einer komplizierten und noch wenig durch Vorarbeiten geklärten Überlieferung. Es gilt hier mit grossem Aufwand von Mühe und Zeit ohne Abwägung des direkten Nutzens für die Forschung, ohne Rücksicht auf äussere Anerkennung um Gottes Lohn zu arbeiten. Es gilt ein Werk zu schaffen, das in der Regel wenig benützt wird und doch unentbehrlich ist, das selten kontrolliert wird und doch peinlich korrekt sein soll, das fast nie mit gebührendem Dank belohnt wird..... Hier bleibt also das meiste der persönlichen Gewissenhaftigkeit überlassen, jenem undefinierbarem Charakterbedürfnis, bei jeder ernsten geistigen Betätigung nach Menschenmöglichkeit dem Ideal nahezukommen und ganze Arbeit zu machen. Wer diesen Drang nicht gewaltig, unabweisbar, immer wiederkehrend in seinem Busen spürt, möge von schwierigen Editionsproblemen seine Hand lassen! (Miscellen zu Romanos p. 133—4).

Iată şi ce spune o altă autoritate despre acei diletanţi, cari nu pot înţelege importanţa ediţiunii unui text, sau a unei chestiuni filologice:

> Bien des gens sont tentés de rire en voyant des esprits sérieux dépenser une prodigieuse activité pour expliquer des particularités grammaticales, recueillir des gloses, comparer les variantes de quelque ancien auteur, qui n'est souvent remar-

---

manos întrebuinţează antiteza între foc şi lut: καὶ οὐ κεχώνευνται γηΐνων πόδες ἐν τῇ παλάμῃ τοῦ πυρός (şi nu s'au topit picioarele fiinţelor de lut în palma focului; e vorba de Hristos care spală picioarele ucenicilor), Romanos und Kyriakos ed. Krumbacher p. 742 (Sitzungsber. bayer. Akad. philos. Klasse 1901).

quable que par sa bizarrerie ou sa médiocrité. Tout cela faute d'avoir compris dans un sens assez large l'histoire de l'esprit humain et l'étude du passé (E. Renan, L'avenir de la science p. 130).

Recensiunea textului şi tehnica ediţiei.

Când e vorba să dăm la lumină un document păstrat în original, o inscripţie, o scrisoare autografă, sau o cronică păstrată într'un singur ms, sau în chiar autograful autorului, munca noastră de editori e foarte lesne de îndeplinit; în majoritatea cazurilor însă, pentru lucrări mai întinse, nu posedăm autograful autorului, nu posedăm foarte des nici copii direct făcute depe autograf, ci copiile cari s'au păstrat provin din altele intermediare, cari nu se potrivesc între ele nici în redactare, nici în ortografie, nici în întindere. In asemenea cazuri ca să restabilim un text, cât mai apropiat de arhetipul pierdut, trebue să întreprindem o serie de procedeuri migăloase, şi numai după multă muncă şi chibzuinţă ajungem la rezultatul dorit.

Căutarea ediţiilor şi mss

Dacă autorul nostru e deja publicat, trebue să ne convingem întâi de toate, cum s'a făcut ediţia existentă, care sau cari mss au servit ca bază, lucru care astăzi se află în prefaţa orcărei ediţii, era însă trecut supt tăcere mai nainte. In secolii trecuţi editorii nu se preocupau a da ediţiuni critice; luau un ms, îl încredinţau zeţarului — fără măcar să-l copieze — făceau poate o corectură şi aşa dădeau la lumină opera unui autor fără multă trudă. O asemenea ediţie pentru editorul posterior n'are altă valoare decât, cel mult, ca reprezintând ms după care s'a făcut, şi aceasta numai în cazul când acest ms s'a pierdut.

Una din primele noastre griji e să căutăm toate mss cari cuprind opera pe care avem de gând s'o edităm. Acest lucru e astăzi foarte mult înlesnit prin adunarea la un loc, în Bibliot. Acad., a celor mai preţioase mss referitoare la trecutul României. O mare piedică însă e lipsa unui catalog complect

al avutului Academiei; până acum (1897—1912) catalogul merge până la No. 728, sânt adică necatalogate încă peste 3000 de mss. Dar afară de cele aflate în Biblioteca Academiei şi a Universităţii din Iaşi (tot fără catalog), există mss în multe case vechi boiereşti; mulţi amatori au înjghebat câte un mic sâmbure de bibliotecă de mss, M. Gaster (Londra) posedă un însemnat număr de mss româneşti, bibliotecile din străinătate posedă multe referitoare la trecutul românesc, cum sânt cele din Petersburg şi Moscva, cele din Viena, Paris şi mai ales Constantinopol, Atena, Sf. Munte şi Ierusalim. Multe din aceste mss sânt cunoscute, dar şi mai multe au rămas necunoscute, n'au fost căutate, sau n'au fost accesibile cercetătorilor până astăzi. Lucrarea lui Weinberger, Catalogus Catalogorum (Viena 1902), sau a lui Gardthausen, Sammlungen und Kataloge griechischer Handschriften (Leipzig 1903), înlesnesc cercetările în străinătate şi ar fi de dorit ca Academia să întreprinză, sau să încurajeze întocmirea unui repertoriu de asemenea natură cu informaţiuni despre bibliotecile publice sau private cari posedă mss referitoare la cultura română.

După ce prin cataloage sau prin inventare de mss, prin întrebări, prin călătorii am descoperit toate mss (sau câte am putut descoperi) cari ne interesează, e de datoria noastră să căutăm să utilizăm toate lucrările publicate sau nepublicate ale predecesorilor noştri. Ediţiile existente şi emendaţiunile propuse prin broşuri sau reviste se vor studia cu atenţie, dar nu trebuesc neglijate nici lucrările unor editori cari încetând din viaţă n'au putut să isprăvească lucrarea lor. In străinătate de obicei asemenea lucrări neisprăvite se depun la o bibliotecă publică, unde orcine poate să se folosească de ele, ceea ce ar trebui imitat cu orce preţ[1]. Odobescu a pregătit o ediţie a lui Varlaam şi Ioasaf din care s'a şi tipărit (dar nu s'a publicat) o parte; ce a devenit ms[2]?

[1] Mss conţinând lucrările neisprăvite ale lui Melchisedec, Papadopol-Calimah, Hasdeu, G. Popovici, Gr. G. Tocilescu, etc. se află depuse în Bibliot. Acad. Rom. şi sânt accesibile tutulor.

[2]) «Această tipărire începută se continuă cu toată îngrijirea şi precauţiunea necesară». Anal. Acad. Rom. ser. 1 vol. 1 p. 5. Se vede că s'au tipărit numai 40 de pagini (explicit: şi fără de socotinţă, vru să ispitească = p. 31,4 din ediţ. Generalului P. V. Năsturel, Bucureşti 1904), cel puţin atâta se află în Bibliot. Acad. Rom., şi nu ştiu pentru ce motive s'a întrerupt tipărirea.

Pentru lucrările cari se bazează pe mai multe mss aflate în diferite ţări, colaţiunea e foarte grea şi costisitoare, cu toate că astăzi prin împrumutarea reciprocă de mss, prin fotografii sau colaţiuni făcute prin alţi savanţi s'au înlesnit întrucâtva lucrurile. Dar cu privire la ediţiunile de texte româneşti, aproape toate mss existând în ţară, colaţiunea nu prezintă dificultăţile cari se întâmpină în străinătate pentru textele clasice sau altele. Presupunem că avem toate mss necesare înaintea noastră, cum începem colaţiunea?

Colaţiunea

Luăm un exemplar cu cel mai complect aparat critic, dacă textul e publicat, şi îl dăm legătorului ca să-l lege punând între fiecare pagină câte o foaie de hârtie albă, hârtie care va servi ca să scriem pe ea variantele. Acest lucru se recomandă când avem mai multe mss de colaţionat. Când însă mss sânt puţine (3—4), de obicei ajung marginile ediţiei vechi pentru variante. Multe cărţi au hârtie sugătoare, pe care nu poţi scrie cu cerneală, şi fiindcă colaţionarea trebue făcută cu cerneală, transformăm hârtia sugătoare în hârtie pe care nu se întinde cerneala [1].

Dacă textul nu e editat cercetăm mss în mod sumar, şi prin compararea unor locuri unde tradiţia prezintă diferenţe serioase, prin lacune sau prin alte particularităţi se găseşte de obicei lesne cel mai bun ms, care se copiază pe o hârtie cu margini atât de late cât se crede că va ajunge pentru a încăpea variantele. Variantele fiecărui ms se vor scrie cu *cerneală de altă culoare;* mulţi le scriu între liniile textului, ceea ce de multe ori produce confuzie. Cel mai practic mijloc e a pune un semn distinctiv la cuvântul respectiv din text şi a repeta acelaş semn la margine cu varianta. Variantele de mică importanţă, sau cele cari revin în mod constant în ms, e bine să se menţioneze în acest sens la început, ca să nu se mai ia în consideraţie. Părţile greu de citit sau citirile dubioase e bine să se desemneze pe hârtie de calc, iar părţile unde literile sânt şterse sau sânt lacune trebue să se menţioneze

[1] Ein derartiges Papier (adică Löschpapier) kann der Buchbinder durch ein einfaches Verfahren zum Schreiben brauchbar machen; er taucht es in Leimwasser und glättet es nachher, dann wird es ganz dintenfest, A. B. Drachmann, Nordisk Tidsskrift for Filologi 19 (1910) p. 111.

arătându-se şi cam câte litere, după mărimea celorlalte ale ms, ar intra acolo.

Unde sânt cuvinte şterse şi pe deasupra corectate, trebue să se noteze cu mare atenţiune ce a fost şi în ce s'a corectat şi dacă corectura se datoreşte unei alte mâini şi din ce secol.

Inainte de a începe colaţionarea unui ms e bine să se facă o descriere sumară a lui, care să se complecteze cu amănuntele şi particularităţile pe cari le observăm în cursul colaţionărei.

Colaţiunea e folositoare pentru acela care a făcut-o; colaţiunile făcute prin intermediul altora sânt de obicei de mică valoare. Dacă ni se pun la dispoziţie trei colaţiuni după trei diferite mss făcute de 3 diferiţi învăţaţi, folosul pe care îl vom trage din aceste colaţiuni poate fi foarte mic. Numai acela ştie în anumite cazuri asupra căror puncte trebue să fie atent, care a citit şi colaţionat aceeaş scriere în două sau mai multe mss.

E bine să se noteze şi lucruri cari în aparat pot să fie eliminate, despre cari însă în timpul colaţionărei nu putem hotărî dacă trebuesc sau nu menţionate, prin urmare: notează mai mult decât ai de gând să dai în aparat.

E bine să se sublinieze cuvintele sau formele stranii, a căror citire e sigură, căci după ce nu mai ai înaintea ochilor originalul, de multe ori crezi că în ms nu poate să fie scris aşa cum ai copiat şi că tu ai greşit copiind, sau că n'ai fost destul de atent colaţionând. Ca să nu pierdem timp cu căutarea, e practic să notăm în exemplarul de colaţiune începutul şi sfârşitul fiecărei pagini a ms.

Chiar lucrurile de mică importanţă, ortografia unor cuvinte, sau accentele, pot să ne dea o indicaţie interesantă cu privire la filiaţiunea mss, dar mai cu seamă lacunele, ştersăturile, corecturile trebuesc observate cu băgare de seamă. In loc de o colaţiune e preferabil să copiezi textul întreg, dacă e vorba de un ms care prezintă mari diferenţe.

Toate diferenţele nu prezintă interes ca să fie notate la colaţiune, dar se recomandă ca câteva părţi, caracteristice pentru a arăta relaţiunea mss, să se colaţioneze cu cea mai mare scrupulozitate, înregistrându-se toate particularităţile, chiar cele de cea mai mică importanţă, căci nu se ştie ce anume deosebire va fi hotărîtoare pentru a

stabili înrudirea mss. Se înțelege că după ce am copiat, trebue să colaționăm copia noastră, că acea colațiune e relativ bună care a fost revizuită, că încredere poate să inspire numai colațiunea care a fost controlată prin colaborarea a două persoane alternativ una citind și alta urmărind textul. Dar chiar după ce cineva și-a colaționat copia, și și-a verificat colațiunea, se vor prezinta cazuri unde iar va simți nevoia să recurgă la mss. Idealul ar fi, bine înțeles, să avem reproduceri fotografice după toate sau după cele mai importante mss, pentru a recurge la ele în orce moment, lucru care astăzi cu ieftinătatea și simplificarea procedeurilor nu e așa de greu de realizat. Că reproducerile fotografice (alb pe negru) costă mai ieftin decât copierea cu mână și colațiunea, astăzi e îndeobște recunoscut [1].

Stema mss

Obiectul de căpetenie al criticei textelor e a restitui forma autentică a operei, a ne da adică originalul în forma în care a fost întocmit de autorul lui. Pentru textele a căror tipărire a fost supraveghiată de autorul însuș, supraveghere care a avut loc câteodată în mod consecutiv la diferitele edițiuni, critica n'are de loc sau foarte puțin de lucru (v. mai sus p. 11), dar pentru textele, păstrate în copii după copii, cu multe intermediare până la copiile noastre, în cari s'au strecurat multe greșeli, sau cari au fost prelucrate sau schimbate în mod arbitrar, critica are de învins dificultăți foarte mari și nu-și poate atinge pe deplin scopul niciodată; ea ne poate da un text cât mai apropiat de arhetip, dar nu arhetipul pierdut.

Până când să ajungă la perfecțiunea în care se află astăzi, critica textelor a trecut prin multe stadii, și abia în secolul trecut a pășit pe o cale adevărat științifică, după lucrările lui Im. Bekker și W. Dindorf. In secolii trecuți învățații se mărginiau a lua ca bază un ms — care li se părea mai bun sau pe care îl aveau la îndemână — și după el editau scrierile clasicilor din antichitate. Rareori recurgeau și la vreun alt ms pentru a-l consulta cu privire la câteva lo-

[1] Pentru tehnica și prețurile copiilor manuale și ale reproducerilor fotografice v. Krumbacher, Die Photographie im Dienste der Geisteswissenschaften, Leipzig 1906 și Miscellen zu Romanos de acelaș p. 76.

curi mai grele, şi atâta tot. La consultarea tutulor mss păstrate ale unei scrieri şi la clasificarea lor în familii, nu s'a recurs decât după multe secole de dibuire empirică, şi acest procedeu după ce s'a aplicat textelor clasice greceşti şi latineşti, a început să se adopte şi pentru orce text din evul mediu şi din timpurile mai recente.

Inlesnirea călătoriilor, progresele fotografiei, împrumuturile internaţionale de cărţi şi mss între diferitele biblioteci, misiunile ştiinţifice, albumurile fotografice, cataloagele de mss au adus binefaceri cari se resimt şi în ediţiile de texte, şi prin ele s'a produs o adevărată revoluţie pe tărâmul tehnicei şi acurateţei ediţiilor.

Faptul că diferiţii copişti copiind unul şi acelaş text nu fac de obicei aceleaş greşeli, că prelucrătorii aceluiaş original nu prelucrează în acelaş mod şi în acelaş grad, sau nu preschimbă aceleaş părţi, că fiecare preschimbă după tendinţe deosebite, sau întinereşte în mod individual, aceste constatări ne dau putinţă a restabili arhetipul pierdut prin comparaţia mss păstrate, ne pun în măsură a restitui textul primitiv, păstrând părţile comune şi îndepărtând greşelile sau preschimbările introduse în mod arbitrar. Comparând mss mai recente cu cele mai vechi — în caz de mss nedatate fixând vârsta lor după indicii paleografice — ne dăm seamă imediat dacă unele sânt sau nu copii după celelalte: dacă într'un ms mai recent găsim aceleaş greşeli, interpolaţiuni şi lacune pe cari le întâlnim într'unul mai vechi, e evident că ms recent derivă dela cel mai vechi;[1] dacă din contra

---

Filiaţiunea dovedită prin lacune

[1] Un exemplu, foarte caracteristic pentru arătarea filiaţiunei prin lacunele observate, ne dau mss lui Lisia. Din Codex Heidelbergensis 88, care conţine discursurile lui Lisia, lipseşte caietul 16, care cuprindea sfârşitul discursului 25, un discurs întreg Κατὰ Νικίδου şi începutul discursului 26. Dar în mss lui Lisia pe cari le posedăm lipsesc tocmai aceleaş părţi, cari lipsesc şi în mss din Heidelberg. Ceva mai mult: în mss lui Lisia lipsesc cuvinte ici colo, pe cari dacă le căutăm în Codex Heidelbergensis găsim că nu se pot citi (vărsându-se un lichid şi înegrindu-se paginile). De unde reiese că arhetipul mss noastre este acel codex şi că ele s'au copiat după ce se pierduseră acele părţi, cari lipsesc în toate mss lui Lisia, precum a arătat Sauppe în Epistola critica ad. God. Hermannum, Leipzig 1841 = Ausgewählte Schriften p. 80. Dintr'o lacună care există în mss păstrate, conţinând Letopiseţul lui Ureche

ms recent nu cuprinde lacunele şi greşelile aflate în cel vechi, conchidem cu siguranţă că el reprezintă o altă familie[1]. Copiile al căror original e păstrat, se înţelege că nu prezintă nicio valoare şi trebuesc eliminate, rămânând ca bază a ediţiei originalele dela cari pornesc diferitele copii. Mss No. 2714 şi 3580 rom., cuprinzând Învăţăturile lui Pseudo-Neagoe, fiind primul o simplă copie după ms No. 3488, al doilea după No. 3572[2] (precum voi arăta cu altă ocazie), n'au nicio valoare şi prin urmare la ediţia textului nu trebuesc luate în seamă. Asemenea copii, ar putea cel mult, să fie consultate întrucât îndreptează mici scăpări din vedere, cari e cu putinţă să fi rămas în original şi pe cari de altfel trebuia să le îndrepte critica. Când nu mai posedăm ms după care s'a făcut o ediţie, textul publicat se înţelege că se va considera ca ms pierdut.

Dacă găsim în 2 mss particularităţi comune, nu sântem îndrituiţi să tragem imediat concluzia că acele 2 mss au un original comun. Acele particularităţi pot să fie întâmplătoare, pot să aibă obârşia lor în tendinţa comună a celor 2 copişti

---

prelucrat de Simeon Dascălul, C. Giurescu a constatat că toate pornesc dela un arhetip în care exista aceeaş lacună, p. 35 ed. C. Giurescu (supt presă).

[1] In Laurentianus 32, 9 (sec. 11), cel mai bun şi cel mai vechi codex sofoclean, lipseşte un vers (Edip Rege, 800) care există în Parisinus 2712, de unde rezultă că acesta din urmă nu e o copie după Laurentianus, ci provine dela un arhetip comun. In Psaltirea lui Coresi există lacune cari nu există în Psaltirea Scheiană. Fraza ciuntită din Psaltirea lui Coresi: *între şi Veniamin şi Manasia* se află întreagă în Psaltirea Scheiană: *între Efrem şi Veniamin şi Manasia,* Psalm. 79, 3; ceea ce e de neînţeles în Coresi: *ce nu fără leage în căile lui* e clar în Psalt. Scheiană: *ce nu făcea fărălege în carairile lui,* Psalm. 118, 3. Dar cazul de multe ori e şi invers: versetele 5 şi 6 Psalm. 23, ciuntite în Psaltirea Scheiană, sânt întregi în Psalt. lui Coresi; versetul 5 Psalm. 84, care lipseşte cu totul în Psalt. Scheiană, există la Coresi, etc. Prin lacunele, aflate când într'una, când în cealaltă din aceste psaltiri, A. Candrea a dovedit că Coresi n'a avut dinainte-i ms Psaltirii Scheiane, căci în acest caz lipsurile din ms ar trebui să existe şi la Coresi; pentru aceleaş motive ms scheian nu poate fi o copie depe Psaltirea lui Coresi, ci amândouă sânt copii făcute depe un arhetip comun, A. Candrea, Monumentele cele mai vechi în limba românească (Noua revistă română 4 (1901) p. 17—18).

[2] Toate patru păstrate în Bibliot. Acad. Rom.

de a întineri textul, de a pune un cuvânt sau o formă mai modernă în locul alteia eşită din uz, şi aşa mai departe. Sânt cazuri unde obârşia comună e exclusă din cauza altor deosebiri existente, şi atunci acele particularităţi comune se pot dovedi lesne ca întâmplătoare; cari anume particularităţi însă trebuesc luate în seamă şi cari trebuesc considerate ca întâmplătoare, aceasta e o chestie complicată pentru care cu greu s'ar putea da regule; pentru rezolvirea ei se cer anumite însuşiri.

Un criteriu pentru valoarea unui ms e *vechimea* lui, dar nu trebue pierdut din vedere că adeseori un ms mai recent poate să fie o copie după original, şi ms cel vechi să fie modificat în mod arbitrar. Un ms mai corect ca gramatică şi sintaxă poate să fie mai depărtat de original decât unul nu atât de corect, căci aceste însuşiri pot fi introduse în mod arbitrar de un copist mai cult şi inteligent, care în multe părţi n'a copiat ci a îndreptat originalul, precum e cazul cu ms M^3 care cuprinde Letopiseţul lui Ureche prelucrat de Simeon Dascălul.

Clasificarea mss, alegerea lecturei

In cazul când două sau mai multe mss nu sânt copiate unele după altele, sau când două sau mai multe mss sânt înrudite, dar între ele şi originalul comun intervin intermediare pierdute, trebue să procedăm la clasificarea lor după familii, muncă foarte complicată, fără de care însă nu se poate face o ediţie ştiinţifică.

Când e vorba de trei sau mai multe mss şi avem 2 sau mai multe mărturii contra 1, nu e greu de a decide cari reproduc arhetipul; când însă avem înaintea noastră două lecturi, potrivite amândouă, sau când avem 3 mss şi câteştrele dau trei lecturi deosebite, alegerea e de multe ori foarte grea; în asemenea cazuri mâna de maiestru prin intuiţie recunoaşte originalul şi alege lectura autentică. Sânt cazuri unde nimerirea lecturei autentice nu e atât treabă de conştiinciozitate, de erudiţie sau de perspicacitate, cât toate acestea la un loc şi pe deasupra o oarecare doză de genialitate, care nu se întâlneşte decât la cei mai mari filologi, cf. mai jos p. 59.

Dar s'ar putea ca din 4 mss *abcd* cele două din urmă *cd* să aibă un original comun *y;* concordanţa lui *a* cu *c* sau *d* ne dă textul arhetipului *x* şi al originalului celor doi des-

cendenţi *cd*, adică al lui *y*. Mai complicat e când *a* singur s'a copiat după *x*, pecând *bcd* sânt copii după *y*, care s'a copiat la rândul său după *x*. Intâi trebue restituit textul lui *y*, vrea să zică în acest caz *bcd* se vor considera ca un singur ms şi în caz de coincidenţă între *a* şi *y (=bcd)* nu încape nicio ezitare, în caz de divergenţă însă între *a* şi *y* numai spiritul critic al editorului va hotărî.

Şi mai complicată se prezintă chestia când arhetipul e pierdut, ni s'au păstrat însă mai multe familii principale de mss, din cari unele derivă printr'unul, altele prin mai multe intermediare dela alte mss intermediare, de asemenea pierdute, şi cari toate se despart prin mai multe secole de arhetip.

In restabilirea originalului pe baza mss, cari după clasificare s'au dovedit cele mai apropiate de acest original, părţile comune aflate în ele vor forma baza noastră, iar în privinţa pasagiilor pentru cari tradiţia prezintă deosebiri, baza trebue să fie, în ceea ce priveşte limba şi conţinutul, pe lângă mss cari şi în alte părţi păstrează cea mai bună tradiţie, monumentele contimporane. O regulă care de multe ori dă roade în alegerea lecturei este următoarea: din două lecturi trebue să preferim pe acea care ar putea da naştere celeilalte. O lectură mai obscură, mai încâlcită poate da naştere alteia mai clare, mai pe înţelesul tuturor, dar nu şi contrariul (lectio difficilior praeferenda faciliori). Copistul care găseşte în original o expresiune clară nu e probabil că o va înlocui cu una obscură, din contra, găsind una greu de înţeles, va căuta să pue în locul ei una clară.

Când avem a face cu intervertiri de cuvinte, poziţia cea mai naturală se datoreşte de multe ori unui prelucrător, căci nu este probabil că copistul aflând în text cuvintele puse la locul lor potrivit le-ar fi intervertit. De multe ori e greu a decide dacă o lectură greşită provine dela autor sau dela copist, şi editorul e nevoit să se lase intuiţiei sale. Sânt însă cazuri în cari după ce se va fi cules tot materialul, s'ar putea decide cu siguranţă, dacă o lectură greşită sau curioasă trebue pusă în sarcina copistului sau a autorului. In orce caz numai atunci ne aflăm pe o bază solidă, când avem o idee clară despre cultura, inteligenţa, ideile favorite etc. ale autorului şi ştim ce era capabil să scrie şi ce nu.

Unui copist inteligent şi îndrăzneţ e de multe ori de preferit unul care nu prea înţelege ce scrie şi de aceea introduce în ms său o mulţime de greşeli. Asemenea copişti nu introduc schimbări intenţionate ca să facă textul mai clar (ei prin greşelile comise arată că nu prea pricep ceea ce copiază), de aceea greşelile sau cuvintele fără sens introduse de ei, fiind schimbări ale originalului, ar putea să ne dea o indicaţie preţioasă ca să găsim lectura arhetipului.

S'a spus, şi cu drept cuvânt, că mărturiile nu trebuesc numărate ci cântărite; un ms mai bun şi mai vechi are adesea o lectură care trebue preferită unei alteia reprezintată prin mai multe mss, sânt însă şi cazuri unde mărturiile trebuesc numărate şi cântărite în acelaş timp. De multe ori trebue să preferim lectura a 2 mss mai bune, decât acea a 3 mai rele, şi o lectură reprezintată prin mai multe mss mai rele (luat fiecare ms aparte) trebue adesea să aibă precădere faţă de o altă reprezintată printr'un singur ms mai bun.[1] Şi aci momentul subiectiv, intuiţia şi perspicacitatea trebue să hotărască după împrejurări ce anume trebue introdus în text.

Când numărăm mărturiile se înţelege că ele trebue să fie independente, aşa încât dacă se va constata că 2 sau mai multe mss au o obârşie comună şi se va restitui originalul lor, ele se vor considera ca un singur mss, reprezintând pe acel dela care derivă. Dar se poate întâmpla ca un ms *a* să fie o copie după unul păstrat *b*, să fie însă îndreptat după unul pierdut *x*, în acest caz *a* se va considera şi ca reprezintantul lui *x*.

Cu privire la textele cari au fost mult citite, precum e Demostene sau Noul Testament în limba greacă, la textele populare cari se adaptau şi readaptau consecutiv de diferiţi prelucrători după gustul contimporanilor lor, o viaţă de om nu e de ajuns ca să descurce iţele încurcate ale filiaţiunei. Orcine înţelege lesne că nu e cu putinţă ca un om să-şi dea seamă de filiaţiunea mss Noului Testament, cari (numai cele greceşti) sânt aproape 4.000 cu 200.000 de variante! In asemenea cazuri doar organizarea muncii prin colaborare şi

---

[1] H. Paul, Grundriss[2] 1, p. 193.

compararea numai a unui mare număr de pasagii ar putea da rezultate, şi aceasta tot în câteva decenii.

Foarte des, cu toată perspicacitatea şi munca titanică a mai multor generaţiuni, nu se poate ajunge la un arhetip, nu se poate stabili o filiaţiune (cazul cu Septuaginta) şi atunci trebue să ne mulţumim cu alcătuirea de mici grupe, cari prin lacune sau amplificări arată o obârşie comună. Sânt cazuri unde cu privire la o familie de mică importanţă poate să se neglijeze celelalte mss şi să se colaţioneze exact numai un reprezintant al ei, chiar dacă acest reprezintant nu e originalul familiei.

După ce s'au clasat mss după filiaţiunea lor, sau, în lipsa unei steme, după valoarea lor intrinsecă, procedăm la colaţionarea lor, începând cu cele mai bune; după ce verificăm colaţiunea fiecărui mss aparte (v. mai sus p. 47), e bine ca ms care ne serveşte ca bază, să se colaţioneze înc'odată. După atâta trudă, după cea mai mare băgare de seamă şi conştiinciozitate editorul nu trebue să uite că n'a făcut decât o operă omenească, că i-au scăpat multe greşeli, şi aceasta mai cu seamă dacă el întreprinde prima ediţie critică a unui text. Dacă unui Ritschl i-au scăpat o mulţime de lucruri în ediţia lui Plaut, dacă ediţiunile scrierilor de curând descoperite ale lui Aristotel şi Herondas se succed şi în fiecare nouă ediţie editorii îndepărtează greşelile sau scăpările din vedere ale predecesorilor lor, la ce trebue să se aştepte un editor care face o primă ediţie?

Traducerile

Pentru restituirea textului bune servicii pot aduce şi *traducerile*, cari de multe ori traduc cuvânt cu cuvânt sau sânt mai vechi decât mss păstrate. Mss textului ebraic al Bibliei nu sânt mai vechi decât sec. al 10 după Hristos, pecând Septuaginta, traducerea greacă a vechiului Testament, provine din al 2 sec. înainte de Hristos. Traduceri vechi, cari ar trebui consultate de un viitor editor, avem şi în literatura română depe scrierile lui Cantemir, Nicolae şi Miron Costin, Amiras etc. In Istoriile lui Fotino şi Filipide sânt o mulţime de pasagii traduse depe letopiseţele ţării, în Istoria editată de fraţii Tunusli avem întreaga operă a lui Mihai Cantacu-

zino tradusă în l. greacă; acestea consultându-se ar putea aduce foloase ediţiunilor critice respective.

Tot aşa când e vorba de a edita un text, care în întregime sau în parte e tradus dintr'o altă limbă, sau în care s'au utilizat izvoare scrise în altă limbă, e de datoria editorului să consulte şi originalul sau izvoarele, cari l-ar putea pune pe cale de a restabili textul, greşit transmis. In această categorie intră cărţile populare (Alexandria, Rojdanicul etc.), aproape toată literatura religioasă română, tradusă în mare parte din limba slavonă sau greacă, şi multe letopiseţe în cari s'au utilizat cronici polone sau latine: Ureche şi Simeon Dascălul utilizează letopiseţe latineşti şi leşeşti, pe Paszkowski şi pe Bielski, Istoria Ţării româneşti utilizează cuvânt cu cuvânt Viaţa lui Nifon scrisă de Gavriil, în Istoriile Domnilor Ţării româneşti atribuite lui Constantin Căpitanul Filipescu e utilizat Stavrinos şi Matei al Mirelor (p. 96-97 ed. Iorga etc.), iar pagini întregi sânt traduse cuvânt cu cuvânt după Cronica bizantină a lui Franţis (cf. de pildă p. 7 ed. Iorga cu p. 42 ed. Bonn). Cine vrea să editeze versiunea română sau greacă a Invăţăturilor lui Pseudo-Neagoe trebue să utilizeze originalul slavon; Lavrov, editorul originalului slavon (care original la rândul său în mare parte e o traducere din limba greacă) ne-ar fi dat un text mult mai bun, dacă ar fi cunoscut şi utilizat prototipul grecesc *Umilinţă* (Κατάνυξις) a lui Simeon Monahul, v. D. Russo, Studii bizantino-române p. 5 n.

Din cauza însemnătăţei ce prezintă traducerile pentru literatura veche românească cată să ne oprim puţin şi să vorbim despre raporturile dintre original şi traducere. Inainte de a utiliza o traducere se înţelege că trebue să constatăm din ce limbă s'a făcut ea. In traducerile româneşti vechi, în cari traducătorii sânt foarte servili, se află aşa de multe cuvinte şi construcţiuni străine, încât lesne poate un cunoscător să constate limba originalului. Dar cu o rezervă: când constatăm că într'un text românesc se află multe cuvinte sau chiar construcţii străine, greceşti d. p., nu trebue să conchidem numaidecât — fără să avem şi alte criterii — că traducerea s'a făcut negreşit din greceşte; poate să fie din slavoneşte, dar dat fiind servilizmul traducătorului, gre-

cizmele au trecut cu duiumul în traducerea slavonă şi de acolo în cea română. Acesta e cazul cu Viaţa Sf. Nifon scrisă de Gavriil, Protul Sfetagorei: grecizmele cari se cuprind în traducerea română (ochianul, Alvania, ţara Panoniei=ţara Românească, eghemonul, ighimonul p. 19. 43. 57. 115. 117 ed. Naniescu) au făcut pe unii să crează că versiunea română s'a făcut după un prototip grecesc, pecând alţii constatând multe slavizme au susţinut că originalul Vieţii a fost scris în limba slavonă. Adevărul e că Gavriil a scris Viaţa în limba greacă, din care s'a tradus în limba slavonă şi din limba slavonă în cea română. Dacă construcţiunile sau cuvintele străine, trecând din traducere în traducere, ar putea să ne înşele, greşelile de traducere ne dau un mijloc mai sigur de a constata originalul. Când găsim în Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe *întunerec* (*de talanţi*) p. 290 edit. 1843, conchidem cu siguranţă că traducătorul român a tradus dintr'un text slavon în care aflându-se cuvântul тьма (=întunerec şi 10.000) l-a redat cu înţelesul lui nepotrivit; dacă avea textul grecesc înaintea ochilor (Συμεὼν Κατάνυξις p. 306) nu i-ar fi venit niciodată în gând să traducă μύριοι (=10.000) cu întunerec. Greşala de traducere cuprinsă în fraza: *reacele feţei meale* (Psalmul 43, 16) ne arată că traducerea Psaltirei lui Coresi s'a făcut dintr'un text slavon în care стоуда (două cuvinte omonime=frig şi ruşine) s'a tradus greşit cu *reacele* în loc să se traducă cu *ruşine*. Un original grecesc cu: ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου μου n'ar fi putut da naştere la o asemenea greşală (v. Psaltire de Coresi ed. Hasdeu p. 116 şi Cuvinte din bătrâni 1, p. 2). După cum însă construcţiunile sau cuvintele străine aşa şi greşelile de traducere se pot transmite din traducere în traducere şi în asemenea cazuri greşala comună la două versiuni în două diferite limbi e un indiciu sigur că o versiune s'a făcut după cealaltă. Sânt şi cazuri în cari doi traducători independenţi, traducând în două deosebite limbi ar putea face aceeaş greşală, dar aceste cazuri sânt extrem de rare; de altfel în asemenea cazuri vor fi şi alte mijloace de control, cari să ne arate dacă greşala comună se datoreşte unei întâmplări sau dovedeşte o atârnare. Un exemplu de greşală care a trecut dintr'o traducere într'alta avem în Invăţăturile lui Pseudo-

Neagoe, greşală care ne arată că traducerea română e făcută din slavoneşte şi nu din greceşte. Pasagiul respectiv din traducerea românească sună: deci, şi pre o cetăţuie mică, care o chema Viza, fiind spre răsărit, care o zidise Manasiea, împăratul Iudei, în zilele lui şi-i pusese numele Vizantiea, într'acea locuiau câţiva păgâni, foarte răi şi iuţi şi pe aceia nimeni niciodată nu-i supusese supt dânşii (p. 79 ed. din 1843). Nonsensul care există în traducere: cetăţuia era chemată Viza şi avea şi numele de Vizantia, neadevărul istoric că Manase Impăratul ar fi întemeietorul Bizanţului şi incoherenţa frazei se află şi în textul slav: градъць оубо бѣше маль Вїзь именемь, егоже създа въ дьни свое Манасїа, царь Іоудейскый, нареченый Вїзантїа etc. (deci era o cetăţuie mică numită Viza, pe care o zidise în zilele sale Manase, Impăratul Iudeei, numită Vizantia etc.) Comparând textul slav şi român cu cel grecesc care sună: ἐπεὶ δὲ Βύζας μικρὰν πόλιν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τὸ Βυζάντιον ἔκτισεν ἐν ταῖς ἡμέραις Μανασσῆ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας etc. (Biza zidind o cetate mică în zilele lui Manase, Impăratul Iudeei, şi numind-o după numele său Bizanţ etc.) ne dăm seamă cum s'a comis greşala şi ne convingem că versiunea românească e făcută după un text asemănător textului slav şi nu după cel grecesc. Traducătorul slav neînţelegând textul grecesc a luat cuvântul Βύζας (Biza, întemeietorul oraşului) drept nume de oraş, iar pe Manase, care domnia în Iudea când se întemeia Bizanţul, drept întemeietorul acestui oraş! Traducătorul român care s'a luat după un text foarte asemănător cu textul slav, citat mai sus, neapărat trebuia să facă aceleaş greşeli[1].

Comentarele

Asemenea şi *comentarele* vechi pot fi de mare folos, căci cuvintele sau frazele, citate textual pentru a fi explicate

[1] Pasagiul respectiv din Invaţături nu s'a păstrat în redacţiunea slavă; textul slav citat mai sus e luat după Panegiricul lui Constantin (scris de Eftimie Patriarhul şi publicat de E. Kałużniacki în Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius p. 116) care reprezintă o redacţiune apropiată de textul slav al Invăţăturilor. Textul grecesc care reprezintă o redacţiune apropiată de prototipul versiunilor slave e luat din Βίος Κωνσταντίνου ed. M. Guidi în Rendiconti della Academia dei Lincei, scienze morali, storiche, Roma 1907 p. 334-5.

(lemmata), sânt mărturii vechi ale originalului, întrebuinţat de comentator; dar chiar parafrazarea ne poate da des indicaţiuni preţioase. Cu ajutorul comentarelor vechi, Scaliger a îndreptat versul 302 şi Markland versul 1012 din Ipolit al lui Euripid şi Nauck a propus o emendaţie la versul 375, bazându-se pe explicaţia dată de scoliastul vechi şi pe parodia lui Aristofan, Broaşte 931, emendaţie pe care H. Weil a şi introdus-o în text. Scoliile la Tucidide, publicate de Sakkelion după un ms din Patmos, cuprind leme cari provin dintr'un ms mai vechi decât *Laurentianus*, şi editorii au găsit în ele câteva lecturi bune.

Citatele

Dar cele mai importante și cele mai vechi mărturii sânt *citatele* scriitorilor vechi. In ele avem o mărturie sigură despre redacţia ce aveau d. e. pasagiile din poemele omerice, citate de Platon sau Aristotel, în mss pe cari le aveau aceşti autori înaintea ochilor; lectura versului 727 din Ifigenia în Taurida a lui Euripid δέλτου μὲν αἵδε πολύθρηνοι διαπτυχαί vădit greșită, s'a îndreptat după un citat al lui Aristotel (Retorica 3, 6) în care în loc de πολύθρηνοι se dă lectura autentică πολύθυροι. Din citatele Evangheliei constatăm cum glăsuia textul Septuagintei întrebuinţat de evanghelişti şi apostoli[1] în sec. 1. Dar cu privire la citate nu trebue să uităm că de multe ori ele se fac din memorie sau că nu se fac textúal, ci se potrivesc contextului, aşa încât înainte de a ne folosi de ele cată să le supunem unei critice prealabile. Citate d'ale lui Ureche, Simeon Dascălul, Cantemir, Miron Costin, Cantacuzino Stolnicul etc. se află în cronicarii posteriori, pe cari editorul respectiv nu trebue să le lase la o parte.

---

[1] Identificarea aluziunilor și citatelor din Sf. Scriptură de multe ori poate fi de mare folos, căci pune pe editor în măsură de a restitui textul unde s'a strecurat vreo coruptelă. In Catalogul istoric al lui Daponte există un pasagiu care după ediţia lui Satas (Bibliotheca graeca medii aevi 3 p. 164) sună: ἀλλὰ τῷ σοφῷ πειθόμενος Βασιλείῳ μὴ ἔλεγχε λέγοντι τοὺς κακοὺς, φανερῶς καὶ ἀνέδην, ἵνα μή σε μισήσωσιν, la fel editat și de Erbiceanu, Cronicarii greci p. 183 (urmând povaţa înţeleptului Vasilie care zice: nu mustra pe cei răi, pe faţă și nesfiit, ca să nu te urască). Dacă editorii identificau pasagiul și vedeau că e din Proverbele lui Solomon 9, 8, cu siguranţă îndreptau greșala și scriau τῷ σοφῷ πειθόμενος Βασιλεῖ (urmând povaţa înţeleptului Impărat) și nu transformau pe Impăratul *Solomon* în înţeleptul *Vasile*.

O altă mină de citate sânt *gramaticii* şi *lexicografii* pentru literaturile clasice, şi, cu bucăţi mai lungi, *florilegiile şi albinele*, foarte răspândite în literatura bizantină, slavă şi română. Acele zbornice, numite *albine* sau *livezi înflorite* (după grec. λειμωνάριον) sau cu un nume slav *pcela* (μέλισσα), cuprind pe lângă citate mici şi întregi capitole sau bucăţi alese din autori mai vechi: ms Acad. Rom. No. 3572 rom., intitulat *Albina*, cuprinde Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe şi ale altor părinţi (Efrem Sirul, Atanasie al Alexandriei etc.), Descoperirea Sf. liturghii, Viaţa Sf. Plachida etc., iar *Livada înflorită* a lui Vartolomei Măzăreanu cuprinde pe lângă mai multe capitole de conţinut religios alese din diferiţi autori şi un *Letopiseţ pentru domnii* (v. Alex. Lăpědatu, Manuscrisele dela Bisericani şi Râşca p. III şi 25 şi I. Bogdan, Letopiseţul lui Azarie, p. 53—54).

Zbornicele şi albinele

Critica conjecturală

De multe ori mss ne dau o lectură comună, care e evident greşită, sau toate variantele şi celelalte mărturii nu sânt mulţumitoare. In asemenea cazuri datoria editorului este a interveni şi a căuta să *emendeze* textul prin *conjectură*. Regule pentru conjecturi se înţelege că nu se pot da; acela însă va face cele mai bune emendaţiuni prin conjectură, care cunoaşte bine paleografia şi cauzele din cari provin greşelile şi confuziunile de litere (v. mai sus p. 18), care a pătruns şi şi-a asimilat pe deplin textul, care îşi dă seamă de individualitatea autorului şi de cultura şi tendinţele sale, care posedă bine gramatica şi este familiar şi cu celelalte monumente contimporane cu textul de emendat. Pe lângă aceste însuşiri editorul trebue să mai aibă şi acel simţ bănuitor (animus suspicax) care îl pune în măsură de a ghici părţile greşit transmise; cine admite orbeşte tradiţia, exactă sau greşită, arată că nu are spirit critic, dar nu trebue imitat nici acela care îndreptează orce i se pare în tradiţie fără sens. De multe ori ignoranţa noastră e de vină, nu o lectură care pare fără sens, fiindcă noi nu cunoaştem o accepţiune a unui cuvânt, o instituţie, un obicei vechi etc. Emendatorul trebue să fie cât se poate de conservator şi să nu imiteze exemplul unor filologi din secolii trecuţi, cari au introdus în textele clasicilor greci şi latini tot ce le-a trecut prin gând. Cu drept cuvânt spune Böckh despre asemenea

critică: eine solche Bearbeitung der alten klassischen Schriften ist eine Art Verbrechen, eine Nichtachtung fremden Eigentums, ein frevelhafter Eingriff in fremde Individualität, Encyclopädie[2], p. 187.

Emendația trebue să se potrivească cu contextul din toate punctele de vedere, să aducă deplină lumină și să nu difere mult de tradiție, ba chiar să fie în stare să o explice. Dacă pentru o lectură greșită se prezintă 2 sau 3 conjecturi deopotrivă probabile, dar niciuna nu e o emendație evidentă, se înțelege că niciuna nu trebue introdusă în text. Și dacă diagnoza boalei e lesne de făcut, dar n'avem la îndemână leacul sigur, e mai bine să ne mulțumim cu tradiția, decât să chinuim textul și să substituim unei lecturi obscure o conjectură discutabilă.

Aceia cari în cazuri grele risipesc întunericul tradiției, aducând o emendație evidentă, prin care deodată se luminează întregul context, sau pe care mss descoperite posterior o confirmă, nu se întâlnesc în fiecare zi. Acest dar printre filologii secolilor trecuți il avea în cel mai înalt grad Bentley, despre care Böckh zice că posedă die geniale Kritik die aus eigener Kraft quillt, nicht aus dem Pergament, Encyclopädie[2] p. 174. 187.[1]

---

[1] Emendațiuni reușite prin cari pasagii neinteligibile au devenit clare, sau cari prin descoperirea mss noi s'au confirmat în mod strălucit, au propus pentru îndreptarea autorilor greci și latini Bentley, Valckehaer, Dobree, Cobet, Madvig etc. Iată câteva exemple de emendațiuni ingenioase: în textul scrisorilor lui Seneca (89, 4) se citia: philosophia unde dicta sit, apparet; ipso enim nomine fatetur. Quidam et sapientiam ita quidam finierunt, ut dicerent divinorum et humanorum sapientiam, etc. Madvig, închipuindu-și textul scris, precum se scria în vechime, cu majuscule fară despărțire de litere și fără punctuație, a ghicit că cauza coruptelei e despărțirea și împreunarea cuvintelor fară rost și a restituit textul arhetipului: ipso enim nomine fatetur quid amet. Sapientiam ita quidam finierunt etc. In scrisoarea 14, 14 unde Seneca spune că un înțelept poate să se ocupe de afacerile publice, găsind Madvig: sed postea videbimus an sapientiora perdenda sit, ceea ce n'are niciun sens, a îndreptat: an sapienti opera r. p. danda sit (r. p. = rei publicae, obișnuita prescurtare).

Aparatul critic.

Rostul aparatului critic este a da istoria textului după cum se păstrează în toate mss şi a scuti pe cercetător de a recurge la mss; în aparat cititorul trebue să găsească întreaga tradiţie, aşa încât să fie în stare la orce pasagiu discutabil să controleze tradiţia şi procedarea editorului; prin urmare aparatul trebue pus supt text într'o rubrică aparte şi nu ascuns într'o prefaţă sau apendice ca une partie honteuse, cum se obişnuia în ediţiile vechi. Cine citeşte textul vrea să aibă şi tradiţia înaintea ochilor, ca să nu fie nevoit să întoarcă sute de pagini pentru a găsi ce-i trebue.

Modul cel mai practic pentru a trimite dela text la aparat este a numerota rândurile textului (5. 10. 15 sau 3. 6. 9) şi a pune înaintea variantelor numărul rândului, în care se află lectura adoptată în text. Dacă d. p. în al 4 rând al textului nostru există cuvântul *trezvie* şi în ms B există varianta *trezie*, ca să arătăm acest lucru scriem în aparat: 4 trezie B (v. p. 70-71 aparat). Prin acest schematizm, adoptat îndeobşte de cei mai autorizaţi editori, textul rămâne curat şi urmărirea aparatului se face cu înlesnire fără cea mai mică confuzie[1].

---

[1] I. N. Popovici în ediţia lui Ureche a dat supt text aparatul critic şi supt aparat un comentar cu note explicative şi gramaticale. Trimiterile dela text la aparat şi la comentar se fac prin exponenţi, adică se pune în susul cuvintelor respective din text o cifră şi o literă, d. e. *depre*^{10l} şi se trimete cu cifra *10* la aparat iar cu litera *l* la notele explicative. Schematizmul învechit adoptat de P. e de mult părăsit ca nepractic şi nu trebue să găsească imitatori pentru următoarele motive. Textul fiind încărcat cu exponenţi, cu agregate de *cifre, litere, bis* şi *ter*, e neestetic şi mai de grabă are un aspect de ecuaţiuni algebrice sau de formule chimice. Variantele şi notele nu sânt despărţite cu spaţiu alb sau cu linii verticale (v. mai jos p. 67). Literile întrebuinţate ca exponenţi nu sânt puse în ordinea alfabetică, ceea ce oboseşte foarte mult pe cititor; în prima pagină alfabetul merge dela *h* în sus în următoarea ordine: h, j, i, m, n, l, p, r, s, t, u, n, o, p, r, t, u, v, y, x, z la pag. 12 ordinea e: h, i, a, b, x, l şi aşa mai departe. Cititorul care ştie că *l* vine între *k* şi *m*, caută în zadar nota *l* la locul ei; în prima pagină *l* vine după *n*, în pagina a treia vine după *h*, în a patra după *x* şi aşa mai departe. Chiar ordinea cifrelor întrebuinţate ca exponenţi e turburată prin desele *bis* sau *ter*. Nu înţeleg de ce 35 bis şi nu 36! La

Supt aparat, într'o rubrică separată, trebuesc puse izvoarele: citatele şi imitaţiunile autorului, şi într'o a treia rubrică mărturiile despre textul autorului: împrumuturile, citatele, imitaţiunile etc. ale altor autori posteriori, cari au utilizat textul ce se editează. Aceste două rubrici împreună cu aparatul critic întregesc şi reprezintă istoria textului până la noi. Insuşirea principală a aparatului este claritatea împerechiată cu o concizie lapidară; trimeterile la reviste sau cărţi pot să se facă cu prescurtări, dar astfel încât să poată orcine să le identifice fără greutate. De aceea titlurile revistelor sau cărţilor în limbi străine nu e bine să se traducă, cum s'a procedat de multe ori; căci trebue să avem în vedere că revistele şi cărţile cu acelaş titlu: Ateneu şi Athenaeum, Texte und Untersuchungen şi Testi e studi, sau prescurtări ca B. Z. (Byzantinische Zeitschrift sau Biblische Zeitschrift) ar da loc la confuzii [1].

Prescurtările de tot felul, fie ele abreviaţiuni: log. (logofăt) sau contracţiuni: Vd (voevod), blsvenie (blagoslovenie), fie ele indicate prin litere aruncate deasupra rândurilor: to^{t} (toţi), trebuesc întregite în text în mod *tacit*, bine înţeles afară de cazurile dubioase; [2] de asemenea nu trebuesc men-

p. 232 ordinea cifrelor merge: 23, 26, 27! De ce după 23 nu vine 24 şi 25? Asemenea tipărituri cu 2 sau 3 exponenţi (p. 17 are 8 rânduri de text şi 6 din exponenţi sânt însoţiţi cu câte un *bis* sau *ter*) prezintă mari greutăţi tipografice şi fatalmente lasă să se strecoare o mulţime de greşeli de tipar cari în ediţii de texte sânt foarte urâte.

Ediţiuni critice în cari aparatul şi comentarul sânt puse supt text, dar nu cu exponenţi ci cu cifrele rândurilor respective puse înaintea variantelor, sânt multe, d. e. aşa zisele *éditions savantes*, publicate de Hachette. E destul să compare cineva o pagină din ediţia lui P. cu o pagină dintr'o asemenea ediţie (Démosthène de Weil de pildă, sau Thucydide de Croiset) şi imediat va vedea cât de estetic e textul fără exponenţi şi cât de clar şi lesne de urmărit e aparatul şi comentarul. Critica de mai sus priveşte tehnica, nu valoarea ediţiei sau meritele comentarului.

[1] Krumbacher, Miscellen zu Romanos p. 134 n. 2.

[2] Se ştie că de multe ori în mss lipsesc iniţialele capitolelor sau ale paragrafelor, pe cari copistul a uitat să le scrie cu chinovar; şi aceste iniţiale trebuesc complectate de editor în mod tacit, fără menţiune în aparat sau într'o notiţă aparte, afară de cazurile dubioase. Lucrul e evident, aşa încât e muncă zadarnică să mai scriem 3 sau 4 rânduri

ţionate în aparat deosebirile cari nu prezintă importanţă, sau cari revin foarte des, introducerea unei punctuaţiuni raţionale în lipsa totală de punctuaţiune sau în locul celei greşite din mss, şi îndepărtarea inconsecvenţelor în întrebuinţarea majusculelor; din câteva exemple caracteristice, date în introducere şi dintr'un facsimil, pus la sfârşit, cititorul şi-ar putea face o idee mai clară despre particularităţile ms şi cultura sau dialectul copistului, decât din mii de nimicuri împrăştiate în subsol. Editorul în mod tacit trebue să îndrepteze şi greşelile de ortografie, fie ale copistului, fie chiar ale autorului, fără să încarce aparatul cu un balast de nimicuri ortografice; o menţiune în introducere la descrierea ms e de ajuns. Căci nu trebue să pierdem din vedere că în noianul nimicurilor, cari se resfaţă pretenţios în multe aparate, se pierd variantele într'adevăr importante. Editorul va reduce aparatul foarte mult şi cred că va da tot ce prezintă interes, dacă se călăuzeşte de regula, formulată de John Schmitt:

> The editor may neglect all that appeals to the eye, both in the text and in the critical apparatus; but everything that appeals to the ear and implies sound must be considered important (Editorul poate să lase la o parte, atât în restituirea textului cât şi în alcătuirea aparatului critic, tot ceea ce prezintă o deosebire numai grafică; cuvintele însă altfel pronunţate, adică acelea cari prezintă o deosebire nu numai pentru ochi ci şi pentru ureche, trebuesc considerate ca importante [1]).

După ce s'a stabilit în mod evident filiaţiunea mss şi s'a arătat în introducere prin câteva exemple caracteristice că

---

pentru a-l menţiona, precum fac mulţi, d. e. Odobescu, care în Viaţa Sf. Varlaam şi Ioasaf p. 19 cu privire la cuvântul *echibzuiţii*, aflat în ms, scrie în notă: «la acest cuvânt lipseşte, atât în textul românesc, cât şi la echivalentul său slavon (Nesămislenîmŭ) litera iniţială N. Se vede că copistul avea de gând să le scrie cu chinovar, dar că în urmă a trecut cu vederea pe amândouă» şi repetă acelaş lucru, la p. 23 şi 28. Pentru această ediţie v. mai sus p. 44 n. 2.

[1] The Chronicle of Morea edited by John Schmitt, London 1904 p. XXIV; cf. Über phonetische und graphische Erscheinungen im Vulgärgriechischen, de acelaş p. 12. Cu desăvârşire greşită e părerea lui I. Psichari care cere ca aparatul să menţioneze orce particularitate ortografică: on peut dire pour l'histoire de la formation de la langue, *toute forme* est intéressante. Que coûtera-t-il de la donner en note au bas de la page? Les fautes

bcd, d. p., au o obârşie comună, nu mai e nevoie să se înregistreze în aparat toate greşelile individuale ale fiecărui din aceste trei mss. Astfel nu numai se uşurează sarcina editorului, dar, şi ce e mai important, prin simplificarea aparatului se pun în evidenţă variantele într'adevăr importante.

mêmes, les orthographes les plus capricieuses et les plus divergentes du copiste ont leur poids; elles nous donnent la mesure du degré d'instruction ou d'ignorance du scribe, et par là nous permettent de juger de l'importance qu'il convient d'attribuer même aux bonnes orthographes du manuscrit (Essai de grammaire Néo-grecque, Paris 1888 v. 1 p. 52). Şi are deplină dreptate M. Haupt când spune: Vieles was in endloser Wiederholung bei jeder einzelnen Stelle aufgeführt nur Papier und kostbare Zeit raubt, muss als zu den orthographischen Eigenthümlichkeiten gehörig gleich bei der Beschreibung der Codices erwähnt werden. Desgleichen lässt sich dann bei jeder einzelnen Stelle von selbst annehmen, es aber im einzelnen jedesmal aufzuzählen, ist wahre Micrologie (citat de Stählin, Editionstechnik p. 423).

Reproducerea întocmai fără niciun fel de îndreptări a scrisorilor oamenilor mari, a actelor cancelariilor imperiale sau domneşti, papale sau patriarhiceşti, a operilor autografe, a notiţelor copiştilor depe mss, a titlurilor cărţilor şi a extraselor reproduse în cataloage de mss, are avantajul că ne dă măsura culturei acelora dela cari emană aceste documente, şi ne dă putinţa a judeca ce încredere putem să avem în ms cutărui copist. Pentru notiţele mici şi titlurile de scrieri reproducerea întocmai fără îndreptări nu prezintă niciun inconvenient; când însă e vorba de câteva sute de scrisori, sau mii de documente, nu împărtăşesc modul de a proceda al editorilor, şi nu înţeleg de ce nu trebue să îndreptăm greşelile evidente, să punem o punctuaţie rezonabilă şi să publicăm documentele fără prescurtările şi fără greşelile evidente ale originalului. Oamenii mari şi cancelariile domneşti sau patriarhiceşti pot să se afle într'o lipsă crasă de cultură (cum au şi fost domni şi patriarhi analfabeţi sau cari abia iscăliau) şi actele lor pot să fie şi sânt pline de greşeli de tot felul, pentru înţelegerea şi publicarea cărora e nevoie să studiezi un mare număr de documente ca să ajungi la un rezultat satisfăcător; editorul, care le-a citit pe toate şi a căpătat lumini dela unul pentru cellalt, e bine să restabilească textul aşa încât să fie inteligibil pentru cititori. Dacă scriitorul incult împreună două cuvinte într'unul sau desparte un cuvânt în două, schimonosind puţin pe cel dintâi sau pe cel de al doilea, datoria editorului e să restabilească textul, fiindcă nu orcine poate să facă această operaţie. Ceea ce ne interesează în primul rând într'un document nu e modul de a scrie, nici cunoştinţele gramaticale ale scriitorului, fie că el poartă o coroană sau o mitră pe cap, fie că e un simplu muritor, *ci ce spune,* nu cuvintele şi ortografia ci sensul cuprins în ele, prin urmare sensul trebue să ni se facă cât mai accesibil, înlăturându-se toate piedicile dela mijloc şi dându-se în apa-

Siglele

Siglelè se iau îndeobşte din literile alfabetului latin. Cu exponenţi (M^1M^2) se arată de obicei deosebitele mâini cari au introdus în ms modificări. Soden în scrierea sa Die Schriften des Neuen Testamentes, Berlin 1902, întrebuinţează pentru denumirea mss în loc de litere cifre arabe cari arată în acelaş timp şi secolul din care datează ms. Pentru mss din aceeaş familie s'ar putea întrebuinţa ca exponenţi litere minuscule (M^a). Pentru a nu repeta o familie întreagă se întrebuinţează o singură literă dintr'un alt alfabet d. p. **A** pentru a indica familia reprezintată prin mss ABCD, sau **T** (consensus) pentru toate mss.

Semnele din aparat

Se întrebuinţează în aparate *semnele*: + = addit, addunt; ⟩ sau ⟨ sau — = omittit, omittunt; ⟩ sau ∾ = transponit sau transponunt şi semnul //// pentru a arăta cuvintele sau literele şterse în ms. Krumbacher adoptă în lucrările sale prescurtările add., om., (Miscellen zu Romanos p. 123), pecând Stählin, Editionstechnik p. 425 preferă semnele: + pentru adaose, — pentru omiteri şi ∾ pentru intervertiri.

Adaosele

Dacă în locul lecturei adoptată în text, d. p. în loc de «neamul moldovenesc» un alt ms are «neamul nostru moldovenesc», sau dacă înainte de «spuse» adaogă «îmi», sau după «Domnul» adaogă «Hristos», sau înainte de «porunci» adaogă «el», putem indica în aparat aceste adaose precum urmează:

Text	1) neamul moldovenesc	2) spuse	3) Domnul
Aparat	neamul nostru moldovenesc A	îmi spuse A	Domnul Hristos A
Text	4) Domnul	5) Domnul	6) porunci
Aparat	Domnul] Domnul Hristos A	*După* Domnul *ad.* Hristos A	el *ad. înainte de* porunci A

Toate aceste moduri revin în aparatele critice şi sânt clare, cele 3 dintâi însă sânt de preferit, fiindcă sânt mai

rat formele cari prezintă un interes oarecare pentru filolog; argumentul că prin reproducerea întocmai a documentelor se vede gradul de cultură a scriitorului, cred că n'are mare valoare, aceasta se poate face şi altfel, dându-se d. p. în introducere câteva exemple caracteristice sau reproducându-se în facsimil câteva specimene (cf. p. 62 şi 87). Ce greutate însă e a se pricepe un text scris de un om incult cu greşeli de ortografie şi cu cuvinte împreunate sau despărţite fără rost (mai ales într'o limbă cu ortografia etimologică cu care s'a deprins ochiul), numai acela care s'a ocupat cu asemenea produse, de multe ori monstruoase, îşi dă pe deplin seamă.

concize şi lasă să vorbească mss. La exemplul 1 am reprodus şi «moldovenesc» în aparat, pentru a preîntâmpina confuzia că în A ar fi «nostru» în loc de «moldovenesc»; reproducerea lemei la al 4 exemplu ar putea să lipsească, alţii însă (d. e. A. Heisenberg în Acropolitae opera, vol. 1, Leipzig 1903) o repetă totdeauna în aparat. Siglele mss e bine să se pue în aparat consecvent după variante (aşa au procedat aproape toţi editorii de seamă) şi nu înainte; asemenea şi când e vorba de adaose sigla se pune după variantă: *După* Domnul *ad.* Hristos A (şi nu: *După* Domnul A *ad.* Hristos, sau A *ad.* Hristos *după* Domnul).

Dacă textul şi aparatul sânt publicate cu litere *cursive*, cuvintele prin cari editorul face diferite observaţiuni în aparat trebue spre deosebire să se pună cu litere obişnuite şi vice-versa, altfel s'ar naşte confuziune, d. p.: treaba *om.* M.

Dacă un cuvânt revine de două ori în acelaş rând al textului, cuvântul căruia corespunde o variantă trebue indicat cu un *exponent* [1] sau [2] (treaba[1] A treburi B treaba[2] A de treabă B). *Prescurtările* cuvintelor textului citate în aparat dau loc la confuziuni, aşa încât ar fi bine să fie evitate; d. e. Ung. cei de moşie] cei de loc şi de moş. Ung. A; mai clar însă este: Ungurii cei de moşie] cei de loc şi de moşie Ungurii A.

Când editorul Hasdeu introduce în text prin conjectură cuvântul *mulţime* în loc de *mulţumim* aflat în ms A, varianta se poate pune în aparat în următoarele chipuri: mulţumim A, *corr. Ha* — mulţumim A: mulţime *Ha*—mulţime *scripsi:* mulţumim A—mulţime *Ha* mulţumim A. Cel din urmă mod e clar şi în acelaş timp şi cel mai simplu; punctuaţia pusă mai sus (, sau :) nu e necesară, şi fără dânsa nu se produce confuzie, dar şi cuvintele *scripsi* (sau *correxi* etc.) sânt de prisos (Stählin, Editionstechnik p. 427).

Când în text e un cuvânt care nu se deosebeşte mult de variantele din aparat, cuvântul textului nu e nevoie să se repete în aparat, în caz contrar trebue repetat (lemă) însoţit de semnul] după care se înşiră variantele; d. e. dacă în al 3 rând al textului se află cuvântul *beţii*, varianta *beţie*, aflată în **h**, se poate pune: 3 beţie **h**, când însă la cuvântul

din text *trupul* corespunde varianta *pofta* trebue să se scrie: 2 trupul] pofta B^c (v. aparat p. 71, 2).

Aparatul pozitiv şi negativ

Aparatul e de două feluri *pozitiv* şi *negativ*. Pozitiv se chiamă acela în care se dă şi lectura mss, adoptată în text, negativ acela în care se dau numai lecturile deosebite de cea adoptată în text, v. mai jos p. 70-71.

Aparatul pozitiv e întrebuinţat în Istoria bisericească a lui Eusebiu, publicată de E. Schwartz, pecând în traducerea aceleiaş scrieri de Rufin, pe care a publicat-o Mommsen, s'a aplicat, când aparatul negativ, când cel pozitiv; d. e. p. 263, 9 negativ: viris] virgines F. Textul bazându-se aci pe mss POF, se deduce că *viris* se află în PO. Aparatul pozitiv se află la p. 69, 16: tum NF tantum P; alexam N alexa P alexandro F (textul e bazat pe mss NPF). Ambele sisteme au şi avantaje şi părţi slabe. De obicei se întrebuinţează aparatul negativ, şi rareori s'a aplicat până acum cel pozitiv. Cu procedarea pozitivă se dă cititorului în aparat fără părtinire întreaga tradiţie, pecând cu cea negativă, parcă editorul părtineşte lectura admisă în text, şi condamnă ca o simplă «variantă» orce diferenţă dela lectura adoptată. Aparatul negativ prezintă avantajul că e mai scurt; mai cu seamă când textul se bazează pe multe mss se economiseşte mult loc, căci siglele mss cari conţin lectura admisă nu se pun în aparat. Dar tocmai din cauza aceasta e şi greu de urmărit, cititorul fiind nevoit să recurgă mereu la lista mss; aparatul pozitiv înlesneşte controlarea, căci pentru orce variantă se găseşte în aparat sigla fiecărui ms.

Iată cum judecă Krumbacher acestè două sisteme (Miscellen zu Romanos p. 132):

> Bei Schriftwerken, deren Text im grossen und ganzen gesichert ist, und bei Werken, die nur in wenigen oder nur in wenig abweichenden Hss vorliegen, genügt gewiss das negative System. Bei Werken aber, bei denen die Überlieferungsverhältnisse stark kompliziert sind, bei denen nur spätere Umarbeitungen vorliegen, bei denen oft gleichwertige oder wenigstens subjectiv gleichberechtigte Varianten nebeneinander stehen, empfiehlt sich das positive System, das uns unter dem rezipierten Texte, der hier vielfach nur eine relative Sicherheit hat, in völlig klarer, unparteischer Weise das Was und Wie der Überlieferung vor Augen führt.

Când în text s'a admis o lectură prin conjectură, e mai practic a pune în aparat întâi cuvântul aflat în text (emendaţia) şi pe urmă lectura ms; dacă avem multe variante cari corespund unui cuvânt din text, variantele trebuesc înşirate după valoarea lor şi nu după ordinea alfabetică a siglelor. Dacă avem grupe de mss ar fi bine ca grupele să fie citate în aceeaş ordine, şi asemenea în aceeaş ordine să se înşire mss în grupă. Aparatul e bun dacă ne pune în stare să restituim fără multă greutate textul fiecărui ms; dacă îmbucătăţim variantele, în cazuri când ele s'ar putea da împreună, cititorul e nevoit să urmărească bucăţică cu bucăţică şi lipind variantă de variantă să restituească textul. De aceea editorul trebue să aibă în vedere că e preferabil a da chiar un cuvânt sau două mai mult în variantă, dacă ele ar servi să întregească fraza, decât să sacrifice conciziei claritatea.

Cum trebuesc despărţite variantele? Unii editori întrebuinţează o linie verticală | ca să despartă variantele cari corespund unuia şi aceluiaş rând al textului şi două linii verticale || ca să despartă variantele din alt rând, alţii despart cu o liniuţă toate variantele fără deosebire, iar alţii despart cu un spaţiu alb de 7—8 milimetri (4—6 litere). Krumbacher preferă liniile verticale, dar majoritatea editorilor inclină spre ultimul sistem cu spaţiu alb între diferitele variante.

De multe ori mss sânt fragmentare, nu conţin decât numai părţi dintr'un text, sau prezintă lacune în ele, fie că s'au pierdut foi, fie că copiştii sau prelucrătorii intenţionat au omis părţi; în asemenea cazuri e bine să se pue la marginea dreaptă şi stângă a aparatului (la dreapta pe recto al paginilor, la stânga pe verso) siglele mss, cari servesc ca bază pentru restabilirea textului. In aparatul negativ repeţirea siglelor pe fiecare pagină ne scuteşte de întoarcerea foilor şi căutarea listei siglelor [1].

---

[1] Mai multe amănunte cu privire la ediţiuni de texte aghiografice la *Krumbacher*, Miscellen zu Romanos p. 71—78 şi 128—135; cf. *Blass*, Hermeneutik und Kritik p. 286 şi mai cu seamă *Stählin*, Editionstechnik 419—429, care a tratat pentru prima dată în mod amănunţit chestiunile, referitoare la aparat, şi *care mi-a servit ca bază în expunerea de mai sus.*

Ca să se vadă părţile bune şi slabe ale aparatului pozitiv şi negativ, dau aceeaş bucată din Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe în două pagini. In pagina 70 se dă textul cu aparat pozitiv, despărţindu-se variantele cari corespund aceluiaş cuvânt cu o virgulă, variantele cari corespund diferitelor cuvinte din acelaş rând cu o linie verticală, iar cele cari corespund deosebitelor rânduri cu două linii verticale; în a doua parte a aceluiaş aparat în loc de două linii verticale am lăsat un spaţiu alb de 3 milimetri. In p. 71 am dat acelaş text cu aparat negativ, în care am despărţit cu un spaţiu alb de 3 milimetri variantele cari corespund aceluiaş cuvânt, cu un spaţiu de 5 milimetri variantele cari corespund cuvintelor deosebite din acelaş rând, şi cu un spaţiu de 7 milimetri variantele din deosebite rânduri. In p. 71 am pus pasagiile împrumutate în semne de citaţie, repetând semnele şi la margine. In rubrica aflată supt aparat s'a însemnat cu cifre mai grase rândul în care se află pasagiul textului şi s'a pus alături trimiterea la izvor; pasagiile schimbate, sau la cari se face aluziune, au fost precedate de un *cf.* Aparatul, care n'are altă pretenţiune[1] decât a ilustra cele spuse mai sus, se bazează pe:

B = ms Acad. Rom. No. 3488 sec. 18.
Bc = a doua mână care a corectat[2] ms B.
C = ms Acad. Rom. No. 3572 sec. 19.
e = Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe ed. Ioan Eclisiarhul, Bucureşti 1843.
h = Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe ed. Hasdeu (Arhiva istorică 1, 2 p. 111.
T = lectura comună tutulor mss (consensus).

Liniile verticale din p. 70 cari se află în dreptul cifrelor marginale 194r şi 194v arată că fila 194 a ms B începe cu cuvintele: *beţii* (recto) şi *vinul* (verso); linia verticală din p. 71 care se află în dreptul cifrei 243, arată că p. 243 a ms C începe cu cuvântul *nici*.

---

[1] Copistul ms B avea obiceiul a scrie *iar*, *făr*, *di* (de) etc.; am dat în aparat câteva asemenea exemple, dar se înţelege că astfel de variante şi particularităţi ortografice (*chema, chiema, meu, mieu*), cari revin foarte des şi nu prezintă importanţă, nu trebuesc înregistrate în aparat, despre ele se va vorbi în mod sumar în introducere (v. mai sus p. 61-63).

[2] Din îndreptările aflate în Bc am dat numai câteva exemple.

Aparat pozitiv şi negativ.

Aşa şi tu, fătul mieu, de-ţi vei înfolosi slugile pururea cu cuvinte dulci, tu încă vei dobîndi folos, iar de-ţi vei slobozi trupul spre | beţii făr' de lucru, foarte rău te vei zminti, că băutura cea 194r multă mari răutăţi face. Pentru aceia trebue multă trezvie, că auzi
5 că zice Dumnezeu: păziţi-vă să nu cumva să se îngreuieze inima cu mîncări multe şi cu băuturi, şi iar grăieşte cu Prorocul său de zice: trezviţi-vă ceia ce beţi vin de vă îmbătaţi şi plîngeţi, că s'au luat din mijlocul vostru veseliea şi bucuriea. Şi bun lucru este a să feri omul de băutura cea multă, că iar zice Scriptura: în lemnele
10 cele multe să face foc mare, şi în bucatele cele multe se aţîţă curviea; şi cum aţiţă şi face untul văpae, aşa şi vinul rîdică pofte de curvie; şi cum nu se va îmbogăţi lucrătorul beţiv, aşa şi sufletele care iubesc beţiea nu vor îmmulţi bunătăţile ci şi cele ce vor avea le vor pierde. Fătul mieu, daca bei vin, nu te lăuda nici te
15 face bărbat, că pre mulţi au pierdut | vinul şi multe răutăţi au 194v făcut; vinul au golit trupul cel de ruşine al lui Noe; vinul făcu pre Lot de să împreună cu amîndouă fetele sale trupeşte; vinul prăvăli pre bărbaţul şi viteazul Sampson pîn' în sfîrşit, care să născuse din făgăduinţă şi din muiere stearpă, şi n'au mai fost alt
20 om nici odată vîrtos ca dînsul nici va mai fi, că zice Scriptura: era un om din seminţiea lui Dan, pre carele-l chema Manoe şi muierea lui era stearpă şi feciori nu făcea, iar îngerul lui Dumnezeu

---

eBCh 1 Aşa T, ci Bc | înfolosi eBC, infolosi h, folosi Bc | slugile eBC, slugele h | *ad.* dea *înainte de* pururea Bc || 2 folos T, folos de la ei Bc | iar eh, iar B, iară C | trupul T, pofta Bc || 3 beţii eBC, beţie h | făr' eh, făr B, fără C | rău eCh, *om.* B || 4 trezvie eCh, trezie B | că auzi eBC, *om.* h || 5 că zice BCh, ce zice e | să se îngreuieze eh, să să îngreoieze C, să яж se îngreuieze B || 6 băuturi eB, beuturi C, băuture h || 6-7 de zice eBh, şi zice C || 7 s'au eCh, seau B || 8 din eCh, den B || 9 să eBC, se h | zice Scriptura eh, ieste scris de zice BC || 10 să BC, se eh | se (să C) aţîţă eCh, să aţiţă B || 11 aţiţă BCh, aţîţă e | pofte eC, pohte B, pofta h 12 se eBh, să C 13 beţiea eBh, bogăţiea C | ci eBh, ce C 17 de eCh, di B | să eBC, se h | amîndoă e, amîndoao B, amîndoo C, amenduo h 18 Sampson BCh, Samson e | pîn' eh, pînă BC 18-19 să (se h) născuse eh, să născusă BC 19 din (дзн B) făgăduinţă şi eBC, *om.* h 20 nici eBh, nice C | vîrtos Bh, virtos e, vîrtos şi tare C 21 din seminţiea e, de semenţia h, din sămînţa BC | pre carele îl chiema C, pre carele (carile B) chema Bh, pre care-l chiema e | Manoe BCh, Noe e 22 stearpă eBh, starpă C | făcea eBh, năştea C, *la margine* făcea

---

3-17 ***Tradus aproape cuvânt cu cuvânt depe Κατάνυξις a lui Simeon Monahul p. 105,16-106,25*** || **17-22** ***tradus depe Κατάνυξις p. 81, 16-21***

5-6 Luca 21,34 || 7-8 Ioil 1,5 || 9-10 Proverbe 26,20 || 11-12 cf. Proverbe 20,1 şi Efes. 5,18 || 12 Sirah 19,1 || 14-15 Sirah 34(31),25 || 16 cf. Geneza 9,20-21 || 17 cf. Geneza 19,32-36 || 21 Judecători 13,2

Așa și tu, fătul mieu, de-ți vei înfolosi slugile pururea cu cuvinte dulci, tu încă vei dobîndi folos, iar dę-ți vei slobozi trupul spre beții făr' de lucru, foarte rău te vei zminti, că «băutura cea 3
«multă mari răutăți face. Pentru aceia trebue multă trezvie, că auzi
«că zice Dumnezeu: păziți-vă să nu cumva să se îngreuieze inima
«cu mîncări multe și cu băuturi, și iar grăiește cu Prorocul său de 6
«zice: trezviți-vă ceia ce beți vin de vă îmbătați și plîngeți, că s'au
«luat din mijlocul vostru veseliea și bucuriea. Și bun lucru este a
«să feri omul de băutura cea multă, că iar zice Scriptura: în lemnele 9
«cele multe să face foc mare, și în bucatele cele multe se ațîță
«curviea; și cum ațiță și face untul văpae, așa și vinul rîdică pofte
«de curvie; și cum nu se va îmbogăți lucrătorul bețiv, așa și sufle- 12
«tele care iubesc bețiea nu vor înmulți bunătățile ci și cele ce vor
243 «avea le vor pierde. Fătul mieu, daca bei vin, nu te lăuda | nici te
«face bărbat, că pre mulți au pierdut vinul și multe răutăți au 15
«făcut; vinul au golit trupul cel de rușine al lui Noe; vinul făcu
«pre Lot de să împreună cu amîndouă fetele sale trupește; vinul
«prăvăli pre bărbatul și viteazul Sampson pîn' în sfîrșit, care să 18
«născuse din făgăduință și din muiere stearpă, și n'au mai fost alt
«om nici odată vîrtos ca dînsul nici va mai fi, că zice Scriptura:
«era un om din semințiea lui Dan, pre carele-l chema Manoe și mu- 21
«ierea lui era stearpă și feciori nu făcea, iar îngerul lui Dumnezeu

---

1 Așa] ci Bᶜ infolosi h folosi Bᶜ slugele h deapururea Bᶜ e B C h 2 folos de la ei Bᶜ iar B iară C trupul] pofta Bᶜ 3 beție h făr B fără C rău *om.* B 4 trezie B că auzi *om.* h 5 ce zice e să să îngreoieze C să sx se îngreuieze B 6 beuturi C băuture h 6-7 de zice] și zice C 7 s'au] seau B 8 den B 9 să] se h zice Scriptura] ieste scris de zice B C 10 să] se e h se] să B C ațiță B 11 ațiță e pohte B pofta h 12 se] să C 13 bețiea] bogățiea C ci] ce C 17 de] di B să] se h amîndoă e amîndoao B amîndoo C amenduo h · 18 Samson e pînă B C 18-19 se născuse h să născusă B C 19 din[1]] дзн B din făgăduință și *om.* h 20 nice C vîrtos e vîrtos și tare C 21 de semenția h din sămînța B C pre carele (carile B) chema B h pre care-l chiema e Manoe] Noe e 22 starpă C făcea] năștea C, *la margine* făcea

---

3-17 ***Tradus aproape cuvânt cu cuvânt depe*** *Κατάνυξις* ***a lui Simeon Monahul p. 105,16-106,25*** **17-22** ***tradus depe*** *Κατάνυξις* ***p. 81,16-21***
5-6 Luca 21,34 7-8 Ioil 1,5 9-10 Proverbe 26,20 11-12 cf. Proverbe 20,1 și Efes. 5,18 12 Sirah 19,1 14-15 Sirah 34 (31),25 16 cf. Geneza 9,20-21 17 cf. Geneza 19,32-36 21 Judecători 13,2

Textul.

Intrucât e îngăduit editorului a idealiza textul, îndreptând greşelile copiştilor, sau chiar ale autorului, întregind prescurtările, introducând o punctuaţiune care să uşureze înțelegerea textului, îndepărtând inconsecvenţele în întrebuinţarea majusculelor, uniformizând ortografia etc. s'a spus mai sus p. 61-63. Pe lângă aceasta, editorul scrupulos va căuta să arate prin ajutorul mijloacelor tipografice şi izvoarele textului, dacă autorul său a utilizat sau compilat alte lucrări anterioare.

Dacă astăzi cerem dela autori ca să-şi asimileze pe deplin *împrumuturile* şi pe urmă să le aştearnă pe hârtie într'un stil individual, şi nu în acela al vecinului, dacă cerem ca *citatele textuale* să fie arătate ca atari, împreună cu indicaţia exactă a izvorului, nu se întâmpla şi în vechime acelaş lucru. Fiecare epocă a avut altă măsură pentru a măsura originalitatea, altă morală pentru a cenzura împrumuturile literare: la Grecii vechi, cari aveau simţul originalităţei foarte dezvoltat, împrumuturile literale sânt aproape necunoscute, Romanii intercalează fără jenă în operile lor întregi capitole sau scrieri greceşti fără arătarea izvorului, iar în literatura bizantină întâmpinăm un *comunizm literar* fără scrupule. Acelaş lucru se întâmplă şi în evul mediu pe o scară şi mai mare; abia în zilele noastre noţiunea proprietăţii literare se dezvoltă şi se ocroteşte prin legi speciale, iar critica se simte datoare a veghea, gata să pue în evidenţă originalitatea sau să demascheze împrumuturile nepermise.

Se ştie de ce mare importanţă e constatarea că într'o scriere un pasagiu e luat dintr'un alt autor şi dela cine anume: pasagiul capătă sau pierde din importanţa lui ca mărturie istorică, după cum provine dela un autor, iubitor de adevăr şi înzestrat cu spirit critic, sau nu. Pentru aceste motive se impune editorului să arate în text citatele sau părţile împrumutate textual sau cu modificări, şi aceasta într'un mod cât se poate de evident, prin ajutorul mijloacelor tipografice. Mulţi editori publică pasagiile împrumutate cuvânt cu cuvânt cu *petit*, iar pasagiile împrumutate dar schimbate întrucâtva cu *petit rărit*, o inovaţie pe care a intro-

dus-o G. Waitz în *Monumenta Germaniae* (v. Bernheim, Lehrbuch der Historischen Methode[6] p. 457). In *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* din Viena s'a adoptat pentru citatele literale tipărirea cu litere rărite, alții repetă ghilemelele la începutul fiecărei linii până la sfârșitul citatului. Precum se vede nevoia de a arăta împrumuturile e recunoscută de toți, modul însă de a pune acest lucru în evidență diferă dela editor la editor.

Dacă în frazele lungi și întortochiate verbul propoziției principale se scoate în evidență prin litere rărite sau cursive, se înlesnește foarte mult înțelegerea perioadei.

Semne întrebuințate în text

Editorul are nevoie de a arăta întrucât se deosebește textul său de tradiția mss și spre acest sfârșit întrebuințează câteva semne. In întrebuințarea acestor semne nu s'a putut ajunge la o înțelegere internațională, cum e de dorit, așa încât, când ia cineva o ediție franceză, engleză sau germană, e nevoit să studieze întâi semnele convenționale întrebuințate de editor. Iată înțelesul semnelor principale așa cum e admis de cei mai mulți editori:

⟨ ⟩ pentru a închide cuvintele sau literile pe cari le introduce editorul în text, cu toate că ele lipsesc în mss;

[ ] pentru a scoate din text cuvintele cari există în mss nu provin însă dela autor, după convingerea editorului (semnul atetezei);

( ) pentru a cuprinde ceea ce autorul însuș pune în parenteză;

* * pentru a arăta lacunele în text;

† pentru a arăta pasagiile greșit transmise.

Semnele date mai sus sânt întrebuințate de cei mai mulți editori și sânt recomandate și de Stählin, Editionstechnik p. 414; că nu lipsesc abateri, se înțelege dela sine. Stieve pentru arătarea lacunelor în text recomandă liniuțele - - - -, iar pentru omiterile editorului (în prescurtări de documente etc.), punctele . . . . .[1] G. Kaibel și Wilamowitz Moellendorff în ediția Politiei lui Aristotel întrebuințează următoarele

---

[1] Bericht über die dritte Versammlung deutscher Historiker, Leipzig 1895 p. 20.

Signa

[quæ in codice fuerunt, nunc evanida] suppleta.
⟨quæ Aristoteles dedit, in codice omissa⟩ addita.
⟦quæ sunt in codice, ab Aristotele aliena⟧ deleta.

Friedrich Blass întrebuinţează în ed. lui Iperide ( ) în loc de ⟨ ⟩: uncis rotundis circumscripta sunt quæ librarios errore omisse putandum sit. Contra semnului ⟨ ⟩ recomandat de Stählin, atât pentru emendaţiuni prin conjectură cât şi pentru întregirea lacunelor mecanice, observă P. M⟨aa⟩s în Byz. Zeitschr. 19 (1910) p. 578:

Zwei grundverschiedene Operazionen, die konjekturale Einfügung im Gegensatz zur Überlieferung, mit demselben Zeichen anzudeuten, ist ein irreführendes Verfahren das dadurch nicht gerechtfertigt wird dass der Thesaurus linguae latinae es sich angeeignet hat. Zu einer Zeit wo Papyri, Inschriften und beschädigte Codices unici eine so grosse Rolle spielen, sind für den, der auf Schäden der Überlieferung im Text hinweisen will, drei Zeichen unentbehrlich: ⟨ ⟩ für konjekturale Einfügung, [ ] für Ausfüllung, ⟦ ⟧ für Athetese.

Intr'adevăr se produce o oarecare confuzie, dar în interesul uniformizării — susţinută şi de autoritatea celor 5 academii cari editează Tezaurul limbii latine — ce s'a făcut cu întrebuinţarea acestor semne, ar fi bine ca orce fel de întregire, fie prin conjectură, fie pentru lacune mecanice, să se arate cu semnul ⟨ ⟩, rămânând semnul [ ] pentru ateteză; numai în texte unde întregirile lacunelor mecanice sânt numeroase (inscripţiuni, papirosuri, etc.) s'ar putea întrebuinţa ⟦ ⟧ pentru întregiri de lacune, rămânând [ ] pentru ateteză[1].

Emendaţiunile evidente, cari se explică printr'o mică schimbare a unui cuvânt greşit transmis, nu e nevoie să se însemneze printr'un semn sau prin deosebite caractere; conjecturile însă pe cari editorul le introduce în text fără ca tradiţia să dea un sprijin, un îndemn, trebue arătate prin semnul ⟨ ⟩. A arăta toate conjecturile prin semne grafice deosebite, întrebuinţând d. e. în text pentru toate emendaţiunile litere

---

[1] Prefer forma ⟦ ⟧ decât [[ ]] care e mai anevoe de făcut.

cursive sau rărite, e şi neestetic şi fără folos. Dar e o muncă zădarnică să arăţi în text prin litere deosebite acele cuvinte cărora corespund în aparat variante, sau acele litere cari există în ms dar sânt aruncate pe deasupra sau sânt puţin mai mici[1], sau nu există, dar sânt subînţelese, cum a făcut Hasdeu (v. mai jos p. 78-80).

Se recomandă a se pune în text o linie verticală înaintea cuvântului cu care începe o nouă pagină a mss, şi în dreptul rândului cifra arătând pagina respectivă[2]. Cine recurge la ms pentru a colaţiona sau a controla textul, se călăuzeşte prin cifra marginală şi găseşte imediat ce caută.

Ediţiuni de texte române.

Se poate spune că mai până în zilele noastre nu s'a făcut o ediţie critică[3], vrednică de acest nume, a unui text românesc; cum s'a procedat până acum e ştiut[4].

S'a luat un ms ca bază, în cele mai multe ori nu cel

---

[1] Un editor, care face o ediţie şi are de rezolvit o mulţime de probleme importante, se presupune că ştie că ἄνος=ἄνθρωπος, că Χς=Χριστός, că gra = gratia, că dns = dominus, că Is = Iisus, ca Vd = Voevod, şi nu trebue să schimonosească textele relevând aceste întregiri prin anumite semne; în cazuri importante sau dubioase, editorul priceput va releva asemenea lucruri, fie în prefaţă, fie în aparat; dacă κς trebue redat cu κῦρις sau κύριος, *gra* cu *graţia* sau *gracia, dns* cu *dominus* sau *domnus,* acestea sânt cazuri aparte, cari se vor rezolvi în legătură cu felul de a scrie al copistului, constatat în urma studiului grafiei întregului ms, şi despre cari editorul va da seamă în prefaţa ediţiei.

[2] V. mai sus p. 70-71. Când avem mai multe mss, se înţelege că se va arăta la marginea textului paginaţia numai a ms care ne serveşte ca bază.

[3] Prima ediţie *critică,* făcută în Ţara românească supt îngrijirea lui Bergler, s'a pus la cale de Nicolae Mavrocordat în anul 1723; Mavrocordat care avea la dispoziţie un ms pe pergament şi unul pe hârtie, conţinând Dicţionarul lui Chiril, cere dela Hrisant, Patriarhul Ierusalimului, şi primeşte încă un ms şi pe baza acestor 3 mss se prepară zisa ediţie, care nu ştiu dacă a văzut lumina în întregime; o coală s'a tipărit în Bucureşti şi s'a trimes lui Hrisant, v. Legrand, Epistolaire p. 172—174.

[4] V. Iorga, Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor (în Prinos lui D. A. Sturdza) p. 1—127.

mai bun, nici cel mai vechi, ci care a ieşit înainte, şi s'a dat la tipar, fără măcar să fie copiat, aşa încât adevăratul editor a fost, putem spune, zeţarul care slomnia ceva buchi slavone, dar în schimb ştia bine să strecoare în carte greşeli şi să lase lacune orunde găsia o abreviaţiune, sau o greutate oarecare. Editorul se mărginia poate la o corectură făcută repede ca la gazete şi aşa numai se explică cum în cronicile, publicate în Magazinul istoric sau în ediţii speciale, s'au strecurat greşeli de neiertat.

Seulescu

Dar acest fel de ediţie e preferabil, dacă îl comparăm cu ediţiunile, cari, cu toate că în prefeţe trâmbiţează respectarea originalului până la cele mai mici particularităţi, schimbă cu nemiluita forme, înlocuesc cuvinte, omit sau adaugă fraze şi aşa mai departe. O asemenea ediţie a Hronicului lui Cantemir a făcut *G. Seulescu, profesor de filologie şi de istorie în şcoalele publice;* cu toate că editorul declară că tipăreşte ms întocmai după stilul autorului, fără cea mai mică schimbare, cu toate că previne pe cititor să nu crează că latinizmele sau neologizmele aflătoare în carte provin dela editor, şi îl asigură că «sânt curate ale autoriului şi ale graiului românesc vorbite de Moldoveni în acea epohă[1]», cu toate acestea profesorul Seulescu modernizează, muntenizează şi preschimbă în tot felul limba şi conţinutul Hronicului; Seulescu preface cuvintele: *pridoslovia* în *prefatiă, slujitoreşti* în *ostăşeşti, vremi* în *timpuri, leat* în *an, odihna* în *răpaos, năroade* în *popoară, dumnăzăul* în *zinul* etc. (v. Tocilescu în prefaţa ed. Hronicului p. XLVII—LVI)[2].

---

[1] Cantemir, Hronicul ed. Tocilescu p. LIII.

[2] Editori fără scrupule, cari în loc să editeze textul original în mod critic, sau după autografele existente, îşi luau libertatea de a-l preschimba în mod scandalos, n'au fost rari nici în Occident; un exemplu caracteristic ne dă ediţiunea scrisorilor Sfântului François de Sales, dată la lumină de Louis de Sales. In această ediţie amănuntele prea personale, prea caracteristice, au fost suprimate, iar mai multe scrisori al căror conţinut prezinta o analogie oarecare, au fost reduse la una singură, fără să se ţie seamă de deosebirea destinatarilor sau de diferenţa datelor. Mozaicurile astfel alcătuite au primit o singură dată, cu o adresă vagă şi înşelătoare: *à une dame mariée; à une veuve; à un gentilhomme; à une religieuse* etc., v. René Doumic, Études sur la littérature française, 6-me série p. 4.

Kogălniceanu Urechia

Despre valoarea ediţiei Letopiseţelor de Kogălniceanu s'a scris mult[1], aşa încât nu mai e nevoie să vorbesc pe larg, iar despre V. A. Urechia, «care a cetit un car de *codices* şi o haraba de documente pentru a face o ediţie» s'ar putea spune că cu Miron Costin ne-a dat un exemplu negativ, dar foarte instructiv, ne-a arătat: cum nu trebue să se facă o ediţie critică. Dacă valoarea ediţiei lui U. din punctul de vedere al restituirei textului, al stabilirei stemei etc. e nulă, prolixitatea şi confuzia aparatului critic n'are pereche[2].

---

[1] A. D. Xenopol în Convorbiri literare 6 (1872) p. 279—283; Hasdeu în Columna lui Traian 3 (1872) p. 273-275 şi în ziarul Românul din 18 Septemvrie 1872; Gr. G. Tocilescu în Columna lui Traian 7 (1876) p. 385—419 şi în Revista Tocilescu 3 (1884) p. 251-270; Iorga în Prinos lui D. A. Sturdza p. 17—20.

[2] Ca să se vadă că nu exagerez, dau primele două rânduri dela început (vol. 1 p. 373), cu variantele respective, păstrând ortografia lui U.:

Text: Inceputul ţĕrĕlor acestora şi némuluĭ moldovenesc şi muntenesc şi *caţĭ sînt* în ţĕrile unguresci cu acest nume *rumânĭ, şi* până astăḑĭ 5

Aparat: *R. 5. Codex F.* adauge *a* înaintea genetivuluĭ neamuluĭ.
Cod. FF. id. dar scrie în loc de vorba *românĭ*, (r. 6) verbul *rĕmân:* „remân până astă-ḑĭ . . ." **Cod. Ţicău**, id.
Cod. F. vorba Roumânĭ o scrie Românĭ. Omite: *şi câţĭ sînt.* **Codex FF.** şi *Câţĭ-s.* **Cod. Ţicău**: *şi a ţĕreĭ Unguresci şi acest nume Român.*

Câte greşeli în două rânduri! In text *caţĭ*, în loc de *câţĭ*, în aparat *remân*, în loc de *rĕmân*, *Roumânĭ* în loc de *Rumânĭ;* în text se scrie *némuluĭ*, în aparat (referindu-se la cuvântul din text) se scrie *neamuluĭ*, în aparat editorul vorbeşte de *vorba românĭ*, pecând în text scrie *rumânĭ*. Comparând cineva textul cu aparatul rămâne în nedumerire: există sau nu există *şi* după *rĕmân* în FF; aparatul în care se reproduce fraza respectivă: *rĕmân până astă-ḑĭ* ne face să credem că nu există, şi totuş contrarul e adevărat, precum am constatat colaţionând ms. Literile cursive şi grase, întrebuinţate inconsecvent în text şi aparat, precum şi virgula după *rumânĭ* sânt ale editorului U., care a găsit cu cale — spre mai mare precizie se vede — să ne spue în aparat că *neamuluĭ* e genitiv, că *românĭ* e vorbă, iar *rĕmân* verb! Dar în loc să spunem aşa de puţin cu atâta prolixitate, am putea mai conciz şi mai clar să scriem în aparat:

5 a neamului FfŢ **6** câţi-s f *om.* F şi în ţările (ţărili f) Ff Români F rămân f şi[2] *om.* F şi a ţĕreĭ Unguresci şi acest nume Român Ţ

simplificând siglele: f în loc de FF şi Ţ în loc de Cod. Ţicău. Nu e aşa că se uşurează colaţiunea, copierea, zeţuirea, corectura, se economi-

Grecianu

Numai cu titlu de curiozitate trebue să pomenesc că Ştefan D. Grecianu a editat pe Radu Grecianu *(Viaţa lui Brâncoveanu)* într'o ediţie care n'are nici nu poate avea seamăn în analele ediţiunilor.

Editorul Grecianu, care crede că posedă ***originalul*** autorului, nu-şi face ediţia după acest original, ci ***tipăreşte*** un text greşit şi . . . dă în ***note*** lectura corectă a ***originalului***. Nu cred să mai existe un caz la fel!

Hasdeu

Acela însă care în România a editat texte cu o pricepere necunoscută până la el şi cu o îngrijire împinsă la extrem, este Hasdeu; o ediţie critică n'a făcut, dar documentele şi textele cum au fost editate în Arhiva istorică şi mai cu seamă în Cuvinte din bătrâni au croit o nouă cale şi servesc până astăzi de model, şi trebue să accentuez, model care n'a fost atins de nimeni până astăzi. Recunoscându-i meritele extraordinare pentru lumina ce a adus în haosul neîngrijirii şi nepriceperii contimporanilor săi, nu trebue să trecem cu tăcerea şi câteva părţi greşite pe cari autoritatea sa a făcut să se introducă în transcrierea şi publicarea textelor şi de cari se ţin morţiş admiratorii lui până astăzi.

Unele din normele sale de transcriere trebuesc combătute cu cea mai mare tărie ca să se dezrădăcineze cu desăvârşire. Iată aceste norme precum le-a formulat în prefaţa Cuvintelor din bătrâni 1 p. 3—4:

> Fiecare act este reprodus întocmai după original, conservându-se intactă ortografia lui cirilică, ba până şi literele cele aruncate d'asupra rândurilor, *litterae columnatae*, în privinţa cărora însă lipsa tipografică ne-a silit pe slova cea scrisă în catul al doilea a o pune ceva mai spre stânga de slova cea dedesupt, bună oară ѧм în loc de ѧ̃.
>
> Fiecare linie din original îşi păstrează individualitatea, fiind preceasă de o cifră, care indică numărul rândului.
>
> Literele puse în original d'asupra rândului sânt transcrise

---

seşte hârtie şi se reduce enorm volumul aparatului? Dar trebue să observ că am colaţionat numai mss F şi FF, şi am reprodus variantele ms Ţicău (care nu mi-a fost accesibil) după aparatul lui U. Acum dacă se ia în consideraţie că am colaţionat numai două rânduri din două mss, şi totuş am găsit atâtea perle, lesne înţelege orcine ce încredere merită întreaga ediţie a lui Miron Costin.

cu *cicero cursiv*, iar cele asvârlite şi mai sus, d'asupra catului al doilea, se pun cu *petit cursiv;* de exemplu : єгоумє̃ⁿ = egume*ni*.

D'asupra rândului însemnându-se generalmente numai consoana, iar vocala ce o însoţeşte fiind subînţeleasă d. e. вач грас pentru вачи грасє, pe această vocală, nescrisă în original, noi o transcriem cu *petit drept:* va*ći* gras*e*.

Câte amănunte de nicio importanţă, cărora se dă o importanţă capitală, câtă risipă de muncă şi de ingeniozitate cu *cicero cursiv* şi cu *petit drept!* Zic risipă, fiindcă ştiinţa nu trage niciun folos dacă *fiecare linie din original îşi păstrează individualitatea*, nici chiar când e precedată *de o cifră*, *care indică numărul rândului*, ba din contra pierde foarte mult. Banii risipiţi pentru a tipări un document pe 22 pagini, care putea perfect de bine să încapă comod numai pe 4 pagini, precum într'adevăr a încăput transcrierea lui[1] (v. Cuvinte din bătrâni 1, p. 191—216), banii, zic, risipiţi pentru a salva *individualitatea liniei* ar fi putut să fie întrebuinţaţi cu mai mare folos. Am făcut socoteala şi am găsit că o carte de 500 de pagini, tipărită fără linii individuale, încape în 90 de pagini! Istoria şi filologia nu câştigă nimic dacă în cutare document sé ştie exact până unde ajunge linia şi câte litere sânt aruncate deasupra; pierde însă foarte mult dacă forţele savanţilor se sleiesc cu astfel de îndeletniciri, căci asemenea sporturi ţipografice: lo[go]*f*ătul, noe*v*rie, a*r*gi*n*tu, etc., (Cuvinte din bătrâni 1 p. 146,6. 212,20. 213,19) în treacăt fie zis, cer 7—8 corecturi şi tot rămân cu greşeli. Dar nici literile aruncate deasupra sau subînţelese, reproducându-se *toate fără excepţiune cu cicero cursiv, sau cu petit drept*, nu aduc vreun folos ştiinţei, afară de cazuri *excepţionale*, ba din contra îngreuiază citirea, sânt neestetice şi cer o muncă foarte mare atât cu copierea ms cât şi cu corectura tiparului[2]. Şi din celelalte amănunte, cu cari Hasdeu a încărcat descrierea tutulor documentelor pu-

[1] Acelaş document se răsfăţase mai nainte şi în Columna lui Traian (1877 p. 523—544) tot cu linii individuale pe 22 de pagini!

[2] A reproduce cu cursive literile scrise cu roşu în mss, precum face I. Bianu, Catalogul mss româneşti 1, 397, No. 174, sau a le reproduce chiar cu roşu, cum a procedat Odobescu în ediţia Vieţii Sf. Varlaam şi Ioasaf (v. mai sus p. 44) e de asemenea o muncă zadarnică şi o cheltuială de prisos.

blicate în Cuvinte din bătrâni, multe puteau să lipsească fără vreo pagubă pentru ştiinţă. De foarte mică importanţă e asemenea dacă ni se spune că *pergamena e gălbuiă,* dar nici înălţimea literilor nici distanţa între rânduri nu prezintă o importanţă mai mare. Nici culoarea cernelei care în timpul descrierei era *rădăciniă închisă*, iar astăzi poate s'a făcut rădăciniă deschisă supt influenţa luminei, nici lungimea sau lăţimea pergamentului, dată exact în centimetri (care poate în acest interval să fi fost amputat de legător) nu contribue a dezlega chestiuni importante de istorie sau filologie.

Toate aceste amănunte au rostul lor în cazuri extrem de importante sau când aduc ştiinţei foloase reale, altfel a le repeta cu cea mai mare îngrijire şi prolixitate, şi a da seamă de întregirea prescurtărilor celor mai obişnuite cu privire la orce filadă sau petec de hârtie scrisă, e o muncă zadarnică[1].

Iorga

N. Iorga a editat câteva texte (pe Cantacuzino Stolnicul, pe baza a 3 mss, pe Căpitanul Filipescu, pe baza a 6 mss, etc.) fără însă să dea aparat critic. Cum a procedat la restituirea textului lui Cantacuzino ne spune în prefaţa ediţiei (p. XLII): variante erau la tot pasul, dar de acele variante, care nu arată altceva decât libertăţile ce-şi luau obişnuit la noi copiştii, schimbând după plac ordinea cuvintelor în frază. Inlăturând şi aci orce pedanterie nefolositoare, am căutat numai să dau textul aşa cum aveam simţul că a trebuit să-l scrie Stolnicul şi cu o ortografie care să reproducă pe acea curentă în epoca lui. Tot aşa a procedat şi cu privire la textul lui Filipescu (v. p. II-III edit. Iorga). Neajunsurile acestui procedeu, subiectiv de tot, s'au arătat mai sus p. 39-41.

Titlul.

Dacă publicăm o scriere care are titlu, se înţelege că vom primi titlul dat de autor scrierei sale. De multe ori însă

[1] Cf. A. Philippide, Istoria limbii române p. 240. 245 şi N. Iorga, Note critice asupra culegerilor de documente interne româneşti 1903 p. 13 şi 22, cari au combătut cu multă dreptate părţile rele ale procedeurilor lui Hasdeu.

scrierea n'are titlu, sau are unul dat nu de autor ci de un copist posterior; în acest caz sântem nevoiți să fabricăm noi un titlu. Titlul orcărei scrieri în primul rând trebue să nu fie nici prea larg nici prea strâmt, ci să acopere conținutul. Autorii trebue să aibă în vedere că titlul, ca să fie lesne citat, trebue să fie cât mai scurt. Titlurile lungi — de multe ori de o pagină in folio — sânt o pacoste, atât pentru bibliografi cât și pentru cine vrea să le citeze. Cum să citezi exact într'un articol de revistă două sau trei titluri ca de ale lui Dositei, Istoria Patriarhilor Ierusalimului (Bibliografia veche românească de Bianu-Hodoș I, p. 501) când numai titlurile vor ocupa 5-6 pagini, pecând articolul va fi poate mai scurt? Dar prolixitatea multora se vădește și în alcătuirea titlurilor; în loc de: *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, nu putea spune Legrand mai scurt: *Textes néo-helléniques?* Dacă titlul, după care se va cita opera, nu acoperă conținutul scrierii, s'ar putea recurge la un subtitlu. Titlurile pretențioase, de cărți sau de capitole în cari excela Hasdeu [1], sânt asemenea de evitat!

Insușirile titlului

De obicei titlul se scrie cu majuscule și fără punctuație; Eb. Nestle cu drept cuvânt susține că pentru claritate punctuația e necesară și la titlu și că, afară de inițialele numelor proprii, titlul trebue scris cu minuscule (Centralblatt f. Biblioth. 14 (1897) p. 241-242). Acum a devenit modă să se scrie titlurile cu majuscule, imitând forma literilor chirilice, pe cari și un ochi deprins cu mare greutate poate să le descifreze [2]. Asemenea inovații numai de imitat nu sânt [3].

[1] Iată un exemplu: Bourel, melc și culbec. Dacii și Latinii într'o scoică, de B. P. Hasdeu (Columna lui Traian 1883 p. 193). Ceea ce toți numesc tabla de materii sau cuprinsul, la Hasdeu ia numele pompos de: Indice metodic, analiză și concordanță (Cuvinte din bătrâni 2, p. 747).

[2] Hasdeu a mers și mai departe, a scris titlul unei din cărțile sale cu chirilică nu de tipar ci de manuscris; e vorba de *Cuvinte din bătrâni*, titlu pe care unii îl citesc Cuvente den bătrăni (Cihac în Convorbiri literare 13 (1879) p. 81, S. Pușcariu, Dicționarul limbii române I p XLV), alții Cuvente din bătrâni (Iorga, Prinos lui D. A. Sturdza p. 74) și lucru curios, chiar însuș Hasdeu, autorul cărții, nu-l citește totdeauna la fel: când îl citește Cuvente den bătrâni (Etymologicum magnum p. LX) când Cuvinte din bĕtrâni (Revista nouă 11 (1889) p. 125).

[3] Un alt obicei și mai rău e întrebuințarea cifrelor romane; dacă

Marginea de sus a paginilor.

In susul paginei spre partea exterioară vine cifra paginei. Dacă lucrarea s'a publicat întâi într'o revistă, de obicei se pune şi paginaţia revistei. Dacă 2 sau mai multe volume au un indice comun, paginaţia ar fi bine să continue şi să nu înceapă fiecare volum cu altă paginaţie; şi mai rău e când într'un volum sau an al unei reviste începe altă paginaţie la mijloc, căci atunci la *cuprins* va fi nevoie să se pue înaintea numărului paginei un 1 sau 2 (cazul Convorbirilor literare). Când pagina e despărţită în două coloane se impune numerotarea coloanelor şi nu a paginilor, căci în acest caz sântem nevoiţi când cităm să mai adăogăm spre precizie [a] sau [b]: 20[a] sau 20[b] (prima sau a doua coloană). Bine a procedat Hasdeu — nu în Arhiva istorică, tipărită în două coloane, numerotând paginile, ci — în Magnum etymologicum, numerotând coloanele şi pe nedrept e dojenit de Xenopol: Hasdeu în loc de a numerota paginile[1] dicţionarului său tipărit în două coloane, numerotează coloanele, ca să apară mai mare (Lupta între Drăculeşti şi Dăneşti p. 56 n. 2). In susul fiecărei pagini sau a paginei din dreapta a cărţii deschise e bine să se pue titlul scrierii, cartea, capitolul sau paragraful, conţinute în pagina respectivă: d. p. Εὐσεβίου Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου 1, 47—51 (în pagină, în susul căreia se află acest titlu se cuprinde cartea întâia, capitolul 47—51). Aceste titluri cari costă o muncă foarte mică pe editor, economisesc timpul cititorului care caută să controleze un citat. Precum în dicţionare s'a generalizat obiceiul de a pune sus cuvintele cu

---

cifra e mare, trebue să stai să faci scăderi şi adiţiuni ca să afli ce reprezintă CCCXCVIII sau CCIↃↃCCIↃↃCIↃ pecând la prima vedere toţi citesc 398 sau 21,000. Vezi B. Waitz în v. Sybels Hist. Zeitschr. 4 (1860) p. 442, care recomandă introducerea cifrelor arabe chiar în ediţiuni de texte *statt der viel Raum erfordernden und oft schwer zu übersehenden, oder gar undeutlichen römischen Zahlen*. In Hurmuzaki documentele sânt numerotate cu cifre romane. Cifrele greceşti sau chirilice sânt şi mai mult de evitat.

[1] Aşa a procedat S. Puşcariu în Dicţionarul Academiei, dar din această cauză se vede nevoit a pune sus la dreapta numărului care arată pagina, la care trimite, literele *a* şi *b* pentru a preciza dacă e vorba de coloana întâia sau a doua (35[a], 35[b]).

cari se începe şi se isprăveşte pagina, aşa şi cu privire la orce scriere ar trebui să se înrădăcineze obiceiul de a indica conţinutul paginei în scurt sau a da titlul capitolului respectiv în susul fiecărei pagini spre o repede orientare[1].

Marginea stângă

La marginea dinspre stânga (sau dinspre dreapta) se pun cifrele 5, 10, 15 etc., arătând rândurile textului, numerotaţia începând din nou la fiecare pagină. Cifrele servesc ca să înlesnească citarea variantelor, cari se află în aparat precedate de cifra rândului la care se referă, prin urmare când se editează opere poetice, aceste cifre sânt de prisos, fiind înlocuite cu numerotarea versurilor.

Cifrele cari arată pagina ms sau paginile unei ediţii anterioare se pun la marginea dinspre dreapta, dacă la cea stângă s'au pus cifrele indicând rândurile, sau vice-versa. In cazul când nu sânt numerotate paginile ci filele, ca să precizăm dacă e vorba de prima sau a doua faţă, punem în susul cifrei spre dreapta un *r* sau *v*. Aşadar 55^r sau 56^v pus la margine în dreptul unui rând, în care se află o linie verticală | însemnează că cu cuvântul care vine după linia verticală începe fila 55 v<erso> sau 56 r<ecto> a ms care serveşte ca bază ediţiei.

Asemenea la una din margini trebuesc puşi anii dela Hristos, corespunzători anilor dela zidirea lumii din text.

Indicele.

Cine vrea ca opera lui să fie utilizată cât mai mult, trebue să-şi dea toată silinţa s'o înzestreze cu indice bune. Dela ediţiuni de texte mai cu seamă nu trebue să lipsească niciodată un indice de citate şi unul de mărturii (v. mai sus p. 61), un indice de cuvinte necunoscute, rare sau interesante dintr'un punct de vedere oarecare şi unul gramatical, şi în fine un indice de nume proprii şi de lucruri. Indicele de citate şi de mărturii vor fi lesne alcătuite, căci n'avem decât să

[1] Aşa s'a procedat în Grundrisse der romanischen und germanischen Philologie de Gröber şi Paul, aşa în Kultur der Gegenwart de Hinneberg, scrieri cari în privinţa executării tehnice pot servi în multe privinţe de model.

așezăm citatele deja puse în josul paginilor (v. mai sus p. 61) după numele autorilor cari sânt utilizați în text sau cari utilizează textul. Trimiterile indicelui trebue să se facă nu numai la pagini, ci și la rândurile respective, căci cititorul pierde mult timp ca să caute un nume într'o pagină, mai cu seamă când acest nume nu se deosebește prin litere cursive sau rărite. Cum s'a făcut ultima corectură a primei coale, trebue imediat să începem alcătuirea indicelor [1]. Cel mai practic mijloc e întrebuințarea fișelor pentru fiecare cuvânt excerpat, fie nume propriu fie comun; e mai lesne să faci o nouă fișă pentru un cuvânt deja excerpat decât să cauți dacă există o fișă și găsind una să scrii iarăș pe ea o nouă trimitere. Pe fișe, alături de numele propriu, pagina și rândul, trebue pusă și identificarea numelui localității sau a persoanei, ce se spune despre localitate sau persoană, dacă e vorba de un cuvânt, înțelesul lui, explicarea formei etc. Fișe trebuesc făcute nu numai pentru numele proprii sau lucrurile cari revin în text; chiar dacă e vorba de o aluzie la un nume sau lucru, fără ca numele sau lucrul să fie pomenit expres în text, chiar atunci e de neapărată nevoie ca în indice să se pue o trimitere. In acest caz cifra spre deosebire se pune în ⟨ ⟩ dacă despre numele sau lucrul în chestiune sânt și alte trimiteri, iar dacă nu, se pune în ⟨ ⟩ chiar numele sau lucrul [2].

După ce s'a excerpat întreaga lucrare, se procedează la așezarea *alfabetică* a fișelor, și la redactarea lor. Când avem trei Ghiculești unul Grigore altul Scarlat și al treilea Marcu, se înțelege că întâi trebue pus în indice Ghica Grigore, pe urmă Marcu și pe urmă Scarlat (după ordinea alfabetică a numelui de botez, nu după ordinea cronologică!)

---

[1] Pentru restabilirea textului un indice verbal provizoriu trebue neapărat făcut după ms editorului, care poate servi pe urmă *ca bază* întrucâtva și la alcătuirea definitivă a indicelui verbal.

[2] Cuvintele sau formele, cari nu există în tradiție sânt însă introduse în text prin conjectură, s'ar putea pune în indicele verbal spre deosebire în ⟨ ⟩, însoțite de un «conj.», acele cari s'au păstrat în text cu toate că se cred a fi glose, interpolațiuni sau greșeli în [ ], iar acele cari există în tradiție, nu însă în textul restituit în [ ] însoțite de «apar.». Dintre cele din urmă vor fi primite în indice ca articole separate numai cele mai importante, pentru celelalte, cari prezintă un interes oarecare, o trimitere «cf. apar.», pusă după cuvântul adoptat în text e de ajuns.

Dacă e vorba de 3 persoane cu acelaş nume, tustrei d. p. se chiamă Iordachi Ghica, dintre cari însă unul e dragoman, altul vistier şi al treilea mitropolit, în indice trebue pus întâi dragomanul, pe urmă mitropolitul şi pe urmă vistierul (ordinea alfabetică după numele funcţiei). Mulţi după ce au făcut fişele, înşiră după numele propriu cifrele paginilor în cari revine acest nume, ceea ce nu prea poate servi cercetătorului. Cu privire la fiecare nume propriu trebue alături de pagină să se arate şi despre ce e vorba în acea pagină, şi numai aşa indicele poate aduce servicii reale. Aşa dar nu: Mavrocordat 3.5.6.10, ci Mavrocordat Nicolae, viaţa lui 3, căsătoria sa cu Pulheria 5, raporturile sale cu Bergler 6, intrigi contra lui ⟨9⟩, discurs funebru la moartea sa 10; ⟨Bogomili⟩, persecuţiuni contra lor 35.

Trebue separat indicele numelor de persoane de cel de nume geografice şi de lucruri, sau e mai bine să alcătuească împreună un indice general? Argumente se pot aduce şi pentru separaţiune şi contra ei, şi de aceea nu vedem o regulă stabilită[1]; unii procedează într'un mod, alţii într'altul. I. Bogdan s'a decis a separa indicele de nume de persoane de acel de nume geografice în ediţia Documentelor lui Ştefan cel Mare, din cauza numărului enorm de nume de persoane şi de nume de localităţi. Mie mi se pare că e mult mai practic a trece într'un singur indice atât lucrurile cât şi numele de persoane şi cele geografice. Indicele verbal de obicei se desparte de cel de nume proprii. In indice trebue să evităm trimiteri dela un articol la altul când articolul la care trimitem nu e lung şi cifra paginei ia mai puţin loc decât trimiterea[2]. In indicele de lucruri trebue să avem în vedere că nu supt acelaş cuvânt îi vine în gând fiecărui cititor să caute aceeaş noţiune, de aceea ar fi bine să se pue cât mai multe articole sinonime ca să se înlesnească căutarea: ală-

---

[1] John Schmitt în ediţia sa The Chronicle of Morea are 7 indice: unul verbal, trei de nume de persoane şi trei de nume geografice.

[2] L. Şăineanu (Influenţa orientală, în indicele real) în loc să scrie: greutăţi v. măsuri, era mult mai lesne să scrie: greutăţi 221, căci la măsuri unde trimite e numai cifra 221; sau în loc de: stofe 210 v. postavuri, putea să nu facă trimiterea şi să înlocuească acest «v. postavuri» cu «232», căci la cuvântul postavuri nu e altceva decât cifra «232».

turi de *datini* s'ar putea pune un articol *obiceiuri*, sau pe lângă *dări* s'ar putea pune şi *impozite* etc. In limba română influenţa apuseană astăzi se luptă şi izgoneşte încetul cu încetul multe cuvinte şi forme cari predominau în secolii trecuţi, când influenţa slavonă (mai târziu cea greacă) era atotputernică. Şi fiindcă din această cauză la scriitorii vechi multe cuvinte au altă formă sau rostire decât cea obişnuită astăzi, e bine ca în indice să se ia în consideraţie acest lucru şi să se dea ambele forme sau rostiri cu o trimitere dela forma obişnuită astăzi la forma care revine în text: Adrianopol v. Udriu, Babilon v. Vavilon, Constantinopol v. Vizantia (sau Ţarigrad), Grecia v. Elada, Eustratie v. Efstratie şi Istratie, Roma v. Râm. De asemenea pe lângă numele de familie ar fi bine să se dea într'un articol separat şi numele de botez, pe care singur îl întrebuinţau cei vechi cu o trimitere la numele de familie: Neagoe v. Basarab, Nicolae v. Mavrocordat etc. Bune servicii aduc şi articole ca: mânăstiri, biserici, domni, mitropoliţi etc. cu trimiteri la numele proprii respective: v. Hurez, Curtea de Argeş, Ştefan cel Mare etc.

In susul fiecărei pagini trebue să se repete numele indicelui (indicele numelor proprii, indicele gramatical etc.) şi în susul paginei spre stânga trebue pus cuvântul cu care începe iar spre dreapta cuvântul cu care se isprăveşte pagina (v. indicele dela sfârşit). E bine să se însemneze cu o steluţă cuvintele indicelui verbal, cari nu sânt înregistrate în niciun dicţionar. In fine nu trebue să se uite că cea mai bună însuşire a indicelui este concizia; un indice în care se răsfaţă prolix întreaga operă e tot aşa de rău ca şi unul necomplect; un asemenea indice umplut cu alotria şi neînchipuit de prolix, care se prăbuşeşte supt propria sa povară, e acel pus la sfârşitul Hronicului lui Cantemir ed. de Tocilescu; la un text de 500 pagini cu garmond, urmează un indice de 300 pagini cu petit, adică mai întins decât textul! Poarta e mai mare decât casa[1]!

Introducerea.

După ce întreaga lucrare e tipărită, se revizuieşte încă odată introducerea şi se dă la tipar. Introducerea vine ultima,

[1] Cf. D. Russo, Studii şi critice p. 86-90.

cu toate că editorul a făcut lucrări pregătitoare pentru ea înainte de a începe colaţionarea mss, a lucrat la ea în tot timpul pregătirii ediţiei şi a adus îmbunătăţiri sau adaose poate cu tipărirea ultimei coale, sigur cu alcătuirea indicelui.

In introducere editorul dă socoteală de toate chestiunile referitoare la textul lui: descrie mss întrebuinţate[1], arată filiaţiunea lor, critică ediţiunile anterioare scoţând la iveală meritele şi neajunsurile fiecăreia, argumentează pentru sau contra autenticităţei operei, arată influenţa lucrării asupra scriitorilor posteriori, vorbeşte de izvoarele ei şi de limba în care s'a scris etc. Fiecare operă fiind legată cu alte probleme se înţelege că numai acela care a adâncit obiectul său e în stare să vadă cari anume chestiuni trebuesc discutate şi limpezite în introducere.

La descrierea fiecărui ms e bine să se dea particularităţile lui interesante, să se vorbească de cultura şi tendinţele copistului de a întineri sau a arhaiza textul, după cum e cazul, să se arate în câteva cuvinte acele lucruri mici, cu cari nu trebue încărcat aparatul critic, cari nu sânt destul de importante ca să fie relevate la fiecare pas în aparat, prezintă însă un oarecare interes pentru paleografie, istoria limbii etc. Chestiunile de ortografie (iotacizmul în limba greacă), prescurtările, accentele şi alte lucruri mărunte trebuesc tratate în introducere.

---

[1] E bine a se pune la marginea paginei sigla fiecărui ms care se descrie; când cititorul recurge la introducere pentru a se informa repede asupra unui ms, prin sigla marginală e călăuzit numaidecât.

In ce mod haotic s'au aşezat şi descris mss lui Miron Costin în introducerea ediţiei de V. A. Urechia, numai cine a utilizat această *ediţie critică* poate să-şi dea seamă; am pierdut zile întregi, căutând în introducere descrierea ms F, şi cu toate acestea până astăzi cercetările mele au rămas fără rezultat. Cititorul aşteaptă să gasească ms F descris după E şi înainte de G. Ei bine! După E se descrie ms G, urmează toate literile alfabetului până la Z, începe iarăş alfabetul, de data aceasta literile apar redublate: Codex AA, Codex CC, Codex FF, dar ms F nu iese la iveală; totuş acest ms în aparat e citat în fiecare pagină! Şi e de observat că editorul Urechia alege ca sigle aceleaş litere, parcă din adins ca să producă confuzie: Codex A, Codex A (Tocilescu), Codex AA (Văcăresceanu), Codex AA (Ion Gramaticul)!

De obicei după introducere şi imediat înaintea textului se dau lista siglelor şi prescurtările scrierilor întrebuinţate în aparat.

Observaţiuni mărunte[1].

Stilul A vorbi de stil în lucrări ştiinţifice parcă e deplasat. Ştiinţa nu urmăreşte decât adevărul şi cea mai bună însuşire a stilului e expunerea adevărului în modul cel mai clar[2] şi cel mai simplu, fără podoabe retorice, fără picanterii epigramatice. Ceea ce nu înseamnează că trebue să neglijăm stilul; cine nu-şi îngrijeşte stilul parcă nu dă importanţă ideilor sale şi atunci de ce le mai tipăreşte! Dacă căutăm ca toaleta noastră să fie îngrijită când ne fotografiăm chipul, cu atât mai mult trebue să căutăm ca toaleta ideilor noastre să fie ireproşabilă, când ne fotografiăm mintea, adică dăm la tipar ce avem de încredinţat veciniciei. Căci tiparul este un act solemn prin care comunicăm nu numai contimporanilor, ci şi veacurilor viitoare tot ce avem mai bun şi mai vrednic de împărtăşit, de care lucru foarte puţini, din nenorocire, îşi dau pe deplin seamă; numai aşa se explică cum

[1] Câteva din observaţiunile cuprinse în articolul de faţă, se referă la orce scriere ştiinţifică, nu numai la ediţiuni de texte.

[2] Dar aceasta nu vrea să zică că în lucrări ştiinţifice trebue să căutăm cu orce preţ să ne facem inteligibili absolut tutulor cititorilor! Năzuinţa spre claritate a lui A., care scrie pentru marele public, nu poate să fie aceeaş cu năzuinţa lui B. care adresându-se specialiştilor presupune cunoscut tot ce s'a spus până la el şi scrie nu pentru a populariza, ci pentru a face să progreseze ştiinţa. Chiar dacă un autor e clar ca lumina zilei pentru specialişti, tot obscur şi neinteligibil rămâne pentru cei nepregătiţi. Sânt discuţiuni pe cari nu le pot urmări decât foarte puţini, dar aceasta nu însemnează că ele sânt scrise neclar, ci că puţini au pregătirea necesară ca să le urmărească. Pe E. Burnouf, spune Renan, abia 4 sau 5 persoane în Europa erau în stare să-l urmărească (Questions contemporaines p. 159) şi cu toate acestea Burnouf era un meşter al condeiului. Aşadar, când se spune despre un scriitor că e obscur, trebue să ne întrebăm: a cui e vina, a scriitorului care nu-şi exprimă clar ideile, sau a cititorului şi criticului, cari n'au pregătirea necesară ca să-l înţeleagă? Sânt chiar adevăruri cari sânt accesibile numai unor cugetători privilegiaţi, cum sânt culmi până la cari se pot sui numai puţini alpinişti.

mulţi nerăbdători, impinşi de dorul de a atrage privirile lumii, înfruntă publicitatea şi-şi tipăresc ideile lor necoapte într'o formă neîngrijită. Timpul însă de reculegere şi de autocritică, neturburată de ambiţiuni rău înţelese, vine fără întârziere şi odată cu el căinţa pentru că am dat la lumină înainte de vreme o operă care n'a fost plivită de buruieni, n'a fost condensată îndeajuns, n'a fost cizelată cu răbdarea cuvenită, într'un cuvânt: o operă *neisprăvită*.

In lucrări stiinţifice, cea mai importantă parte a expunerei şi din nenorocire cea mai nebăgată în seamă, e *dispoziţia ideilor*. După ce am pus pe hârtie orce avem de spus asupra unui subiect, după ce am privit subiectul nostru din toate punctele de vedere, am pătruns în cele mai adânci părţi şi am constatat cele mai ascunse legături ale lui, trebue să aşezăm ideile noastre în înlănţuirea logică cea mai strânsă, aşa încât trecerea dela una la alta să se facă nu printr'o legătură forţată sau meşteşugită, ci în mod firesc şi necesar; o idee s'ar putea pune în diferite locuri, dar la unul singur se potriveşte mai bine ca orunde; ei bine, acest loc trebue căutat şi ideea trebue aşezată acolo, altfel ea va pierde mult din efectul ei. Dacă în lucrări mai lungi se vorbeşte despre un lucru în diferite locuri, fiindcă contextul impune unele repeţiri sau deosebite dezvoltări, trebue negreşit să se lege aceste locuri între ele prin trimiteri, aşa încât cititorul să aibă posibilitatea de a urmări diferitele părţi care se întregesc unele prin altele. Lucrurile cari nu sânt în strânsă legătură cu subiectul nostru, citatele cari nu sânt necesare pentru documentare, ci sânt puse numai pentru a scoate în evidenţă erudiţia autorului, trebuesc înlăturate fără cruţare. Se înţelege că pentru ca stilul să fie clar trebue să fie şi ideile noastre clare, căci cine cugetă gângav, gângav se şi exprimă, cine după o cugetare matură ajunge la idei clare şi precize, va avea şi expresiuni deopotrivă. Editorul nu trebue să uite că întrebuinţarea unei terminologii precize e de o deosebită importanţă. Intrebuinţarea corectă şi consecventă a termenilor tehnici dă stilului concizie şi înlătură perifraze prolixe şi confuziuni de tot felul[1].

Termenii tehnici

[1] Fiindcă termenii tehnici s'au întrebuinţat şi se întrebuinţează greşit, dau aci pe cei mai obişnuiţi cu înţelesul lor pe scurt: **Auto-**

Fără greşeli de tipar

Editorul în primul rând trebue să inspire încredere că ceea ce dă poate servi ca bază pentru investigaţiuni ştiinţifice; dar această încredere o capătă numai dacă se constată

---

graf, orce document sau text scris de mâna proprie a autorului. **Original** sau **prototip** sinonim cu autograf, fără însă să cuprinză neapărat şi noţiunea de a fi scris cu mâna autorului; orce e scris sau dictat de autor, sau provine dela o autoritate; contrar copie şi traducere sau versiune: *o scrisoare autografă, originalul unui hrisov,* sau *al unei convenţiuni;* o copie sau o traducere faţă de alte copii sau traduceri cari derivă dela ea: **b** *este originalul mss* **cd** (chiar în cazul când **b** este o copie după **a**!); *Septuaginta s'a tradus depe originalul (prototipul) evreesc; Psaltirea scheiană s'a tradus în l. română depe un original slavon* (care la rândul său e o traducere!). **Arhetip,** ms original dela care pornesc una sau mai multe copii. **Colaţiune,** compararea mss unui text cu scopul de a constata asemănările şi deosebirile lor; însemnarea în scris a acestor asemănări şi deosebiri. **Siglă,** litera prin care citām un ms; pentru a nu repeta numărul supt care sânt cotate şi depozitul în care se află mss, întrebuinţăm spre denumirea lor litere, de obicei prima literă a numelui oraşului, posesorului sau al bibliotecei în care se păstrează ms respectiv: M<onacensis>, P<arisinus>, S<turdzanus>, V<aticanus>. **Stemă,** fixarea şi reprezentarea grafică a înrudirei şi descendenţei mss unui text. **Lectură** (lat. lectio, adică cum se citeşte un text, grec. γραφή, adică cum e scris un text, două chipuri de a vedea acelaş lucru) forma unui cuvânt sau pasagiu dintr'un text, aflată într'unul sau mai multe mss; sinonim cu variantă. **Variantă** (adjectiv substantivat, franţ. *une leçon variante* şi *une variante*), forma deosebită a unui cuvânt sau pasagiu dintr'un text, aflată într'unul sau mai multe mss; o variantă e o lectură deosebită şi presupune două sau mai multe mss cu un text diferit transmis, pecând lectura nu implică şi noţiunea de deosebire. **Tradiţie,** forma în care s'a păstrat textul în mss, adică lectura adoptată în text (dacă nu e emendaţie) şi variantele din aparat, luate laolaltă. **Lemă** (gr. λῆμμα din λαμβάνειν εἴλημμαι = a lua), cuvântul sau cuvintele textului citate în aparat şi urmate de semnul] după care se dau variantele aflate în diferitele mss. **Aparat,** toate variantele la un loc, adică tradiţia după cum s'a păstrat în mss colaţionate pentru restituirea critică a unui text. Aparatul împreună cu lectura introdusă în text ne dau istoria întregului text ca şi istoria fiecărui pasagiu aparte. **Interpolaţiune,** cuvinte sau părţi întregi, introduse posterior într'un text fie pe cale mecanică, fie cu intenţie de a înşela. **Glosă,** cuvântul scris între linii sau la margine pentru explicaţia unui cuvânt obscur aflat în text; cuvântul introdus posterior în text (sinonim cu *interpolaţiune*). **Coruptelă,** cuvânt sau cuvinte transmise greşit în mss. **Conjectură,** propunerea unei îndreptări cu privire la un cuvânt sau pasagiu greşit transmis; îndreptarea propusă, bazată pe prezumţiuni. **Emendaţie,** îndreptarea temeinică a textului care s'a păstrat greşit în tradiţie. **Prelucrare,** forma modificată a unui text. **Redacţiune,** forma în care e în-

că nu azardează nimic nesigur, atrage atenţia asupra chestiunilor nedezlegate şi nu le trece cu tăcerea, şi dă un text curat fără greşeli de tipar. Intr'o lucrare unde greşelile de tipar se pot lua drept variante şi servi ca bază pentru cercetări, înţelege orcine ce importanţă trebue să se dea corecturei. După ultima corectură se recomandă încă o verificare a cifrelor, a citatelor din aparat şi a cifrelor indicelui.

Arătarea provenienţei

In orce lucrare dar mai cu seamă în ediţiunile de documente şi texte trebue să se dea *provenienţa*; documentele sau textele cari se publică fără a se arăta în ce depozit public sau privat există originalele, nu există pentru ştiinţă. Mulţi cercetători până în ziua de astăzi nu sânt pătrunşi de acest adevăr aşa de elementar.

Citatele

Citate ca: Krumbacher passim, sau Convorbiri pe anul 1900, sau ce e şi mai rău, păreri fără nicio documentare trebuesc evitate. Citatele trebue să se facă cât mai scurte — dar aşa încât să se poată înţelege prescurtările titlurilor cărţilor — cu trimiterea exactă la pagini nu la pagină: e o mare înlesnire pentru cititor dacă se dă de unde începe şi unde

---

tocmit un text; sinonim cu *prelucrare*. **Restituire** sau **restabilire,** aducerea textului — pe cât e cu putinţă — la starea în care a ieşit din mâinile autorului. **Recensiune,** restituirea critică a unui text pe baza mss colaţionate, a mărturiilor consultate şi a emendaţiunilor propuse, ediţie critică; sinonim cu prelucrare.

Un text e **autentic** dacă e incontestabil al autorului al cărui nume poartă, sau (în caz de texte anonime) dacă provine într'adevăr dela epoca în care se pretinde că a fost întocmit, **pseudoepigraf** sau **pseudonim,** când se atribue pe nedrept unui autor; prin extensiune **pseudoepigraf** se ia ca sinonim cu **apocrif** = plăzmuit, falş, cu singura deosebire că *apocriful* cuprinde şi noţiunea accesorie de eretic, cp. mai sus p. 31.

Colaţionând mss reuşim a le clasifica după familii, a stabili mai multe redacţiuni sau prelucrări şi a fixa stema; prin colaţiune culegem lecturile mss dintre cari alegând pe cele autentice, le introducem în text, pecând cu totalitatea variantelor alcătuim aparatul critic şi îl aşezăm supt text. Alegând lecturile autentice, eliminând prin semnul atetezei [ ] interpolaţiunile, recurgând la conjecturi şi servindu-ne de emendaţiuni, restituim textul arhetipului. Variantele din aparat — precedate de obicei de o lemă — reprezintă întreaga tradiţie şi dau putinţa fiecărui cititor de a controla dacă editorul a ales din întreaga tradiţie lectura autentică, sau din contra, a pus în text o variantă şi a aruncat în aparat lectura arhetipului. După recensiune, textul se pune supt tipar şi se face accesibil cercetătorilor într'o ediţie critică.

se isprăveşte citatul. Acel: *şi urm.* pe care cu toţii îl întrebuinţăm, nu prea are înţeles, *următoarele* însemnează una sau mai multe pagini şi aceasta trebue precizat; cititorul vrea să ştie dacă îl trimiţi la o notiţă de 1 pagină sau la un tratat de 50 sau 100 de pagini; de altfel o cifră ocupă mai puţin loc decât acel comod *şi urm.* Asemenea e comod pentru scriitorul unei cărţi acel: *vezi mai jos* sau *mai sus* dar nu e deloc pentru cititor. Pentru acel *mai sus* nu există nicio scuză, trebue să se dea pagina care e deja tipărită şi poate fi căutată mai lesne odată de autor, decât de multe ori de fiecare cititor aparte. In ceea ce priveşte acel *mai jos*, chestia se complică; idealul ar fi să se dea şi aci exact pagina, dar pentru aceasta ar trebui ca toată lucrarea să fie culeasă, ceea ce nu prea pot face tipografiile din ţară, când e vorba de lucrări întinse. Prin urmare nu rămâne decât să împărţim lucrarea în paragrafe şi să trimitem la paragrafe. Trimiterea la pagină, fiind cea mai comodă, se poate menţine pentru trimiterile la coalele tipărite, rămânând pentru cele netipărite trimiterea la paragrafe; e o inconsecvenţă, dar ne aduce o înlesnire oarecare. Dacă la pagină se adaugă şi rândul, cititorul e servit pe deplin. Cât timp pierde cercetătorul când caută într'o pagină scrisă cu *petit* un nume, care nu se deosebeşte nici măcar prin litere cursive de restul textului! Cu privire la ediţiunile de texte, la marginea cărora se află cifre pentru numărătoarea rândurilor, trimiterea la pagină şi rând se impune. Se înţelege că ori de câte ori trimitem preciz la pagină nu mai e nevoie să menţionăm capitolul şi paragraful [1].

Trimite la izvoare sau la o autoritate dar nu la Enciclopedia lui Diaconovici sau la Meyers Konversationslexikon, cum făcea răposatul Marian şi continuă a face mulţi; nu pune citate cari nu sânt în legătură cu textul, sau nu sânt necesare (nu dovedi adevăruri comune, nu cita pentru a uimi,

---

[1] Bernheim, Lehrbuch der Hist. Methode[6] p. 464 trimite: über das Editionswesen s. die oben Kap. 3 § 3 unter Paläographie S. 297 angeführte Litteratur. La ce mai serveşte menţiunea capitolului şi a paragrafului, când ni se dă exact pagina?

sau a părea mai erudit decât ești)[1]. Dacă iei un citat nu dela izvor, ci dela un alt autor, menționează *citat de* sau *apud* și nu lua răspunderea lui, dacă nu poți să-l controlezi. Trimiteri ca *vezi p. 100* unde în loc de informație se află iarăș un *vezi p. 30* trebuesc evitate[2].

Trimiterile trebuesc puse în josul paginei, nu la sfârșitul cărții, ca să nu fie nevoit cititorul în fiecare moment să întoarcă fețele pentru a găsi o notă; dacă nu e niciun inconvenient ele s'ar putea pune chiar în text.

Citează revistele cu anul, volumul și pagina și nu uita a pune și unde se isprăvește articolul ca să se vază dacă e vorba de o notiță, sau de o lucrare mai întinsă; așadar citează: Convorbiri literare 45, 1 (1911) p. 62-70, și nu: Convorbiri literare vol. 45 p. 62 și urm. sau Convorbiri literare delà 1 Ianuarie 1874; citează cu numele de familie și de botez când autorul poartă un nume prea răspândit: funcționarul bibliotecei, care caută o scriere a lui Ionescu, dacă știe că nu-l chiamă Basile ci Mihai sau Ștefan, trece repede peste sute de fișe și nu pierde timp cu căutarea. Intrebuințează acel *l. c.* numai pentru o scriere care s'a pomenit cel mult în cele din urmă două pagini, pe care cititorul o găsește

---

[1] Hasdeu în Istoria critică a Românilor (București 1875 p. 171), vorbind despre deosebirea de temperament, ce există între popoarele nordice și sudice, citează pe Confuciu, Ipocrat și Flaviu Vegețiu; dar peste 25 de ani, uitând citația din 1875, tot Hasdeu ridiculizează erudiția falsă a istoricului român care ar cita pe Confuciu, Anal. Acad. Rom. ser. 2, vol. 23 (1900) Dezbateri p. 156; cf. Convorbiri literare 35 (1901) p. 947 n. 1. Acelaș Hasdeu vorbind de *friguri* (Columna lui Traian 8 (1877) p. 171-174) citează pe Ipocrat, pe Vico, cartea lui Iov și Mahâbhârata (Ap. Muir, Original sanscrit texts), iar V. A. Urechia în Schițe de istoria literaturei române p. 3 citează pe Gill de Zarate ca să probeze că fiecare națiune are literatura sa, v. A. Philippide, Specialistul român p. 73 și 71.

[2] Până și Bernheim, care de altfel în chestiuni de metodologie servește ca model, păcătuiește în această privință. In Lehrbuch der Hist. Methode[6] p. 446 ne trimite la p. 409: vgl. H. Bloch in der oben S. 409 angeführten Rezension. Era mai practic să repete titlul, decât să forțeze pe cititor să întoarcă foile, să citească o pagină ca să găsească titlul căutat. La p. 463 citează pe Ulmann, și ne trimite la p. 461 n. 1 ca să-i găsim titlul cărții, dar la p. 461 ne trimite iarăș la p. 457 n. 1 unde în sfârșit... nu se dă o trimitere preciză la pagina respectivă, nici nu se pomenește numele lui Ulmann!

lesne întorcând foaia. Aranjarea trimiterilor trebue să se facă în mod cronologic, punându-se la locul respectiv prima ediție a unei scrieri, ceea ce are importanță pentru prioritate, cu privire la rezolvirea unei chestiuni; numai când se dă o listă bibliografică întinsă s'ar putea recurge la așezarea alfabetică.

Majusculele și minusculele

In privința întrebuințărei literilor majuscule e bine ca editorul să caute să fie consecvent. Uzul însă, în multe privințe irațional, e așa de puternic, încât cu greu editorul va reuși pe deplin să se lepede de inconsecvențe. Când ochiul nostru în presa zilnică și în nenumărate tipărituri vede în fiecare zi diferite cuvinte scrise fără niciun rost cu majusculă, se obișnuește așa de mult încât, cu mari sforțări am putea să ne dezrobim de modul obișnuit de a scrie. Regula după care cu majusculă se scriu numele proprii e bună, dar noțiunea de nume propriu e cam elastică, uzul tratând ca atare orce nume care prezintă o însemnătate oarecare. Dacă pentru numele de persoane și de localități nu există nicio discuție sau confuzie, nu e tot așa și cu numele ca: Duminică, Ianuarie, Academia, Ministru, Vodă, Rege, Domn etc. Dacă odată scrii Dumnezeu și Hristos, trebue să scrii și Duh și după acestea vin Apostol și Sfânt și Înger și Mucenic și așa mai departe.

Dar această inconsecvență este internațională. Pecând Germanii întrebuințează fără niciun temei majuscula pentru orce substantiv, Englejii destul de inconsecvenți și ei scriu cu majusculă: Christmas (Crăciun), North (Nord), Monday (Luni), September, King (și king, Rege), Divine Providence (Pronia Dumnezeiască), Heaven, Hell, Paradise (Cer, Iad, Rai) etc.; Francejii scriu Dieu, Saint-Esprit, cu majusculă, dar: czar, sultan, schah, janvier, lundi, le nord, le midi cu minusculă.

Ca să se evite prea mari inconsecvențe în întrebuințarea majusculei e de recomandat să se facă dela începutul lucrării o listă în care să se treacă modul adoptat, căci altfel supt impresia momentului odată scriem Arhiva istorică, și altă dată Arhiva Istorică, odată Negru Vodă și altă dată Mihai vodă, odată Cantacuzino Stolnicul, Sf. Vasile și altă dată stolnicul și sf. Vasile etc.

Prescurtările

In vechime când se prescurta un cuvânt se punea pe deasupra o linie ca să se arate acest lucru $\overline{K\varsigma}$, $\overline{I\varsigma}$ (Κύριος, Ἰησοῦς), mai obişnuit în timpul nostru e a arăta prescurtarea printr'un punct: Acad. (= Academie), ms. = manuscris, Hs. = Handschrift; acum s'a făcut modă să se suprime şi acel punct.

Aşadar Germanii prescurtează Hs = Handschrift, Hss = Handschriften (duplicarea consonantei dela sfârşit însemnează plural), CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum, MG sau M. G. = Monumenta Germaniæ, DD = Diplomata, LL = Leges, SS=Scriptores, B. Z. sau BZ=Byzantinische Zeitschrift (mai clar prescurtat Byz. Zeitschr.), aaO = am angeführten Orte (la locul citat). Prescurtările trebuesc făcute aşa încât să fie reţinute lesne în memorie, sau să aibă destule elemente ca să fie identificate[1] v. mai sus p. 61.

Prescurtările obişnuite pe cari mulţi le scriu inconsecvent, când într'un fel când într'altul, cred că e bine să se întrebuinţeze:

cf. (confer=compară; scrie cf. cum scrie tot Occidentul, nu cfr!); cp. (compară); d. e. (de exemplu); d. p. (de pildă); d. H. (după Hristos); î. d. H. (înainte de Hristos); l. c. (locul citat); ms (manuscris); mss (manuscrise); şi urm. (şi următoarele); s. v. (sub voce, supt vorba); v. (vezi); vol. (volum); p. (pagină); c. (coloană).

Bernheim, Lehrbuch der Historischen Methode[6], sau prescurtat Bernheim, Lehrbuch[6], cu 6 ca exponent, însemnează a şasea ediţie. Francejii au început a nu mai întrebuinţa, Germanii nu întrebuinţează de mult acel politicos: M<onsieur>[2] sau H<err>, care se pune înaintea unui nume

---

[1] Prescurtările titlurilor cărţilor Noului Testament (Μμλ: π ἰ 1. 2. π 1—3 ι ι etc.) aşa cum le întrebuinţează Eb. Nestle, Einführung in das griech. neue Testament[3] p. 3 nu se pot ţine minte, iar prescurtări ca: SBPhHKlAWWien=Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der k. Akademie der Wissenschaften, Wien) cum ne întâmpină în Romanisches etymolog. Wörterbuch de Meyer-Lübke, sânt şi urâte şi neclare; modul obişnuit de a prescurta: Sitzungsber. Wien. (bayer. sau Berlin.) Akad., cu o lămurire în lista prescurtărilor, că e vorba de philosophisch-historische Klasse, e mai clar fără să aibă o înfăţişare cabalistică.

[2] Un asemenea «M» a compromis pe un teolog român care într'o broşură a combătut pe M. Darwin, M. Huxley, M. Haeckel, M. Quatrefages! Văzând în cartea vreunui Francez: M. Darwin, M. Huxley, M.

propriu, când într'o discuţie se menţionează acel nume. Ceea ce nu împiedică pe I. Sbiera să pue înaintea numelor proprii şi câte un adjectiv elogios, ba de multe ori şi câte două: eruditul Haşdeu, distinsul şi meritosul profesor Constantin Erbiceanu, învăţatul Melchisedec, neobositul şi meritosul Bianu, valorosul Densuşianu etc. etc. (Mişcări culturale p. 7. 8. 16. 68. 170). Cred că cu asemenea epitete de ierarhie intelectuală s'ar putea băga lesne zizanie între erudiţi şi valoroşi! Politeţa împinsă la culme a făcut pe V. A. Urechia să trateze şi titlul cărţilor cu aceeaş urbanitate: v. Cuvinte din bătrâni de D. Hasdeu (Philippide, Specialistul Român p. 71). Cred că e de preferit urbanitatea în discuţiuni fără D., decât lipsa de urbanitate cu acel D. sau D-sa, sau alte fraze convenţionale şi goale. O revistă ştiinţifică unde se discută ideile multora şi se fac polemici, prin urmare se citează des nume proprii, fără acele D. sau D-sa, ar putea economisi câteva zecimi de pagini. In recensii sau în alte discuţiuni ştiinţifice, dacă nu se naşte confuzie, e de recomandat ca după ce odată se dă titlul şi numele exact al autorului pe urmă să fie menţionat numele lui numai cu iniţiala: H. susţine.... (adică: Hasdeu).

Epilog Editorul în tot timpul pregătirei ediţiei sale nu trebue să piarză din vedere că idealul la care cată să năzuiască este:

Haeckel, M. Quatrefages şi neştiind ce însemnează acest politicos M. crezuse că pe toţi naturaliştii îi chiamă Mihail (Viaţa românească 5 (1910) p. 495). Cititorii cari cer dela bibliotecă pe buletinul lor: «*Iorga l. c. vol. 1*», sau «Th. Mommsen a. a. O.» cred că nu sânt rari. Dacă e nevoie de exemple iată unul nu depe un buletin, ci aflat într'o carte: I. C. Şoimescu citează în cartea sa *România, Rusia şi întreita alianţă*, Bucureşti 1889 p. 22 «Zinkeisen L. C. VII p. 712», cu toate că mai înainte n'a citat nicăieri pe Zinkeisen! Se vede că a găsit undeva acel citat, a crezut că L. C. e titlul unei cărţi şi l-a reprodus, v. Arhiva din Iaşi 1 (1889—90) p. 482. In Etica evoluţionistă de A. Mironescu p. 71 se citează în nota 1: «Weissmann a. a. O. s. 5 ff». Trimiterea aflată în originalul german, după care s'a tradus cartea, are rostul ei (am angeführten Orte, Seite 5 und folgende = la locul citat p. 5 şi următoarele), dar cititorul român găsind în traducerea românească «a. a. O. s. 5 ff» n'ar crede că sânt semne cabalistice?

înlocuirea pe deplin a edițiunilor precedente și scutirea cititorilor de a recurge la mss. Spre acest scop trebue să se folosească de toate edițiile și lucrările respective, răspândite prin cărți și reviste, să dea întreaga tradiție cuprinsă în mss, să aibă în vedere nevoile istoricilor satisfăcând și cerințele filologilor, și toate acestea cu o conștiinciozitate, acuratețâ și siguranță care să inspire încredere cercetătorilor. Pentru a atinge însă acest țel trebue să depue o muncă grea și stăruitoare, să-și pue la contribuție toate însușirile sufletești, chiar dacă e convins că munca lui nu va fi recunoscută de nimeni; întocmai ca la Partenon, unde chiar părțile cari nu se văd sânt lucrate cu aceeaș grijă ca și cele expuse ochilor, așa și la edițiile de texte, aparatul—care poate nu va fi citit niciodată—trebue alcătuit cu aceeaș acuratețâ cu care se va întocmi introducerea sau textul. Aparatul nu va fi citit decât de un număr foarte restrâns de cititori, dar la orce moment și la întrebarea orcărui cercetător critic trebue să fie în stare să spue: iată-mă, iată întreaga tradiție. Dar numai atunci munca are rezultate satisfăcătoare, când se face cu concentrare și conștiinciozitate, numai atunci o operă e durabilă, când se consacră mult timp pentru alcătuirea ei, altfel timpul nu cruță ceea ce s'a făcut fără el. Știința e surdă la scuzele acelora cari lucrând repede pun în circulație o mulțime de cunoștințe greșite; puțin importă cât timp ai lucrat, important e ce ai dat. Cu privire la lucrările științifice și în special la ediții de texte, orce dorință de a face sensație prin descoperiri de inedite, sau de a uimi prin citații deplasate și erudiție falșă, dar mai cu seamă orce *grabă* trebue exclusă. A quoi bon se hâter? L'important est que ce que l'on fait soit solide, définitif, incorruptible. Mieux vaut limer pendant des semaines au petit chef-d'œuvre de vingt pages, pour convaincre deux ou trois savants en Europe de l'inauthenticité d'une charte, ou passer dix ans à établir le meilleur texte possible d'un document corrompu, que d'imprimer dans le même temps des volumes d'*inedita*, médiocrement corrects, et que les érudits futurs auraient un jour à recommencer sur nouveaux frais (Langlois — Seignobos, Introduction aux études historiques p. 103). Cu drept cuvânt s'a spus că munca pe jumătate sau incomplect făcută

Graba strică treaba

e mai rea decât lenea, vorbă care se aplică mai mult la ediţiuni de texte ca la orce; «o ediţie rea nu numai că răspândeşte erori de tot felul, dar stă şi în cale aceluia care vrea să facă munca întreagă (Krumbacher, Miscellen zu Romanos p. 75). Muncă întreagă, făcută cu răbdare şi fără grabă trebue să fie lozinca editorilor».

Până nu vom fi isprăvit colaţiunea, alcătuit aparatul şi restabilit textul, până nu vom fi făcut un *indice* provizoriu prin ajutorul căruia să ne îndreptăm inconsecvenţele şi să aducem îmbunătăţiri de tot felul textului, şi nu vom fi redactat introducerea, până atunci nu trebue să dăm la tipar cu niciun preţ ce e *gata;* acela care prepară una sau două coale şi se repede la tipografie, repede constată, şi constatările lui se îmmulţesc cu fiecare nouă coală, că opera lui era mai bine să fi fost altfel făcută, se convinge că dacă pentru moment ar fi prea bătător la ochi ca să-şi schimbe planul dela a doua coală, dar — la o a doua ediţie ar trebui să procedeze altfel, fie în adoptarea unei forme, fie în privinţa ortografiei sau a alcătuirei aparatului etc. Şi e cam dureros dacă dela a doua coală ne gândim la schimbările de introdus la o a doua ediţie[1]. Şi vor fi multe de schimbat, căci fiecare pagină ne învaţă ceva nou şi nu sântem pe deplin (sau cât e posibil) lămuriţi, decât numai după ce vom fi făcut toate operaţiile arătate mai sus. Dar numai la ediţii de texte se aplică cele spuse aci? Parcă cu orce carte nu se întâmplă acelaş lucru? Acela care, fără să se fixeze definitiv asupra unei probleme, fără să-şi scrie opera în întregime, începe a tipări primele coale cari sânt *gata,* va constata cu durere după tipărire că în cartea sa ideile se bat cap în cap, precum ne spune Biblia că se băteau Isaf şi Iacov în pântecele maicei lor, că părerile altora combătute de autor în pagina cutare sânt susţinute peste câteva pagini, că repeţirile sânt numeroase etc. Sânt scrieri cari, dacă autorii lor, înainte de a le pune supt

[1] In vederea unei *ediţiuni revăzute*, editorul nu trebue să uite să tipărească şi câteva exemplare pe hârtie de scris cu margini foarte late; pe marginile unui asemenea exemplar va scrie comod editorul însuş, sau viitorul editor, orce îndreptări şi adnotări cari trebuesc introduse în noua ediţie, precum şi colaţiunea unor nouă mss, cari ar ieşi la iveală după apariţia ediţiei.

tipar abia începute, le-ar fi scris până la sfârşit şi ar fi alcătuit un indice provizoriu sau o tablă de materii analitică, ar fi pierdut mult în volum şi ar fi câştigat mult în perfecţiune[1]. Multe documente se publică de două sau de trei ori supt diferite ipostasuri în una şi aceeaş colecţie, multe chestiuni se discută de două sau mai multe ori în aceeaş carte, şi la fiecare nouă discuţie se ajunge la alte concluzii, numai din lipsa unui indice provizoriu sau a unei table de materii analitică, alcătuită înainte de punerea supt tipar. Cu drept cuvânt s'a zis: addo dum minuo; prescurtând şi simplificând o chestiune, înlăturând balastul, repeţirile şi contrazicerile dintr'o carte, o facem mai complectă.

Munca şi răsplata

După ce editorul a lucrat cu stăruinţă şi abnegaţie, nu trebue să aştepte nici glorie nici câştig material. Dacă printr'o întâmplare oarbă, sau printr'o combinaţie care nu presupune totdeauna inteligenţă, inventezi un ser sau descoperi un microb, a doua zi te trezeşti celebru, numele tău e cunoscut de toată lumea; cu o ediţie sau cu un petit chef-d'œuvre de vingt pages făcut cu multă muncă dar fără reclamă, trebue să te mulţumeşti, dacă te vei face cunoscut la 4 sau la 5 colegi. (Sânt chestiuni pentru cari dacă tipăreşti 6 exemplare e prea mult, 5 sânt destule, fiindcă nu există mai mult de 5 cari te vor citi). Dar dacă gloria merge la microbi sau la seruri, iar câştigul la profesiuni lucrative sau la romane populare, şi ediţiunile de texte atrag ceva după ele; după munca spinoasă a pregătirii lucrării, vine martiriul recensiunilor: pentru mana ce a dat editorul e adăpat cu oţet şi cu fiere, fiecare specialist cu condeiul în mână relevă greşelile, inadvertenţele, omisiunile etc. ale ediţiei, unii cu pasiune, alţii cu nepărtinire dar toţi fără cru-

---

[1] După ce s'au tipărit mai multe coale, constatând greşelile şi inconsecvenţele noastre, ne vedem siliţi să facem una din două: or să distrugem coalele tipărite şi să începem tipărirea după planul şi învăţămintele dobândite cu lucrarea acestor coale, ceea ce e dureros la pungă, or să continuăm cum am început, în deplină conştiinţă că perseverăm în erori, ceea ce e dureros la inimă. Şi când te gândeşti că e aşa de simplu să eviţi aceste stânci, dacă nu te apropii de tipografie până ce lucrarea nu e *definitiv isprăvită*, adică copiată, citită, îndreptată, cizelată, recopiată şi recitită! Acel re... nu însemnează numai de două ori.

țare. Fiecare coleg aduce contribuția lui, care e prețioasă pentru știință, fiecare ca o albină aduce mierea sa, dar nu omite a înțepa cu acul pe bietul editor[1].

Labor ipse voluptas

Dacă însă editorul n'are câștig material și nu capătă glorie, nu trebue să se crează că n'are nicio răsplată, ba are una și chiar foarte mare: răsplata lui e plăcerea inerentă muncii. Ca orce cercetător care are un cult pentru adevăr, editorul împins de un dor irezistibil și nestins de a căuta adevărul, simte o plăcere — nebănuită de profani — în învingerea greutăților, o fericire nespusă în căutarea și descoperirea adevărului. Numai acei cari au zmuls pergamentului adevăruri, peste cari trecând alții le-au văzut fără să le vadă, numai aceia cari din fapte cunoscute de toți au dedus adevăruri nebănuite de nimeni, numai aceia știu ce momente fericite petrece cercetătorul muncind zi și noapte, cu cartea în mână.

Pentru cei chemați această răsplată e așa de mare încât numai astfel se explică cum un editor lucrează la un text ani de zile, primind o remunerație care nu acoperă nici cheltuelile făcute de el pentru copiat. Și e mică răsplată pentru editor convingerea că nopțile lui veghiate vor lumina zilele și vor călăuzi pașii altora, cari vor porni spre descoperirea adevărului servindu-se de opera lui?

---

[1] Vezi A. Boucherie în Revue des langues romanes 8 (1880) p. 12.

I. Bogdan

Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare.

Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare.

Introducere.

Diplomatica noastră veche, în comparaţie cu cea apuseană, are de înregistrat foarte puţine documente false, atât în domeniul dreptului privat, cât şi în domeniul dreptului public. Cauza este că falsificarea de documente n'a fost practicată la noi, nici de particulari nici în mânăstiri, într'o măsură aşa de întinsă ca în apus, unde motivul de căpetenie care a dat naştere doctrinei diplomatice a fost tocmai trebuinţa de a puteà distinge, între numeroasele documente ale unor mari ordine religioase, pe cele false de cele autentice.

Din această trebuinţă au ieşit în sec. XVII polemicele cunoscute sub numele de «bella diplomatica», cari au precedat cele două opere fundamentale ale iezuitului Papebroch şi benedictinului Mabillon: «Propylaeum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis» şi «De re diplomatica». Aceasta din urmă se ocupă, între altele, chiar în cartea întâia cu autenticitatea documentelor şi cu falsurile (cap. VI, p. 22-26 din ed. 2-a, Paris 1709).

Şi la noi, diplomatica trebue să se ocupe cu astfel de probleme, căci deşi falsurile au fost rare şi de puţină importanţă, ele au existat totuşi. Neţinându-se samă de ele, în anumite părţi din istoria noastră politică sau din istoria dreptului nostru vechiu s'ar puteà strecurà expuneri greşite.

Am avut ocazia să atrag până acum atenţiunea, prin publicitate şi la cursurile mele de diplomatică slavo-română, asupra a trei documente cari privesc istoria noastră mai veche

şi pe cari le socot false: a) asupra unui document al ţarului bulgăresc Ioan Caliman Asen dela 1192[1], b) asupra aşa zisei diplome bârlădene a lui Ivanco Rostislavici dela 1131[2] şi c) asupra diplomei dela 1374 a lui Iurg Coriatovici, cu care s'au ocupat foarte de aproape răposatul G. Popovici şi d. N. Iorga, şi pe care acum cinci ani o socoteam încă autentică[3]. Cunosc câteva documente false şi dela 1374 încoace. Mă voiu ocupà cu ele şi cu cel dela 1374 când voiu publicà documentele moldoveneşti anterioare lui Ştefan cel Mare. Deocamdată mă ocup numai de documentele atribuite acestui domn, prezentând studiul acesta ca un adaos la cele două volume de documente, publicate de comisia noastră istorică.

In aceste volume au intrat numai trei documente ce în parte mi s'au părut suspecte: a) documentul dela 30 Oct. 1458 (No. XII din vol. I) asupra hotarelor mânăstirei Bistriţei, cunoscut numai în traducere românească; b) documentul dela 26 Oct. 1491 (No. CCXLIII din vol. I) asupra hotarelor mânăstirei Homorului[4]; c) documentul dela 23 Ianuarie 1502 (No. XCIV din vol. II) asupra unei donaţiuni din hotarul târgului Huşilor, cunoscut iarăşi numai în traducere. La tustrele documentele listele de martori nu sunt autentice; la toate trei însă numai forma, nu şi cuprinsul lor, mi s'a părut supusă îndoelii. Cu alte cuvinte, o falsificare cu anumit scop nu am putut constatà în ele cu siguranţă[5]. Documentele, despre a căror deplină neautenticitate eram convins, le-am rezervat pentru acest studiu.

---

[1] Vezi Convorbiri Literare, an. XXIII, p. 449-458, şi an. XXIV, p. 147-149. D-l Stoica Nicolaescu a căutat să reabiliteze acest document, declarându-l pe jumătate autentic, pe jumătate fals, şi dându-i anul 1243 (Fevr. 2). Nu se poate menţine însă nimic din ce afirmă d-sa în broşura: Hrisovul ţarului bulgar Ioan Caliman Asen, Bucureşti 1910, 7 pp. în 8°.

[2] Analele Academiei Române, tom. XI, Memoriile Secţiunei Istorice, «Diploma Bârlădeană din 1131 şi Principatul Bârladului».

[3] Prinos lui D. A. Sturdza, Bucureşti 1903, art. Ordinea de succesiune în moşiile donative moldovene în sec. XIV, p. 361 şi urm. — Studii şi documente cu privire la istoria Românilor, V, p. 597 şi urm. Cf. I. Bogdan, Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în sec. XV, Analele Acad. Rom., seria II, tom. XXX (1908), Memoriile Secţ. Ist., p. 390, n. 22.

[4] Cf. Adaosul de mai jos p. 160-161 şi planşa No. 6.

[5] Vezi şi cele spuse asupra lor în Îndreptări şi adaose la Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. II, p. 499-500.

Ele se pot clasifică în două categorii. Intâia categorie cuprinde corespondenţa lui Ştefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida Doroteiu, dela 1456 şi 1457, sau cum vor alţii, dela 1466 şi 1467; la aceasta se poate adăoga o scrisoare pusă la an. 1495-97 şi adresată nu se ştie de cine unui fiu al lui Ştefan cel Mare. Aceste două corespondenţe sunt simple exerciţii retorice, luate abià în secolul trecut drept documente istorice.

A doua categorie cuprinde documentele falsificate cu intenţia de a întemeià o proprietate de fapt sau de a justifică anumite pretenţii de proprietate prin privilegii vechi domneşti. Şi se pare că nu e atât vorba de dreptul de proprietate asupra unor moşii, cât de hotarele acestora, despre cari se ştie cât de vag erau determinate prin vechile documente. In categoria aceasta intră documentele privitoare la munţii mânăstirei Neamţului (17 Martie 1496), la hotarele moşiilor Hotceni şi Şişcani din ţinutul Fălciului (12 şi 15 Martie 1497) şi la moşiile Peceşti, Puhoiul şi Poiana din Basarabia, ţinuturile Orheiului, Lăpuşnei şi Sorocii (28 Mai 1470, 26 Octomvrie 1470 şi 7 Iulie 1471). Documentele dela 1496 şi 1497 sunt falsificate vechi, cele dela 1470 şi 1471 sunt falsificate nouă.

Ceeace ne face să punem la îndoeală autenticitatea unui document oarecare, este înainte de toate nepotrivirea între cuprinsul lui şi între cadrul istoric în care este aşezat. Dacă acestea se contrazic, documentul e fals. Este apoi nepotrivirea între particularităţile externe şi interne ale documentului cu particularităţile corespunzătoare ale documentelor contimporane autentice. Aceste particularităţi se cunosc în urma studiului comparativ a cât se poate mai multe documente din aceeaş epocă, studiu pe care îl face doctrina «diplomaticei».

In urma unui astfel de studiu vom şti, de pildă, pe ce fel de pergament şi cu ce fel de cerneală se scrià în cancelaria lui Ştefan cel Mare; vom şti ce fel de scriere se întrebuinţà acolo: unciala, semiunciala sau cursiva şi ce fel de abreviaţiuni, accente sau alte semne aveà acea scriere; vom şti apoi în ce fel de limbă şi în ce fel de formule se redactau documentele, cum se datau, cu ce fel de peceţi se autentificau şi aşa mai departe; vom şti, cu un cuvânt, toate particularităţile lor externe şi interne.

Când posedăm toate aceste cunoştinţe, observăm uşor părţile suspecte ale unui nou document. La documentele atribuite lui Ştefan, aceste părţi sunt foarte uşor de recunoscut, deoarece cei ce le-au falsificat au fost oameni cu puţină cultură şi fără erudiţie. Cu incomparabil mai multă dibăcie au fost falsificate documentele dela 1131 şi 1374. Deaceea neautenticitatea lor s'a recunoscut mai greu şi nu este nici astăzi îndeobşte recunoscută.

I. Corespondenţa lui Ştefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida, an. 1456/57.

Corespondenţa lui Ştefan cel Mare cu Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, a fost publicată întâiaş dată în traducere românească la 1845, în vol. I din Magazinul Istoric pentru Dacia, p. 277-278. Intr'o notă, editorii Magazinului spuneau că «această corespondinţă în sloveneşte s'a găsit în Macedonia, în mânăstirea sfântului Ioan Rilschi [1], de un învăţat rus d. Gligorovici, care ne-a împărtăşit-o». De cine a fost făcută traducerea, nu se spune; ea este însă bună [2]. Scrisoarea lui Ştefan are data «Aprilie 6964, indict. 4», iar răspunsul lui Doroteiu «Octomvrie 6965, indict. 5». Ştefan ar fi scris deci arhiepiscopului la Aprilie 1456, iar acesta i-ar fi răspuns la Octomvrie acelaş an sau anul următor.

Zece ani după apariţia acestor scrisori, ele au fost traduse în sârbeşte de Dr. J. Šafarik în Glasnik društva srbske slovesnosti, fasc. VII (u Beogradu 1855), p.177-178. Traducerea e făcută, cum spune însuş editorul, după o traducere bulgărească din româneşte: «prevod srbskij po bugarskom sa vlaškoga prevedenom». Datele din Glasnik sunt identice cu cele din Magazin, ceeace arată că traducerea bulgărească pe care a avut-o Šafarik erà făcută după ediţia Magazinului. Dela cine şi-a procurat-o dânsul, nu ne spune.

---

[1] Mânăstirea Rila (Ryla) nu mai este astăzi în Macedonia, ci în Bulgaria vestică, în muntele Rila.

[2] Poate s'o fi făcut translatorul de mai târziu al Arhivelor Statului Peşacof; cf. mai jos p. 108.

Din Magazinul Istoric a reprodus această corespondenţă episcopul Melchisedec în Chronica Romanului, vol. I (Bucureşti 1874), p. 115-116, spunând greşit că «textul slavon s'a găsit de d. Nadejdin, un literat rus [1], şi s'a publicat în Glasnik».

Textul slav a fost publicat întâiaşdată de slavistul rus V. Grigorovič în fasc. V al revistei Временникъ императорскаго московскаго общества исторіи и древностей россійскихъ (Moscva 1850), cu o scurtă notiţă introductivă, în care se admiteà fără discuţie că mitropoliile Ungrovlahiei şi Moldovlahiei se ţineau încă din sec. XIV de arhi 'piscopia Ohridei. Grigorovič spuneà la sfârşit că scrisorile cele două au fost luate „dintr'un manuscris al mânăstirii sf. Ioan Rylski", fără să precizeze dacă ele au fost păstrate în copie sau în original şi fără să dea o descriere a manuscrisului în care le-a găsit. In răspunsul lui Doroteiu Grigorovič a cetit „indictionul 1 (?)".

Mai corect au fost publicate aceste scrisori la 1880 în „Starine" ale Academiei Croate din Agram, vol. XII, p. 253-254, de un alt slavist rus, V. Kačanovskij, după un manuscris ce aparţinuse lui Victor Grigorovič şi trecuse, împreună cu alte manuscrise şi notiţe ale lui, în posesiunea Muzeului Rumjancev din Moscva, unde se află şi astăzi [2]. Izvorul este prin urmare acelaş. In ediţia lui Kačanovskij însă răspunsul lui Doroteiu are greşit indict. 3, în loc de indict. 1 din manuscris. Altfel textul e bine publicat.

De acest text s'au servit de atunci încoace mai toţi învăţaţii streini cari s'au ocupat cu această chestiune, între ei şi profesorul Constantin Jireček.

La noi, el a fost reprodus, cu o singură modificare de an şi de indiction la răspunsul lui Doroteiu — şi anume 6965 în loc de 6964 şi 15 în loc de 3 — de d. Stoica Nicolaescu în „Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV-XVI", Bucureşti 1905, p. 126-129. La p. 226-229 din aceeaş carte d. Nicolaescu tipăreşte din nou corespondenţa cu Ohrida,

---

[1] Melchisedec s'a gândit probabil la N. I. Nadejdin (Надеждинъ), fost profesor la universitatea din Moscva, mort la 1856. A scris despre artă, arheologie, filosofie, literatură ş. a.

[2] Poartă No. 1707.

acum însă „după o copie exactă făcută de răposatul Peşacof“ şi păstrată la Arhivele Statului din Bucureşti ca anexă la un dicţionar slavo-greco-latin din 1704. Această copie e făcută, cum zice însuş Peşacof, „mimograficeşte, după două foi, precum se vede, rupte din vre-o carte veche,.... cari foi mi s'au dat la canţelaria cercetării antichităţilor ţării Valahiceşti,.... ca să le traduc în limba românească. Bucureşti 1845, Sept. 26“. După aceste foi s'a făcut probabil şi traducerea pentru Magazinul Istoric; ele sunt cele două foi ale manuscrisului lui Grigorovič, despre care voiu vorbì mai jos[1].

In copia lui Peşacof indictioanele sunt schimbate: scrisoarea lui Ştefan are indictionul 9 (p. 227; în titlul dela p. 226 greşit indictionul 14), iar răspunsul arhiepiscopului are indictionul 5 (p. 229; în titlul dela p. 227 greşit 15). Anii sunt 6964 şi 6965, ceeace d. Nicolaescu transcrie greşit cu 1466 (p. 226 şi 227), căci 6964 Aprilie şi 6965 Octomvrie corespund lui 1456 sau lui 1456 şi 1457. Deosebirile în text faţă de ediţia lui Kačanovskij sunt neînsemnate. Ele arată inferioritatea copiei lui Peşacof, care va fi fost „un excelent paleograf şi un bun tălmaciu“, cum îi zice d. Nicolaescu, nu erà însă istoric.

Acestea sunt ediţiile mai cunoscute ale corespondenţii lui Ştefan cel Mare cu arhiepiscopul de Ohrida. Mai puţin cunoscute sunt următoarele ediţii şi rezumate: a) în revista Българскн Книжицы (Cărticele bulgăreşti) pe an. 1858, No. 9, p. 26 şi urm.; b) la V. Grigorovič, О Сербіи въ ея отношеніи къ сосѣднимъ державамъ въ XIV-XV в. (Despre Serbia şi raportul ei cu puterile vecine în sec. XIV-XV), Kazań 1859, Adaos, p. 41; c) în Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ (Lecturi la societatea imperială de istorie şi antichităţi ruseşti dela universitatea din Moscva) pe an. 1866, fasc. IV, p. 56-57;

---

[1] O dovadă despre aceasta ne dă şi mărturisirea arhimandritului Leonid, care scrià înainte de 1873, că în biblioteca privată a lui Victor Grigorovič a văzut un act al lui Ştefan, voevodul Moldovei, în care acesta se numià „Іоаннъ Стефанъ воевода, господинъ земли мулдавлахійской“. Trebue să fie scrisoarea către Doroteiu. Vezi Акты русскаго на святомъ Аѳонѣ монастыря (Acta praesertim graeca Rossici in monte Athos monasterii), Кіевъ 1873, p. 447.

d) la Marin Drinov, Исторически прегледъ на българската църква (Privire istorică asupra bisericii bulgăreşti), Praga 1869, p. 132-133; e) la E. Golubinskij, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей (Scurt prospect al istoriei bisericelor pravoslavnice), Moscva 1871, p. 385-386.

Traducerea germană a lui H. Gelzer dela 1902[1] este făcută după cea sârbească din Glasnik şi are greşala că în răspunsul lui Doroteiu citeşte „Bulgarii cetăţii noastre[2]", în loc de „boierii cetăţii noastre". Rectificarea a fost făcută şi de C. Jireček în Byzantinische Zeitschrift, XIII, p. 200.

Toate ediţiile pornesc prin urmare din manuscrisul lui V. Grigorovič, singurul în care s'a păstrat copia slavă a acestei corespondenţe, al cărei original nu l-a văzut nimenea şi nu se ştie să fi existat vre-odată. Acest manuscris trebue studiat prin urmare mai de aproape.

E un fragment de 8 file de hârtie în 4°, scris cu semiunciala sec. XV, caracteristică şi pentru manuscrisele slave din ţările române, asemănătoare mai mult cu cele bulgăreşti decât cu cele sârbeşti contimporane. Paleografii ruşi ar numì-o „scrisoare moldovenească" (молдавское письмо). Primele două file cuprind: a) partea finală a unui nomocanon „коньць съ богомъ законника", b) o listă a episcopiilor atârnătoare de patriarhatul din Constantinopol, c) un glossar juridic; celelalte şase cuprind un epilog, în care diacul Dumitru povesteşte pe larg şi într'un stil înflorit împrejurările în care a fost adus să scrie acel nomocanon pentru biserica catedrală din Ohrida, la 1466 (vezi planşa No. 3).

La un loc cu aceste 8 file, scrise incontestabil în sec. XV cu o caligrafie foarte frumoasă, sunt cusute alte două, scrise de altă mână, cu mult mai recentă, probabil din sec. XVII, poate şi XVIII, în cursivă, cu altă cerneală şi pe altă hârtie. Şi cerneala şi hârtia se văd îndată a fi cu mult mai nouă decât anul 1466; cerneala ar puteà să fie chiar din secolul trecut. Aceste două file cuprind corespondenţa lui Ştefan cu arhiepiscopul din Ohrida.

---

[1] Der Patriarchat von Achrida, p. 22-23 (Abhandlungen der phil.-hist. Classe der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, vol. XX, No. V).

[2] Cf. şi Чтенія dela 1866, p. 57, nota.

Copia actuală a acestei corespondenţe datează prin urmare din sec. XVII sau XVIII, nu din sec. XV, cum par să fi crezut unii cercetători până acum, între dânşii chiar C. Jireček în Byzantinische Zeitschrift, XIII, p. 200. Dacă această deosebire între scrisoarea nomocanonului dela 1466 şi între scrisoarea corespondenţii lui Ştefan cu Doroteiu ar fi fost relevată de editorul Kačanovskij, Jireček s'ar fi oprit de bună samă asupra ei şi s'ar fi întrebat: oare corespondenţa mai poate fi luată drept autentică sau nu? Crezând însă că ea a fost copiată la 1466, odată cu nomocanonul, d-sa a admis în data lui Kačanovskij o greşală de 10 ani şi a propus să cetim, în loc de 1456 şi 1457, 1466 şi 1467, date ce ar concordà mai bine cu cuprinsul corespondenţii şi al epilogului [1]. Deosebirea de scrisoare, relevată mai sus, şi unele amănunte neobservate de Kačanovskij mi-au confirmat părerea ce o aveam de mult că această corespondenţă a lui Ştefan cel Mare cu Doroteiu este neautentică.

Dar ce cuprinde, întâiu, această corespondenţă?

Ea ne spune că în luna Aprilie 6964=1456 Ştefan, voevodul Moldovlahiei, căruia îi trebuià un mitropolit în locul răposatului Visarion, s'a adresat lui Doroteiu, arhiepiscopul de Ohrida, cu rugămintea ca să-i trimeată binecuvântarea sa şi un reprezentant care să-i hirotonisească un nou mitropolit. Aceasta fiindcă, de frica Turcilor şi din pricina lungimei drumului, nu va puteà să trimeată pe noul ales până la Ohrida, ca să fie hirotonit acolo.

La Octomvrie 6965=1456 sau 1457 Doroteiu răspunde lui Ştefan că, din pricina unei răzmiriţe întâmplate la Ohrida între fruntaşii oraşului şi între clerici şi din pricină că sultanul Mohamed, întorcându-se dintr'o expediţie în Albania, l-a ridicat din scaun şi l-a dus cu sine la Constantinopol, el nu poate să vie nici însuş în persoană şi nu poate să trimeată nici reprezentanţi de-ai săi în Moldova. Sfătueşte deci pe Ştefan să-şi hirotonisească mitropolit cu episcopii din ţara sa şi cu Macarie, mitropolitul Ţării Româneşti, care tot de dânsul atârnă.

[1] Această modificare a admis-o şi d. Nicolaescu, o. c., p. 130, nu însă după articolul d-lui C. Jireček din Byzantinische Zeitschrift, ci după cursul de istoria Românilor al d-lui profesor D. Onciul.

Episcopul Melchisedec, ştiind că înainte de 1456 n'a fost în Moldova nici un mitropolit cu numele Visarion şi că în acel an erà mitropolit Teoctist, a admis în Chronica Romanului, I, p. 113 şi urm., că Visarion din scrisoarea lui Ştefan a fost un episcop de Roman şi anume al doilea episcop al acestei eparhii, între Calist, care a fost întâiul, şi Tarasie, care a fost al treilea. Numai întâmplarea ar fi făcut că în actele scrise ale episcopiei n'a rămas nici o urmă de dânsul; el nu va fi trăit multă vreme în scaunul dela Roman, căci la 1466 îl găsim aici pe Tarasie. Deplin convins de autenticitatea corespondenţii cu Ohrida, Melchisedec admiteà chiar pe baza ei (o. c., p. 114, nota) că Ştefan a început să domnească la 1456, nu la 1457, precum ştim astăzi cu deplină siguranţă şi precum puteà să ştie şi dânsul din cronica cea mai veche a Moldovei.

Această nepotrivire evidentă de dată a făcut pe unii (d. p. pe C. Jireček şi D. Onciul) să presupună o greşeală în data celor două scrisori şi să admită anii 1466 şi 1467 în loc de 1456 şi 1457, cum reeşià din ediţia lui Kačanovskij. Dar admiţând chiar această greşeală în dată, corespondenţa rămâneà totuşi suspectă, deoarece nici înainte nici curând după aceşti ani nu constatăm un mitropolit Visarion în Moldova. La Suceava erà mitropolit Teoctist, la Roman erà episcop sau mitropolit — i se ziceà în amândouă felurile [1] — Tarasie.

Dar nici Macarie, despre care vorbeşte răspunsul arhiepiscopului din Ohrida, nu există la 1456-57 sau 1466-67. Intâiul mitropolit cu acest nume în Ţara Românească — prin urmare Macarie I — trăeşte ceva mai târziu, pe vremea lui Basaraba cel Tânăr, c. 1480 [2].

---

[1] Vezi I. Bogdan, Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. II, Indice, p. 590.

[2] Vezi documentele interne ale acestui domn şi cf. I. Bogdan, Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească, I, p. 279-281 (scrisori dela c. 1480). Afirmaţia d-lui N. Iorga, Istoria bisericii româneşti, I, p. 85, că un mitropolit Macarie se constată în Ţara Românească pe timpul lui Radu cel Frumos, se arată a fi greşită. D-l Dobrescu, la care se referă d-sa, nu spune nicăiri acest lucru în broşura dela 1910. In Istoria bisericii române pentru cl. VII de seminar, Bucureşti 1913, d-sa pune în mod cu totul vag pe Macarie I în sec. XV (p. 17).

Este prin urmare evident că corespondenţa lui Ştefan cel Mare cu Doroteiu, cel puţin în forma sub care ni s'a păstrat în manuscrisul lui Grigorovič, nu este nici dela 1456-57, nici dela 1466-67, deoarece persoanele despre cari e vorba într'însa nu trăiau pe vremea aceea. Deaceea d-nii N. Iorga şi N. Dobrescu au avut dreptate să respingă autenticitatea ei, cel dintâiu în Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor, vol. I, p. 85 şi urm. (Vălenii-de-Munte 1908), al doilea în studiul „Din istoria bisericii române, secolul al XV-lea, p. 16 şi 29 (Bucureşti 1910)[1].

In acelaş sens se pronunţase cu mult înainte de dânşii d-l Eusebie Popovici, profesor la facultatea teologică din Cernăuţi, într'un curs litografiat de istoria bisericii române, pela 1883[2], si în istoria generală a bisericii creştine, tipărită în traducere românească după un manuscris german, de episcopii Atanasie şi Gherasim, Bucureşti 1901, vol. II, p. 451[3].

Acesta nu este însă singurul motiv ce ne sileşte să declarăm de falsă corespondenţa cu Ohrida.

Cine citeşte fragmentul lui Grigorovič întreg, trebue să fie frapat de asemănarea cea mare între cuprinsul răspunsului lui Doroteiu şi între cuprinsul epilogului dela 1466.

Se înţelege că de un mitropolit Visarion al Moldovei nu poate să fie vorba în epilog; este însă vorba de Doroteiu, arhiepiscopul Ohridei, de o răzmiriţă între fruntaşii sau boierii oraşului şi clerici, de trecerea lui Mohamed printr'însul la întoarcerea sa din Albania şi de ducerea fără voie a lui Doroteiu la Constantinopol, — tot lucruri despre cari nu se

---

[1] D-l Dobrescu invoaca aci şi părerea ce i-am comunicat personal acum trei ani.

[2] Comunicat de răposatul profesor dela facultatea de teologie din Bucureşti I. Cornoiu, fost elev al lui Eusebie Popovici. Aci se admite că Teoctist, care după d-sa eră Bulgar de naştere şi fusese diacon al lui Marco din Efes, cunoscutul vrăjmaş al unirei cu biserica romană, a fost hirotonit mitropolit pela 1451-1453 de patriarhul din Ipek Nicodim II, care pe atunci pare să fi fost şi arhiepiscop al Ohridei.

[3] Neautenticitatea corespondenţii se motivează aici prin data 1456, când în Moldova domniă Petru Aron, nu Ştefan cel Mare, se insistă apoi asupra imposibilităţii ca biserica noastră din Moldova şi din Ţara Românească să fi atârnat în acelaş timp şi de Ohrida şi de patriarhia din Constantinopol.

mai vorbeşte nicăiri, afară de acest epilog, decât în răspunsul lui Doroteiu cătră Ştefan.

Concluzia ce se impune dela sine este că răspunsul lui Doroteiu a luat aceste ştiri din epilog. Această concluzie se impune cu atât mai mult, cu cât nici despre Doroteiu nu se vorbeşte nicăiri în alt loc, decât în epilogul dela 1466. Dacă acest epilog n'ar există, existenţa unui arhiepiscop de Ohrida cu numele Doroteiu la 1466 ar fi necunoscută.

Dar studiind de aproape fragmentul lui Grigorovič, am descoperit într'însul câteva particularităţi, cari au confirmat presupunerea mea şi cari mă îndreptăţesc să declar că corespondenţa între Ştefan şi Doroteiu este o plăzmuire târzie, probabil din sec. XVII, a unui călugăr care cetind se vede cu multă admiraţie proza încâlcită a epilogului şi ştiind din cronicele vechi ale Moldovei că mitropolitul Teoctist de pe vremea lui Alexandrel a fost sfinţit de către un patriarh sârbesc i. e. de un arhiepiscop al Ohridei Nicodim,— acesta se constată în adevăr la Ohrida pela 1452, — a ticluit corespondenţa despre Visarion, menită să dovedească print'un fapt concret vechile legături ale mitropoliilor noastre cu arhiepiscopia de Ohrida.

Această arhiepiscopie aveà în adevăr în sec. XVII pretenţia că odinioară a exercitat o supremaţie asupra ţărilor române dela nordul Dunării. Astfel arhiepiscopul Gavriil din Ohrida îşi dă într'o scrisoare dela c. 1655 cătră contele Slovata, ministrul lui Ferdinand III, titlul de „arhiepiscop al *Ungrovlahiei*“, — dacă nu cumva şi această scrisoare e falsă; v. Marin Drinov, Istoričeski pregled, p. 130. In Ţara Românească chiar se vorbià despre aceste vechi drepturi ale arhiepiscopiei de Ohrida, căci iată ce zice „Indreptarea Legii“ dela 1652, în cap. 391: „Află-se scris în Pravila lui Matheiu Vlastari cum şi *Moldovlahia* au fost supusă Ohrideanilor, iară acum nici Ohrideanilor se pleacă nici Ţarigrădeanului, şi nu ştim de unde au luat această putere“. Se înţelege că notiţa aceasta nu se puteà aflà în textul original al lui Vlastari c. 1335[1], ci trebue să fie vorba de o glossă într'o traducere bulgărească sau sârbească a lui Vlastari (Blastares),

[1] K. Krumbacher, Geschichte der byz. Litteratur, ed. 2, p. 608.

dacă nu cumva această traducere e tocmai nomocanonul dela 1466 cu corespondenţa lui Ştefan cel Mare.

Se poate însă ca autorul corespondenţii să nu fi avut anume acest scop; atunci am aveà a face cu o simplă încercare de retorică, cum vom vedeà că sunt scrisorile din ms. dela 1515 al Academiei Române.

Admiţând această explicare, înţelegem de ce manuscrisul dela 1466, din care s'au rupt cele opt file cu epilogul, are altă hârtie, altă cerneală şi altă scrisoare decât cele două file ale corespondenţii, care sunt cel puţin cu două secole mai târzii. Inţelegem şi o sumă de alte lucruri ce până acum nu-şi găsiau explicare. Intâiu de toate datele.

Cele două scrisori au într'adevăr datele „6964 Aprilie indictionul 14“ şi „6964 Octomvrie indictionul 1“, adecă 1456 Aprilie şi 1456/57 Octomvrie; însă datele primitive au fost, cum se vede în original şi în fotografiile anexate (planşele No. 1 şi 2), „6974 Aprilie indictionul 14“ şi „6975 Octomvrie indictionul 1“, adecă *1466 Aprilie* şi *1466/1467 Octomvrie*. La data întâia ѯ din ҂ѕцѯд este îndreptat dintr'un о, iar la daţa a doua ѯд din ҂ѕцѯд sunt îndreptate din ое. In redacţiunea primitivă a acestor scrisori au fost prin urmare datele *1466* (=҂ѕцод=6974) *Aprilie indictionul 14* şi *1466/1467* (=҂ѕцое=6975) *Octomvrie indictionul 1*. In data întâia indictionul este exact acelaş cu cel din epilogul nomocanonului: ҂ѕцод, індиктїwн д҃і; în data a doua indictionul e greşit, căci el corespunde anului 1468, nu lui 1466 sau 1467. A fost rău calculat de plăzmuitorul corespondenţii. O altă mână a scris apoi sub ҂ѕцѯд şi sub індиктїwн а҃ din răspunsul lui Doroteiu „(ѕцѯє)“ şi „(є)“, adecă „6965“ şi „5“=1457, an căruia îi corespunde în adevăr indictionul 5.

Având dar scrisoarea lui Ştefan aceeaş dată cu epilogul, este natural să o explicăm ca împrumutată din acesta; pentru răspunsul lui Doroteiu trebuià să se pue o dată mai apropiată de noi cu câteva luni sau cu un an şi câteva luni. Cine a îndreptat pe ҂ѕцѯд інд. а҃ („6964 indictionul 1“) în ҂ѕцѯє інд. є҃ („6965 indictionul 5“), nu ştim. O notiţă cu creionul a lui V. Grigorovič ne spune că această îndreptare a fost făcută în Ţara Românească: „послѣдняя поправка здѣлана въ Валахіи для уравненія индиктіона“ (ultima îndreptare a fost făcută în Ţara Românească pentru potrivirea indictionului).

Această notiță ne arată că manuscrisul cu No. 1707 din muzeul Rumjancev, înainte de a ajunge în mânile lui Grigorovič, a fost într'o mânăstire oarecare din Țara Românească, poate în aceeaş mânăstire în care el a găsit chronograful lui Moxa, adecă la Bistrița. După obiceiul bine cunoscut al unor învățați ruşi cari au călătorit prin peninsula balcanică şi prin țările noastre, Grigorovič, un pătimaş amator de manuscrise, a rupt probabil cele 10 file dela sfârşit ale manuscrisului şi le-a dus cu sine în Rusia. Le-a rupt, cred, pentru importanța istorică a epilogului.

Odată însă ce admitem că nomocanonul din 1466 a fost găsit de Grigorovič în Țara Românească, nu în mânăstirea Rila, cum a spus el lui Laurian şi Bălcescu, corespondența anexată pe lângă dânsul se explică şi mai uşor. De unde erà să ştie un diac din Kratova sau din Ohrida pela 1466, sau un călugăr dela Rila, despre mitropolitul nostru Macarie, care a trăit pela c. 1480? Pe când un călugăr dela Bistrița din Țara Românească puteà să ştie de relațiile bisericei moldovene cu Ohrida din cronicele moldoveneşti, cari se scriseseră pe vremea lui Ştefan cel Mare şi erau cunoscute în Țara Românească înainte de an. 1620 (cf. Chronograful lui Moxa la B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrâni, I, p. 405).

De unde va fi luat titlul arhiepiscopului de Ohrida, căruia în scrisoarea lui Ştefan îi zice „arhiepiscop al Intâiei Iustinianii şi al tuturor Bulgarilor şi Sârbilor, şi al *țărilor dacice* stăpânitor", iar în răspunsul lui Doroteiu „arhiepiscop al Intâiei Iustinianii şi al tuturor Bulgarilor şi Sârbilor şi *al părților de miază-noapte* şi al altor (părți)"?

Titlul obişnuit al arhiepiscopului de Ohrida erà în sec. XIV-XVIII: ἀρχιεπίσκοπος ά Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας; vezi H. v. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, p. 15, 45, 83, pentru anii 1364/65—1378, 1677, 1708. Intr'o scrisoare a arhiepiscopului Zosimas dela 11 Iunie 1708, privitoare la depunerea unei sume de bani la Zecca din Veneția pentru o şcoală din Castoria, din partea comisului muntean Gheorghe Castriotul, acela îşi dă titlul „ἀρχιεπίσκοπος τῆς ά Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Δακίας Μεδιτερρανῶν, Ῥιπενσίας, Πραιβαλίας, Δαρδανίας, Μυσίας τε ἀνωτέρω καὶ τῶν λοιπῶν πατριάρχης", Gelzer, o. c., p. 70; cf. ibid., p. 177, unde

după Βουλγαρίας urmează: „Σερβίας, Ἀλβανίας, δευτέρας Μακεδονίας, Πόντου δυτικοῦ καὶ τῶν λοιπῶν“. E destul ca plăzmuitorul corespondenţii de care ne ocupăm să fi cunoscut aceste titluri, ca să introducă în scrisoarea lui Ştefan pe „дакїнскымь землємь“ — cf. Δακίας — şi în răspunsul lui Doroteiu pe „сѣверными странамь“, care îmi pare a fi o traducere greşită a lui Πόντου δυτικοῦ, δυτικός însemnând „de apus“, nu „de miază-noapte“.

Şi forma 'Ѹстиніанїє din cele două scrisori (gen. sing. dela 'Ѹстиніанїа Justiniana) este împrumutată din epilogul dela 1466, unde găsim 'Іоустіанїа (gen.-dat. sing. 'Іоустіанїи); ea e îndreptată în două locuri în 'Іоустїніанїа (gen.-dat. 'Іоустїніанїи, scris 'Іоустїанїи). După nişte potriviri aşa de mărunte, e greu să mai creadă cineva că epilogul dela 1466 nu este izvorul scrisorii lui Doroteiu.

După ce am arătat astfel potrivirile între epilogul nomocanonului dela 1466 şi între corespondenţa lui Ştefan cu Doroteiu, spre a uşurà cetitorilor noştri controlul acestor afirmaţiuni, reproduc mai jos epilogul întreg, copiat după original şi colaţionat cu textul lui V. Kačanovskij, dând întâiu un rezumat al cuprinsului lui.

Un diac cu numele Dumitru, de naştere din Kratova, se hotărăşte, la îndemnul arhiepiscopului bulgăresc din Ohrida Doroteiu, care într'o vizitaţie canonică din anul 1466 ajunsese la Kratova (în Macedonia nordică), să copieze pentru biserica catedrală din Ohrida traducerea sârbească a unui nomocanon (zakonnik), pe care biserica îl aveà atunci numai în limba grecească. Dumitru şi-asigură astfel înscrierea, în pomelnicul catedralei, a lui, a soţiei sale Liubisava, a copiilor săi Călin, Stoian şi Ioan, a tatălui său Gorgo, a mamei sale Dăna şi a fostului său dascăl Nifon.

In acelaş an s'a întâmplat o răzmiriţă (крамола) între fruntaşii sau boierii (болꙗре, grec. ἄρχοντες) din Ohrida şi între clerul local; erà se vede cearta cea veche între elementul bulgăresc şi cel grecesc din acel oraş. In această ceartă pare a fi fost amestecat şi arhiepiscopul Doroteiu, pe care din pricina aceasta sultanul Mohamed, pe când se întorceà cu oastea din Albania (ѡт странь арбанитскыхь), după ce silise pe

Skender (Skander-beg), fiul lui Ivan Kastriota, să meargă în Italia după ajutor şi întemeiase cetatea Coniuh, l-a dus cu sine la Constantinopol, împreună cu mai mulţi fruntaşi şi clerici ai oraşului (съ мнѡжаншїими ѡт болѩрь охрїдскыих и причѧтникь црькѡвныѵ). In locul lui sultanul a pus arhiepiscop în Ohrida pe Marco, fostul patriarh de Constantinopol (Marco Xylokarabes). Toate acestea s'au întâmplat „în anul dela facerea lumei 6974, crugul soarelui erà atunci 2, al lunei 1, iar indictionul 14“, deci în anul 1466, pentru care expediţia lui Mohamed II împotriva Croiei este dovedită şi din alte izvoare; cf. C. Jireček, Byzantinische Zeitschrift, XIII, p. 200, şi N. Iorga, Geschichte des osmanischen Reiches, II, p. 138-140.

„Оусъмотри оубѡ осїати мысль оума и моего ѡкаанства, оубогаго по истинѣ въ добродѣтѣли и богатаго въ грѣсѣхь, непотрѣбнаго богоу и чловѣкѡм и послѣднѩго въ дїацѣх, нарицаемаго таха дїака Димитра, зарею свѣта божьственые своее благодати омрачившоую се лютѣ мира сего соуетою и семꙋ пригвоздившоую се страстнѣ въздвигноути ми понѣ мало ѡт обдрьжещаго ме помраченїа сръд(ь)чнаго главоу и отресшоу сънь нечювствїа ѡт себе коснꙋти се троудꙋ дѣланїа дꙋхѡвнаго, по силѣ въ еже съставити ми писанїемь срьбскаго езыка въсѣх винь и правиль свещенных о въсакои потрѣбѣ црькѡвнаго оустава и вънѣшных соудилищь съчинєнїе, рекше кнїгꙋ именꙋемꙋю законникь, велицѣи црькве и Прьвои Їоустїанїи, повелѣнїемь иже въ тогдашнєе врѣме соущаго въ Охрїдѣ блаженаго архїепископа бльгарскаго кѵр Дорѡдеа, иже и по сихь невъзмогь до конца искоушенїа злѡбы обрѣтателѩ оубѣжати врага, нъ нѣкоторѣи крамолѣ междоусобнѣи подвигши се тоу, прираженїе къ нємоу сътворшимь нѣкыимь, прѣдвижет се въ Кѡнстантїнь градь царемь Мехемедѡм, и съ мнѡжаншїими ѡт болѩрь охрїдскыих и причѧтникь црькѡвных, такожде въззвращающоу се тогда царю съ воинством ѡт страны арванитскыхь къ царствоующомоу Кѡнстантїновоу градоу, по[1] еже плѣнити емоу мнѡгаа множьства ѡт иже въ странах онѣхь живоущїих доушь, и тѣмь въ разплѣнєнїе и работоу, ꙋвы наших зълъ, разведенѡмь быти, инѣх же ѡт бывшаго на нас попоущенїа божїа и острїемь ороужїа поразити, и къ странамь италїискыимь Скендера прогнати, иже лѣты доволными даже и

[1] In Starine не.

до толи дрьжавою арванитскою владычьствовавшаго, сына оубо ѥвѣ ѩко Ивана Кастріωта, и създати тамо градь величаишїи, рекомыи Конюхь, въ петое къ десетым своего царствїа лѣто, ωт созданїа же мироу въ лѣто ѕцод, кроугь оубо сльнцу бѣше тогда ѳ, лоуны же ѳ, їндиктїωн дї [1]. По прѣселенїи же сего прѣдреченнаго архїепископа блъгарскаго кир Дорωдеа, прѣемникь прѣстолу охрїдскомоу ѹстраает се кирь Марко, патрїархь бывыи Кωнстантїниа града, повелѣнїемь царствоующаго.

Тогда же и еще въ мирнѣмь оустроенїи прѣдреченномоу соущоу архїепископоу охрїдскомоу кир Дорωдеоу и обходещоу всеы и села и градовы по ωбласти дрьжавы своее, црьквнаа направлꙗющоу и вѣрные люди господние въ вѣрѣ потврьждающу, приключи се абїе прїити емоу и въ наше богохранимое мѣсто рекомое Кратова, и тоу множаишаа о црьквных съ свещенными и иниωкы и прьвыми ωт болꙗрь мѣста Кратовѣ ωт свещенных правиль съборнѣ излагающу и о тѣхь наипаче множае ѹпражнꙗющу се ꙗже къ непорочнѣи вѣрѣ хрїстїаньсцѣи поωщрꙗвати и въставлꙗти въ лѣпотоу обыкоше, — тогда же призванна ме къ себѣ сътворь иже окаанству всакомоу дωстоинаго соуща, хоудаго по истинѣ въ чловѣцѣх и послѣднꙗго въ дїацѣх, наричемаго тахꙗ дїака Дмитра, и бесѣды доволны прѣдложи мнѣ, ωбразы различные оувѣщенїа имоуще, непрѣслоушати ми повелѣнїа его, тако и съ всѣми съборнѣ коупно свещенными же и прьвыми мѣста Кратовѣ, ꙗко да испишоу законник съи великои црькве Охрїдскои, Прьвои Іоустїанїи, о немъже и повыше прѣдвъспомѣноуто бысть, на срьбскыи езыкь прѣведень бывшїи, зане не имѣти глаголющоу тые кнїгы оу себѣ съборнѣи црькви Охрїдскои по езыкоу срьбскомоу написанѣ, развѣ по грьчьскому. И ω семь, рекь, мъздѣ тебѣ велицѣ ωт бога быти, и егда же се боудет, глаголе, и повелѣнное ти ωт нас дѣлом окончаещи, родителе твоих абїе и елици рода твоего ближниеишїи боудуть, тако и с тобою писавшїимь и домащнею ти челꙗдїю, всѣх въкоупѣ въ кнїзѣ помѣннѣи съборные црькве именам въписати се оустрою, въ еже въспоминаемωм вамь бывати съ православными коупно въ свещенных слоужбах по всако врѣме, донелиже и настоещаго сего житїа общаа кончина постигнет.

Тѣмже и азь, таковомоу повелѣнїю поноуднвшомоу ме въ

[1] In Starine greşit ⷣ҃л.

сїе благое и богооугодное дѣло, к томоу же и ꙗко ѿ бога власть имоущ8 везати и рѣшити вины чловѣчьскыих съгрѣшенїи, повиноув се, въкоупѣ же и оубоав се прѣслоушанїа бѣды, любовїю повелѣнное прїемь, дѣлωм окончати тω потьщах се, на бога оупованїе и на светые его молитвы възложивь, съпоспѣшьствовати ми къ сьврьшенїю дѣла. И ово оубω ради сего, ꙗко да боудет сїе мое малое потроуждєнїе, мнѣ писавшом8, еще же и родителюем моимь, нъ и наказателю моемоу наоучившомоу ме божьственным словесем, къ симже еще и съжителници моеи, тако и ск богоданнымн мнѣ съ нею чеды, залогь и ходатаи спасенїю и вина вѣчномоу въспоминанїю, ωво же и да написана коупно боудоут моих родителеи имена, тако и съ мною писавшїимь сїю божьственоую кнїгоу, нарицаемым Дмитрωм дїакωм въ помѣнници великые съборные црькве, ꙗкоже и ωбѣщанно ми бысть въ еже въспоминаемωм намь бывати съ православными въ свещенных слоужбах въ вьсако врѣме, ωт нихже, си рѣчь родителеи моих, ωвомоу 8бω званїе имоущоу Гωргω, сеи же обносити именованїе Дъна, таже по тωм и оучителꙗ моего нарицаемаго кур Нифωна, къ симже еще и съжителници моеи званїемь обычно сице именоуемѣи Любисава, въкоупѣ же и чедь Калинѣ и Стоанѣ и Їωаннѣ. Да оубω иже въдовѣи двѣ мѣдници ωт оусрьдїа и вѣры принесенѣ бывшеи въ общаго народа скровницовълагателницоу прїемыи, паче богатыих иставаемых ωт изьобилїа скровниць, ть да прїиметь и мое малое се доухωвнаго сего дѣланїа потроужденїе[1] и въздасть мъздоу о оусрьдїи, въ настоещем оубω житїи грѣхомь моим прощенїе дарьствоуе, въ боуд8щем же съ вьсѣми иже ωт вѣка томоу благыми дѣлы благооугодившїими царствїю своем8 да сподобить, амїнь.

Молим же оубω въсѣх елицѣх благодать прѣсветого доуха прѣдизволит дроугаго по дроузѣм по прѣеманїю крьмила съборные црькве Охрїдскые Првїе Їоустїанїи 8правлꙗти, архїереие же коупно и причьтникы, никакоже сеи кнї8ѣ ωтюетѣ быти ωт съборные црькве и инамо ωтнесенѣ быти; дрьзноувыи же се сътворити кто, да ωтиметь сїю ωт съборные црькве и инамо да ωтнесет, проклетїю осоуждєнїе да подиметь ωт бога и ωт прѣчистые богоматере и ωт светыхь седмь въселенскых съборь, къ симже и помѣстных, и ωт въсего православных състоанїа, и ωт нас грѣшных писавшїих сїю, и честь его съ онѣми да боудет

[1] In Starine greş. потрочждєнїе.

рекшїимн: възми, възми, распни его, и на страшнωм соудищи христовѣ прѣчистаа да моу боуде съпьрница, аминь.

И сїа оубω сице ωт начела даже до зде. Сицево почело и вина дѣлоу семоу бѣ еже съписанѣ быти божьствьнѣи сеи кнїзѣ и сицевым ωбразωм богоу поспѣшьствовавшоу намь съвръши се та. Тѣмже вась, ω свещеннѣишїи слоужителїе божественыих таинь [с]їеи светѣи велицѣи съборнѣи и апостольсцѣи цръкве соущеи [П]рьвїе Їоустїанїи[1] и твою ангелоподобноую светωсть, ω христова словеснаго стада наставниче и божьствныи пастырю, апостольскаго прѣстола прьвосѣдателю же и сънастолниче, прѣемниче бывыи светѣишаго владыкы, кѵр Дорωѳеа повелѣвшаго ми сїю божьственоую сънисати кнїгоу, рекомоую законникь, светѣи божїеи велицѣи и съборнѣи цръквы Прьвїе Їоусстїанїи[2], моего ради и иже о мнѣ соущїих хотещаго бывати въ сьборнѣи цръквы въ светых слоужбахь вѣчнаго въспоминанїа, изреднѣишаа похвало iерархωм христовѣмь и благочьстїа непрѣборимыи стлъпе, неизреченныих сказателю писанїа и езыче сладкоглаголивыи, въсеч(ь)стѣишїи архїерею божїаго словесе съмотренїа и происходниче въселюенскыи, кѵрї Маркω, молимь, аще въ нѣкыих и недостатьчьствоующе и погрѣшивше боудем, ѩко слабооумны соуще и до конца божьственомоу писанїю невѣжде, прощенїа помилованїю сподобити ме, ничтоже кьснѣнїю моемоу понашающе, понеже доухь бъдрь къ начелоу, любве ради, бѣ, пльть же немощна къ сьврьшенїю, ради прѣдлежещїих ноуждь, нъ иже начело оусрьдно давыи, и коньць благь дасть аще и поздѣ нѣкогда. Молю же прочитающихь сїю божьственоую кнїгоу, полѕоу едииоу ѕлавлѩти, прочаа же прѣзырати и къ молитвахь своих вьспоминати о нас въсегда и незабытнѕ имѣти къ намь соущѕю любовь, о неиже мнωга написана выше, и неоу (sic) по дωстоанїю кто изреци тоѥ сподоби се мѣроу. Сїю же заповѣдем въсѣм начело и с[ьврь]шенїе соущѕ разоумѣхωм, и сего ради сїе дрьжати[3] дльжны есмы, о тωмь самωмь Христѣ Ісѕсѣ господи нашемь, емоу же слава и дрьжава, чъсть и покланѩнїе, съ безначелнымь его ωтцемь и въсесветымь и благымь и животворещїимь его доухωмь, троици прѣсветѣи въ едином бож(ь)ствѣ и царствѣ славимои, ниня и присно и въ вѣкы вѣкωм, амїн".

---

[1] Corectat în Їоустїан(и)їи=Justinianii.

[2] Corectat în Їоусстїан(и)їи.

[3] Kačanovskij adaogă aici [се].

Inlăturând astfel definitiv dintre izvoarele istorice corespondenţa lui Ştefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida, nu mai rămâne nici o dovadă directă de atârnarea mitropoliei Moldovei în sec. XV de arhiepiscopia din Ohrida.

Hirotonirea lui Teoctist pe vremea lui Alexandrel (1451-55), de către patriarhul Nicodim din ţara sârbească (sc. din Ohrida), despre care vorbesc unele anale vechi moldoveneşti (v. I. Bogdan, Letopiseţul lui Azarie, Bucureşti 1909, p. 90), a fost un fapt cu totul izolat. S'a cerut această hirotonire pe la 1452 dela Ohrida, fiindcă Constantinopolul erà asediat atunci de Turci, cari în anul următor l-au şi cucerit. In adevăr, la 1452 se constată în Ohrida un arhiepiscop cu numele Nicodim (V. Grigorovič, Očerk putešestvija po evropejskoj Turcii, Kazań 1848, p. 126)[1]. Poate că şi unirea ce se făcuse nu de mult între patriarhul din Constantinopol şi papa dela Roma să fi îndemnat pe Moldoveni a se adresà la Ohrida.

Arhiepiscopia din Ohrida n'a putut să aibă nici o jurisdicţiune directă asupra Românilor dela nordul Dunării; la început ea a avut sub stăpânirea sa pe Românii din toată Bulgaria (vezi actul de fundaţie al lui Vasile II şi Gelzer, o. c., p. 11), dela 1459 –1557 şi pe cei din Serbia; peste Dunăre ea nu s'a întins efectiv niciodată.

Aceasta este şi părerea lui H. Gelzer, care, deşi nu s'a îndoit de autenticitatea corespondenţii, — aceasta-i slujeşte drept unică dovadă despre existenţa lui Doroteiu ca al 38-lea în rândul arhiepiscopilor din Ohrida, — zice totuşi următoarele: „Es ist charakteristisch für den Erzbischof von Achrida, dass er schlankweg behauptet, die Donaufürstentümer gehörten zu seiner Diöcese. Fragelos leitet er seine Rechtsansprüche auf diese Gebiete aus dem gefälschten Chrysobull Justinians her. Thatsächlich handelt es sich, wie der Brief des Wojewoden zeigt, nur um eine momentane Aushilfe. Irgendwelche Oberaufsichtsrechte, wie Golubinskij annimmt, haben die Erzbischöfe von Achrida niemals in diesen Gebieten ausgeübt“ (o. c., p. 23). Intr'un alt loc zice tot dânsul: „din secolul al XIII-lea încoace arhiepiscopatul din Ohrida rămase redus la părţile sale ilirice şi macedonice, până la desfiinţarea lui în anul 1767 (Byzantinische Zeitschrift, II, p. 65).

[1] Cf. L. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi, I, p. 90-94.

C. Jireček admiteà înainte o stăpânire mai mult nominală decât reală a bisericii din Ohrida asupra Țării Românești, pe vremea lui Mircea cel Bătrân și în tot secolul XV, iar asupra Moldovei dela jumătatea secolului XV până la Vasile Lupul. Vezi Istoria Bulgarilor ed. germană, Praga 1876, p. 467, ed. rusească, Odessa 1878, p. 600. Aceasta erà și părerea lui Golubinskij, o. c., p. 386.

II. Scrisoarea unui boièr către Petru, fiul lui Ștefan cel Mare, an. 1495/97.

Episcopul Melchisedec a publicat, după o copie, în vol. V (1885) al Revistei pentru istorie, arheologie și filologie, p. 143-144, o scrisoare adresată înainte de an. 1497 de un „jupân" oarecare unui domn al Moldovei Petru, care după dânsul trebue să fie fiul lui Ștefan cel Mare. Manuscrisul în care a găsit această copie este o evanghelie scrisă la 1515 pentru un popă din Sărăcinești, acum la Academia Română (în descrierea lui Jacimirskij ms. No. 8). Copia s'a făcut, după părerea lui Melchisedec, „ca model de pe carele să se poată ști cum trebuie a se scrie unui domn". Cu toate acestea, Melchisedec a căutat să-și explice cuprinsul scrisorii în chipul următor: el a presupus că în viață fiind încă Ștefan, fiii săi Petru și Alexandru erau guvernatori, unul în partea despre Ungaria a țării (ținuturile Bacău, Neamț și altele), altul în partea dela Dunăre. Unii dintre boieri revoltându-se împotriva lui Petru, împreună cu marele portar [1], alții, în frunte cu diacul Caraca, îi luară apărarea. Boierul care scrie lui Petru nu aparțineà nici uneia nici alteia din aceste două partide; el a fost pârât totuși lui Petru și caută să se desvinovățească prin scrisoarea sa.

D-l Stoica Nicolaescu, tipărind din nou această scrisoare, în Documente slavo-române, București 1905, p. 150-152, cu intenția de a îndreptà greșelele episcopului Melchisedec, o pune la 1495-96 și o traduce din nou, dar nu încearcă să-i explice cuprinsul. D-sa o dă sub titlul curios de „Petru voevod și Alexandru voevod, fiii lui Ștefan cel Mare", despre cari admite,

[1] E de notat că demnitatea de „mare portar" nu există — sau cel puțin nu e dovedită — sub Ștefan cel Mare.

ca şi Melchisedec, că erau amândoi guvernatori, o traduce însă aşa că nu se poate scoate nici un înţeles din traducerea d-sale.

E în adevăr foarte greu să se scoaţă un înţeles din această scrisoare, deoarece ea nu este reală, ci plăzmuită, ea nu corespunde unor fapte petrecute, ci unor fapte închipuite.

Dacă episcopul Melchisedec şi d. St. Nicolaescu ar fi studiat mai de aproape manuscrisul din care au scos această scrisoare, ar fi văzut fiecare că în el se găsesc şi alte scrisori de acelaş fel, scrise de mai mulţi scriitori; ar fi văzut, prin urmare, că aici nu avem a face cu scrisori originale, copiate spre a fi păstrate posterităţii, ci cu încercări epistolare, făcute după formule mai mult sau mai puţin cunoscute. Deaceea unele n'au nici o dată, iar altele au date necomplete. Astfel în scrisoarea cu data 4 Noemvrie 1513/1514, dar pusă de Melchisedec şi Nicolaescu în timpul lui Ştefan (f. 159 v.), lipseşte locul şi adresantul: в лѣто ҂зкв, мсца ноiωвр. д҃, жѹпан...; scrisoarea dela f. 92 a unui Gheorghe fost logofăt către vecinul său Petrache sau Petraşco stolnicul e fără loc şi fără dată; scrisoarea lui Petru voevodul Moldovei către Petru voevodul Ţării Româneşti (f. 208) tot aşa. Dacă punem aceste scrisori în legătură cu celelalte notiţe mărunte din manuscris, care sunt mai toate începuturi de documente sau de scrisori, — una e chiar în limbă română —, e cu neputinţă să nu vedem că aceste notiţe sunt încercări de retorică ale călugărilor, în mâna cărora s'a aflat manuscrisul în cursul secolelor XVI şi XVII. Unele vor fi ale călugărului Daniil din mânăstirea Râşca, altele ale diacului Constantin din aceeaş mânăstire; cf. монах Даниил ѿт Ръчка, Константин дїак ѿт Ръчка f. 195 v.[1]

[1] Spre mânăstirea Râşca ne îndreaptă şi notiţa foarte ştearsă dela f. 208 v., din care am putut ceti următoarele: «†.... А[с] пісах тетревлъ [попѹ С]трѣшинъ ѿт [Сър]чинещ........... и]ещ [въ д]ни [Петр]а воевода, г҃пръ земли молдавской, [и въ дни] еп҃кпа кѵр Макарїи ѿт Романа ҂з[м. s. н. десе]тона и г҃ лѣта, мца ю҃ (=юл. s. юн.) днъ=... am scris acest tetraevangheliu pentru popa Streaşină din Sărăcineşti........ în zilele lui Petru voevod, domnul ţării Moldovei, şi în zilele episcopului chir Macarie din Roman, în anul 7 mii (40 s. 50) şi 3, luna Iulie (s. Iunie)». Macarie a fost episcop la Roman dela 1531-1550 şi a murit la Râşca în 1558 (v. I. Bogdan, Vechile cronice moldoveneşti înainte de Ureche şi N. Iorga, Istoria bisericii româneşti, I, p. 155 sq.); data din notiţă trebue cetită prin urmare 7043 (1535) sau 7053 (1545).

Nici una din aceste notițe nu e mai veche decât anul 1515, când s'a scris evanghelia pentru popa din Sărăcinești, și nici una nu se rapoartă la personage anterioare acestui an. Din punct de vedere istoric ele n'au nici o importanță. Fiindcă s'a încercat însă a ți se da o asemenea importanță și s'a comis astfel o greșală de metodă, ce nu trebue să se repete, voiu reproduce în următoarele toate aceste notițe, cu traducerile și explicările necesare, începând cu scrisoarea pusă de Melchisedec și Nicolaescu între anii 1495—1497.

(f. 159 v.) † Свѣтломꙋ и великъзможнимꙋ и самꙋдръжавнимꙋ иже съ више вѣнци венчанимꙋ и прѣwкрашеномꙋ господинь нашемꙋ Іw Петрꙋ воевода, божїю милостїю господаръ земли мwлдавскои, пишем поклон, и много здравїе да имаешн господство ти [wт] господа бога сътворшаго небо и земли, и wт мене роб и кал[ика][1] из почестите ноѕѣ господства ти. И w сим давам знанїе господствꙋ ти: и аз слишит[2] wт тебе, господства ти велми зло расирди сѣ еси на мене на роба господства ти. Но сице да видиши господства ти, поинж(е) аз не сем призовел Тꙋрци, докли не сим же със болѣри на господство ти, и със велики портар и на Карака дїак; како да посилаеши четири пет стотине Тꙋрци, але избрани; а Карака[3] дїак нѣст послал, како сем говорил сес поѹченїа господства ти и сес поѹченїа сирдичнаго брата господства ти, покоинаго Алеѯандрꙋ воевода. И w сим давам знанїе господствꙋ ти: кои мене съ[прѣл?] -приḋ господство ти, не вѣрою[4] господство ти. И аз господствꙋ ти скоро хоки прїиде, да видим свѣтла [ли]ца[5] господства ти и аз; господство ти даст емꙋ да станет лице прѣд господство ти. И аз господство ти сїа книга аз пис[ах] съ пер[о] и мастило[6]. В лѣто ѕзкв, мсца ноїwвр. д҃.

† Рwдїтелю моемꙋ добромꙋ и многонадижномꙋ.

Жꙋпан .....[7].

---

[1] La Nicolaescu роб Икал „robul Ical", la Melchisedec роб искал „robul am iscălit" (în traducere greș. „robul ai căutat").

[2] La Nicol. слишим, cum ar trebuì să fie.

[3] Nume tătăresc; cf. Каракъ-Мурза în Временникъ имп. моск. общ. исторіи и древностей россійскихъ pe an. 1850, fasc. VI, p. 51.

[4] La Nicol. невѣроит.

[5] La Nicol. свѣтлаца.

[6] Cf. în epiloguri de manuscrise: писах гꙋсїнмь s. павїнмь пером=am scris cu pană de gâscă s. cu pană de paun. E. Θ. Карскій, Очеркъ славянской кирилловской палеографіи, Варшава 1901, p. 129-130.

[7] D-l Nicolaescu tipărește aceste din urmă cuvinte, lăsând afară

„Luminatului şi preaputernicului şi de sine stăpânitorului, celui de sus cu cunună încununat şi preaînfrumseţatului nostru domn Io Petru voevod, cu mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, scriem plecăciune, şi multă sănătate să ai domnia ta dela domnul Dumnezeu, cel ce a făcut cerul şi pământul, şi dela mine robul şi calicul de sub cinstitele picioare ale domniei tale. Şi-ţi dau de ştire domniei tale: am auzit din partea domniei tale că foarte rău te-ai mâniat pe mine, robul domniei tale. Dar aşa să ştii domnia ta, că eu n'am chemat pe Turci, nici nu sunt cu boierii împotriva domniei tale şi cu marele portar împotriva diacului Caraca; şi să trimeţi patru cinci sute de Turci, dar de cei aleşi [1]; iar Caraca diacul n'a trimes, cum am vorbit, cu învăţătura domniei tale [2] şi cu învăţătura iubitului frate al domniei tale, a răposatului Alexandru voevod. Şi mai dau de ştire domniei tale despre aceasta: cine m'a pârât înaintea domniei tale [3], pe acela să nu-l crezi domnia ta. Voiu venì şi eu în curând, ca să văd şi eu luminata faţă a domniei tale [4]; domnia ta să-i porunceşti să vie să stea de faţă înaintea domniei tale. Şi am scris această scrisoare domniei tale cu pană şi cu cerneală. In anul 7022, luna Noemvrie în 4.

† Părintelui meu bun şi de toată nădejdea.

Jupân......"

Având data 1513 sau 1514, Noemvrie 4, această scrisoare, al cărei cuprins este obscur, nu poate fi pusă în sec. XV. Dar nici la 1513/1514 nu erà nici un Petru domn în Moldova. Socotind însă după Alexandru, care în scrisoare e dat ca frate răposat al lui Petru, acest Petru trebue să fie Petru Şchiopul, care a domnit în Moldova de trei ori: întâia oară dela 1574—1577, a doua oară dela 1578—1579 şi a treia oară dela 1582—1591, va se zică şi după ce murise fratele

pe жѹпан, la începutul scrisorii. Episcopul Melchisedec le-a tipărit la locul lor.

[1] La Nicol. „când trimeseşi patru cinci sute de Turci, ci am oprit".

[2] La Nicol. „iar Caraca diacul nu a trimes ca să-mi spuie că aceasta este din porunca domniei tale".

[3] La Nicol. „şi despre aceasta voiu da ştire domniei tale, când voiu venì la domnia ta".

[4] La Nicol. „pe mărit luminăţia ta".

său Alexandru, care a domnit în Țara Românească între anii 1568 și 1577.

Această datare s'ar apropià de cuprinsul celorlalte notițe. Astfel la f. 92 este un titlu al lui Iancu Sasul (1579—1582), la f. 195 v. un titlu al lui Ștefan Tomșa (1621—1623), la f. 92 și f. 208 o scrisoare a lui Petru Șchiopul către Petru Cercel, deci dintre 1583—1585, și o scrisoare boerească dela sfârșitul secolului XVI sau din sec. XVII, fiindcă e vorba într'însa de «vecini» în înțeles de «șerbi». Le reproduc și pe acestea.

(f. 92) † Iѡ Iанкꙋл воевод(а), божїю милостию господарь земли мол[да]вскои. И писшем поклон и много [здравїе]. † Рѡдї-телю.... В лт. ҂зпѳ, меца юн.

„Io Iancul voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei. Și scriem închinăciune și multă [sănătate]. † Părintelui.... In anul 7089 (= 1581), luna Iunie“.

(ibid.) † Старѡв Геѡргїе, бившеи ло[го]фет, поклон и много здравїе прѣвъзлюбленомꙋ стародавнимꙋ братꙋ и ближнемꙋ межїаш(ꙋ) Петра[ш]ко столникꙋ. Къ сим же молѧ сѧ господства ти за реда сꙋседом ѡт Ивънещи[1], да настави те господь богъ и того рождишаа, а чїи господство ти можиши ѡт них възимати, але тъчїю ѡт седем лѣд[2] и е[3]; то послахом ради них по д҃ злат(и) за един, а за един ѡт них пет зл(а)т. Исти иан (sic) къждꙋ по имени ꙋ сїю свиточел; а за далгї ещо сит (sic) еще.

„Gheorghe Bătrânul[4], fost logofăt, închinăciune și multă sănătate preaiubitului, vechiului frate și megiaș de aproape Petrașco stolnicului. Pe lângă aceasta te rog pe domnia ta pentru vecinii din Ivănești, domnul Dumnezeu și născătoarea lui să te povățuească să iai dela ei câți vei puteà domnia ta, dar numai cei de 7 și de 5 ani[5]; și am trimes pentru ei câte 4 zloți de unul, iar pentru unul dintr'înșii 5 zloți. Și să scrii pe fiecare cu numele în acest svitocel[6]; cât pentru datorii, să le scrii și pe acelea[7]“.

---

[1] Probabil Ivăneștii din jud. Vaslui.
[2] Greșit pentru лѣт.
[3] Sau и=8 (?).
[4] Sau „al Bătrânului“.
[5] Scriitorul a vrut să înțeleagă probabil pe cei fugiți de 5—7 ani.
[6] Deminutiv din svitoc; cf. rus. свитокъ volumen, rouleau de papier.
[7] Traduc așa pe исти și сит (= испиши?).

(f. 92 v.) Acì este epilogul dela 1515, reprodus de A. I. Jacimirskij în Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библіотекъ, St. Petersburg 1905, p. 98-99, şi de episcopul Melchisedec în Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, vol. V, p. 142, apoi cu aceeaş mână care a scris epilogul un început de document al lui Bogdan Orbul: † милостїю божїєю etc. până la ѹслышит чтѹчи, şi alte încercări cu aceeaş formulă, dar mai târzii.

(f. 195 v.) Inceputul unui document în limba română în numele lui Ştefan Tomşa.

(f. 207) Петри воєводи, божїи милостїю господаръ земли мωлдавскои. Пишѹ господства ми etc. (lui Petre voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei. Scriu domnia mea etc.).

(f. 208) † Старωв Геωргїє etc.; vezi mai sus f. 92.

(ibid.) † Съ милостїю божїю господаръ Петръ, воєвода земли молдавскои, пишєм живот добро и здравїє братѹ моємѹ, стародавномѹ, великомѹ и честитомѹ царю Петри, воєвода ωт земли мѹнтенеческоє. Но сице да видиш господства ти за реда слѹго господства ми ωт земли господства ми: не прїимѣте господства ти слѹго господства ми, аж сѣ сръди с(ѧ) господства ми на господства ти; аз спрѣчи землѣ господства ми на землѣ господства ти, велма сѣ бивати съ господства ти. Так да знаєши. Инак не бѹдет.

„Cu mila lui Dumnezeu domnul Petru, voevodul ţării Moldovei, scriem viaţă şi sănătate bună fratelui meu, bătrânului, marelui şi cinstitului domn (ţar) Petre, voevodului din ţara Muntenească. Şi aşa să ştii domnia ta despre slugile domniei mele din ţara domniei mele: domnia ta n'ai să primeşti vre-o slugă a domniei mele, căci domnia mea mă voiu mânia pe domnia ta şi voiu ridica ţara domniei mele asupra ţării domniei tale, şi mă voiu bate tare cu domnia ta. Aşa să ştii. Altfel nu va fi".

Cred că în acest exerciţiu epistolar e vorba de Petru Şchiopul şi Petru Cercel, deoarece aceşti doi erau contimporani şi deoarece scrierea este o cursivă din sec. XVII. D-l St. Nicolaescu (l. c., p. 160—161) atribuie această scrisoare lui Petru Rareş, crezând că adresatul este Petru Paisie (1535—1537). Se 'nţelege că nu poate justificà cu nimic această datare arbitrară.

III. Documente din Moldova sau falsificate vechi.

Cuprind sub acest titlu a) documentul dela 17 Martie 1496 pentru munții mânăstirii Neamțului (Texte No. VI) și b) cele trei documente privitoare la moșiile Hotceni și Șișcani din județul Fălciu, două cunoscute numai în traducere românească (Texte No. VII și VIII) din 12 Martie 1497 și unul în rusește (Texte No. IX) din 15 Martie 1497. Toate au fost plăzmuite spre a întemeià niște drepturi de proprietate tăgăduite. Cei ce le-au plăzmuit s'au slujit probabil de ele în procese, pe care am aveà putința să le urmărim, căci actele acestor procese se găsesc în țară; a urmărì însă aceste procese, ar fi a pierde vremea, deoarece falsificatele sunt foarte ușor de recunoscut.

Documentul dela 17 Martie 1496 are întâiu de toate un pergament unsuros și rău tăiat, cum nu e la nici un document autentic din cancelaria lui Ștefan cel Mare. Afară de aceasta liniatul lui e neobișnuit de rar pentru acest secol. In sfârșit scrisoarea nu este din sec. XV, ci din sec. XVI sau XVII, ca și scrisoarea documentelor din 12 Martie 1437 și 3 Fevr. 1455, privitoare la aceiași munți ai mânăstirei Neamțului și falsificate în acelaș scop. Despre acestea[1] voiu vorbì cu altă ocaziune. Deocamdată constat numai pentru documentul dela 17 Martie 1496 că atât pergamentul cât și scrisoarea lui nu sunt din sec. XV (vezi planșa No. 4).

Dovada falsificatului o găsim însă și în unele particularități interne. Astfel din lista martorilor obișnuiți în documentele anului 1496 (vezi d. p. pe cel dela 24 Ianuarie, No. XLVI din vol. II al Documentelor lui Ștefan cel Mare) lipsesc întâi fiii domnului Alexandru și Bogdan-Vlad, apoi boierii Hârman, Mușat, Ciortorovschi, Șandru dela Roman și Isac visternicul; în schimb avem un Bratul și un Mihail Oțel, probabil aceiași cu Bratul și Oțel din documentul lui Bogdan II dela 11 Fevruarie 1450 (v. I. Bogdan, Cinci documente slavo-române din arhivul curții imperiale dela Viena)[2], apoi pe Luca

---

[1] Originalele sunt la Arhivele Statului din București.

[2] Un *Oțel* e citat în documentul lui Ștefan dela 8 Sept. 1457 (No. I din vol. I); cf. un *Dragomir Oțel* la 5 Martie 1446 (Uricariul, XVI, p. 3) și „seliștea lui *Oțel* (селище Ѡцелово)“ la 1434 (Hurmuzaki, Documente, I, 2, p. 852).

Arbure portarul de Suceava, care în documentele autentice începe să apară numai la 1498, iar Duma, pârcalabul de Neamţ, e numit Dima şi are de tovarăş pe Dragoş, care în documentele autentice nu se constată nici pentru anul 1496, nici pentru 1495 sau 1497. Sunt şi alte nepotriviri în lista boierilor martori.

In sfârşit, forme de limbă greşite, cum sunt нашем (=нашим), Немцишора (=Немцишорѣ), до ѹстїю (=до ѹстїа), простѹ (=простѣ s. прости), междѡ (=междоѵ), глако (=главы s. глави), dovedesc acelaş lucru ca la documentele basarabene din capitolul următor (cf. p. 130 şi 135). Formula „благопроизволих нашим благым произволенїемь, и ѡт всеѧ наше доброи волѣ и ѡт бога помощїѧ, ѩко дадохом и поновихом, сьматрѣѧщим и последствѹѧщим ѡт древныи господарїе", împrumutată întreagă din documentul dela 3 Fevr. 1455[1], arată că toate trei documentele mânăstirei Neamţului (1437, 1455, 1496) sunt fabricate odată. Când anume, nu pot şti. S'ar puteà aflà acest lucru urmărind procesele mânăstirei pentru munţi.

Documentele dela 12 Martie 1497, cunoscute numai în traducere, sunt suspecte întâiu prin lista boierilor martori; dintre aceştia lipsesc şapte din cei cincisprezece ce se citează de obiceiu în documentele dela Ianuarie—Martie 1497, iar între cei opt citaţi în documentul cu data zilei (No. VII) Duma pârcalabul e numit Vasile, iar Hârman are atributul neîntrebuinţat pe vremea lui Ştefan de „mare hatman"; din fiul lui Ştefan „Bogdan-Vlad" s'au făcut doi fii, „Bogdan şi Vasile". In cel fără dată de zi (No. VIII) nu avem această confuzie. Amândouă fiind însă în legătură cu documentul dela 15 Martie 1497, iar acesta fiind de bună samă fals, admitem implicit că şi celelalte două sunt false.

De ce e fals documentul dela 15 Martie 1497?

Intâiu de toate e fals, fiindcă data nu poate să fie autentică. Ştefan nu puteà să dea la 15 Martie 1497 nici un document în Iaşi, deoarece în ziua aceea el se aflà la Vaslui, cum ne dovedesc documentele autentice eliberate în acest oraş la 11, 13, 14, 15, 16 şi 20 Martie; din 15 Martie avem chiar

[1] „Благопроизволих нашим благым произволенїем, и съ въсѧ нашѫ доброю волю и помощїѫ, ѩко дадохом и поновихом, съматрѣѫщим и послѣдствѹѫщем ѡт древны господарїе".

-două, unul scris de Dragotă Tăutulovici şi altul de Şandru Cârje; v. No. LX şi LXI din Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. II. Date fiind împrejurările de atunci, e cu neputinţă să admitem că acelaş diac a putut să scrie într'acceaş zi un document la Vaslui şi unul la Iaşi, căci e peste putinţă ca Ştefan să fi ţinut în aceeaş zi două sfaturi boereşti, unul la Vaslui şi altul la Iaşi, mai ales că a doua zi, la 16 Martie, îl găsim tot în Vaslui. Acest fapt e suficient spre a stabilì în mod definitiv neautenticitatea documentului în chestiune. Neautentică este însă şi formula datei, căci în niciun document din cancelaria lui Ştefan nu e pusă luna înaintea numelui diacului, ca aici: † Мсца марть єі днь. Писал Шан[дрȣ] Кръжовнч ȣ Исȣх, в лѣтȣ ѕѯє (vezi planşa No. 5).

Lista boierilor martori este aproape completă; lipseşte numai Şteful după Hârman şi Câlnău spătarul după Şandru dela Roman, ceeace s'ar fi putut întâmplà şi într'un document autentic, din nebăgarea de seamă a diacului.

Ceeace însă nu se poate explicà cu nebăgarea de samă a diacului sunt greşelele de limbă ale textului. Ele nu sunt greşeli întâmplătoare, ci greşeli intenţionate, ca cele din documentele basarabene. Citez o parte din ele: и к сим=ис сим, нашем=нашим, чточи=чтȣчи, тот истиніи нашемȣ слȣгы Михънлъ Кȣпчнча= — нашь слȣга— Кȣпчичь, своих правою штнннoу=свою правоую штинноу, братичнни=братаннчи, нашемоу вѣрномȣ болѣрннь пана Ѡцел=нашь вѣрныи—пань—, покода=покоуда, родȣмь=родȣ, непорошено=непороушено, ниволижн=николиже, село=селоу, шт Ларѕѣ=шт Ларгы s. Ларгн, ş. a. (cf. p. 129 şi 135). Astfeĭ de greşeli elementare, sau lucruri ca кедръ=кодръ (codru) orĭ ȣ едина лака (într'un lac) în loc de ȣ еднннь лакь, sunt imposibile în sec. XV. Nici cuvântul выраздѣленіе sau вираздѣленіе, în înţeles de „împărţitură", adecă moşie căpătată prin împărţeală, prin ieşire din indivizie, nu vine în sec. XV.

Nu poate încăpeà deci nici o îndoeală că textul acestui document e fals. Pecetea este însă autentică, căci are emblema obişnuită şi legenda: † печать Іш Стефань воєвшда, гшсподар земли мшлдавскои. Pergamentul pare a fi şi el din sec. XV. Explic aceste nepotriviri astfel: textul actual a fost scris pe un pergament dela Ştefan cel Mare, al cărui text primitiv a fost spălat întreg, afară de crucea dela

început şi de iniţiala *М* din милостїю. Din pricina acestei spălături, în textul actual cerneala s'a prelins în mai multe părţi, cum se poate distinge şi din fotografie (vezi planşa No. 5). Textul actual poate să fie din sec. XVI.

IV. Documente din Basarabia sau falsificate nouă.

Cuprind sub acest titlu pe cele trei documente dela 28 Mai 1470, 26 Octomvrie 1470 şi 7 Iulie 1471 (Texte No. III, IV, V); toate se referă la proprietăţi din Basarabia şi au fost falsificate, fără cea mai mică îndoeală, spre a justifică stăpânirea unor moşii în anumite hotare. N'am nici o informaţie dacă aceste documente au fost sau nu întrebuinţate în procese de hotărnicie sau de proprietate. Dacă vor fi fost, neautenticitatea lor a fost uşor de recunoscut dintr'o simplă comparaţie a calităţilor lor externe cu documentele autentice contimporane. Falsurile acestea sunt aşa de ordinare, ele sunt făcute cu aşa de puţină inteligenţă şi dibăcie, încât e de mirat cum slavişti ca A. A. Kočubinskij şi A. I. Jacimirskij, unul fost profesor la universitatea din Odessa, altul actual profesor la universitatea din Varşovia, au putut să creadă în autenticitatea documentului dela 1471. Jacimirskij a fost indus de sigur în eroare de Kočubinskij, care publicând în Записки одесскаго общества исторіи и древностей россійскихъ, vol. XXIII (1901), în articolul Тура (Тирасъ) — Бѣлгородъ — Аккерманъ (p. 79—198), documentul dela 7 Iulie 1471 cu un extraordinar lux de erudiţie, — reproducând şi numerotând rând de rând, cum au făcut zadarnic foarte mulţi filologi ruşi pentru textele vechi sloveneşti sau ruseşti, — a vrut să producă asupra cetitorului superficial impresia că e vorba de un foarte important document. Dar A. Kočubinskij, deşi eră profesor de filologie slavă şi deşi a scris câteva lucruri de valoare din istoria literaturilor slave, eră însă un romantic de felul răposatului B. P. Hasdeu, bine înţeles fără talentul şi erudiţia acestuia. Pentru dânsul, documentul dela 7 Iulie 1471 prezintă interes tocmai prin acele particularităţi linguistice, cari pe orice cercetător metodic l-ar fi făcut dela început să-i

bănuească autenticitatea, să-l citească cu atenție și să-l declare fals. El a introdus însă în studiul său observații absolut fantastice asupra particularităților malorosiene sau bialorosiene ale limbii — de fapt acestea sunt forme greșite, scornite într'adins, spre a da documentului un aer de vechime față de limba rusească de astăzi, ceva cam în felul cronicei lui Huru, — apoi explicări nu mai puțin fantastice ale unor nume de persoane sau de localități, explicări cari, pentru cineva care nu cunoaște limba română și n'are nici o noțiune de nomenclatura noastră onomastică și topografică, pot să treacă de foarte erudite. Autorul lor a vrut să-și dea și aerul unui cunoscător al limbii române. Astfel numele boierului Ciocârlie Чокрълїє, pe care Kočubinskij îl citește greșit Чокоарълинь, este explicat din чокою = rob, slugă, lacheu (rus. холопъ, хамъ) și din Рєлѧ, identic cu Релја Крилатович = Relia Inaripatul din cântecile populare sârbești; numele boierului Ivașco Hrincovici (adecă Ivașco fiul lui Hrinco), pe care Kočubinskij l-a cetit Ивашко Срє[ч]ьковича (la gen. sing.), e identificat cu al unui istoric sârb Сречьковичь, care vine dela subst. *sreća* noroc; numele lui Iuga vistiernicul, pe care Kočubinskij l-a cetit Гостоинь, este explicat prin Гастүнъ — Gastein, ș. a. m. d.

Se înțelege că dacă d. A. I. Jacimirskij ar fi citit cu mai multă atențiune documentul dela 7 Iulie 1471 și dacă l-ar fi comparat cu documentul dela 10 Sept. 1471, pe care l-a publicat d-sa însuș după original în aceeaș scriere în care recunoaște autenticitatea celui dela 7 Iulie 1471, n'ar fi făcut această greșeală și n'ar fi dat lui Kočubinskij certificatul că e un bun editor de documente. In textul d-sale sunt cetite exact două nume de boieri: Чокрълиє și Ивашко Хринкович; Юга a rămas nedescifrat. Vezi memoriul despre documentele moldovenești din sec. XV, publicat în tom. IV din Lucrările comisiei slave a societății arheologice din Moscva (Труды славянской коммиссіи имп. московскаго археол. общества: Дарственныя, жалованныя, льготныя и подтвердительныя грамоты молдавскихъ господарей XV в., Москва 1907), p. 2 și 10 din ed. sep.

E de prisos să arăt și celelalte enormități din articolul lui Kočubinskij; ignoranța lui în chestiuni de diplomatică moldovenească se vede din afirmația că limba documen-

tului dela 1471 este identică cu limba unui epilog de Apostol, pe care Vlaicul pârcalabul dela Cetatea Albă l-a cumpărat la 1463 dela un diac Trifu (cf. Sava Chilandarec, Rukopisy a starotisky Chilandarské, Praga 1896, No. 52), limbă care, după dânsul, erà limba claselor sociale mai înalte din Cetatea Albă în sec. al XV-lea (o. c., p. 158, nota). In acelaş articol el publică un alt document fals din 1617, atribuit lui Radul vv. (p. 190—193). Amândouă se rapoartă la satul Poiana (în document numit greşit *Poiannoe*) din ţinutul Sorocii, care ar fi fost confirmat la 1471 boierilor Grigoraşco *Hreapco* şi Gheorghe *Şelum* (după lectura lui Kočubinskij *Hrupchii* şi *Şilo*), iar la 1617 urmaşilor acestora Axentie şi Ivan Mardarie.

Celelalte documente basarabene, unul dela 28 Mai, altul dela 26 Octomvrie 1470, au fost publicate de d. Gheorghe Ghibănescu, al doilea cu data 1469 în Uricariul lui Th. Codrescu, vol. XVIII (1892), p. 32—39, iar cel dintâiu în broşura „Opt urice slavone“, Iaşi 1904, p. 11—18; „din cauza dificultăţilor în cetire şi lipsurilor“ d-sa publicase în Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi, vol. XV (No. din Mai—Iunie 1904), numai traducerea acestui din urmă.

Documentul dela 26 Octomvrie 1470 erà pela 1892 proprietatea unui domn P. Sfeţescu, profesor de muzică la seminariul Socola din Iaşi şi în acelaş timp „bun slavist“; acestuia i-l oferise familia Soroceanu din Chişinău, stăpânitoarea moşiei Soroceni din Basarabia (v. Uricariul, l. c., p. 37). Cel dela 28 Mai 1470 erà pela 1904 proprietatea răposatului antiquar R. Şaraga din Iaşi, la care l-am văzut atunci şi care cumpărase şi documentul lui Sfeţescu, deşì ştià că amândouă sunt false. Dela moştenitorii lui le-a cumpărat apoi Academia Română. Documentul dela 7 Iulie 1471 trebue să fie ca exterior identic cu aceste două.

Deosebirea între aceste trei documente şi cele autentice este aşa de mare, încât neautenticitatea lor este evidentă dela prima vedere: pergamentul e foarte rău lucrat şi unsuros, pe când pergamentele din sec. XV sunt bine lucrate, perfect uscate şi fără nici o urmă de unsoare în partea interioară a lor; cerneala este modernă şi în unele părţi ştearsă aproape cu totul, din pricina grăsimei de pe pergament; învelişul peceţilor, în loc să fie de ceară albă curată, cum este la cele

vechi, e de răşină neagră, iar peceţile au o emblemă şi o legendă aşa de urâte şi aşa de deosebite de cele autentice, încât numai pe baza lor se puteà recunoaşte neautenticitatea documentelor de care sunt atârnate (vezi planşa No. 4).

Pe lângă acestea, forma literilor din textul documentelor este aşa de urâtă şi aşa de depărtată de semiunciala sau cursiva chirilică din sec. XV, încât numai lipsa totală de cunoştinţă a istoriei scrierii chirilice şi de spirit critic a putut să facă pe d. Ghibănescu să recunoască aceste documente drept autentice şi să se silească a explicà curiozităţile lor linguistice prin nedibăcia pisarului Steţco sau prin originea ruteană a acestuia. Dacă ar fi comparat în realitate documentul dela Universitatea din Iaşi, scris de Steţco la 22 Aprilie 1462, cu al „slavistului" Sfeţescu, — cum afirmă d-sa în Uricariul XVIII, p. 37, nota, — n'ar fi văzut numai că „caracterile nu se prea aseamănă", ci ar fi văzut că nu se aseamănă de loc şi că e o distanţă de secoli între unele şi altele. D-l Ghibănescu s'ar fi dispensat astfel de consideraţiunile inutile pe care le desvoltă la l. c., p. 37-39, asupra peceţii cu „aspectul atât de grosolan" şi asupra „şnurului de calitatea cea mai proastă", asupra boierilor martori, a căror listă, după d-sa, atestă tocmai autenticitatea documentului, — ca şi cum ea n'ar fi putut fi copiată după un document autentic dela 1470 sau 1471—, şi asupra formelor gramaticale şi fonetice, care, cu tot sprijinul competent al d-lui Sfeţescu, sunt explicate într'un mod cât se poate de neinteligent, ca d. p. la Моєрзѣ şi Чокомрлиє, unde оє şi ом ar fi reprezentând pe î (ы), care „deabia pe la 1470 începeà a se clarificà în gura Românului, îi păreà a sunà oë". Explicările acestea nu rezistă nici celei mai elementare critici.

Dacă studiem celelalte particularităţi interne ale celor trei documente basarabene, vedem că ele prezintă, şi în ce priveşte formulele, acelaş fel de abateri dela documentele autentice. Astfel nu vom găsì în nici unul din documentele lui Ştefan cel Mare hotărnicii determinate cu răsăritul sau apusul soarelui, cu miază-noapte sau miază-zi, cum găsim în aceste trei: всходь (вьсход), сход сонца=răsăritul, apusul soa-

relui [1], saход (заходъ)=apus, ю починъ сонца=la răsăritul i. e. începutul soarelui, ю полладнаю=la miază-zi, pentru въ полудню. Apoi nicăiri în timpul lui Ştefan sau înainte de dânsul, ba multă vreme nici după dânsul, nu se măsură moşiile cu stânjenul, ca în documentul dela 28 Mai 1470; nicăiri deasemenea nu se găseşte formula „unde sunt casele, grădinile, heleşteele şi codri lor" (cf. d. p. гдє єст нх домн, н ставѣ н садовѣ н кодрѣ în acest din urmă document); nicăiri nu se găseşte cuvântul цннвт (цѣнвт) în loc de волость sau дєржава, nici капитан în loc de пръкалабъ.

Am spus că limba acestor documente este o grosolană mistificare a limbii vechi, făcută probabil cu intenţia de a-i da un aer de mai mare vechime. Tot aşa e şi ortografia. Unde găsim d. p. мѣ, мън şi мнв în loc de мы (=noi), нsѣ în loc de нсъ sau нзъ (=din), sѣмлн, sнамєннто în loc de зємлн, знамєннто, юsрѣт, юслншвт în loc de оузрнть, оуслышнть, ю sau ювь în loc de оу s. въ (=în), ω în loc de а (=însă, şi), Моєрьзѣ, Двмоє, Збѣмроє în loc de Мырзѣ s. Мырзн, Двмы s. Двмн, Збмры s. Збмрн, Цмѣна în loc de Цмъна şi цмєннат în loc de ацємънат, Стнфан în loc de Стєфан, wтжѣ în loc de wжє, бѣрьгъ în loc de брѣгъ s. бєрєгъ, гвѣра în loc de вѣра, сѣнвм, сѣнвмв în loc de сынв, Ннoанвмв în loc de Ноанв, снломв în loc de сєлв, кvпана în loc de копана (sc. могнла), октомбрѣ în loc de октмбрм s. октомврїа, Югонн în loc de Югн s. Югы, Фнтєн şi Фєтєнь în loc de Фєтє s. Фєтн, прнвнксѣт în loc de прнвѣснтн, особв wт нашвю мнлост în loc de wсобною нашєю мнлостїю, ş. a. m. d.?

In toate aceste abateri nu e vorba de cine ştie ce schimbări fonetice sau particularităţi morfologice introduse sub influenţa vre-unui dialect local, cum i s'a părut lui Kočubinskij; toate sunt schimonosiri intenţionate ale unui plastograf, care n'a cunoscut bine nici limba veche rusească nici cea actuală. Sigur e că câteşi trele documentele sunt srise de acelaş plastograf şi cu acelaş scop. El a trebuit să cunoască un document al lui Ştefan din 1470, de oarece lista boierilor este exactă, abstracţie făcând, bine înţeles, de numele schimonosite într'adins.

[1] Din „răsăritul soarelui" d. Ghibănescu a făcut în traducerea sa dela 1892: „scoborârea" şi „isprăvitul Sonţei", care după d-sa este un părău.

Se înţelege că asupra unor plastografii aşa de nepricepute n'aş fi insistat atât, dacă ele n'ar fi fost luate drept documente autentice de învăţaţi cu reputaţie bine stabilită. Spre a da posibilitatea să fiu controlat, tipăresc toate trei textele, citindu-le pe cele două dela Academie mai cu atenţiune decum le-a cetit d. Ghibănescu, al cărui text în unele locuri nu seamănă de loc cu al meu. Notez că cerneala documentului dela 28 Mai 1470 este aşa de ştearsă, încât în multe părţi nici lectura mea nu e sigură. Incercând să-l fotografiez, nu s'a prins pe placă nici o singură literă, pe când cerneala din documentele autentice ale lui Ştefan cel Mare se recunoaşte pe placă chiar în cele mai subţiri trăsături de peniţă, — încă o dovadă de neautenticitatea acestui document şi a celorlalte două.

Texte.

I

Aprilie 1456.

Ştefan roagă pe Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, să trimeată din partea sa pe cineva în Moldova, care să hirotonisească un nou mitropolit în locul răposatului Visarion.

† Милостїю божїею Їwаннь Стефанъ воевода, господинъ земли мѹлдовлахїискои.

† Блаженнѣишемѹ архїепискоиѹ Прьвїе Їѹстинїанїе и въсѣмь Бльгарwм и Срьблıєм и дакїнскымь землıамь wбладателю, радовати се w господи. Обаче бѹди ти вѣдомо ıако митрополить нашь кѵр Висарїwн ѹспе, и не можемь тамо послати иного, да его рѹкоположишь, дльготи ради пѹтные и страха ради и насилїа мѹсломанскаго. Занıеже страхwм wбъдрьжимїи[1] есми. Ѹслишахwм воıующихъ ихь западными странами; того ради молимь твое блаженство ıако да послеши намь твое благословенїе и чловѣкıє, кои да намь митрополита ѹстаменїю[2]. И еще же молимъ не прѣ-

[1] Ar trebui wбъдрьжими.

[2] Ar trebui ѹстаменıатъ (= -ıѫтъ).

зрѣти молєнїа нашего. И здравствовати ти лѣти мнωгыми ωбьходи [1], аминь.

Въ лѣто ѕцѯд, мѣсѧца априлїа, їндиктїωн дı [2].

† Cu mila lui Dumnezeu Ioan Ştefan voevod, domnul ţării Moldovlahiei.

† Prea fericitului arhiepiscop al Intâiei Iustinianii (Iustiniane) şi al tuturor Bulgarilor şi Sârbilor, şi al ţărilor dacice stăpânitor, bucurie în Domnul. Află dar că mitropolitul nostru chir Visarion a răposat, şi nu putem trimite acolo pe un altul, ca să-l hirotoniseşti, din pricina drumului celui lung şi din pricina groazei şi sâlniciei Musulmanilor[3]. Căci suntem cuprinşi de groază. Am auzit că se războesc în părţile despre apus; deaceea ne rugăm de Sfinţia Ta, să ne trimeţi binecuvântarea ta şi oameni cari să ne puie mitropolit. Şi te mai rugăm să nu dispreţueşti rugămintea noastră. Şi fii sănătos mulţi ani, amin.

In anul 6964, luna Aprilie, indictionul 14.

II

Octomvrie 1456 s. 1457.

Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, răspunde lui Ştefan că din pricina sâlniciilor turceşti nu poate trimete pe nimenea în Moldova şi îl autorizează să-şi hirotonisească mitropolit cu episcopii locali şi cu mitropolitul Ungrovlahiei Macarie.

† Дорωдєн, милостїю божїєю архїєпископь Прьвїє Їустинїанїє и въсѣмь Бльгарωмъ и Србьлєм, и севѣрныим [4] странамь и прочим.

† Благочьстивомꙋ и богомь дарованномꙋ и христωлюбивомꙋ господинꙋ Їωаннꙋ Стєфанꙋ, воєводє въсєи земли мꙋлдовлахїискои, благодать и милость и мирь ωт бога въсєдрьжителıа и господа нашего Їсꙋ Христа да бꙋдєть с тобою, аминь. По сѣмь [5] да єст

[1] Expresie greşită; cf. în răspunsul lui Doroteiu въ ωбьходѣ лѣть мнωгыих.

[2] In data aceasta, ca şi în cea următoare, lipseşte *locul*, ceeace este o nouă dovadă de neautenticitatea scrisorilor. Cea dintâiu am aştepta să fie dată din Suceava, a doua din Constantinopol.

[3] Nici altfel, odată ales de domn, mitropolitul n'ar fi avut nevoe să meargă în persoană la Ohrida după hirotonie.

[4] Ar trebui сѣверныим.

[5] Ar trebui сємь.

ꙋ знанїє твоємꙋ благочьстыю, понєже ми прїидє твоє писанїє и разбрах єже ми писаль єси, и ѡ прѣставлєнїи митрополита вашєго. И хотѣхь самь прїити тамо или моє чловѣкиє послати, нъ добрꙋ ненавистникь дїаволъ и исконы запинатєль рѡдꙋ христїанскомꙋ въздвижє нєкꙋю крамолꙋ мєждꙋ болꙗри нашєго града и клироса црьковнааго ; царꙋ жє сꙋлтань Мꙋхамєдꙋ възвратившꙋ сє ѡт зємли арбанашкыє, повєлѣвь нас прѣсєлити въ Константинь град, и съ нѣколико болꙗри и клирикы нашєє црькви. Того радї послах твоємꙋ благочьстїю писанїє нашєго смѣрєнїа, ꙗко да изберетє сєбѣ митрополита по законныих правилѣхь и по ꙋставꙋ свѧтыих ѡтєць, и да га рꙋкоположитє съ тамошныими єпископы, призвавшє къ сєбѣ и митрополита ꙋгрѡвлахїискаго, брата нашєго и съслꙋжьбника кѵр Макарїа, занєжє и тъ ѡбласти нашєє єстъ; дондєжє богь ѡбратить нашꙋ скръбь на радость. Прочєє да ꙋмножить господь богь твоє благочьстїє въ ѡбьходѣ лѣть мнѡгыих, аминь.

Въ лѣто ҂ѕцѯд (*îndreptat în* ҂ѕцѯє), мѣсѧца ѡктомврїа, їндиктїѡн а҃ (*îndreptat în* є).

† Doroteiu, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop al Intâiei Iustinianii (Iustiniane) şi al tuturor Bulgarilor şi Sârbilor, şi al părţilor dela miază-noapte şi al altor (părţi).

† Cucernicului şi de Dumnezeu dăruitului şi de Hristos iubitorului domn Ioan Ştefan, voevod a toată ţara Moldovlahiei, har şi îndurare şi pace să ai dela Dumnezeu a tot ţiitorul şi dela Domnul nostru Isus Hristos, amin. După aceasta să ştie cucernicia ta, că mi-a venit scrisoarea ta şi am priceput cele ce mi-ai scris despre răposarea mitropolitului vostru. Şi am voit să viu eu singur acolo sau să trimet pe oamenii mei, dar diavolul, care urăşte binele şi dela început este vrăjmaşul neamului creştinesc, a pornit o răzmiriţă între boierii cetăţii noastre şi clerul bisericesc; iar împăratul (şi) sultanul Muhamed, întorcându-se din ţara Arbănaşilor, ne-a poruncit să ne mutăm la Constantinopol, împreună cu câţiva boieri şi clerici ai bisericii noastre. Deaceea ţi-am trimes cucerniciei tale o scrisoare a smereniei noastre, ca să vă alegeţi mitropolit după legiuitele pravili şi după aşezământul sfinţilor părinţi, şi să-l hirotonisiţi cu episcopii de acolo, chemând la voi şi pe mitropolitul Ungrovlahiei, pe fratele şi împreună-slujitorul nostru chir Macarie, fiindcă şi el este supt oblăduirea noastră; până ce Dumnezeu va preface durerea noastră în bucurie. Dealtfel domnul Dumnezeu să înmulţească anii cucerniciei tale, amin.

In anul 6964 (*îndreptat în* 6965), luna Octomvrie, indictionul 1 (*îndreptat în* 5).

Pentru bibliografie, vezi p. 106 şi urm.

III

Suceava, 28 Mai 1470.

Ştefan confirmă lui Ganea şi vărului său Martin Musteaţă stăpânirea peste satul Peceşti (Pecişţul) din ţinutul Orheiului, ale cărui hotare dinspre satele Fuzivca, Răspopeni, Samaşcani şi altele sunt descrise cu deamăruntul.

† Мїлостю божѣю ми Стифан воевод, господ[ар] сѣи ѕемлю молдавскои, знам[енито чин]им всем листом нашим [кто на нем] оузрит или почитѹ[чи его оу]слишѹ, ѡтжѣ тоти истиннои верноми слѹги нашим, пан Ганн[ѣ . . . .] капитанѹ ѡт . . . . и племенникѹм его Мар[ти]нѹ Мѹстѧцѹ, слѹжили на[м право и вѣ]рно. Тѧм ми видевши их право и вѣрное слѹжбѹ [до нас], жаловал есмо [особною нашею милостїю и] дал и потвердил есми им в нашѹ зѣмлю молдавскои . . . право ѡтнина изе цѣлое вотчинѹ селом Печищѹл, что ест юд на Гогълника ѹ ѡрхенскаго цинѹтом, где ест их доми и ставѣ и садовѣ и кодрѣ. Тое вишеписанное дали им ѡт нас ѹрикъ со вѣсем доходѹмѹ на вѣкѣ, им и дитѧм им, внѹком им, праѹнѹкам им, прапраѹнѹкам им, пращѹратом и прапращѹратом[1] им и ѹсемѹ плименствѹ им, кто наиближѣ бѹдеть. А хотаръ сехжѣ вѣтчинѹ силомѹ Печищѹло бѹдеть по старомѹ их хотарѹ, кѹда бѣла изѣ века вечнаго; которѣи перво хотарѹ сѹчинантцѣ ѡт сходѣ сонца, ест камин хотарѹ, что розделаетцѧ изѣ ѡтчинѹем Фѹѕивкѹ да изѣ вотчинѹм Распопѧннѧм[2], и ѡтцюдое поперькь прамое ю полдѹднѧю, противь Пєрѣ[ном, г]дѣ ест и камин хотарѹ, и ѡт ѕдѣс возвратитцѧ ѕаход сонцѧ и идет прамое [. . . . . . Са]халѹюм, что роѕделнаетцѧ изѣ вотчинѹм . . . . их и Распопѧнънних, да ю ѕдѣс . . . . . прамое ю полл[ѹ]днѧ . . . . пакаювое сѹ хороднщоую, что хотараетцѧ изѣ вотчинѹм . . . и вотчинѹм Самаш[кан]их и въ . . . . Сиѧ вотчини . . . . Печищѹл ест вишеречено два тишѣцѧ пѧт сот . . . . сажиних . . . . . . каминнѧ хотаром, ювѣ каминим хотаром, ювѣ крѹги до ювѣ . . . . . ѡт концѧ до концѧ, по ѕнаминих хотаром . . . . . . На то ест [вѣра] господства ми вишипис[аного ми І]онѹ Стифанѹ воевод, и гверое боѣрѣ нашиx: вѣра пана

[1] Cuvintele прапраѹнѹкъ şi прапращѹрѧ nu se găsesc în documentele autentice ale lui Ştefan cel Mare; ele sunt plăzmuite de falsificator.

[2] Sau Распопѧнним.

Ѳтанчала и син8 єго пан8 Моєрѕы перкалаба болгра[дска]го, вѣра пана Бланк8ла и син8 єго пана Д8моє староста хотинскаго, вира пана Гоѡна перкалаба килнскаго, вѣра пана [Ісаїа] дворника и син8 [єго], вѣра пана Ѕбнѧроє перкалаба бѣлоградцн, вѣра пана Ѧлб8ла перкалаба нимєцскаго, вѣра пана Б8хтиновѣ, вѣра пана Петрика Ионамовичѧ[1], вѣра пана Пашка перкалабл килнєского, вѣра пана Фитє новоградскаго, вѣра пана Ганг8ра [ѡрхєнск]аго, вѣра пана Чєрната, вѣра пана Чокоѧрьлїѧ[2], вѣра пана Х8днча, вѣра пана Ивашка Хринкович8, вѣра пана Боди спътарѣ, вѣра пана Югони[3] вистѣрника, вѣра пана Югони[3] п8стелника, вѣра пана Нигрила чѧшника, вѣра пана Л8коє столника, вѣра пана Нѣгига комиса, и вѣра всѣх боѧрох нашнх молдавскнх, великнх и малнх. *Urmează formula* а по наш8 живот etc. Писал Ифрєма Х8ра диѡ[к] 8 Ѳачѣв8, въ лѣто ѕцон, маѡ мѣсѧца ки днѧ (s. дни).

Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan voevod, domn a toată ţara Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră celor ce o vor vedeà sau o vor auzì cetindu-se, că aceste adevărate şi credincioase slugi ale noastre dumnialui Ganea căpitan de . . . şi vărul lui Martin Musteaţă ne-au slujit cu dreptate şi cu credinţă. Deci noi văzâud dreapta şi credincioasa lor slujbă către noi, i-am miluit cu osebita noastră milă şi le-am dat şi le-am întărit în ţara noastră a Moldovei a lor dreaptă ocină şi deplină moşie satul Peciştul[4], ce este pe Gogâlnic în ţinutul Orheiului, unde sunt casele şi ezerile şi grădinile şi codrii lor. Aceste mai sus scrise le-am dat dela noi uric cu tot venitul în veci, lor şi copiilor lor, nepoţilor lor, strănepoţilor şi răstrăuepoţilor şi la tot neamul lor, care va fi mai aproape. Iar hotarul acestei moşii a satului Peciştul să fie după vechiul ei hotar, pe unde a fost din veacul veacului, care hotar începe întâiu dela apusul soarelui, unde e o piatră de hotar, care o desparte de moşia Fuzivca[5] şi de ociua Răspopenilor[6], iar deacolo drept la miază-zi în faţa Perenilor[7], unde este o piatră

---

[1] Vrea să zică Ѩкимовичѧ=Iachimovici (Iachimescul).

[2] Vezi mai sus, p. 132.

[3] Vrea să zică Юги.

[4] Peceşti, Piceşti (Z. Arbure, Dicţionarul geografic al Basarabiei, p. 162; Basarabia în sec. XIX, p. 725).

[5] Fuzăuca, rus. Fuzovka; Fuzivka ar fi forma malorosiană (Arbure, Dicţionar, p. 99; Basarabia, p. 724: Fuzeuca).

[6] Cf. Arbure, Dicţionar, p. 174; Basarabia, p. 725.

[7] Perenii din districtul Orheiului, plasa Cinişăuţi (Arbure, Dicţionar, p. 163).

de hotar, şi deacì se întoarce la apusul soarelui şi merge drept .... Sahaluiului [1], unde se hotărăşte cu moşia .... şi a Răspopenilor, şi deaici drept spre miază-zi... până unde sunt horodiştele (grădiştele), unde se hotărăşte cu moşia ... şi cu moşia Samaşcanilor [2] şi până în .... Această moşie mai sus zisă Peciştul este de două mii cinci sute . . . stânjeni . . . piatră de hotar, unde e piatră de hotar, unde împrejur până unde . . . dintr'un capăt la altul, după semnele hotarelor. Spre aceasta este credinţa domniei mele mai sus scrisului Ioan Ştefan voevod, şi credinţa boierilor noştri: cr. b. Stanciul şi a fiului său dumnialui Mârza pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Vlaicul şi a fiului său dumnialui Duma starostele de Hotin, cr. b. Goian pârcalabul de Chilia, cr. b. Isaia vornicul şi a fiului său, cr. b. Zbierea pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Albul pârcalab de Neamţ, cr. b. Buhtea, cr. b. Petrică Iachimovici, cr. b. Paşco pârcalab de Chilia, cr. b. Fete dela Cetatea Nouă, cr. b. Gangur dela Orheiu, cr. b. Cernat, cr. b. Ciocârlie, cr. b. Hudici, cr. b. Ivaşco Hrincovici, cr. b. Bodea spătar, cr. b. Iuga visternic, cr. b. Iuga postelnic, cr. b. Negrilă ceaşnic, cr. b. Luca stolnic, cr. b. Neagu comis, şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveneşti, mari şi mici. *Urmează formula* iar după viaţa noastră etc. Scris-a Ifrem Huru diacul în Suceava, în anul 6978, luna lui Mai în 28.

Pentru bibliografie, vezi p. 133.

IV

Suceava, 26 Octomvrie 1470.

Ştefan confirmă postelnicului Nicolae Matosgada şi lui Gligaşum Melciula stăpânirea peste satul Puhoiul din ţinutul Lăpuşnei, ale cărui hotare dinspre satele Geamăna, Gangura şi altele le arată cu deamăruntul.

† Милостю божью мѣ Єтифан воєвода, господарѣ ѕѣмли молдаскои, ѕнамєнито чиним всъм листтом нашѣм кто на[н] юѕрѣт или почитѹчи юм ѡслишѹт, ѡтжѣ тот истиннои [3] слѹгим нашѣм, вѣрнѹмѹ пана пѹ[с]тєлника Никѹлаѫ Матосгада и Глигашѹм Мєлчѹла [4], слѹжы[ли] нам право и вєрно. Тѫм мъ видѣвшѣ право и

[1] Suhuluiu, părău.

[2] Sat mare pe valea Dobruşei, lângă Răspopeni, centru de plasă în ţinutul Orheiului (Arbure, Dicţionar, p. 185).

[3] Sau истинно єст; cf. p. 145.

[4] Falsificatorul a vrut poate să zică Григораш Мєлчюл (?).

вѣ[р]но слѹжъбѣ до нас, жа[л]овали смо мѣи особѹ ѡт нашѹю милостю, дал и потвѣрдили мѣ им в нашѹ ѕѣмлю молдавскои по их право ѡтнино изѣ цѣлоєм вотчинѹєм [1] сѣлом Пѹхоюлом, то ест ю Лапѹшном цѣнѹтом, гдѣ ест их домь [2], садовѣ и кодрѣ, како то вѣшѣпи[са]ноє да ест им ѡт нас ѹрѣкѣ [3] со вѣсєм доходом на вѣкѣ [4], им, дѣтѧм им, виѹкам им, праѹнѹкам им, пращѹратом им, прапращѹратом им и прапращѹратом [5] им и вѣсѣм плименствѹм им, кто наиближь бѹдѣто ѡт их рода, ѡт рода. И хотарѣх сѣнжѣ вотчини сѣлом Пѹхоюла бѹдѣто по сѣхжѣ хотарѣ на вѣкѣ, которѣго начинает сѧ перво хотарѣ ѡт сход сонца, ест камин коло Каѹсшанцкои дрога, ѡт про Цѧмѣноиє, и ѡт ѕдѣс прямо ю магилих [6] цѧмєннатхих [7], ест камин хотарѹ, и ѡтцѹдо прямои ю починъ сонца, да прѣд самоє ю рѣка Ботни, ест [8] каминъ ю бѣрьгѹ Ботнѣ, и ѡт ѕдѣс по рѣкѹ Ботнѣ пока ю дол Хѹлтѹронь, гдѣ там ест камин хотарѹ, роѕдѣл ѡтчиноє Пѹхоюла ѡт вотчинѹ Гангѹроє ст[ар]ои, и ѡтцюдо прямоє ю мовилѹ, сказѹ ест [ка]мин хотарѹ, да ест ѕдѣс во вѣсоє по старои дрога Каѹшанцкого, пока ю камѣню что раѕдѣлает изѣ Цѧмѣноє, ѡткѹдоє начѧ сѧ; да бѹдѹт на вѣкѣ по ѹкрѹгь, [к]ако бѣло изѣ вѣка вѣчного; дрѹгих щобѣ ни миша сѧ по нашѹ милостю ѡтжѣвалнино. На то ест гвѣра господства ми вишѣпис[а]ного миѹ Стифан воєвода, с вѣра (?) боѧрѣ нашѣх: вѣра пана Станчѹла и сѣнѹм єго пана Моєрѕѣ перкалабовѣ болградци, вѣра пана Бла[и]кѹла и сѣнѹм єго пана Дѹмоє староста хотинцкаго, вѣра пана Гоѧна перкалаба килискаго, вѣра пана Исана дворника и сѣнѹм єго, вѣра пана Ѕбѣѧро [пер]калабовѣ бѣлоградцѣ, вѣра пана Ꙗлбѹла [пер]калаба нимецкаго, вѣра пана Бѹхтиновѣ [9], вѣра пана Петрика Иоакимовичѧ [10], вѣра пана Пашка перкалаба килискаго, вѣра папа Фитеи новоградцко[го], вѣра пана

---

[1] Sau -им; cf. mai sus изє цѣлоє вотчинѹ.

[2] Sau домѣ.

[3] Sau ѹрькь.

[4] Sau вѣкь.

[5] Vezi nota dela p. 139.

[6] Sau магєлих.

[7] Vezi mai sus, p. 135.

[8] Sau иєст.

[9] Бѹхтиновъ este aici, ca şi la p. 140, o formaţiune greşită a falsificatorului, în loc de Бѹхтинъ, din Бѹхтѣ.

[10] Sau -аимовичѧ; vezi nota 1 dela p. 140.

Гангꙋра орхискаго, вѣра пана Стифан Чѧрнат, вѣра пана Чокоѧрлии [1], вѣра пана Ицка Хꙋдичѧ, вѣра пана Ивашка Хринковичꙋ, вѣра пана Бодин спътарѣ, и вѣра пана Югоин вистирника, вѣра пана Югоин [2] пꙋстелника, вѣра пана Нигрило чѧшѣника, в. п. Лꙋка столника, в. п. Нѣга комиса, и вѣра всѧх боѧрѣхѣх наших, велких и малих. А по нашꙋ жѣвот, кто бꙋдѣто господ[арь] прѣ нашꙋ ѕѣмли молдавскои, ѡт дѣти нашѣх, иго плн[ме]ни, бꙋдѣ кто бꙋдѣто, про то щобѣ ни порꙋшѣлно им некто а николие вѣчем на вѣкѣ, да ещо потвѣрѣжѣ[д]ит [к]рѣпко им, гдѣ бꙋдꙋт поѧвит сѧ, которѣѧ ест дана им ѡт нас по право и вѣрнои слꙋжѣбѣ. И на болшꙋю крѣпост мꙋ вишѣпис[а]нои, вилели см[ы] вѣрнꙋмꙋ нашѣмꙋ виликимꙋ панꙋмꙋ Томѣи логофети [3] ѡтписат и нашꙋ пичѧт привиксѣт к сѣмꙋ нашѣмꙋ листꙋ. Писал Стицко диѧкѣ ꙋ Сачѧвѣ, вовѣ [4] лѣто ҂ѕцои, октомврѣ месецѣ кѕ днѣ.

Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan voevod, domnul ţării Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră cui se va uità la ea sau o va auzì cetindu-se, că aceste adevărate slugi ale noastre, credinciosul boier postelnicul Niculae Matosgada şi Gligaşum Melciula, ne-au slujit cu dreptate şi cu credinţă. Deci văzând dreapta şi credincioasa lor slujbă către noi, i-am miluit în deosebi cu mila noastră, le-am dat şi le-am întărit în ţara noastră a Moldovei dreapta lor ocină şi întreaga lor ocină satul Puhoiul ce este în ţinutul Lăpuşnei [5], unde este casa lor şi grădinile şi codrul lor, ca aceste mai sus scrise să le fie dela noi uric cu tot venitul în veci, lor, copiilor lor, nepoţilor lor, strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi la tot neamul lor, care va fi mai aproape de neamul lor. Iar hotarele acestei ocini ale satului Puhoiul vor fi în veci după aceste hotare, care încep dela apusul soarelui [6], unde este o piatră lângă drumul Căuşanilor dinspre Geamăna [7], şi de acì drept în movilele îngemănate [8], unde este o piatră de hotar, şi deacolo drept

---

[1] Vezi mai sus, p. 132.

[2] Vezi nota 3 dela p. 140.

[3] Sau логодєти.

[4] Sau вокь. In documentul precedent ю, ювѣ, ювоє.

[5] Un sat cu acest nume se află şi în ţinutul Benderului, plasa Căinari (Arbure, Dicţionar, p. 169).

[6] La Ghibănescu (p. 35) „care se începe întâiul hotar dela scoborârea Sonţei". Cf. p. 135, nota.

[7] La Ghib. „pe lângă altele ce sunt azi". Geamăna (s. Geamâna) este un sat mare în ţinutul Benderului, plasa Căinari (Arbure, Dicţionar, p. 103).

[8] La Ghib. „în movilele Gemănata (?)".

spre răsăritul soarelui[1] în apa Botnei, unde este o piatră în malul Botnei, şi deacì pe apa Botnei până în valea Hulturoaei, unde este o piatră de hotar, unde se desparte moşia Puhoiul de moşia Gangurei Vechi[2], şi deacolo drept în movila . . ., unde este piatră de hotar; şi deacì să fie tot pe drumul vechiu al Căuşanilor, până în piatra ce îl desparte de Geamăna, de unde am început; de jur împrejur[3] să fie de veci cum a fost din vecii vecilor; alţii să nu se amestece în această miluire a noastră[4]. Spre aceasta este credinţa domniei mele a mai sus scrisului Ştefan voevod, şi credinţa boierilor noştri: cr. b. Stanciul şi a fiului său b. Mârzea pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Vlaicul şi a fiului său b. Duma starostele de Hotin, cr. b. Goian pârcalab de Chilia, cr. b. Isaia vornicul şi a fiilor săi, cr. b. Zbierea pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Albul pârcalab de Neamţ, cr. b. Buhtea, cr. b. Petrică Iachimovici, cr. b. Paşco pârcalab de Chilia, cr. b. Fete de Cetatea Nouă, cr. b. Gangur dela Orheiu, cr. b. Ştefan Cernat, cr. b. Ciocârlie, cr. b. Iaţco Hudici, cr. b. Ivaşco Hrincovici, cr. b. Bodea[5] spătarul, cr. b. Iuga visternicul, cr. b. Iuga postelnicul, cr. b. Negrilo ceaşnicul, cr. b. Luca stolnicul, cr. b. Neagu comisul, şi credinţa tuturor boierilor noştri, mari şi mici. Iar după viaţa noastră, cine va fi domn în ţara noastră a Moldovei, din copiii noştri sau din neamul nostru, ori cine va fi, acela să nu strice întru ceva şi vre-odată în vecii vecilor, ci să întărească şi mai tare, când se vor înfăţişà[6], fiindcă le este dată lor pentru dreaptă şi credincioasă slujbă. Iar spre mai mare tărie a celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru mare boier Toma logofătul să scrie şi pecetea noastră s'o atârne la această carte a noastră. Scris-a Steţco diacul în Suceava, în anul 6978, luna Octomvrie în 26.

Pentru bibliografie, vezi p. 133.

---

[1] La Ghib. „şi de acolo drept la isprăvitul (?) Sonţei din faţa aceluiaş (părău)“.

[2] La Ghib. „despărţitoare a ocinei Puhoiul de ocina Ganguroaei bătrânei“. E vorba de satul Gangura din ţinutul Bender, plasa Căinari, pe Botna (Arbure, o. c., p. 101).

[3] La Ghib. „după crugul (ocolul, cuprinderea)“.

[4] Nu ştiu ce va fi vrut să înţeleagă falsificatorul prin cuvântul ѡтжѣвалинно, care urmează după по нашꙋ милостю; отъживать în rus. înseamnă „a-şi trăì traiul“. Ghib. traduce greşit „trăind noi“; cât timp trăià domnul donator, se înţelege de sine că nu se puteà amestecà nimenea în proprietatea dăruită de el.

[5] La Ghib. sunt traduse greşit următoarele nume proprii: Dumoe (Duma), Ioan Movici (Iachimovici), Stifani (Ştefan), Bodin (Bodea).

[6] La Ghib. „pe unde se vor aflà marginile“.

V

Suceava, 7 Iulie 1471.

Ştefan confirmă lui Aftanasie, fiul lui Grigoraşco Hreapco, şi lui Ioan, fiul lui Gheorghe Şelum, stăpânirea peste satul Poiana din ţinutul Sorocii, ale cărui hotare dinspre satele Raşcov, Glăvăneşti şi altele se descriu cu deamăruntul.

† Милост божꙗ мѣ Стифан воєвода, господ[ар] всѣи земли молдавскои, знаменито чинѣм всѣм (s. всъм) листом нашѣм кто нан ꙋзьрит или почитꙋчи ꙗслишꙋт[1], ѡтжѣ то истинно єст слꙋгим нашѣм, вѣрьномь Ꙗфьтанасѣѧ[2], сьньнꙋ мꙋ Глигорашком Хрѧпькꙋмꙋ, да Иноанꙋмꙋ, сѣнꙋмꙋ Днорьдиѧ Шѣлꙋмꙋ, изь сѣло Бакьсань[3], что єст ꙗ Сороцкаго цѣнꙋтом, слꙋжѣли нам право и вѣрно. Тѧм мѣ видѣвьшь право и вѣрь их слꙋжьбъ до нас, жаловали смо мѣ их особꙋ ѡт нашꙋꙗ милост, дали и потвьрьдѣлно мѣ им ѡтнино изь цѣлоєм вотчинꙋм сѣло Поѧнноє[4], что єст на рѣка Нистро ꙗвь Сороцьком цѣнꙋтом, гдѣ бѣли и домѣ их дѣдкам, их садовь и лесь; которѣ да єст им ѡт нас ꙋрѣкь со вьсѣмь доходом, по ꙋкрꙋгѣ, навь и дѣтѧм им, внꙋкам имь и праꙋнꙋкам том им, пращꙋратом и прапращꙋратом[5] им, всѣмь плименьствꙋ им, кто наиближь бꙋдѣт ѡт их родꙋ. И хотарѣ сѣнижѣ вотчинои сѣло Поѧнои починаꙗтцѧ перьвои ѡт рѣка Нѣстра, изь камѣнь что єст ꙗ рат[6] дол крайно, что разьдѣлаєтцѧ изь вотчином Рашьковом, и ѡтцѧда на горь єст полꙋ[д]нои пока ꙗ кꙋпана єст, и тамо є камии хотарꙋ, розьдѣл всо изь вотчином Рашковꙋм, и ѡттꙋдо всо ꙗвь горь пока ꙗ близьнѧтих могилих, тами єст розьдѣл ꙗ концѧ[7] ѡт вотчином Шѣпьком[8], что назѣваѧт и Главанѣщах, и розьдѣл и вотчином

[1] La Kočubinskij, aici şi în alte locuri, ꙗ îmi pare a fi o lectură greşită în loc de ю; cf. mai jos ꙗ=ю (ѹ), ꙗвь=ювь (adecă ю=ѹ+въ), ꙗ концѧ=ю концѧ (= въ конец), ş. a.

[2] După Kočub. formă malorosiană.

[3] După Kočub. Boksany (Bocsani) din ţin. Sorocii, spre vest de Soroca.

[4] Poiana; v. p. 133 şi 147, n. 5.

[5] Vezi nota 1 dela p. 139.

[6] La Kočub. explicat prin ѹ рѧд.

[7] La Kočub. концѧ.

[8] După Kočub. Şibca în ţin. Orheiului.

Рашковом ѥст ꙗ могил старом хотарꙋ вотчинон Поѧнон, гдѣ ѥст им ꙋ камин хотарѣх, жѣ ѡт тамо ѥ возьврат ꙗ вьнѣзь вотчиноѧ Поѧнон, да всо напрѣдь отѡли вотчиноѥ Шѣпко, которѣѧ вьзѣвает и Главанѣщих, пока задот [1] ꙗ бѣлон скалꙋ, тамо ѥст жѣ розьдѣл их изь вотчино Шѣпьком, что назѣваѧ и Главанѣщи, ѥст камин хотарꙋ ꙗвь дном вотчином Поѧнон, и ѡтꙋда жѣ ꙗвь до вьшь ꙗ всходь сонца коло вотчином Орьчидарѧ [2], да идот прѧм ꙗ табѣром, гдѣ тамо ѥст камѣнь хотарꙋ розьдѣлъ изь вотчинꙋ Орьчидарьꙗм, и ѡттамо ѥ от табѣром и идот по вѣрхь овьчꙋꙗм оспро Орьчидарѧ, и на прѣдоѥм ꙗ вьсход сонца по грѧдꙋ, и повьшоѣ ѡт испита Кꙋратꙋра [3], ѥст камин хотарꙋ вотчином Поѧнон, и на прѣд ꙗкр (?) вь Нѣсьтра коло вотчино Тарасовон, да со вьсоꙗ прѣдь пока ꙗ рѣкꙋ Нистра, гдѣ ѥст ꙗ бьрѣгꙋ рькꙋ Нѣстра камин хотарꙋ, розьдѣл вотчинон Поѧнон ѡт вотчинон Тарасовон, котора хотарꙋ ѥст ꙗ противь чѥрьвонон каминь, что ѥст за рѣка Нѣстра, ижь ѥст тамо ꙗвь горь всо по рѣка Нѣстра, пока задот ꙗ хотарꙋ ѡт кꙋда начѧл сѧ. Ѡтжѣ волнѣно [4] на то ѥст с вѣра господства мѣ вьшьписно госп[оди]нꙋ Стефанꙋ мѣ воѥвод, и с вѣра боѧрь нашѣх: вѣра пана Станчꙋла и сьнꙋ ѥго пана Моѥрьзѣ пѥрькалабовь болградцькаго, вѣра пана Еланкꙋлꙋ и сѣнꙋ ѥго пана Дꙋмоѥ староста хотиницькаго, вѣра пана Гоѧна пѥрькалабовь килиск[а]го, вѣра пана Исаиѧ дворьнѣкка, вѣра пана Збѣѧроѥ пѥрькалабови бѣилоградцѣ, вѣра пана Ꙗльпꙋла пѥрькалаба нимѥцькаго, вѣра пана Бꙋхьтиновь, вѣра пана Петр[а] Данѣмовичѧ [5], вѣра пана Пашька пѥрькалабови килискаго, вѣра пана Фетѥнь новоградцькаго, вѣра пана Гангꙋра орьхинскаго, вѣра пана Стифань Чѧрьнат, вѣра пана Чокоѧрьлинь [6], вѣра пана Ѡцька Хꙋдичѧ, вѣра пана Ивашѣко Сре[ч]ьковичѧ [7], вѣра пана Бодин спѣтарѣи, вѣра пана Го . . оинь [8] вистѥрьника, вѣра пана Ѡсоинь [9]

---

[1] După Kočub. formă bialorusă din sec. XV.

[2] Alceadar, lângă Şibca (Arbure, Dicţionar, p. 6).

[3] Calaturele, la ost de Alceadar.

[4] Cf. nota 4 dela p. 144.

[5] Pentru Ѡкимовичѧ; cf. p. 140, n. 1.

[6] La Kočub. Чокоѧ Рьлинь; vezi p. 132.

[7] La Kočub. Сре. ьковичѧ; vezi p. 132.

[8] După Kočub. probabil Гостонинъ; cf. însă Югони în documentul dela 28 Mai 1470, p. 140.

[9] Cf. Югони s. Югони în documentele precedente.

постелника, вѣра пана Нипрѣла[1] чѧшнѣка, вѣра пана Лѹки столника, вѣра пана[2] Нѣнига комиса, и вѣра всѣхь болѧрѣхь нашѣх молдавьских, вѣликих и малих. А по нашѹ жѣвωт, кто бѹдѹт господар прѣ нашеи землꙗ молдавскои, ωт дѣтих нашѣх, иго плимѣ, бѹдь кто бѹдѣто, кого богь изьбѣрот, про то щобѣ нѣпорѹшьлно им некьто а неколне вь чем, да ещо дати и потвѣрьдити, какь имь дал и подвѣрьдилно мѣ им, по право их вѣрьнои их слѹжьбѣ. И на болшѹ крѣпост мѹ вѣшѣпис[а]ное, вѣлели смѹ нашѣмѹ вѣрьнѹмѹ болѣрьѧнѹ, вѣликѹмѹ панѹ Мѹнолѣ Ѧковѣило Ѳепкѹл, ωтписат и нашѹ пичѧт прѣвикьсит к сѣмѹ нашѣмѹ листѹ. Писалѣ Власѣꙗн Харѣньковь дидкь ѹ Сочѧвѣ, вовь лѣтω ҂ѕчоѕ, ꙗли[3] месцѧ ѕ дна.

Pecete din ceară neagră, atârnată de mătase roşie-verde. — Pentru bibliografie, v. p. 131 şi urm. Acì adaog traducerea:

† Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan voevod, domn a toată ţara Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră celor ce o vor vedeà sau o vor auzì cetindu-se, că aceste adevărate slugi ale noastre credinciosul Aftanasie, fiul lui Grigoraşco Hreapco, şi Ioan, fiul lui Gheorghe Şelum, din satul Bocşani[4], care este în ţinutul Sorocii, ne-au slujit nouă cu dreptate şi cu credinţă. Deci noi văzând dreapta şi credincioasa lor slujbă către noi, i-am miluit cu osebita noastră milă, le-am dat şi le-am întărit ocina lor, cu toată moşia lor, satul Poiana, care este pe apa Nistrului în ţinutul Sorocii[5], unde au fost şi casele moşilor lor, grădinile şi pădurea lor; acestea să le fie dela noi uric cu tot venitul, de jur împrejur, lor şi copiilor lor, nepoţilor lor şi strănepoţilor şi răstrănepoţilor lor, la tot neamul lor, care va fi mai aproape din neamul lor. Iar hotarul acestui sat de moşie Poiana se începe întâiu din apa Nistrului, dela piatra ce este în rădiu[6] în jos la margine, unde se desparte de moşia Raşcov[7], şi deacolo în sus spre miază-zi ... şi acolo este o piatră de hotar, unde se hotărăşte cu moşia Raşcov, şi deacolo tot în sus până la movilele îngemănate, acolo se hotărăşte la capăt cu moşia Şeapca, ce se numeşte şi Glăvăneşti, şi hotarul cu moşia Raşcov este la movila de pe vechiul hotar al moşiei Poiana, unde este o piatră de hotar, iar deacolo se întoarce în jos pe moşia

---

[1] Poate că în orig. este Нигрѣла (Negrilă).

[2] La Kočub. de două ori.

[3] Pentru ꙗли; cf. p. 145, n. 1.

[4] Vezi nota 3 dela p. 145; cf. satul Bucşani sau Bocşani din ţin. Chişinăului, pl. Zbiroia (Arbure, Dicţionar, p. 12).

[5] Poiana sau Poiana-Cunici (Arbure, o. c., p. 166).

[6] Traduc aşa pe ꙗ (=в) рат; cf. nota 6 dela p. 145.

[7] Vadu Raşcu, târg în ţin. Sorocii (Arbure, o. c., p. 221: Vad-Raşcu).

Poiana, şi tot înainte până la moşia Şeapca, care se numeşte şi Glăvăneşti, până ce dă în stânca albă, unde este hotarul lor cu moşia Şeapca, ce se numeşte şi Glăvăneşti, şi unde este o piatră de hotar în fundul[1] moşiei Poiana, şi deacolo în sus spre răsăritul soarelui, pe lângă moşia Orcidar, şi merge drept în. . ., unde este o piatră de hotar şi unde este hotarul cu moşia Orcidar, şi deacolo[2]... şi merge pe vârful oilor[3] spre (?) Orcidar, şi înainte spre răsăritul soarelui pe grind şi din sus de[4]. . . Curătura, unde e o piatră de hotar a moşiei Poiana, şi înainte drept în Nistru pe lângă moşia Tarasova[5] şi tot înainte până în apa Nistrului, unde se află o piatră de hotar în malul Nistrului, între moşia Poiana şi moşia Tarasova, al cărei hotar este în faţa pietrii roşii, care este dincolo de apa Nistrului, şi apoi tot în sus pe apa Nistrului, până ce dă în hotarul de unde am început. Şi e volnic întru aceasta cu credinţa domniei mele mai sus scrisului Ştefan voevod, şi cu credinţa boierilor noştri: cr. b. Stanciul şi a fiului său b. Mârzea pârcalab de Cetatea Albă, cr. b. Vlaicul şi a fiului său b. Duma staroste de Hotin, cr. b. Goian pârcalab de Chilia, cr. b. Isaia vornicul, cr. b. Zbierea pârcalab de Cetatea Albă, cr. b. Albul pârcalab de Neamţ, cr. b. Buhtea, cr. b. Petre Iachimovici, cr. b. Paşco pârcalab de Chilia, cr. b. Fete de Cetatea Nouă, cr. b. Gangur de Orheiu, cr. b. Ştefan Cernat, cr. b. Ciocârlie, cr. b. Iaţco Hudici, cr. b. Ivaşco Hrincovici, cr. b. Bodea spătarul, cr. b. Iuga visternicul, cr. b. Iuga postelnicul, cr. b. Negrilă ceaşnicul, cr. b. Luca stolnicul, cr. b. Neagu comisul, şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveneşti, mari şi mici. Iar după a noastră viaţă, cine va fi domn în ţara noastră a Moldovei, din copiii noştri sau din neamul nostru, oricine va fi, pe care Dumnezeu îl va alege, acolo să nu le strice întru nimic nici când, ci să le dea şi să le întărească mai mult, cum le-am dat şi le-am întărit noi, pentru dreapta şi credincioasa lor slujbă. Iar spre mai mare tărie a celor mai sus scrise, poruncit-am credinciosului nostru boier, marelui jupân Manoil Iacoveilo Thepcul (s. Fepcul), să scrie şi pecetea noastră s'o atârne la această carte a noastră. Scris-a diacul Vlaseian Harencov[6] în Suceava, la anul 6979, luna lui Iulie în 7.

---

[1] Traduc aşa pe въ дном (=въ днѣ); întrebuinţarea lui дно (fund) în sens topografic arată că falsificatorul, dacă n'a fost Român, a cunoscut cel puţin nomenclatura topografică românească.

[2] Aici şi mai sus a rămas netradus табѣром (tabără?).

[3] Cu „vârful oilor" traduc pe „вѣрхь овьчѹым" (formă necorectă dela adj. овчïи). S'ar puteà însă ca falsificatorul să fi vrut a pune aici cuvântul овчина obcină, opcină.

[4] Aici a rămas netradus испита.

[5] Sat între Calaturi şi Solonceni (Arbure, o. c., p. 208).

[6] Pe ce cale a ajuns falsificatorul la nişte nume atât de curioase de logofăt şi de diac, nu-mi pot explicà.

VI

Piatra, 17 Martie 1496.

Ştefan confirmă mânăstirei Neamţului hotarele din sus şi din jos de ea, dinspre cetate şi dinspre muntele Neamţul, aşa cum fuseseră fixate de domnii anteriori.

† Милостїю божїю мы Стєфан воєвода, господарь земли молдавскои, знаменито чиним нс сим листом нашєм въсѧ[м] кто на нь ȣзрыт н[ли][1] чтоȣчи єго ȣслышит, ѡжє[2] благопроизволих нашим благым произволєнїємь, и ѡт вьсєѧ нашє добрoи волѣ и ѡт бога помощїѧ, ꙗко дадохом и поновихом, сьматрѣѧщим и послѣдствȣѫщим ѡт древныи господарїє, и оȣкрѣпихом и ѡт нас данїє и милованїє свѧтаа нашє молбь рєкома Нємєческа монастир, что єст на Нємцишора, ȣтвръдихом єѧ хотар из городȣ, ѡт выш(є) монастир и ѡт ниж(є) и съ планинȣ, зовєт сѧ Нѣмцȣл, и хотар єѧ почахо[м] избрати: ѡт оȣсть изворȣ Мȣстови вышє городȣ Нѣмцȣ, Нѣмца дороги, и [ѡт] толѣ выш(є) на ѡбрѣжїю до ȣстїю Карпєнȣ, та рѣка Нємєческа[3] до ȣстїю П'пєригȣл, та простȣ вь слатинȣ, та ѡбчини межд ȣ ѡбръшїи Ларгоȣлов и Фаркаши, просто вь камєи Корнȣлов, и Источник до ȣстїю, и чєрєзь Бистрици до връхȣ Връстатȣл, та ѡпчинȣ до връхȣ Хоȣрдȣга[4], та ѡпчинȣ до ѡбръшїю Дєрєптȣлов и Циблѣшь, и ѡт толѣ просто долȣ на Бȣшмєи до оȣсть Фаркашѧ, и рѣка Фаркашѧ до ѡбръшїє, мєждѡ планинй под Халовкы, н грȣюл Халовкы, та вєрхȣ Пицїгаѧ до вєрхȣ Єнхла, и ѡт толѣ просто над дѣлол Рȣсȣлȣи чєрєзь до ѡбръшїю Нємцишѡры право до главо Плєшови, та на вєрхȣ Плєшовь долѣ до истѡчникȣ Мȣстова. То єст вєс хотар свѧтаго монастира выш(є)писаннаго рєкомїи Нѣмца; да бѫдєт ѡт нас ȣрикь съ въсѣмь доходѡм, нєпорȣшєн николижє на вѣкы. А на то єст вѣра господства ми выш(є)писанаго Стєфана воєводы, и вѣра нашиx боꙗрь: в. п. Братȣла, и в. п. Михаила Ѡцєла, и в. п. Бѡлдора двѡрника, и в. п. Щєфоȣла и Дима, и в. п. Лȣка[5]

---

[1] Orig. н.

[2] Orig. чточи єго ȣслышит чточи ѡжє (scris aşa că pare a fi сожє).

[3] Orig. Нємєнємєческа.

[4] S'ar puteà ceti şi Хоȣрдȣєа, e mai probabilă însă lectura Хоȣрдȣга.

[5] Orig. Лкȣка.

Арбѹрє портарѣ сочавскаго, и в. п. Клънжѹ спътарѣ, и в. п. Єрємїа, и в. п. Могила чашныка, и в. п. Драгошє и Днма пръкълабовє нємєцкыи, и в. п. Фрѹнтєша, и в. п. Пєтрика комиса, и в.[1] п. Нєгрила и Тwадєра пръкълабовє нwвоградскых, и вѣра въсѣх боѧри нашиx молдавскых, и вєликых и малиx. А по нашємѹ живwтѣ, кто бѹдєт господарь нашєи зємли, wт дѣтєи нашиx или wт нашєго рода, и пак бѹд кого богъ избєрєт господарєм быти нашєи зємли молдавскои, тот би нє поро[у]шил николижє нашєго даанїє и потвръждєнїє[2], а бы оутвръдил и оукрѣпил томѹ нашємѹ сватомѹ монастир(ѹ) wт Нѣмца. Пак кто сѣ покѹсит порѹшити[3] того выш(є)писанного нашєго данїє и пооутвръждєнїє, таковїи да єст проклѧт wт господа бога и спаса нашєго ісѵ[4] христа, и wт прѣчистїѧ богоматєри, и wт сватых четири єуангєлисти и wт ві връховных апостолъ и прочїи, [и] wт сватых тні wтєць ижє въ Нєкєи, и wт вьсѣх сватых ижє wт вѣка богѹ оугодившиx, и да єст подобєн Іоудѣ и проклѣтомѹ Арїю, и да имаєт оучастїє съ wнѣми Іоудєи ижє въсьпишѧ на господа: кръв єго на них и на чадѧх их, иж(є) єст и бѫдєт въ вѣкы. А на болшоую крѣпость и потвръждєнїє томѹ въсємѹ вышєписанномѹ, вєлѣли єсми нашємоу вѣрнwмѹ панѹ Тьоутѹл(ѹ) логwфєтѹ писати и нашє пєчат привѣсити кь нашємѹ листоу. Матєи писал въ тръг Камєн, в лѣтw ѕзд, мѣсаца мартїи ѕі дни.

Pecetea pierdută. — Orig. în Arhivele Statului din Bucureşti, M-rea Neamţului No. 4 (depozite particulare). In dosul pergamentului însemnarea veche: † монастир Нємєц †. Există şi două traduceri vechi: una de „Evloghie dascal ot şcoala sloveneascǎ" dela 1759 Iunie 15 şi alta, mai bună, revăzută şi autentificată de Paisie, arhimandritul şi stareţul mânăstirei Neamţului şi Secului. O altă traducere se află sub No. 4 în condica de documente privitoare la „munţii" acestei mânăstiri (No. 4337 din opis). Aceasta din urmă fiind destul de exactă şi nefiind încă publicată, o reproduc aci întreagă:

„Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan voevod, domn pământului Moldaviei, facem înştiinţare cu această carte a noastră tuturor, cari pre dânsa vor căutà şi cetindu-se ea vor auzì, pentrucă bine am voit cu a noastră bună voire şi din toată a noastră bună voe şi

[1] Scris вара, în loc de obişnuitul вѣра.

[2] In orig. пооупотвръждєнїє; cf. mai jos пооутвръждєнє.

[3] In orig. порѹшили.

[4] In orig. prescurtarea neobişnuită ѵ҃с, în loc de і҃с sau і҃ѵ.

din agiutoriul lui Dumnezeu, precum am dat şi am înnoit, căutând şi urmând celor mai de mult domni, şi am întărit şi de la noi danie şi miluire sfintei noastre rugi ce se zice a Neamţului mănăstire, ce ieste pe Nemţişor, am întărit hotarul ei dintru a cetăţii, din susul mănăstirei şi din jos şi cu plaiul ce se chiamă Neamţul. Şi hotarul ei am început a alege din gura izvorului Mustii, din sus de cetatea Neamţului, drumul Neamţului, şi de acole în sus pe obrejie până la gura Carpănului, apoi râul Neamţului până la gura Pipirigului, apoi drept în slatină, apoi opcina pintre obârşiia Largului şi a Fărcaşii drept în piatra Cornului, şi Izvorul până în gură, şi preste Bistriţă până în vârful Vârstatului, apoi opcina până în vârful Hurdugăi, apoi obcina până la obârşia Dreptului şi Ţibleşul; şi de acolo drept în jos pe Buşmei până în gura Fărcaşii şi râul Fărcaşii până la obârşie printre plaiuri supt Hălăuca şi gruiul Hălăucii; apoi pe vârful Piţigăii până în vârful Sihlii, şi de acolea drept la dealul Rusului preste obârşiia Nemţişorului, drept până la capul Pleşului, apoi la vârful Pleşului în gios până în izvorul Mustii. Acesta este tot hotarul a sfintei mănăstiri mai sus scrisă, ce se zice Neamţul; să fie de la noi uric cu tot venitul, neclătit nici odinioară în veci. Iar la aceasta ieste credinţa domniei mele mai sus scrisul Ştefan voevod, şi credinţa boerilor noştri: credinţa dumnialui Bratul, şi credinţa dumnialui Mihail Oţăl, şi credinţa dumnialui Boldor vornic [1], şi credinţa dumnialor Şteful şi Dima, şi credinţa dumnialui Luca Arbure portariul Sucevii, şi credinţa dumnialui Clănău spătar, şi credinţa dumnialui Ieremiia, şi credinţa dumnialui Movila păharnic, şi credinţa dumnialor Dragoş şi Dima pârcălabii Neamţului, şi credinţa dumnialui Frunteş, şi credinţa dumnialui Petrica comis, şi credinţa dumisale Negrilă şi Toader pârcălabii Cetăţii Noao, şi credinţa tuturor boerilor noştri a Moldaviei, şi mari şi mici. Iară după a noastră viiaţă, cine va fi domn pământului nostru, din fiii noştri sau din neamul nostru, şi iarăş fie pre care Dumnezeu va alege domn să fie pământului nostru Moldaviei, acela să nu clătească niciodată a noastră danie şi întăritură, ci să o întărească şi să o întemeiază pre aceea a noastră sfântă mănăstire de la Neamţ. Iar cine se va ispiti să o clătească cea mai sus scrisă a noastră danie şi întăritură, aceia să fie blestemaţi de la domnul Dumnezeu şi mântuitorul nostru Isus Hristos, şi de la prea curata maica lui Dumnezeu, şi de la sfinţii patru evanghelişti, şi de la doisprezece verhovnici apostoli, şi de la ceilalţi sfinţi [2] trei sute optsprezece părinţi cei de la Nicheia, şi de la toţi sfinţii, cari din veac au plăcut lui Dumnezeu, şi să fie asemenea Iudii şi blestematului Arie, şi să aibă parte cu aceia Jidovi, cari strigă asupra domnului: sângele lui asupra lor şi asupra fiilor lor,

---

[1] In trad. adaos „de ocnă".
[2] In trad. „şi de la ceialalţi din sfinţi".

care este şi va fi în veci. Iar pentru mai mare întărirea şi întăritura tuturor celor mai sus scrise, am poruncit noi boeriului nostru dumnialui Tăutului logofăt să scrie şi a noastră pecete să o lege către a noastră carte. Mateiu au scris în târgul Pietrii. Vъ lêtw 7004, mêsęcê Marti 17 dne".

Munţii şi păraele citate în această hotarnică a mânăstirii Neamţului poartă şi astăzi aceleaşi numiri şi sunt însemnate toate pe harta Statului Major, planşele M-rea Neamţu şi Mădeiu, în partea vestică a jud. Neamţ şi în partea ostică a jud. Suceava. N'am găsit pe hartă „izvorul Mustii" şi „piatra Cornului", pe cari nu le găsesc nici în Marele Dicţionar Geografic; cu „gura Carpănului" cf. dealul Cărpinişului, lângă dealul Pleşului; Piţigaia e Chiţigaia sau „Chiţigaile" de azi, la nord de „Izvoarele", în documentul nostru „Izvorul". Cele mai multe din aceste numiri topografice sunt consemnate şi în Marele Dicţionar Geografic al României; astfel Buşmeii II, p. 87; Dreptul „Dereptul" III, p. 253; Chiţigăile şi Chiţigaia Mare II, p. 392; Fărcaşa III, p. 344; Halăuca III, p. 685; Hurduga III, p. 753; Largul IV, p. 138; Pleşul IV, p. 763; Rusul V, p. 299; Sihla V, p. 380; Ţibleşul V, p. 674. Vârstatul lipseşte. Cf. cu acest nume satul „Vârstaţii" în Documentele lui Ştefan cel Mare, No. CCXXVI din vol. I.

VII

12 Martie 1497.

Ştefan confirmă lui Mihăilă şi fratelui său Vlad stăpânirea peste satul Şişcani, pe valea Largă „unde a fost Stan Coliban", cuvenit lor la împărţeala făcută de boierul Oţăl Migdal între ei şi unchiul lor Mihăilă Cupce.

Copie scoasă de pe suret ce-i scos de pe un ispisoc sărbăsc de la domnul Ştefan voevod, din let 7005, Martie 12.

Cu mila lui Dumnezeu Ioan Ştefan voevod, domn pământului Moldaviei, facem ştire cu această carte a noastră tuturor celor ce vor căută pre dânsa, sau de vor auzì-o cetindu-o să înţăleagă, precum am dat şi am întărit slugilor noastre Mihăilă şi Vlad pe a lor dreaptă ocină şi moşie, un sat pe vale Largă, anume Şişcanii, unde au fost Stan Coliban, ce au avut împărţanie cu unchiul său Mihăilă Cupce, care au fost împărţită de credinciosul boeriul nostru Oţăl Migdal; i-am dat şi uric de împărţania acelui de mai sus numit sat,

ce ieste pe Larga, anume Şişcanii, unde au fost Stan Coliban, de pe unde s'au hotărît de credinciosul boeriul nostru Oţăl Migdar, ca să le fie dreaptă ocină şi moşie, lor şi feciorilor lor şi nepoţilor şi strănepoţilor lor şi a tot neamului lor, cine s'a alege mai de aproape, neclătit[1] nici odinioară în veci. Iar hotarul acelui mai de sus numit sat, anume Şişcanii, ce este pe Larga[2], unde au fost Stan Coliban: începându-se din Larga despre răsărit din gios de gura Prihodiştii, în gios stâlp de piatră; şi de acole tot în gios costişa cam pe supt pădure, până în dreptul râpii Nachii[3], stâlp de piatră, şi tot în gios într'un pisc din gios de fântâna împuţită peste matca Lărgii la o piatră în gura văii Ciogole[4], şi aşa în gios pe de amândoao părţile văii Lărgi, până la fântâna Mogăi; de acolo se întoarce către răsărit pe drumul lui Cocârţală[5], alăturea cu Curiacii[6], până în gura văii Săci, unde curge în Elan; de acole în sus drept pe matca Săcii, pâră la o groapă, şi tot matca în sus, pâră la codrul cel mare, şi tot aşa în sus la un lac, la un stejar care este însămnat cu bour, unde se întâmpină cu hotarul Tulburii, care este a sfintii mitropoliei de Roman; şi de acole se întoarce spre apus, până în valea Lărgii, în Prihodeşti[7], din deal de drum, ieste însămnat cu boor într'un stejar; de acolo în gios pe supt pădure la o piatră, din sus de fântâna împuţită[8]; de acole pe sub pădure la o piatră în capul piscului; şi de acole tot pe sub pădure, până în cărare Grumăzăştilor, de unde s'au început întâiu hotarul. Însă de la cărare în gios a văii Lărgi, să fie lui Mihăilă Cupce, pe de amândoao părţile, cu tot venitul; iar de la cărare în sus, ca să le fie nepoţilor lui Mihăilă şi Vlad, pe de amândoao părţile văii Lărgi, cu tot venitul. Şi spre aceasta este credinţa domniei noastre, care

---

[1] In ms. de două ori.

[2] Astăzi această vale se numeşte Saca.

[3] Azi dealul Nachiea sau Nachii şi valea Nachii, spre vest de Şişcani.

[4] Numele acesta s'a schimbat.

[5] Cf. Cocarta, Cocârceni, sate în jud. Tecuciu şi Buzău.

[6] Azi dealul Curieci, în faţa dealului Săcuţei.

[7] Probabil greş. în loc de *Prihodişte;* cf. Прихoдищѣ la p. 158.

[8] In suret greş. „înpuţină".

scrié mai sus, noi Ştefan Vodă, şi credinţa a preaiubitului nostru fiu Bogdan-Vlad[1], şi altor boeri: credinţa boeriului nostru Duma pârcălab, şi credinţa boeriului Boldur, şi credinţa boeriului Hârman, credinţa boeriului Toader pârcălab de Hotin, boeriului Irimia pârcalab Neamţului, credinţa boeriului Movila ceaşnic, credinţa boeriului Frunteş[2] stolnic, şi credinţa boeriului Petrică comis, şi credinţa tuturor boerilor noştri, mari şi mici. Iar după viaţa noastră, cine va fi domn pământului nostru, din fiii noştri sau din neamul nostru, pre cine va alege Dumnezeu, ca să fie domn pământului Moldaviei, să nu strice dania noastră şi întărire, ci să le întărească, pentru că este a lor dreaptă ocină şi împărţanie. Pentru mai mare credinţa şi întărire acestor de mai sus scrise, am poruncit credinciosului boeriului nostru Tăutul vel logofăt ca să scrie şi către această carte a noastră pecete să o lege.

Academia Română, sign. 11/LXV, cu următoarele însemnări de autentificare: „S'au tălmăcit de Gheorghie Evloghie dascal. 1780, Martie 2. — De la isprăvnicia Fălciului: Această copie scoţându-se de pe altă copie a ispisocului sârbesc şi poslăduindu-se din cuvânt în cuvânt, s'au adeverit. Niculache Dimache spătar. 1817, Avgust 10. — De la isprăvnicia Fălciului: S'au poslăduit din cuvânt în cuvânt şi fiind întocmai cu cea adevărată copie, ce s'au văzut, s'au încredinţat de către isprăvnicie. Ioan Cuza spătar. 1819, Fevruarie 27".

VIII

[12 Martie] 1497.

Ştefan confirmă lui Mihăilă Cupce stăpânirea peste satul Hoceni pe Larga, „unde au stătut Stan Coliban", cuvenit lui la împărţeala făcută între dânsul şi nepoţii săi de frate Mihăilă şi Vlad. Boierul Oţăl Migdal, la însărcinarea domnului, a fixat hotarele satului.

Copie scoasă de pe un ispisoc sărbăsc de la Ştefan Vodă cel Bun, din let 7005.

Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan voevod, gospodar zemle moldavskoi, înştiinţare facem cu această carte a noastră

[1] In suret „a preiubiţilor noştri fii Bogdan şi Vlad".

[2] La numele de boieri suretul are greşit: Dume, Beldur, Fruntaş.

tuturor cine pe dânsa va căută sau cetindu-o va auzì, de adevărată a noastră slugă Mihăilă Cupce, datu-i-am şi i-am întărit pre a sa ocină dreaptă şi împărţitură un sat pre Larga, anume Hoceni, unde au stătut Stan Coliban, care au avut-o împărţire cu nepoţii lui de frate Mihăilă şi Vlad, ce li-au împărţit al nostru boeriu giupânul Oţăl Migdal, ca să-i fie de la noi uric de împărţală pe acel sat, carele s'au numit mai sus pre Larga, anume Hoceni, unde au stătut Stan Coliban, slugii noastre lui Mihăilă Cupce, ce este a lui împărţită de către nepoţii lui Mihăilă şi Vlad, pe unde au hotărît al nostru boeriu dumnialui Oţăl[1] Migdal, ca să-i fie lui dreaptă ocină şi împărţare, lui şi ficiorilor lui, şi nepoţilor şi strănepoţilor lui, şi tot rodul lui, cine s'ar alege mai aproape, neclintit nici odinioară în veci. Iar hotarul acelui sat ce scrie mai sus, anume Hoceni pre Larga, unde au stătut Stan Coliban: începându-se din Larga, de la cărare care vine despre satul Ochiteştii, care acum se chiamă Grumăzăşti[2], de la un izvor de pe costişă; de acolo drept spre apus, stâlp de piatră, şi tot în gios până în piscul Drăghicioi[3], stâlp de piatră, şi tot în gios până în dreptul capul rădiului despre soare-apune într'un pisc, stâlp de piatră, şi tot în gios până unde vine drumul de la satul Ochiteştii, care se chiamă Grumăzăştii, la un izvor de pe costişă, şi de acole drept la vale la apus, drept râpa Ciogolii în malul părăului despre răsărit, stâlp de piatră, şi de acole în gios vale Largă drept gura râpii Humii[4], stâlp de piatră, şi tot în gios până la fântâna Mogăi, stâlp de piatră, şi tot în gios vale până drept capul piscului prin capul Curiacilor, stâlp de piatră, tot despre răsărit; şi de acole drept la apus în capul piscului până în părăul Bujorului, stâlp de piatră, şi în sus vale Bujorului[5], din sus de fântâna Oiăi, stâlp de piatră, şi tot în sus până unde se întâlneşte cu locul Oţălenilor, stâlp de piatră; şi de acole drept la răsărit până

---

[1] Chip, stăpânul satului Oţeleni de lângă Hoceni. Cf. nota 2 dela p. 128.

[2] Astăzi Grumezoaie (Grumăzoaie), lângă Urlaţi, pe valea Grumezoaiei (jud. Fălciu, pl. Mijlocu).

[3] Drăghicioaei.

[4] Numele s'a pierdut, dacă nu cumva e o greşală în loc de „dealul Humăriei", spre sud de Curieci.

[5] Cf. dealul Bujor lângă Oţeleni.

în deal, stâlp de piatră; şi de acole în sus drumul hotarălor la mijlocul locului, stâlp de piatră; şi tot în sus până în capul pădurii, stâlp de piatră; şi de acole la deal, nu mult spre apus, şi în sus dealul prin pădure, drept fundul râpii Tomşii [1], bour într'un stejar; şi tot în sus dealul drept poiana Răcii [2], bour într'un stejar şi groapă; şi tot în sus pin pădure pănă drept fundul Cetăţuii [3], unde se loveşte cu moşiile ce vin despre Lohan [4] şi drept la răsărit până în fundul Cetăţuii, şi de acole în gios costişa peste gura văii Uleului [5], şi tot în gios până în gura văii Colibilor, stâlp de piatră, şi de acole drept la răsărit prin capul locului sfintei mânăstiri Tulburii [6], ce ieste dată şi închinată sfintii mitropolii Romanului, peste vale Lărgii în piatra cea dintâiu, de unde s'au început. Şi aşa s'au împărţit. Şi la aceasta este credinţa însuş domniei mele de mai sus scrisă Ştefan voevod, şi credinţa preaiubitului meu fiu domnul Bogdan-Vlad [7], şi credinţa boerilor noştri, a mari şi mici: credinţa boeriului dumnialui Duma [8] pârcălab, şi credinţa boeriului Boldur [9] vornic mare, şi credinţa boeriului Hărman marelui hatman, şi credinţa boeriului Toader pârcalabul de Hotin, şi credinţa boeriului Ierimia pârcălabului Neamţului, şi credinţa boeriului Moghila ceşnic, şi credinţa boeriului Frunteş [10] stolnic, şi credinţa boeriului Petrica comis mare, şi credinţa tuturor marilor noştri boeri. Iar după viaţa noastră, cine va fi domn pământului nostru, din fiii noştri, sau din neamul nostru, pre cine va alege Dumnezeu ca să fie domn pământului Moldaviei, să nu strice a noastră danie şi întărire, ci mai vârtos să le întărească, şi pentru că ieste a lor dreaptă ocină şi împărţanie. Şi pentru mare credinţa şi întărire acestor de mai sus scrise, am poruncit

---

[1] Cf. Tomşa, un cătun spre sud de Şişcani.

[2] Cf. valea Recea, între dealul Oţelenilor şi dealul Seaca.

[3] Cetăţuea erà la nord de Şişcani; cf. şi azi dealul Cetăţuii.

[4] Părâu în jud. Fălciu, se varsă în Crasna. In suret e greşit Lohin.

[5] Spre nord-vest de Şişcani (valea Uliu).

[6] Mânăstirea aceasta nu mai există, s'a păstrat însă amintirea ei în Dealul Mânăstirei, Saca Mânăstirei şi alte localităţi din apropiere.

[7] In suret „a preiubiţilor mei fii domni Bogdan şi Vasilie".

[8] In suret Vasilie. Cf. documentul următor, p. 158.

[9] In suret Beldur.

[10] In suret Fruntaş.

credinciosului boeriului nostru Tăutul marelui logofăt ca să scrie şi cătră această a noastră carte şi pecete să o lege.

Academia Română, sign. 10/LXV, copie de pe altă copie, cu următoarele însemnări de autentificare: „Această tălmăcire s'au făcut de Pavel Iacobici. — Această copie am scris de pe suret, ce ieste tălmăcit de Pavel Iacobici, asămine şi întocma după cum erà scris, şi am iscălit, 1806, Iunie 2, Ioan Nicolao Ciure, diac în divanul domnesc. — De la isprăvnicia Fălciului: Această copie scoţându-se de pe altă copie a ispisocului sârbesc şi posläduindu-se din cuvânt în cuvânt, s'au adeverit. 1817, Avgust 10. Neculachi Dimachi. — De la isprăvnicia Fălciului: S'au poslăduit din cuvânt în cuvânt, şi fiind întocma cu ce adivărată copie, s'au încredinţat de către isprăvnicie. 1819, Fevruarie 27. Ioan Cuza spătar. — Şişcanii sunt astăzi un cătun al com. Hoceni, jud. Fălciu, pl. Mijlocu. Mai toate numirile topografice din acest document s'au păstrat şi sunt însemnate pe harta Statului Major, planşele Huşi şi Vetrişoaia. Cf. şi documentul următor.

IX

Iaşi, 15 Martie 1497.

Ştefan confirmă lui Mihăilă Cupcici (Cupce) stăpânirea asupra satului Hotceni pe Larga, „unde a fost Stan Coliban", care i-a căzut în partea lui la împărţeala dintre dânsul şi nepoţii săi de frate Mihail şi Vlad; boier hotarnic a fost Oţel Miedar (Midar).

† Милостїю божїю мы Стефа[н] воевwда, господаръ земли мwлдавскои, знаменыто чиним н к сим листом нашем въсѣм кто на нем възрит нли его чточи оуслышит, wж[е] тот истинїи нашемꙋ слоугы Михъилъ Кꙋпчича дали н потвръднли своих правою wтн(и)ноу и выраздѣленїе, едно село на Ларѕѣ по нмѣ Хотчанїи, где был Стан Колибан, что wни имали разделенїи съ братнчини его Михаила и Влада, что ли нм разделил нашемоу вѣрномꙋ болѣринь пана Оцел Мїедар, како да ест wт нас ꙋрик за раздѣленїе тое село нже выш(е)реченн на Ларги по нмѣ Хотчанїи, где бил Стан Колибан, слꙋги нашим Михъилъви Кꙋпча, что ли ест емꙋ раздѣленїе wт къ братичини его Михаила н Влада, покода хотарилъ нашемꙋ вѣрномꙋ болѣрин пан Оцел Мидар, како да ест правою wтн(и)нꙋ н разделенїе, им н дѣтим их н ꙋнꙋчатом нх н прѣꙋнꙋчато[м] нх и въсѣмꙋ родꙋмь их, кто сѣ нм изберет наиближнїи, непорошин неколижи на вѣкы. А хотар

томꙋ вишьписаномꙋ село по имѣ Хотчаниїн на Ла[р]ѕѣ, где бил Стан Колибан, почнниши (сѧ шт) Ларѕѣ, шт стъѕъ иже приходит шт село Ѡкитещїи, иже зꙋвет сѣ Грꙋмъѕещїн, шт едни источник на обочїа, и та право къ западъ черес маткы Ларгы, и та нижны по шбѣ сторони матки Ларѕѣ даже до кръница Могови, и та шбернит сѣ къ въсток въси на дороѕѣ Кокръцаловѣ, даже до ꙋстїа долина Сꙋха, где падет сѣ на Еланѣ, и та выше на матки долина Сꙋхы до великаго кедръ[1], ꙋ една лака[2], въ един дꙋб иже ест знаменань съ боꙋшр, где приспичает сѣ съ хотаром Тꙋрбꙋ[р]евы[м], и та шбернит сѣ на долина Ларѕѣ ꙋ едни дꙋб, иже ест ꙋ ꙋстїа долина Приходищѣ, по гор дорога, и ест знаменан съ бꙋшр, и та нижна под лис до едни камень, по гор кръница смрадна, и та под лис до едни камен въ конца писка, и та под лис даже до стъ[ѕъ] Ѡкитесковн, где почниши сѣ пръкомꙋ хотар[ꙋ]. Тако раздѣлил сѣ: шт стъѕъ нижнїи али да ест матки Ларги Михъилави Кꙋпча по шбѣ сторонѣ, съ въсѣмь доходом, али шт стъѕъ вишни[и] да бꙋдет братичниїе его Михаила и Влада, по шбѣ сторонѣ матки, съ въсѣм доходом. А на то ест вѣра нашего господства ми вы[ше]писана[го] мы Стефана воевода, и вѣра прѣвъзлюбленаго сына господства мы Богдана и Влада[3], и вѣра бощр наших: в. п. Дꙋми пръкълаба, и в. п. Болдꙋра дворника, и в. п. Хръмана, и в. п. Дꙋм[и] пръкълаба, в. п. Тоадера пръкъ[ла]ба хштинскых, в. п. Еримїа пръкъ[ла]бове нѣм[ец]скаго, в. п. Чортороского, в. п. [Ш]андра пръкълабове новоградскаго, в. п. Иса[к]а вистѣрника, в.п. Дꙋмшѣ постелник[а], в. п. Могыла чашника, в. п. Фрꙋнтеша столника, в.[4] п. Петрика комиса, и вѣ[ра] въсѣх бощр наших, великих и малих. А по нашемꙋ животѣ, кто бꙋдет господаръ нашемꙋ земли, шт дѣтїи нашим, [или] шт нашего рода, или пак бꙋдꙋ кого богъ изберит господаръ быти наш[е]и молдавскои земли, то[т] бї им не порошил нашего даанїе и потвръжденїе, али би им и потвръдил и ꙋкрѣпил, занеже сꙋт прав[а] штн(и)нꙋ и вираздѣленїе. А на болше крѣпост и потвръжденїе томꙋ выш(е)писаномꙋ, велѣли есми нашимꙋ вѣрномꙋ пана Тъꙋтꙋаль лwгофетъ писати и нашемꙋ печати завѣсить к симꙋ листом нашимꙋ. † Мсца марть еі днь. Писал Шан[дрꙋ] Кръжович ꙋ Исꙋх, в л(ѣ)тꙋ ѕѕе.

[1] De sigur pentru кодръ=codru.
[2] Vezi p. 130.
[3] Greşit, în loc de Богдана-Влада.
[4] Scris aici greşit вѣрѣ.

Pecetea cea mare domnească cu legenda: † пєчать Iw Стєфань воєвωда, гωсподар землн мωлдавскон (cf. mai sus, p. 130).— Orig. la d-na Maria Mornzi din Iaşi. Intr'o hotarnică dela Oct. 1824, publicată de d-nul Gh. Ghibănescu în Cuzeştii, p. 172 şi urm., se citează o traducere românească a acestui document, făcută de polcovnicul Toader[1] Debrici la an. 1806, Iulie 4. Din cuprinsul acestei traduceri, dat în hotarnica privitoare la moşiile Hoceni şi Şişcani din jud. Fălciu, se vede că e vorba de documentul nostru (7005, Martie 15). Iată şi traducerea lui:

† Cu mila lui Dumnezeu noi Ştefan voevod, domn al ţării Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor câţi se vor uità la dânsa sau o vor auzì cetindu-se, că acestei adevărate slugi a noastre Mihăilă Cupcici i-am dat şi i-am întărit dreapta lui ocină şi împărţitură, un sat pe Larga anume Hotceanii[2], unde a fost Stau Coliban[3], pe care o aveà împărţitură cu nepoţii săi de frate Mihail şi Vlad, şi pe care le-a împărţit-o credinciosul nostru boier dumnialui Oţel Miedar, ca acel mai sus zis sat pe Larga anume Hotceanii, unde a fost Stan Coliban, să fie dela noi uric de împărţeală slugii noastre lui Mihăilă Cupce[4], fiindcă îi este împărţitură de către nepoţii lui de frate Mihail şi Vlad, pe unde a hotărnicit credinciosul nostru boier dumnialui Oţel Midar, şi să-i fie ocină şi împărţitură dreaptă, lui şi copiilor lui şi nepoţilor lui şi strănepoţilor lui şi la tot neamul lui, care i se va alege mai deaproape, neclintit nici odată în veci. Iar hotarul acestui mai sus scris sat anume Hotceanii pe Larga, unde a fost Stan Coliban, se începe din Larga dela cărarea ce vine din satul Ochiteşti[5], care se chiamă şi Grumăzeşti, dela un izvor pe costişe, şi apoi drept spre apus prin matca Largii, şi apoi mai jos de amândouă laturile matchii Largii până la fântâna lui Moga, apoi se întoarce spre răsărit tot pe drumul lui Cocârţeală până la gura văii Seci[6], unde cade în Elan, apoi mai sus în matca văii Seci până la codrul cel mare, într'un lac, într'un stejar ce este însemnat cu buor, şi unde se întâlneşte cu hotarul lui Turbure[7], apoi se întoarce spre valea Largă într'un stejar ce este în gura văii Prihodiştii din sus de drum şi e însemnat cu buor, apoi mai jos sub pădure până la o piatră din sus de fântâna puturoasă, apoi sub pădure până la o piatră în capătul piscului, apoi sub pădure până la cărarea Ochiteştilor, de unde s'a început hotarul. Aşa dar s'a împărţit astfel ca din cărare

---

[1] Greşit, în loc de Pavel.
[2] In hotarnica dela 1824 *Hoceni*.
[3] In hotarnica cit. *Coloban*.
[4] In hotarnica cit. *Cupcici*.
[5] In hotarnica cit. *Onchileşti*.
[6] In hotarnica cit. *Săcii*.
[7] Cf. mănăstirea Tulburea la p. 156.

în jos matca Largii să fie a lui Mihăilă Cupce de amândouă părţile, cu tot venitul, iar din cărare în sus să fie a nepoţilor lui de frate Mihail şi Vlad, de amândouă părţile matchii, cu tot venitul. Iar spre aceasta este credinţa domniei noastre a mai sus scrisului Ştefan voevod, şi credinţa preaiubitului fiu al domniei mele Bogdan-Vlad, şi credinţa boierilor noştri: cr. b. Duma pârcalabul, şi cr. b. Boldur vornicul, şi cr. b. Hârman, şi cr. b. Duma pârcalabul, cr. b. Toader pârcalabul de Hotin, cr. b. Eremie pârcalabul de Neamţ, cr. b. Ciortoroschi, cr. b. Şandrea pârcalab de Cetatea Nouă, cr. b. Isac visternicul, cr. b. Dumşa postelnicul, cr. b. Moghila ceaşnicul, cr. b. Frunteş stolnicul, cr. b. Petrica comisul, şi credinţa tuturor boierilor noştri, mari şi mici. Iar după a noastră viaţă, cine va fi domn în ţara noastră, dintre fiii noştri sau din neamul nostru, sau ori pe cine va alege Dumnezeu să fie domn în ţara noastră a Moldovei, acela să nu le strice dania şi întărirea noastră, ci să le-o întărească şi împuternicească, căci este ocina şi împărţitura lor adevărată. Iar spre mai mare tărie şi întărire celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier logofătului Tăutul să scrie şi pecetea noastră s'o atârne la această carte a noastră. † Luna Martie în 15. Scris-a Şandru Cârjovici în Iaşi, la anul 7005.

Adaos.

In planşele fototipice ce însoţesc acest studiu am reprodus 1. scrisoarea lui Ştefan cel Mare către Doroteiu, 2. răspunsul acestuia, 3. o pagină din nomocanonul dela 1466, 4. documentele dela 26 Oct. 1470 şi 17 Martie 1496, 5. documentul dela 15 Martie 1497. Am încercat să reproduc şi documentul dela 28 Mai 1470, dar n'am izbutit; necunoscându-se nici o singură literă în fotografie, reproducerea acesteia prin fototipie ar fi arătat, cel mult, cunoscătorilor că un pergament aşa de ordinar nu poate să fie din sec. XV.

Am adaos la acestea o a şeasea planşă cu documentul dela 26 Oct. 1491 din Muzeul Rumjancev, asupra autenticităţii căruia am exprimat oarecari îndoeli în Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. II, p. 499, referindu-mă la câteva particularităţi interne ale lui. Cf. vol. I, p. 488, nota 1. Controlând ultimele notiţe ale mele asupra particularităţilor externe ale acestui document, am mai constatat următoarele: Pergamentul este fără îndoeală din sec. XV, nu e însă aşa

de alb ca al documentului dela 26 Noemvrie 1490 din aceeaş colecţie. Dacă îl punem în faţa soarelui sau pe fereastră, ni se pare că a suferit o răsătură, mai ales în partea dreaptă, unde este ceva mai subţire şi mai murdar; deosebirea aceasta se observă şi în fotografie. La soare literile nu se cunosc aşa de lămurit ca în umbră, pe când documentul dela 26 Noemv. 1490, scris de acelaş diac, se citeşte întreg şi în soare.

Aşa fiind, s'ar puteà prea bine ca textul actual să fi fost scris în sec. XVI, pe un pergament din timpul lui Ştefan cel Mare, în care hotarele mânăstirei Homorului erau altfel descrise decât în textul actual. Scrisoarea diacului Toader e destul de bine imitată. Se observă oarecari deosebiri la literile ж, ѕ şi mai ales ѡ; în documentul dela 26 Noemv. 1490 ultima literă este deasupra deschisă, în cel dela 26 Oct. 1491 ea este închisă şi apare ca doi о lipiţi unul de altul. Această formă de ѡ se găseşte însă şi în alte documente din sec. XV. Mai suspectă decât această deosebire este liniarea prea dreaptă a pergamentului.

Că e vorba de un pergament vechiu, se vede şi de acolo că sub data pusă mai târziu în litere ceva mai mari şi cu cerneală mai nouă ҂ѕц҃і (6915=1407; cf. Documentele lui Ştefan cel Mare, I, p. 489) se distinge foarte bine в лѣтѡ cu cerneală veche, deschisă, de coloarea ruginei, din timpul lui Ştefan cel Mare. Deasemenea, în dosul pergamentului, unde se citeşte acum хотарюл Хоморѹлѹй, se văd sub aceste două cuvinte urmele cu cerneală veche ale cuvintelor † хѡмѡрскии прѣдкл †; bine se disting numai literile † хѡ şi д, celelalte le-am putut cetì după ce am spălat pergamentul cu apă.

Deşì aceste observaţiuni sunt de natură a înmulţì îndoelele noastre asupra autenticităţii documentului dela 26 Oct. 1491, totuşi n'am puteà afirmà cu deplină convingere că el este fals. Spre a ne pronunţà mai categoric, ar trebuì să avem şi alte elemente de comparaţie.

C. Giurescu

Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul şi Vasile Demian.

Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul şi Vasile Demian.

Intr'un studiu publicat acum câţiva ani în Analele Academiei Române[1], am căutat să dovedesc că *Letopiseţul Moldovei dela Istratie Dabija înainte* (1661—1711), atribuit de M. Kogălniceanu lui Nicolae Costin[2] şi recunoscut îndeobşte ca opera acestuia[3], este în realitate alcătuit din două scrieri deosebite, dintre cari numai cea din urmă, privitoare la domniile lui Nicolae Mavrocordat şi Dimitrie Cantemir (1709—1711)[4], este în adevăr opera lui Nicolae Costin. Partea dela început, cuprinzând istoria Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia întâia a lui Nicolae Mavrocordat (1661—1709)[5], este o cronică deosebită, alcătuită în anul 1712 de un anonim după diferite izvoare, cari sunt arătate în titlul compilaţiei: «Letopiseţul ţării Moldovii dela Ştefan sin Vasilie Vodă în-

[1] Contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene (Memoriile Secţiunei Istorice, Seria 2, Tom. XXX, 1907).

[2] Letopiseţul ţării Moldovei dela Ştefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul, de pre Izvoadele lui Vasile Damian, ce au fost treti logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul şi altora, de Nicolae Costin, carele au fost logofăt mare în Moldova (1662—1711), publ. în Letopiseţe², II, 1—117.

[3] V. A. Ureche: Miron Costin, Opere complete, I, 11—14, 353; A. D. Xenopol, Istoria Românilor, IV, 596—8; N. Iorga, Istoria Literaturii Române în sec. XVIII, I, 97—131; D. Onciul, Din Istoria României, în Călăuza oficială şi catalogul expoziţiunei române din 1906, p. 46—47.

[4] Letopiseţe II, 70—117.

[5] Ibid. II, 1—70.

53381

«coace, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul, iară «acmu s'au scos din *Izvodul lui Vasilie Dămian*, ce-au fost treti «logofăt, şi de pre *Izvodul lui Tudosie Dubău logofătul* şi altora». Dintre acele izvoade nearătate anume se mai citează în cuprinsul crônicei, la domnia întâia a lui Dumitraşcu Cantacuzino, încă unul: *Izvodul lui Miron logofătul*. Am dovedit tot atunci că identificarea Izvodului lui Vasile Demian cu Izvodul lui Tudosie Dubău, identificare admisă de toţi mai înainte, era rezultatul unei confuzii. In studiul de faţă ne propunem să întregim acele rezultate, cercetând mai de aproape izvoadele pe temeiul cărora ni se afirmă că a fost alcătuit Letopiseţul. Incepem cu acela dintre ele care până acum e singur cunoscut.

I.

Izvodul lui Tudosie Dubău logofătul.

Cu toate că acest izvod e arătat în titlul Letopiseţului din 1712 ca unul din izvoarele principale de care se servise compilatorul, în decursul povestirei este citat numai o singură dată, la domnia lui Constantin Cantemir, unde se reproduce următorul pasaj:

«Scrie la Izvodul lui Theodosie Dubău, ce-au fost vel «logofăt la Cantemir Vodă, cum până la al patrulea an a «domnii lui, Cantemir Vodă domnind bine, ţiind prietenie cu «Şerban Vodă, care pentru megieşia ce avea cu Moldova, cu «multă nevoinţă au silit Şerban Vodă de i-au scos domnia. «Iară lipindu-se Cupăreştii pe lângă Cantemir Vodă şi stând «la sfaturile lui, din al patrulea an multe amestecături între «domnii şi între ţări făcut-au Cupăreştii, şi la multă chel«tuială adus-au ţara. De care lucru pizma şi zavistia nice «un lucru bun nu aduce, fără numai pierzare de suflet şi «unora răsipă de case, cum s'ar hi văzut pre urmă, că acei «prietini a lui Cantemir Vodă, Cupăreştii, adusese pre Can«temir Vodă până la atâta, de nu i s'ar hi prilejit moartea «în domnie, prin temniţile Turcilor ar fi putredit. [(Ce acestea

«de pe urmă nu poate nime a şti sfârşitul său la ce va sosi),
«ce numai cum dă Dumnezeu]»[1].

Cam tot pe vremea când Izvodul lui Dubău era folosit în această compilaţie, el mai este citat încă de două ori de către un interpolator al Cronicei lui Simion Dascălul:

a) Odată la domnia lui Iuga Vodă, unde, după pasajul în care se spune că nu se ştie ce se va fi lucrat în cei doi ani ai domniei lui, interpolatorul adaogă:

«Fără cât numai ce însemnează la un letopiseţ, ce este «izvodit de Dubău logofătul de pre letopiseţul lui *(loc alb)*, «de zice că el au trimis întâi la arhiepiscopul de Ohrida şi «au luat blagoslovenie de au pus mitropolit»[2].

b) A doua oară la domnia lui Alexandru cel Bun, unde acelaş interpolator spune că acest domn:

«Au trimis de au luat blagoslovenie dela patriarşii răsă-«rîtului şi au făcut mitropolit de l-au aşezat la scaun la «mitropolie în Suceava, numai anume nu scrie ce mitropolit «au fost. Insă la un letopiseţ al lui Dubău logofătul însem-«nează, cum să fie trimis întâi Iuga Vodă, carele s'au po-«menit mai sus, la arhiepiscopul de Ohrida de au luat bla-«goslovenie şi au pus mitropolit pre Theoctist, dar nu arată «nici o dovadă»[3].

Acestea sunt singurele menţiuni în istoriografia noastră veche, cunoscute până acum, despre Izvodul lui Tudosie Dubău. Din ele se vede că avem a face cu o cronică care cuprindea istoria Moldovei dela descălecat până către sfârşitul veacului al XVII. Acest izvod ni-i cunoscut. El s'a păstrat

---

[1] Ms No. 9 al Bibliotecii Universităţii din Iaşi, f° 78; Kog. Let. II, 37. Am reprodus citatul după manuscriptul de care s'a servit Kogălniceanu, şi nu după ediţia sa, deoarece el a modificat ortografia, iar uneori a schimbat şi textul.

[2] Letopiseţul ţării Moldovei până la Aron Vodă, întocmit după Grigore Ureche, Istratie logofătul şi alţii de Simion Dascalul, editat de C. Giurescu, p. 20_{15-18} (ed. Comisiunei Istorice a României).

[3] Ibid. p. 24_{20-26}.

în două manuscripte, amândouă còpii lacunare, aflătoare astăzi în Biblioteca Academiei Române supt nº 169 şi 2506.

Ms 169 (M¹), scris în Moldova pe la începutul secolului al XVIII de un necunoscut, cuprinde următoarele scrieri: 1) O predoslovie, parte rimată şi parte în proză (fº 1—5); 2) Letopisețul lui Simion Dascălul (1359—1595) într'o redacțiune interpolată, pe care o întâlnim şi în alte manuscripte [1] (fº 5—166); 3) Letopisețul lui Miron Costin (1595—1661) (fº 168—378); 4) O foarte sumară cronică a domnilor dela Istratie Dabija până aproape de sfârşitul secolului al XVII (fº 378—383). Manuscriptul este lacunar: îi lipseşte foaia 1, cu începutul predosloviei rimate, foaia 13, o foaie între cele numerotate cu nº 381 şi 382 cu sfârşitul domniei a treia a lui Gheorghe Duca şi începutul domniei lui Constantin Cantemir, şi foaia ultimă.

Ms 2506 (M²) este scris în țara românească pe la 1720—30. După scriere se vede că autorul lui este Radu Lupescu, logofețel de divan, fiul lui Mihail ieromonahul, un cunoscut copist al lui Nicolae Mavrocordat [2]. Manuscriptul era format din două volume [3], cuprinzând acelaş corp de cronice ca şi ms 169. Volumul al doilea, care începea, probabil, cu Letopisețul lui Miron Costin, s'a pierdut. Cel păstrat, lacunar şi acesta la sfârşit, cuprinde Predoslovia şi Letopisețul lui Simion Dascălul până la sfârşitul domniei lui Petru Şchiopul [4].

Toate citatele reproduse mai sus din Izvodul lui Dubău le regăsim în corpul de cronice cuprins în aceste manuscripte. Dacă mai adăogăm acum şi faptul că în predoslovia din fruntea acestui corp autorul spune că scrie din ordinul lui Dubău, identitatea izvodului acestuia cu corpul de cronice din cele două manuscripte apare evidentă. Dar în acest corp letopisețele lui Simion Dascălul şi Miron Costin sunt simple còpii. Partea originală, supt care urmează să înțelegem propriu zis Izvodul lui Tudosie Dubău, o formează

---

[1] Ms 103 de la Acad. Rom.

[2] Cf. s. ex. mss nº 156, 59, 268, 353 dela Acad. Rom. şi ms 25 din Biblioteca Universității din Iaşi, scrise de acelaş.

[3] Cf. ms 440 dela Acad. Rom. care este o copie, de şi cu totul modificată, după ms 2506 sau după unul identic.

[4] V. Letopisețul lui Simion Dascalul, ed. Giurescu, p. 259 24—25.

doar predoslovia şi scurta cronică a domnilor dela Istratie Dabija până la Constantin Cantemir, pe cari le reproducem mai jos:[1]

Cartea ce se chiamă Letopiseţ, ce scrie întrânsul spune cursul anilor şi viaţa domnilor. 5

Predoslovie către toţi cetitorii cei rumâni.

Ceste stihuri ce sânt scrise
şi într'această carte puse
sânt să le citească omul
şi să laude pre Domnul, 10
Ziditoriul lumii toate
cărui preste tot se poate,
ce-l laudă Heruvimii
şi-l slăvesc mult Serafimii
şi cete de îngeri toate 15
ce sânt lângă însul aproape
şi pohvălesc cu cântare
ca pre un Dumnezeu mare
slujindu-i cu frică multă
după voia lui ascultă. 20
Că al tău sânt Doamne cu totul
Theodosie Dubău logofătul
din pământul din Moldova
precum arată slova,
ţara cea mult desfătată, 25
cumu-i de toţi lăudată,
cheia ţărilor se zice
făr'de cuvânt de neprice.
Ţara ceia cui uşorul
unde-i libovul cu dorul |[2], 30
ce striinii toţi priimeşte
de-i hrăneşte şi-i cinsteşte,

---

[1] Publicate întâi de d. N. Iorga în Studii şi Documente, III, 12—20, după ms 169.

[2] *Rândurile 4—30 lipsesc în M[1] din care s'a pierdut prima foaie.* 35

şi ceia ce trec prentrânsa
nu se mai îndură de însa.
Nu o mai fac lăudată
că o ştie lumea toată.
5 Ce pre câtu-e îndurată
pre atâta fu prădată,
pentru multe lucruri proaste
pentru păcatele noastre.
Ce ne adă Doamne aminte
10 că pre tine avem părinte,
să nu ne laşi la pierzare
ci să ne dai vindecare,
să trimiţi ţărilor pace
că toate bune s'or face,
15 ca să-ţi lăudăm mărirea
şi numele şi întărirea
în veci fără săvârşire
mult pohvălit preste fire.
Şi cine nu ne iubeşte
20 de sârg Doamne le plăteşte.

Coneţ.

Predoslovie.

Intru mute pofte şi gânduri se află cela ce fără lucru şade, mărturiseşte marele înţeleptul Solomon împărat, iară 25 cela ce-ş plineşte gândul, ales cu facere bună, de lăudat este, pentru că firea omenească dentru firea sa este pornită a se muta şi a se premeni în multe feliuri. Pentr'aceia dară destoinici orăşeni şi cărtulari mari, oamenii cari lăcuia în zile vechi la cetatea cea vestită a Athinei, nu le era alt lucru 30 zăbava lor, fără numai peste toată vremea a înţelege şi a învăţa câte ceva lucru de iznoavă, precum mărturiseşte şi marele filosof Aristotel, de zice că toţi oamenii dentru firea lor sânt îndemnaţi ca să ştie acesta cuvânt, dară nu trebue

---

5 câtu-i M² 9 ne ad M² 17 sfârşire M 18 pohvălite M²
35 27 în] a M² 27-28 destonici M¹ 28 cărturari M², carie *in mss.* zilile M² 31 cevai M¹

a-l scăpa, ca să nu cădem supt vina greşelii aceştia, ce scrisem mai sus. Zăbăvim gândul nostru pren taină surdă, surdă este pre o parte pentru nesimţirea ei cea den fire dată, iară grăitoare este pentru deistvia care isprăveşte şi se face cinie
2 v cuvântului stătătoriu, fiind lucrul a firei nestătătoare | pentrucă 5
alte fapte pre lume, alte lucruri mari fără fiinţă sânt, iară acestuia, măcar că mijlocul mic este, iară mari lucruri arată, cu totul a zice că tocma şi până la lucruri dumnezeeşti, necum pemînteşti, tinde, nu se conteneşte, şi câte cu trupul a le vedea nu poate, cu aceasta le află toate fără de mijloc 10
oprite. Derept aceia este condeiul şi mult îl lăudăm, ce ca să nu ne hulească neştine, să zică cum facem dentr'o muscă pilă, adecă de un lucru mic mare, lăsăm condeiul, pricina dentăiu, şi lăudăm a doa adecă mintea, că pre condeiu mintea-l poartă, iară nu meşterşugueşte condeiul nemic dentru 15
sine, ce povaţa-l îndreptiază, fără de carele întru nemic nu plăteşte condeiul. Iar să nu este deacolo aţâţarea, pentru că scriitori mulţi sânt, iar înţelegători puţini. Şi într'alt chip scriu înţelegătorii, şi într'alt neînţelegătorii. Iar îmbe părţile
3 nemăsura este perirea, şi aduce | săvârşit îndeşert. Derept 20
aceia dară, când scriem, să scriem nu slovele frumoase, ce gândul iscusit, că mulţi sânt chemaţi iar puţini aleşi.

Intr'acesta chip şi noi cu vrerea lui Dumnezeu şi cu îndemnarea dumisale cinstit şi al nostru de mult bine făcătoriu dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare, şi 25
aducând aminte de toate câte mai sus scrisem, ne-am apucat ca să scriem Letopiseţul ţării moldoveneşti, întru carele sânt scrise vieţile domnilor ţării Moldovei, şi izvodul am luat de pre un Letopiseţ a lui Simion Dascalul, carele şi Simion l-au izvodit de pre un Izvod a lui Ureche vornicul, ce şi Ureche l-au scos 30
de pre cronicariul leşesc şi unguresc, protivind alaturea şi cu acest scurt moldovenesc, şi aşea den toate au scos ş'au ales, arătând în carele cât scrie, au pre larg, au mai pre scurt. Că aceştea cronicari săvai că sânt şi striini de alte

2 Zăbovim M² 4 cinie] cine-i M² 5 cuvântul lui M² 6 mare M² 10 cu aceasta] că acestea M² 17 este] fie M² 19 într'alt chip M², îmbe] într'amândoao M² 20 şi aduce M² 21 slove M², ce] şi M² 25 Tudose M² 27 ţărăi Moldovei M² 30 Urechie M² 31 protivind laturea M² 33 pre¹] mai pre M², mai *om.* M² 35

ţări, ce ei, fiindu-ne vecini deaproape, n'au lăsat a nu scrie ce s'au lucrat şi în ţara Moldovei. Deci şi | noi, văzând că în ţara noastră învăţătură foarte puţină se află pentru lipsa dascalilor, că necum să fie alte istorii vechi a altor istorici, să scrie viaţa a împăraţi şi a crai striini, ce tocma nice viaţa domnilor ţării Moldovei nu o ştim, carele, cât şi în ce chip au domnit. Luaţi dumneavoastră sama că alţii striini mai bine ştiu ce se lucrează în toate zilele în ţara noastră de cât noi, iar noi, necum altele striine să ştim, ce nice ale noastre nu le ştim, însă numai pentru lipsa dascalilor, precum am arătat şi mai sus. Pentru acesta lucru şi eu nevoitoriul acestui lucru, nu cu voia mea, ce cu poronca şi învăţătura stăpânului mieu *(loc alb)*, am silit ca să dea Dumnezeu după început să vedem şi sfârşit. 3 v

Iar după acestea toate rog şi cu sete poftesc pre toţi iubitorii de citiri istoriilor, la cine se va tâmpla acest letopiseţ, adecă scriitor de ani, carele va hi şi mai învăţat şi mai bine ştiutoriu de cât noi la acesta meşterşug a scripturilor, de | va hi undeva şi vreo lunecare de greşală, fără de care nu poate hi, au den condeiu, au den mână, sau măcar şi den ştiinţă, unul ca acela au tocmască, au petriacă, că fugită e dela noi zavistia, şi nu se semeţască de acest puţin, cum nu ne-am şi noi de acest mai mult, că numai cine nu va scrie, acela nu va greşi, iar cât va scrie, va şi da în greşală, că cu aceasta ne cunoaştem noi pemintenii. Iar la sudalmă nime nu-ş îndemne sufletul, aducându-ş aminte şi unul ca acesta că el încă este om, de-i făcută firea mai mult spre greşală decât spre nemereală. Că ştiu foarte bine că acesta letopiseţ mai a mulţi nu le va plăcea, de cât la inimă li-a cădea, pentru că unii ştiu într'un chip şi alţii într'alt chip o poveste, de care lucru şi de aicea se cunoaşte că, mergând doi oameni pre o cale sau tâmplându-se la războiu, 4

4-5 istori ce să scrie M[1] istorici ce să scrie M[2] 13 *locul alb din* M[1] *e cam* $^4/_5$ *din rând; pare să fi fost scris ceva, care pe urmă a fost şters, deoarece hârtia e aci foarte subţire* 11-13 şi eu — stăpânului mieu. *In* M[2] *cuvintele acestea sunt scrise ulterior de acelaş copist, îndesate într'un rând şi un sfert pe care le lăsase la început nescrise* 16 cetiri M[2] 17 scriitori *în mss* 19 va fi M[2] 22 fugită-i M[2] 26 niminea M[2], îndeamnă M[2] 27 fire *în mss* 30 le va cădea M[2]

văzind amândoi într'un chip un lucru ce se făcea, şi mai pre urmă, învârtejindu-se şi despărţindu-se unul de alalt, nu spun amândoi într'un chip, ce unul o poveste, altul alta. Incă un om singur de ştie o poveste bine, şi nici acela nu o poate spune tot pre o cale. Văzind acestea toate şi alţii nice în 5
4 v vreme de | acmu nu scriu nime. Eu încă am socotit să răspunză pietrile de vreme ce tac oamenii. Amin.

Urmează Letopiseţul lui Simion Dascălul (f° 5—166) şi Letopiseţul lui Miron Costin (f° 168—387) care se încheie cu obişnuita formulă: Sfârşit şi lui Dumnezeu laudă. 10

[De aicea înnainte iar începum a scrie depă izvodul a răpăosaţi a lui Theodosie Dubău logofătul şi a lui Ureche vornicul, Dumnezeu să-i erte].

De domnia lui Istratie Dabija Vodă.

După domnia lui Stefăniţă, ficiorul lui Vasilie Vodă, stătut-au la domnie Istratie Dabija Vodă, domn de pământ, ştiind rândul tuturor lăcuitorilor ţării. Giudecata cu dreptate o făcea. Şi domnind 4 ai cu mare cinste s'au săvârşit în domnie. 15

De domnia lui Ilieş, ficiorul lui Alexandru Vodă. 20

După moartea lui Istratie Dabija Vodă, venit-au cu steag de domnie Ilieş Vodă, feciorul lui Alexandru Vodă, şi deaca s'au aşezat în scaon în Iaşi, fost-au blând şi bun ţării. Domnind 2 ai pol l-au mazilit împărăţia ş'au dat domnia
378 v Ducăi Vodă. | 25

3 Şi încă M[2] 17-18 dreptaaate *în ms, unde* a *este adesea dublat.*

De domnia Ducăi Vodă, domnind în 3 rânduri 11 ai. Văleato 7000 *(alb).*

16..

Intr'acele vremi, având şi asuprele multe dela împărăţie, fost-au şi ţării cu mult greu. In a doua domnie a Ducăi Vodă, în cursul ailor 7180, sculatu-s'au sultan Mahmet cu multă mulţime de oaste turcească, răsăritul cu totul, şi Silim Chiri hanul cu mulţime de Tătari, şi Doroşănco, hatmanul Ocrainii căzăceşti, ce se închinase lor, au trecut peste ţara noastră Moldova peste toate locurile, curea oastea ca izvoarele apei, de n'au scăpat loc să nu fie îmblat de acei oşteni, aşea au stropşit peste tot locul. Ş'au mers asupra ţării leşeşti la cetatea Cameniţa, şi aşea aflându-o fără oaste nice înlăuntru nice afară, şi nemic grijită, şi având ştire Leşii de mult, cum se gătesc Turcii | să le vie asupră, deacii legându-se şi tăbărându-se prenpregiurul cetăţii Cameniţii 9 zile o au bătut, şi o au dobândit, şi ş'au pus oastea sa în cetate, şi penpregiur zămci şi băşci tot au fărămat, şi i-au făcut hotar den Nistru până în Siriţel lângă Buceciu, ş'au pus oaste şi în Iazlovăţ, cetate mare şi oraş frumos, care hotar cuprinde mult loc, cetăţi şi oraşe. Şi dela luarea Cameniţii începu ţara Moldovei a se înpuţina şi a se pustii de mare asuprele ce avea cu de toate, de zaharele multe ce poartă în toţi ai de bagă în Cameniţă, şi de schimburile oştilor ce le duc de le bagă în Cameniţă, şi a paşilor, nu pot agiunge nice cu spusul, nice a scrie cu condeiul cât greu şi câtă robie, şi dentr'alte pagube, făcându-se săracilor pren calele lor plângere şi suspinuri, lăsăm la giudeţul Domnului şi Dumnezeului nostru de mari pedepse şi | asuprele den calele lor. Pustiitu-s'au ţinutul Hotinul şi Cernăuţii şi ţinutul Iaşilor şi Dorohoiul şi Hârlăul.

(margin: 5 — 1672; 10; 15 — 379; 20; 25 — 379 v; 30)

De domnia lui Petreceico Vodă. Văleato 7181.

1673

Intr'aceia vreme, după ce au mazilit împărăţia pre Duca Vodă la Hotin şi l-au scos den domnie, dat-au domnia lui

---

4 Inn *în ms*, doaă *în ms* **9-10** izvorele *în ms* **10** îmblat *e îndreptat dintr'un cuvânt care nu se poate recunoaşte.*

Stefan Petreceico Vodă, fiind om bun de pământ, de boeriu de ţară. Au domnit 2 ai, ş'au pribegit la Leşi, după ce au luat împărăţia cetatea Cameniţa dela Leşi.

De domnia lui Dumitraşco Vodă în 2 rânduri. Leat 7000 *(alb)*.

16.. 5

După ce au pribegit Petreceico Vodă în ţara leşască şi lăsând scaunul său, venit-au la domnie cu steag dela împărăţie Dumitraşco Vodă, şi aşezându-se la scaunul său în Iaşi, făcut-au multe asuprele ţării, lacom la avuţie, cumplit la toate, şi tuturor făcând înnalgios. Nice un lucru nu era aşe- 10
380 zat den cele ce grăia. Şi în domnia lui dentâiu viind cu Tătari la domnie i-au aşezat în ţară, de au ernat în ţară pre câteva ţinuturi, şi multe prăzi şi robii făcut-au Tătarii în ţară ernând pre creştini. Ş'au domnit în 2 rânduri 3 ai, şi i-au venit mazilie, şi după fapta lui luoat-au plată dela împă- 15
răţie, că s'au săvârşit la închisoare.

De domnia lui Antonie Ruset Vodă. Leat 7000 *(alb)*.

16..

Antonie Ruset Vodă venit-au la domnie cu steag dela împărăţie. După ce au mazilit împărăţia pre Dumitraşco Vodă, dat-au domnia lui Antonie Ruset Vodă, şi viind la 20
scaunul său la Iaşi, fiind om bun. au domnit 3 ai şi i-au venit mazilie, şi au dat domnia Ducăi Vodă.

De a treia domnie a Ducăi Vodă. Leat 7000 *(alb)*.

16..

Domnind Duca Vodă în ţara Moldovei în a treia dom-
380 v nie, şi Şerban Vodă în ţara muntenească în | văleatul *(loc alb)*, 25
într'acea vreme mare războiu au făcut Turcii cu oastea nemţască. Sculatu-s'au sultan Mehmet împăratul turcesc şi Cara

---

23 De al *treilea în ms* 24 înn al *treă în ms*

Mustafa paşa veziriul şi Murat Chiri, hanul Tătarilor, cu multă mulţime de oaste turcească şi tătărască, şi Duca Vodă cu oastea sa moldovenească, şi Şerban Vodă cu a sa oaste muntenească, ş'au mers tot prădând şi arzând până la Beciu, şi
5 acolo stând 40 de zile înpregiuriul cetăţii Beciului, cu multe meşterşuguri şi cu multă nevoinţă bătând cetatea Beciului, multă vărsare de sânge s'au făcut, fiind toate oştile Turcilor lângă cetatea Beciului tăbărâte. Intr'aceia venit-au şi Leopol, împăratul nemţesc, cu a sa oaste nemţască. Tras-au într'agiu-
10 toriu şi pre megieşii săi, pre Ian Sobeţkii, craiul leşesc, măcar că de Turci şi de Tătari era mulţime, că nemic n'au putut | sta înprotiva oştilor nemţeşti, că lovindu-se Turcii cu 381 Nemţii, fost-au mare războiu şi multă vărsare de sânge, şi cu agiutoriul lui Dumnezeu rămas-au izbânda la Nemţi, şi
15 Turcii au pierdut războiul, şi toate ale sale pre loc le-au lăsat, avuţia împărătească, ce era pentru cheltuiala oştilor, toată o au păgubit, şi corturile, cum au fost, cu totul le-au lăsat pre loc, şi pedestrimea lor, vestiţii eniceri, pren meterezuri înpregiurul cetăţii Beciului rămas-au robi Nemţilor, şi
20 multă vărsare de sânge au fost până la cetatea Ostrogonul, şi acolo mulţi paşi şi beglerbei perit-au şi în Dunăre s'au înnecat, întorcându-se înnapoi oştile, de câţi au scăpat, cu multe pagube. Duca Vodă, viind în ţara Moldovei la scaunul său, şi înţelegând de Stefan Petreceico Vodă cum au pogorât în
25 ţară cu oaste leşască şi căzăcească, cu o samă de boeri de ţară ce era eşiţi den ţară | în ţara leşască de multe greutăţi 381 v şi asuprele, cu îndemnarea lui Ian Sobeţkii, craiul leşesc, pogorâţi. Iar den boerii ce era cu Duca Vodă, îl sfătuia să nu vie în ţară, făcându-se atâtea amestecături, iar Duca Vodă,
30 neascultând sfatul boerilor săi, au venit în ţară, ş'au mers la sat la Domneşti, care sat este pe Siret în gios în ţinutul Putnii. Şezând acolo şi tâmplându-i-se primejdi, mers'au asupra lui oaste leşască şi căzăcească, şi prinzind de veste, s'au bătut până l-au dobândit, şi l-au luat dela sat dela Dom-
35 neşti şi l-au dus în ţara leşască la Ian Sobeţkii, craiul leşesc, şi fiind acolo la pază, s'au săvârşit în ţara leşască.

Iar Turcilor, luându-le Nemţii Buda şi alte cetăţi, au mai

---

17 curturile *în ms* 21 beglebei *în ms*

avut parte cu Nemţii, căce până astăzi nu le ese grija den oase, nice i-au mai lăsat Nemţii să nu-i mai dode⟨iască⟩| până într'aceşti ai, leat 7202, ce în toţi ai s'au bătut cu dânşii.

Într'acelaş an şi într'aceiaş vreme, după ce s'au bătut Turcii cu Nemţii la Beciu, iarna pogorât-au den ţara leşască în ţară Stefan Petreceico Vodă cu o samă de boeri de ţară, ce era eşiţi în ţara leşască de multe asuprele, şi cu oaste leşască, pogorând cu îndemnarea ⟨lui⟩ Ian Sobeţki, craiul leşesc, care pusese pre un Cuninskii hatman la Cazaci la Ocraina, pogorând şi Cuninskii cu oastea căzăcească, şi întrând în Bugeac cu oastea leşască, mers-au şi den Moldoveni, şi prădând şi arzând în Bugeac, mers-au de au agiuns aproape de Reni. Întraceia întorcându-se Tătarii dela oaste den ţara nemţască la Bugeac, dat-au pre oastea căzăcească şi leşască şi pre Moldoveni ...

. . . .

⟨De domnia lui Cantemir Vodă. Leat 7193⟩.

. . . .

⟨Până la al patrulea an a domnii lui, Cantemir Vodă domnind bine, ţiind prietenie cu Şerban Vodă, care pentru megieşia ce avea cu Moldova, cu multă nevoinţă au silit Şerban-Vodă de i-au scos domnia. Iară lipindu-se Cupăreştii pe lângă Cantemir-Vodă şi stând la sfaturile lui, din al patrulea an multe amestecături făcut-au Cupăreştii între domni şi între⟩ | ţări şi multă cheltuială. De care lucru pizma şi zavistia nice un lucru bun nu aduce fără numai pierzare de suflet şi unora răsipă de case, cum se văzu pre urmă, că acei prietini a lui Costantin Cantemir Vodă, Cupăreştii, aduse pre Cantimir Vodă până la atâta, de nu i se vrea hi prilejit moarte în domnie,

---

2 dode⟨iască⟩ *partea din urmă a cuvântului nu se cunoaşte fiind ruptă foaia* 8 lui *om. ms* 9 Cuninskii] Councuninskii *în ms* 10 Conenskii *în ms* 16-24 *Aici lipseşte o foaie în ms. Rândurile 19—24 au fost completate cu ajutorul citatului din Letopiseţul atribuit lui Nicolae Costin* (*v. p. 166*) 29 se vre *în ms*

pren temniţile Turcilor ar hi putredit. Iar în urmă ficiorii nu pot scăpa de acelea pentru prietinii săi Cupăreştii.

In domnia lui mare prăzi şi stricăciuni se făcea ţării cu îndemnăturile unora de ai noştri de ţară, | ce era eşiţi în
5 ţara leşască. Şi Ian Sobeţ|kii, craiul leşesc, cu toată puterea sa în 2 rânduri au venit în ţară, odată au pogorât pe apa Prutului <pâ>nă . . . . Fălcei cu mare pagubă . . . . <Tăta>-răi s'au întorsu înnapoi . . . . . . 383 . . . . -nit cu mare putere de oaste ş'au luat | cetatea
10 Neamţului şi Soroca cetatea | şi ţinutul Sucevei cu Câmpul Lung, şi ţi|nutul Cernăuţilor Leşii îl ţin, ş'au aşezat oastea sa în târg în Suceavă la capiştea armenească despre Areni, şi în cetatea | Neamţului pus-au oastea lor. Aşijderea şi <în> So roca pus-au oaste căzăcească.

15 Cantemir | Vodă fost-au om cinsteş la cuvinte şi cu|noscător la giudeţe, făcând dreptate tu|turor, numai ţară fiind puţină şi | stricată de neprietinii împărăţii, | fost-au greu şi ţării. Iar cârmuitoriu şi pur|tătoriu de grije fost-au ţării peste toată | vremea. Ş'au domnit 8 ai, şi s'au săvârşit | în domnie
20 şi cu cinste l-au îngropat la bese-|<reca cu hram>ul sfeti Necolai în Iaşi . . . . [la domnie fiiu-său Antiohie] . . . . 383 v

Autorul şi scrierea[1]. Cum vedem, Izvodul cunoscut supt numele lui Dubău nu este opera lui. Autorul nu era cunoscut
25 nici de contimporani. Aşa se explică că toţi cei cari l-au utilizat: scriitorul prototipului din care derivă mss 169 şi 2506, compilatorul Cronicei din 1712[2], şi interpolatorul Letopiseţului lui Simion Dascălul, îl atribuiesc boierului din al cărui îndemn fusese scris. S'a crezut că acest autor ar fi fost Vasile Demian,

30 **7-22** *Marginile ultimei foi a manuscriptului fiind rupte, am arătat prin liniuţe întinderea rândurilor, spre a se vedea, pentru o eventuală restituire, cam câte cuvinte lipsesc* **13** în[2] *om. ms* **15-16** cunăscător *în ms* **21-22** la domnie — Antiohie. *Cronica fiind scrisă în 1694, amintirea despre strămutarea oaselor lui Cantemir la Mera supt fiu-său Antiohie,*
35 *de care fără îndoială se vorbeşte aci, este o interpolare* **22** *Foaia din urmă a ms lipseşte.*

[1] Pentru biografia lui Dubău şi analiza Izvodului său v. N. Iorga, Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII, vol. II, 594—99.

[2] Vezi mai sus p. 167.

logofăt al treilea pe vremea când Dubău era mare logofăt. Am dovedit în amintitul studiu asupra Cronicei atribuite lui Nicolae Costin că identificarea, pornită dela un om fără nici o pregătire şi bazată pe o rea înţelegere a titlului acestei cronici, titlu alterat de Kogălniceanu în ediţia sa, nu are nici un temeiu [1]. Dacă totuş vechea eroare îşi mai găseşte încă câte un susţinător [2], pricina este ignorarea chestiunei, iar nu vreo neclaritate saŭ controversă pe care ea ar prezinta-o.

Scriitorul era unul din protejaţii logofătului, care e pentru el «al nostru de mult binefăcător dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare» [3]. Cel ce mărturiseşte că scrie «nu cu voia mea, ce cu porunca şi învăţătura stăpânului mieu» [4] ar părea mai de grabă unul din oamenii de casă, decât unul din subalternii săi.

Dealtfel oricine va fi fost autorul, alegerea lui Dubău nu putea să cază mai rău. Cel ales nu se remarcă prin nici o însuşire. Opera lui este cu totul lipsită de valoare: versurile sunt banale şi fără umbră de poezie, predoslovia în proză plină de locuri comune şi nonsensuri, iar expunerea istorică sumară şi fără culoare.

Din predoslovia rimată înţelegem că autorul a scris stihurile şi le-a pus în fruntea cărţii pentru ca să fie citite, şi cititorul să laude pe Dumnezeu, atotputernicul ziditor al lumei, pe care îl slăvesc Heruvimii, Serafimii şi cetele de îngeri. Teodosie Dubău e al lui Dumnezeu; el e din Moldova, ţară desfătată şi lăudată, primitoare de streini, pe cari îi cinsteşte şi-i hrăneşte. Nu o mai laudă, fiindcă o ştie toată lumea. Dar, pre cât e de îndurată, pre atât e de prădată. Dumnezeu să nu-i lase în pierzare, ci să trimită pace ţărilor, ca să se îndrepteze lucrurile spre a-l preamări, şi să plătească de grabă celor ce nu-i iubesc. Cam acesta ar fi rezumatul versurilor; idei incoerente, fără legătură nici cu patronul, nici cu scriitorul, nici cu cronica!

Partea dela început a predosloviei în proză e aproape neinteligibilă. Dacă mai pricepem cele ce mărturiseşte înţeleptul

---

[1] Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. Ser. 2, Tom. XXX, p. 366—9.

[2] I. N. Popovici, Chronique de Gligorie Ureache (Bucureşti, 1911) p. V.

[3] V. p. 171 24—5.

[4] P. 172 12—13.

Solomon, că cel fără lucru se află întru multe pofte şi gânduri, ori că vechii Atenieni îşi petreceau vremea a învăţa câte ceva lucru de iznoavă, nu înţelegem în schimb nimic din spusa lui Aristotel că «toţi oamenii dentru firea lor sînt îndemnaţi ca să ştie acesta cuvânt, dar nu trebue a-l scăpa, ca să nu cădem supt vina greşelii aceştia, ce scrisem mai sus», greşală de care nu vorbise nimic, precum nici din următorul pasaj, care poate fi socotit ca un model de obscuritate: «Zăbăvim gândul nostru pren taină surdă; surdă este pre o parte pentru nesimţirea ei cea den fire dată, iară grăitoare este pentru deistvia care isprăveşte şi se face cinie cuvântului stătătoriu, fiind lucrul a firei nestătătoare, pentru că alte fapte pre lume, alte lucruri mari fără fiinţă sânt, iară acestuia măcar că mijlocul mic este, iară mari lucruri arată, cu totul a zice că tocma şi până la lucruri dumnezeeşti, necum pelminteşti tinde, nu se conteneşte şi câte cu trupul a le vedea nu poate, cu aceasta le află toate fără de mijloc oprite» (p. 170—171).

Singurul lucru lămurit spus, şi care e interesant pentru noi, este când arată că scrie cu îndemnul şi porunca lui Tudosie Dubău, şi că a luat ca izvod Letopiseţul lui Simion Dascălul, pe care şi el la rândul lui îl izvodise după acela al lui Ureche vornicul. Ceeace spune mai departe asupra izvodului acestuia, «scos de pre cronicarul leşesc şi unguresc, protivind alature şi cu acest scurt moldovenesc», asupra cronicarilor străini cari au scris şi lucrurile moldoveneşti, asupra lipsei dascălilor şi a cronicelor interne, şi asupra nepotrivirei istoricilor, sunt împrumuturi, aproape toate rău înţelese, din predoslovia Letopiseţului lui Simion Dascălul.

Cronica propriu zisă e o povestire pe scurt a domnilor dela Istratie Dabija până la Cantemir, dintre cari pe unii deabia îi menţionează, cu arătarea anilor de domnie şi o scurtă apreciere. Ceva mai mult se opreşte cronicarul asupra domniilor lui Duca, unde povesteşte cucerirea Cameniţei, asediul Vienii şi prinderea domnului la Domneşti, precum şi asupra lui Constantin Cantemir unde arată vrajba lui cu Şerban Vodă din cauza Cupăreştilor, şi ocuparea cetăţilor moldoveneşti de Poloni. Domnii sunt în general buni: Dabija domneşte «cu mare cinste»; Iliaş e «bun şi blând ţării»; Petriceicu «om bun de pământ»; Antonie Ruset iar «om bun». Acela pe

care cronicarul îl laudă mai mult e Constantin Cantemir «om cinsteş la cuvinte şi cunoscător la giudeţe, făcând dreptate tuturor... cârmuitoriu şi purtătoriu de grije ţării preste toată vremea». Pe Gheorghe Duca nu-l laudă, dar nici nu-l critică deadreptul, spunând numai că în domnia a doua a lui, din cauza asuprelilor dela împărăţie, «fost-au şi ţării mult greu», iar în domnia a treia, «de multe greutăţi şi asuprele» o seamă de boieri de ţară eşiseră în Polonia. Singurul domn criticat cu asprime este Dumitraşco Cantacuzino, despre care spune că a făcut multe asuprele ţării, şi că era lacom, cumplit, neaşezat la vorbă şi ucigător de oameni.

Să cercetăm acum în ce raport se găseşte această searbăda povestire şi aprecierile pe cari le cuprinde, cu activitatea cunoscută şi ideile pe cari, în legătură cu ea, a trebuit să le aibă marele logofăt, spre a ne da seamă dacă autorul a scris-o supt inspiraţia sa, sau, în lipsa vreunei indicaţii, dacă lucrarea ar fi putut cel puţin corespunde aşteptărilor sale.

Biografia lui Tudosie Dubău. Tudosie Dubău este unul din cei mai însemnaţi boieri moldoveni din a doua jumătate a veacului al XVII. Tatăl său, al cărui nume îl întâlnim numai în socotelile de moştenire ale copiilor, se chema *Ghelafie Dubău*[1]. Numele indică un călugăr. In mirenie pare să se fi numit Vasile. Cel puţin aşa rezultă dintr'un act din 24 Septemvrie 1638 prin care Toader Şoldan dărueşte partea lui din satul Vartici finilor săi «cuconilor lui Vasilie Dubău»[2]. Cum mai târziu dania se găseşte în adevăr în stăpânirea copiilor lui Ghelafie[3], identitatea lui cu Vasile este foarte probabilă. Origina familiei Dubău, ca şi legăturile de rudenie ale lui Ghelafie cu purtătorii aceluiaş nume cari se întâlnesc în prima jumătate a sec. XVII, Dumitru Dubău hatmanul[4] şi Dubău hotnogul[5],

[1] Foaia de împărţeală dintre Tudosie şi sora sa Tofana din 30 Aprilie 1670 (Acad. Rom. doc. 138—81) şi actul de vânzare al lui Sandu Albotă, fiul Tofanei, din 20 Iunie 1725 (Acad. Rom. doc. 138—90). In primul document numele e scris гюлафию, în cel de al doilea: гелафие.

[2] Acad. Rom. doc. 138—8.

[3] Ibid. doc. 3—190 şi 138—90.

[4] Dă o carte în 1621 pentru un ţigan cumpărat de Băiseanul biv dvornic (Acad. Rom. doc. 105—76).

[5] Martor într'un zapis din 22 Iunie, fără an, din Şoldăneşti (Acad. Rom. 37—169).

nu le cunoaştem. Necunoscută ni-i şi cariera lui, dacă a avut vreuna, întru cât nu-l întâlnim printre dregători, şi nici măcar printre martorii cari figurează în numeroasele zapise ale timpului. Călugărirea pare să fi avut loc la mânăstirea Dobrovăţul, căreia copii lui îi fac danie în 1673 partea lor din satul Răduești în ţinutul Vasluiului [1]. Tot din socotelile urmaşilor mai aflăm că ţinuse în căsătorie pe Nastasia, fata lui Irimia Murguleţ, care aparţinea uneia din cele mai vechi şi mai bogate familii moldoveneşti [2].

Ghelafie a avut patru copii : doi băeţi, Tudosie şi Dumitraşco, şi două fete, Maria şi Tofana [3]. *Dumitraşco,* pe care îl întâlnim ca martor în diferite acte [4], n'a ocupat nici o dregătorie. El moare fără urmaşi cu puţin mai înainte de 2 Martie 1675, când fraţii îşi împart averea rămasă pe urma lui [5]. *Maria* s'a căsătorit cu Isac Mironescu [6], iar *Tofana* cu Gheorghe Albotă căpitanul [7].

Pe *Tudosie* îl întâlnim întâia oară într'un act de împărţeală cu fraţii lui din 14 Aprilie 1651 [8]. Deoarece cariera sa publică începe cu mult mai târziu, presupunem că pe atunci

---

[1] Actul e publicat de G. Ghibănescu în Uricar, XXIII, 251, retipărit apoi în Surete şi Izvoade, I, 162—3 şi *a treia oară* în vol. V al aceleiaş publicaţiuni, p. 196—197.

[2] Pentru Irimia Murguleţ şi familia lui v. actele publicate de Hasdeu în Arhiva Istorică, III, 218 şi urm., N. Iorga, Stud. şi Doc. V, 395, 400, 551, Documentele Bistriţei, II, p. XVIII, Acad. Rom. Peceţi 168, 224, 169. Soţia lui Candachia era fata lui Toader Dragotă vornicul. In afară de *Nastasia,* mama lui Tudosie Dubău, Irimia Murguleţ a mai avut două fete, pe *Salomia,* măritată cu Arsenie Dobreţki (Acad. Rom. doc. 139—36; 139—37) şi *Biluşca,* soţia lui Isar vătaful (Acad. Rom. doc. 138—82, 85; 3—190; 138—57; pentru copii ei vezi doc. 138—57, 90, 102, 103).

[3] Acad. Rom. doc. 139—34, 138—81, 35.

[4] La 29 Dec. 1666 (G. Ghibănescu, Surete, IV, 196—7), la 29 Maiu 1671 (Ibid. IV, 240. Cf. şi actul făra data dela Ghib. Surete, IV, 120).

[5] «Socotala.a doi trii omini şi ocini ce-au rămas de Dumitraşco, fratele nostru, la Anteleşti, după savârşinie lui, Dumnezeu să-l erte, ce ne-am înpărţit pe trii fraţi: Tudosii Dubău, Maria, Tofana (Acad. Rom. doc. 138—35, autograf al lui Tudosie).

[6] Actele de împărţeală ale fraţilor din 14 Aprilie 1651 (Acad. Rom. doc. 139—34) şi 2 Martie 1675 (Ibid. 138—35).

[7] G. Ghibănescu, Surete, I, 162—3; V, 196—7; Uricarul XXIII, 251. Pentru copii lor v. doc. dela Acad. Rom. 138—90, 102, 103, 177, 176, 161.

[8] Acad. Rom. doc. 139—34.

era încă tânăr, Trebue să se fi născut cam pe la 1630; în 1638 el primea, după cum am văzut, împreună cu ceilalţi fraţi, dania pe care le-o făcea naşul lor Toader Şoldan a părţii sale din Vartici. Era unul dintre boierii cărturari. Numeroase acte — socoteli de familie pentru împărţirea moşiilor [1], rapoarte către domni pentru cercetări şi hotărnicii [2], precum şi zapise la cari se prilejise ca martor [3] — sunt scrise de el însuş cu o scriere regulată şi citeaţă. Odată chiar, într'un act din 17 Octomvrie 1668, el se iscăleşte Tudosie Dubău uricarul [4]. Judecând numai după ocinile şi cumpărăturile pe care le întâlnim în documentele, tipărite şi inedite, pe cari le cunoaştem, el trebue să fi fost unul din cei mai mari proprietari din nordul Moldovei. Şi încă e de observat că printre ele nu figurează nici moşiile moştenite dela tatăl său [5], nici cele aduse ca zestre de soţia sa Măricuţa. Ştim numai că dela bunică-sa Candachia, fata lui Toader Dragotă vornicul, avea ocine în satele Cetereni, Hăsnăşeni, Păuşăşti şi Vartici din ţinutul Cârligăturii, în Carapuşceni la Hotin, în Rădăeşti şi Gârbeşti la Vaslui, iar dela moaşă-sa Marica Dubăoae în Anteleşti la ţinutul Sucevei [6]. Dubău, ca şi Miron Costin, Toader Iordache şi alţii, este unul din marii acaparatori de pământ din a doua jumătate a secolului al XVII. Numeroase cumpărături în satele de moştenire dela rudele şi răzeşii lu [7], în Oneşti la Cârligătură [8], în Itrineşti şi Balosineşti la Neamţ [9], în Săpoteşti la Orheiu [10], în Iaşi [11], la cari se mai adaogă apoi şi daniile pe cari le primeşte dela

[1] Acad. Rom. doc. 138—35, 81.

[2] Din Lăţcani 1669. Creşteri, 1908, p. 73.

[3] G. Ghibănescu, Surete, IV, 86, 245, 247 280.

[4] Ibid. IV, 276.

[5] Afară poate de satul Părăscani a cărui provenienţă n'o cu noaştem (Acad. Rom. doc. 139—98).

[6] Acad. Rom. doc. 139—34; 138—35, 81.

[7] Ibid. doc. 3—190; 138—39, 42, 46, 82, 85; 139—39.

[8] Ibid. doc. 138—36, 51, 52, 53, 70, 84; 139—42.

[9] G. Ghibănescu, Surete, IV, 111; V, 88—90; Acad. Rom. doc. 54—14, 54—18; 76—109, 111.

[10] Acad. Rom. doc. 22—84.

[11] Ibid. 81—33.

Solomon Bârlădeanul în Păşcani la Hârlău [1], dela Constantin Cantemir în Horodişte şi Marcăuţi la Orheiu [2] etc., îl pun în rândul marilor proprietari de pământ moldoveni din secolul al XVII. Şi între satele înşirate mai sus nu figurează, cum am spus, nici ocinile după tată, nici cele de zestre şi, fără îndoială, nici multe altele dintre cumpărăturile sale!

Cariera publică şi-o începe Dubău supt Ştefăniţă Lupu, când a fost, pentru scurtă vreme numai, pârcălab, probabil în ţinutul Cârligăturei [3]. In primii ani din domnia lui Dabija el nu mai ocupa nici o dregătorie, iscălind întotdeauna ca fost pârcălab [4]. In primăvara anului 1664 e numit pentru a doua oară pârcălab la ţinutul Cârligăturei [5], demnitate pe care o păstrează şi în domnia întâia a lui Duca [6]. In anii următori el este iarăş numai fost pârcălab, până în vara anului 1670 [7], când Duca îi încredinţează dregătoria de logofăt al doilea [8], pe care a ocupat-o până la mazâlirea domnului [9]. Supt Petriceicu, Dubău pare a se fi bucurat de o deosebită favoare. Deşi câteva luni fără nici o dregătorie, el este apoi deodată înălţat la rangul de mare vistier [10] în

---

[1] Acad. Rom. doc. 111—217.

[2] Ibid. 22—140.

[3] La 21 Octomvrie 7169 n'are nici un titlu (Acad. Rom. doc. 138—39. Cf. şi doc. 152—215.

[4] La 15 Iunie 1662 (G. Ghib. Surete IV, 176), la 14 Mai 1663 (Acad. Rom. doc. 138—71) şi la 20 Fevruarie 1664 (ibid. doc. 138—52).

[5] Doc. din 5 Iunie la Acad. Rom. 138—53. Vezi şi doc. 142—48, 128—51, 139—42.

[6] Acad. Rom. doc. 138—84, 3—190. Ultima oară îl întâlnim ca pârcălab într'un act din 8 Iunie 1666 (Documentul e la Arhivele Statului; însemnarea fondului, unde se află, am rătăcit-o).

[7] G. Ghibănescu, Surete, IV, 120, 276, 278; Acad. Rom. doc. 138—82, 138—85; 59—96; documentele din 7177 Lăţcani şi 7178 Oct. 14 (necatalogate, v. Creşteri 1908 p. 73); N. Iorga, Studii şi Documente, XXI, 260; Acad. Rom. doc. 139—39, 138—81.

[8] La 20 Iunie 1670 nu are nici un titlu (Ghib. Surete, IV, 280). La 22 Septemvrie iscăleşte ca logofăt al doilea (Ibid. IV, 111).

[9] V. A. Ureche: Miron Costin, Opere complete, I, 125; G. Ghibănescu, Surete, IV, 285—7, 236—7, 111; Acad. Rom. doc. 76—109.

[10] Pe Toader Iordache îl întâlnim ultima oară ca vistier la 30 Aprilie (Hasdeu, Arhiva Istorică I, 1, 96). La 20 Iunie vistier e Dubău (Iorga, Stud. şi Doc. VII, 367; Cf. şi doc. dela Acad. Rom. 109—25, 26).

locul lui Toader Iordache (Maiu-Iunie 1673). Nu ştim dacă va fi fost şi el alăturea de boierii cari, când au văzut că domnul trece pe faţă de partea Polonilor, şi-au degajat răspunderea părăsindu-l supt pretext că se duc să-şi apere familiile în contra Tătarilor. Ca unul din sfetnicii cei mai de aproape ai domnului, Dubău pare să fi fost destul de compromis în trădarea acestuia, deoarece supt cele două domnii următoare, ale lui Dumitraşcu Cantacuzino şi Antonie Ruset, deşi în ţară, el nu a mai putut ocupa nici o dregătorie[1]. Această înlăturare îl va fi determinat să se alăture şi el la acţiunea lui Miron Costin şi Buhuş hatmanul, cari prin pârile lor la vizirul provoacă mazâlia lui Antonie Ruset. Participarea lui, deşi neconfirmată printr'o mărturie directă, rezultă însă cu destulă probabilitate din atitudinea sa următoare, deoarece îl vedem însoţind la Constantinopol, de sigur în acelaş scop, pe pârâşii mazâlului[2].

Complotul se făcuse cu ştirea, dacă nu chiar din îndemnul lui Gheorghe Duca, domnul ţării româneşti, care e mutat apoi în Moldova. Pârâşii obţin supt noul domn primele locuri. Puţin timp după ce Duca soseşte la Iaşi, Dubău e numit, prin Martie 1679[3], mare spătar în locul lui Ioan Racoviţă, dregătorie în care rămâne mai bine de doi ani. In cursul anului 1681 atitudinea lui Duca faţă de el se schimbă. Disgraţia se simte încă din primăvară. La 20 Maiu, marele cumpărător de odinioară îşi vinde partea sa din Păşcani vistierului Toderaşco Iordache[4]. Persecuţiile, despre cari cronicele ne-au lăsat o descriere destul de amănunţită, încep în toamnă: «După ce s'au întors Duca Vodă dela Ucraina... strânsoare mare pentru bani făcea tuturor, şi boierilor şi neguţătorilor şi a toată ţara, muncindu-i şi căznindu-i pre toţi în toate chipurile, pre unii cu închisori pedepsindu-i, pre alţii cu

[1] In acest interval îl întâlnim ca martor de mai multe ori: în 1674: Stud. şi Doc. V, 43; în 1675: G. Ghibănescu, Surete, V, 88—90, Acad. Rom. doc. 138—35, 76—111; în 1676: Ghib. Surete, V, 161, Arhivele Statului, Mân. Galata XV; în 1677: Stud. şi Doc. V, 91.

[2] Cronica atribuită lui N. Costin, Let. II, 16.

[3] Numirea s'a făcut între 21 Fevruarie 1679 când spătar e Ioan Racoviţă (V. A. Ureche: Miron Costin, I, 128) şi 2 Aprilie, când întâlnim pe Dubău (Ibid. I, 130).

[4] Acad. Rom. doc. 111—217.

muncă şi bătăi cu buzduganul până la moarte ucigându-i... Nu cruţa nici boier, nici sărac, nici ţăran, nici femei. Dintru carii şi anume să-i pomenim: pre Toader Păladie vel vornic de ţara de sus, Tudosie Dubău vel spătar, Chiriac Sturza biv vel spătar şi alţi mazili erau toţi închişi la seimeni şi puşi în fiare... De care văzând boierii că nu mai pot birui nici nu mai pot sătura nesaţiul Ducăi Vodă... numai ce le-au căutat a se risipi. Fugit-au atunce Dubău vel spătar» etc.[1]

Acelaş tablou şi la Neculce, care dă însă asupra fugei un amănunt nou: «Tudosie Dubău vel spătar au fugit într'o noapte din târg din Iaşi în ţara leşască; aşijdere şi Savin Zmucilă vel medelnicer şi cu frate-său Gheorghiţă postelnicul. Şi i-au ajuns gonaşii lipcani în codrul Herţii şi s'au bătut cu dânşii şi nu le-au putut strica nimică»[2].

Dubău rămâne în Polonia până în toamna anului 1683, când se reîntoarce împreună cu Petriceicu, patronul său de odinioară. La 18 Decemvrie fostul domn dă ordin vornicelului din Berehoeşti, satul lui Gheorghe Duca, ca ori câtă pâine se va afla «a dumisale boiarinului nostru spătariului Dubău» în satul său Părăscani, să fie pe seama lui, şi aceea pe care îi va fi luat-o de acolo pe seama Ducăi, sau aceea pe care o va fi trimis «la Eşi la noi» să i-o întoarcă înapoi dela Berehoeşti[3]. Dubău n'a luat însă, după cât se pare, o parte activă la întâmplările de atunci, dintre cari cele mai însemnate sunt prinderea lui Duca la Domneşti şi prada Bugeacului. Cronicele, destul de amănunţite asupra acestor evenimente, nu fac nici o menţiune despre el. Rostul acestei atitudini nu poate fi altul decât că, deşi revenit cu Petriceicu, Dubău nu înţelegea să se solidarizeze cu acţiunea lui de răzvrătire împotriva Turcilor. Aşa ne şi explicăm că Dumitraşcu Cantacuzino îi încredinţează, curând după aceia, logofeţia cea mare[4]. Dregă-

[1] Cronica atribuită lui Nicolae Costin, Let. II, 22-23.

[2] Let. II, 216.

[3] Acad. Rom. doc. 139—98. Berehoeştii era proprietatea lui Duca (Letopiseţul ţării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 57).

[4] Il întâlnim întâi la 1 Fevruarie 1685 (Iorga, Stud. şi doc. VI, 93), apoi la 1 Maiu (Acad. Rom. doc. 145—38), 24 Mai (V. A. Ureche: Miron Costin. I, 160) şi ultima dată la 8 Iunie (Iorga, Stud. şi Doc. VI, 93).

toria aceasta o ocupă Dubău şi supt Constantin Cantemir, care-l menţine, lucru destul de rar, toată domnia lui[1]. Trebue să recunoaştem însă că, atât supt Dumitraşcu cât şi supt Cantemir, alţii erau sfetnicii de credinţă ai acestor domni: Toader Iordache «alfa şi omega în ţara Moldovei» cum spune Neculce[2], supt cel dintâi, Gavriliţă vornicul până la o vreme, şi, după moartea lui, Bogdan hatmanul, ginerele domnului, şi Iordache Ruset vistierul, supt cel de al doilea[3].

La începutul domniei lui Constantin Duca mare logofăt este Dumitraşco Ceaurul[4]. Timp de mai bine de un an, din Iunie 1693, când domnul soseşte în ţară[5], până prin August anul următor Dubău nu ocupă nici o dregătorie[6]. La 18 Septemvrie 1694 îl aflăm între martorii unui zapis iscălind ca mare ban[7], ceeace, pentru cine fusese atâta vreme logofăt, era netăgăduit o retrogradare. In slujba cea nouă Dubău rămâne însă numai puţină vreme. In Noemvrie murind Ceaurul, el este numit din nou logofăt[8], dregătorie în care e apoi menţinut până la sfârşitul domniei lui Duca[9]. Nici de astă dată marele logofăt nu este însă sfetnicul cel mai apropiat al domnului.

Un rol însemnat a jucat Dubău la mazâlirea lui Duca. Capigiul trimis în 1695 la Iaşi pentru banii haraciului, cu însărcinarea de a cerceta şi învinuirile pe cari Daltaban paşa, seraschierul dela Oblucița, şi Tököly le aduceau domnului, văzând că nu i se împlineşte banii şi nici adevărul asupra acelor pâri nu-l poate afla, chiamă pe Dubău şi pe

---

[1] Prima menţiune la 25 August 1685 (V. A. Ureche: Miron Costin, II, 529), cea din urmă la 28 Ianuarie 1692 (Iorga, Stud. şi Doc. XVI, 198).

[2] Let. II, 228.

[3] Letopiseţul ţării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 81, 85.

[4] Acad. Rom doc. 61—129, 130.

[5] N. Iorga, Stud. şi Doc. XXIII, 270.

[6] Ultima oară pomenit la 7 Iulie 1694: «dumnealui Tudosie Dubău logofătul». Acad. Rom. doc. 77—99.

[7] Acad. Rom. doc. 81—41. A doua oară îl întâlnim la 29 Octomvrie (Iorga, Stud. şi Doc. VI, 147).

[8] La 23 Noemvrie subscrie un act domnesc (Iorga, Stud. şi Doc. VI, 95) cf. Neculce, Let. II, 255.

[9] La 29 Iulie 1695 (Iorga, Stud. şi Doc. VI, 146), la 25 August (Acad. Rom. doc. 45—93).

Panaiotache Morona postelnicul, pe cari îi întreabă pe ascuns și îi ispitește pentru acele pâri, spunându-le totdeodată că are ferman și de mazâlie. Ei se grăbesc să comunice știrea domnului, care, sfătuindu-se cu cumnatu-său Nicolae Costin hatmanul, trimite la Neamț, ocupat atunci de Poloni, ca să îndemne pe Moise sărdarul să atace pe turc în Iași. Supt conducerea acestuia, un podghiaz de câteva sute de joimiri sosește într'o dimineață fără de veste, atacă și omoară pe capigiu și pradă cărvăsăria. Temându-se de urmări, Duca încearcă printr'o expediție îndreptată în contra Neamțului și a mânăstirilor de supt munte, ocupate de Poloni, să-și acopere răspunderea. Expediția, condusă de hatmanul Antiohie Jora, este încoronată de succes. Polonii sunt scoși de prin mânăstiri, iar într'o luptă lângă cetatea Neamțului hatmanul izbutește să facă prizonier pe reimentarul Costașco Turculeț, un vestit căpitan moldovean în slujba Polonilor. Dar mai înainte ca știrea acestei izbânzi să fi sosit la Poartă, îi vine mazâlia. Până la sosirea lui Antioh Cantemir, Dubău și cu Manolache Ruset sunt însărcinați cu căimăcămia. Din acest moment ei lucrează împotriva fostului domn. Văzându-se mazâlit, Duca, spre a-și mai ușura situația, trimite la Neamț la hatmanul Antioh, ca să aducă pe Turculeț și să-l predea capigiului spre a-l duce la Poartă odată cu dânsul. Aflând de aceasta, caimacamii trimit și ei slujitori de țin calea hatmanului la Podul Iloaei, iau pe Turculeț și-l duc la Galata. Hatmanul înștiințând pe Duca, acesta se înțelege cu capigiul, care trimite noaptea un steag de lipcani, să ia pe Turculeț din mâna oamenilor caimacamilor și să-l aducă la Iași. Până să ajungă însă lipcanii la Galata, prizonierul izbutise să fugă și să se refugieze la Neamț[1].

Acesta este cel din urmă fapt cunoscut din activitatea politică a lui Dubău. Supt Antioh el nu mai ocupă nici o dregătorie[2]. Ultima știre pe care o avem despre el este din 4 Iulie 1698, când un Echim pârcălabul îi dă un zapis că, de nu-i va răspunde în toamnă un poloboc cu miere pe care-l

---

[1] Neculce, Let. II, 251—254.

[2] Logofăt este Nicolae Donici (Iorga, Stud. și Doc. VI, 96; Acad. Rom. doc. 138—80).

dăduse pentru el unui turc, să-i ţie ocina din Vartici[1]. Doi ani mai târziu aflăm că Dubău murise. La 15 Iulie 1700, Antioh Cantemir înapoiază unui căpitan, ce servise supt Poloni împotriva Moldovei, nişte moşii de zestre pe cari Constantin Cantemir le confiscase şi le dăruise răposatului mare logofăt Tudosie Dubău[2].

Pe urma lui rămâne, după cât ştim, numai o singură fată, care a fost măritată după Gavril Miclescu, vornic şi logofăt mare supt Nicolae Mavrocordat şi Mihai Racoviţă, în stăpânirea urmaşilor căruia se găsesc mai toate moşiile sale[3].

Acestea sunt informaţiunile pe cari le putem culege din izvoarele contimporane despre boierul de numele căruia se leagă izvodul de care ne ocupăm. Dacă putem stabili cu destulă preciziune cariera lui administrativă, în schimb activitatea şi rolul lui în luptele politice, destul de vii, ale timpului, ni-s prea puţin cunoscute. Dar pentru ca domni aşa de deosebiţi ca fanariotul Dumitraşcu, un dibaci financiar, Constantin Cantemir, un ostaş viteaz îmbătrânit supt arme, ori tânărul cărturar Duca să-i fi încredinţat de atâtea ori şi atâta vreme locul cel mai de cinste printre boierii timpului, cu toate că alţii aveau mai multă trecere, trebue să admitem că Dubău se va fi impus prin însuşiri preţioase. Despre una din ele, se pare chiar cea mai de căpetenie, ne vorbeşte Neculce, care l-a cunoscut de aproape pe timpul lui Constantin Duca: «fiind om de treabă era dvoreală după vel logofăt»[4]. In mijlocul unei boierimi grupată în familii şi partide, neastâmpărată şi veşnic gata de pribegie şi pâră la Poartă, omul împăciuitor, pe care-l denotă caracterizarea lui Neculce, a trebuit să fie un bun element de guvern. Această însuşire pare să explice şi succesul carierii sale.

Dubău şi Izvodul. In lumina acestei lungi şi strălucite cariere politice, scurta şi searbăda povestire scrisă din ordinul

---

[1] Acad. Rom. doc. 138—56.

[2] Iorga, Stud. şi Doc. V, 405.

[3] Ibid. V, 428; doc. din 15 Iulie 1748 la Acad. Rom. Dela Gavril moşiile trec la fii săi, Constantin Miclescu paharnicul şi surorile lui Maria şi Anisia, iar dela Constantin la fiul său Gavril (Acad. Rom. doc. 138—161, 176. 177; 139—10, 149).

[4] Let. II, 255.

său constitue o adevărată enigmă. Marele demnitar a cărui viață am văzut-o așa de strâns legată de toate evenimentele mai însemnate întâmplate între anii 1660—1695, vistierul lui Petriceicu, spătarul silit de persecuțiile lui Gheorghe Duca să pribegească, boierul care timp de un deceniu fusese primul dregător al țării, să se fi mulțumit oare numai cu acea sumară înșirare a domnilor? Banalele aprecieri făcute asupra lor să reflecteze ele în adevăr părerile sale? Dacă mai înțelegem atenuarea aprecierilor făcute asupra lui Duca, fiindcă cronica se scria, cum vom vedea, în domnia fiului său, cum s'ar explica critica așa de aspră a domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino tocmai din partea aceluia care fusese cel dintâi dregător al său? Nepotrivirea este așa de mare în cât îndoiala dacă cronica s'a scris, nu după inspirația, dar măcar cu știrea sa, răsare dela sine. Nu cumva cel care a scris paginile dela sfârșit e altul de cât cărturarul însărcinat de Dubău să alcătuiască izvodul? Indoiala, oricât de legitimă în aparență, este însă neîntemeiată. Autorul predosloviei este și autorul cronicei. In momentul când protejatul lui Dubău primise însărcinarea să copieze letopisețul țării, patronul său era «fost logofăt»[1]. Dar noi am văzut că în situația aceasta se găsește Dubău numai în primul an al domniei lui Constantin Duca și supt Antioh Cantemir, cât a mai trăit. In cronică, arătându-se luptele dintre Turci și Nemți după despresurarea Vienei, se spune că ele au continuat «până într'acești ai, leat 7202»[2], de unde se vede că vorbele acestea erau scrise în 1694. Ipoteza unei date greșit transmisă trebue înlăturată. Cronicarul scria pe când Camenița era încă în stăpânirea Turcilor, fiindcă din pricina ei Moldova se pustiește «*de zaharale multe, ce poartă în toți ai de bagă în Cameniță și de schimburile oștilor ce le duc de le bagă în Cameniță și a Pașilor*»[3], deci înainte de retrocedarea ei Polonilor la Carloviț, și pe când încă nici unul din fii lui Constantin Cantemir nu ajunsese domn, ci erau hărțuiți de Turci după moartea tatălui lor[4].

---

[1] Vezi mai sus p. 171 25.

[2] Ibid. p. 177 3.

[3] Ibid. p. 174 20—28.

[4] Ibid. p. 178 1—2.

Ajungem astfel să stabilim cu certitudine că cronica a fost scrisă în anul 1694. Cum în acelaş an, şi anume în intervalul dela Ianuarie până la Septemvrie, când Dubău era fost logofăt, s'a scris şi predoslovia, este evident că, amândouă fiind scrise în acelaş timp, ele sunt opera aceluiaş autor 5

Bănuiala unui adaos fiind înlăturată, rămâne să dăm nepotrivirei semnalate o altă explicare. Aceasta este, cred, următoarea: Insărcinarea pe care fostul logofăt o dăduse protejatului său, se mărginea doar la copierea Letopisețului țării, alcătuit din cronicele lui Simion Dascălul şi Miron 10 Costin. Copistul avea însă ambiţiuni de autor. Inainte de a-şi începe lucrarea, el a precedat-o cu o predoslovie pretenţioasă, în care arată rostul ei, iar după terminare a completat-o cu acea expunere sumară a întâmplărilor contimporane, aşa de puțin potrivită cu activitatea şi ideile patro- 15 nului său. Ca să credem că aceste adaose au putut fi scrise supt inspiraţia sau cel puţin cu aprobarea lui Dubău, ar trebui să avem despre cultura contimporanilor lui Miron Costin, în fruntea cărora s'a aflat atâta vreme, o ideie pe care nimic n'o îndreptăţeşte şi pe care de sigur n'o merită. 20

II.

Izvodul lui Miron logofătul.

Acest izvod este citat în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin la domnia întâia a lui Dumitraşcu Cantacuzino (1673). Deoarece nu se arată anume unde sfârşaşte pasajul citat, 25 aşa că întinderea lui n'o putem determina decât prin interpretare, reproducem mai jos din Letopiseț toată partea dela început privitoare la domnia lui Dumitraşcu Cantacuzino:

De domnia lui Dumitraşcu Vodă Cantacuzino, fiind cursul anilor 7182.

1674 30

După ce au fugit Ştefan Vodă Petru în ţara leşască, iară boerii ţării dând ştire la Poartă de fuga lui, şi fiind văleatul

cel vechiu 7182, iară dela Hristos 1674, au trimes sultan Mehmet, împăratul turcesc, dela Poarta lui domn ţării Moldovei pe Dumitraşcu Vodă Cantacuzino, hireş din Grecii cei de frunte ai Ţarigradului, carile destul era cumplit şi
5 vrăjmaş, după cum sânt faptele oamenilor într'această lume au bune au rele. Deci câte răutăţi au fost şi era mainte de dânsul şi pre vremea lui pre pământ, toate le făcea el bune, câte era. Numai ce era fricos foarte, că-i | pusese Dumnezeu 17 acea zăbală în gură şi întrânsul frica, de era fricos.
10 Şi din zilile lui au slăbit ţara mai rău, sosind mare cumpănă de perire. Că îndată ce-au luat el domnia şi s'au aşezat la scaun, având Turcii vrajbă cu Leşii, că atuncea de curund luase Turcii Cameniţa dela Leşi, deci Dumitraşco Vodă fiind fricos, cum s'au zis, şi de răutăţile lui necrezând pre nime,
15 adus-au pre Hangeri sultan cu Tătarii de au ernat în ţara Moldovei peste iarna aceia, la văleat 7182, cari ca nişte păgâni 1674 multă răutate au făcut oamenilor din Moldova, muncindu-i, şi pe cărbuni puindu-i, şi la cap cetluindu-i, şi de femei şi de fete râzându-şi aievea, cerând bani de pre la oamini, odoare,
20 haine, ce-ş avea. Pânile scotea di pin gropi şi le vărsa | 17 v înainte cailor lor, şi istovind acelea încă şi mai căznia de iznoavă, numai ca să le mai afle orideunde, şi pre multe locuri pre mulţi oameni i-au şi omorât. Incă şi din boerii mazili, ce fusese mai denainte vreme cu boerii la curte, pre
25 carii i-au apucat la ţară de cu toamnă la casele lor, când au mers Tătarii la ernatec, nu i-au mai lăsat să iasă în laturi, şi-i muncia în tot chipul, năslind să le dea ce le venia lor în cuget. Iară vinind primăvara, când au stătut a se rădica ei de pe ţară, au luat tot, dela cine ce-au fost rămas
30 nemâncat de dânşii şi neluat, ce nu stricase de cu iarnă: iepe, cai, boi, vaci, oi; şi pre multe locuri au prădat şi au luat şi oameni de i-au robit; deacia s'au rădicat şi s'au strâns şi au eşit din ţară. | 1
Iară la Izvodul lui Miron logofătul scrie pentru această
35 domnie ⟨a⟩ lui Dumitraşco Vodă aşa: Fugind Ştefan Vodă Petriceico dela Hotin în ţara leşască, iară boerii cari trimisese zălog la împărăţie, ce li s'au pomenit numerile mai

3 hireş] ghireş *in ms* 35 a *om. ms.*

sus, după ce au sosit la Gălaţi, Ionaşco Balşe vornicul şi Cărăiman căpitanul, până a nu se auzi de fuga lui Petriceico Vodă, au mers boerii la Oblucită, că acolo era atuncea împărăţia la ernatec, iară Neculai Răcoviţă şi Aldea medelnicerul rămâind la Gălaţi; deci viind veste de fuga lui Petriceico 5 Vodă, boerii ce s'au tâmplat la Galaţi au fugit, temându-se de împărăţie. Atuncea îndată au chemat Suleiman, chihaiaoa vezirului, carile mai pe urmă au căzut şi viziriu-azem, având 18 v prieteşug cu Dumitraşco | Cantacozino, ce-au fost mai înainte visternic în ţara rumânească, ce era capichihae lui Petri- 10 ceico Vodă, nefiind alţii din Greci acolo lângă împărăţie, şi fiind în cunoştinţa Turcilor, şi ştiindu-l că-i casa în Ţarigrad. Boerii, carii era acolo, gură n'avea spre împărăţie, bucuroşi era să-şi scutească viaţa. Ce i-au dat împărăţia domnia lui Dumitraşco Vodă fără nice o cheltuială, şi încă au scos bani 15 de i-au dat şi de cheltuială, care n'au fost nice odată duşeş ca aceasta domnie. Şi îndată l-au pornit cu domnie în ţară. Şi eşind pela Reni, au trecut Prutul pre la Giurgiuleşti, au eşit la Galaţi, unde i-au eşit acolo toţi boerii înainte de i s'au 1674 închinat, când au fost văleatul 7183 Dechemvrie *(loc alb)* zile. 20 Deci de acolo au tras drept de Prut la Eşi, şi aflând scaunul 19 mitropolii fără stăpân, | pus-au mitropolit pe Theodosie, ce era episcop la Roman. Ce în Iaşi mult n'au zăbovit, că iată Petriceico Vodă cu cătăva oaste leşască au fost coborând în gios.

Caplan paşa era la Ţuţora pus de împărăţie să fie 25 pentru straje. Dumitraşco Vodă, auzind de venirea lui Petriceico Vodă cu Leşii, n'au zăbovit în Iaşi nici 2 săptămâni, ce au eşit la Ţuţora în preajma paşii, şi au lăsat în Iaşi de straje cu puţinei slujitori pe Buhuş hatmanul şi pe Contăş slugeriul, cari au aşteptat până au sosit străjile lui Petriceico 30 Vodă pentre vii, şi atuncea au purces din Eş. Care, după ce l-au văzut pe Buhuş strajea lui Petriceico Vodă, l-au gonit, şi văzând Buhuş că-i vor agiunge, având cuhnii după Socola, 9 v şi îndată şi-au luat caii şi au lăsat cuhniile cu | ce-au avut, ce văzând şi Leşii că nu l-or mai agiunge, s'au întors în Iaşi. 35

Dumitraşco Vodă la Ţuţora au trecut Prutul, şi împreună cu Caplan paşa au luat Prutul în gios şi s'au coborât

---

28 prejma *în ms* **34** cuhnii *în ms.*

la Zârneşti, şi acolo zăbovind câteva zile, au tras iară la Oblucită la împărăţie. Şi fără zăbavă au orânduit împărăţia pe Chior Husain paşa cu o samă de Serdengheşti, şi într'acea vreme poruncise împărăţia de venia Calga sultan cu Tătarii
5 den Crâm şi cu Hagi Cherei sultan, carile la vremea Beciului au agiuns şi han, precum vei găsi la rândul său însemnat. Şi eşind iarăş de a doa oară Dumitraşco Vodă la Galaţi, au purces pe Prut în sus, şi venind împreună cu Chior Husein paşa până la Fălciiu, au mers de s'au împreunat
10 cu Galga sultan la codrul Chigheciului. Dela Fălciiu | au purces 20
în sus pe Prut, au tras la Huşi. Dela Huşi au ales 2000 de Tătari, ce era cu cai mai bărbaţi, cu Hagi Cherei sultan şi cu Buhuş hatmanul, şi s'au tumpinat cu Petriceico Vodă şi cu Leşii la gura Bohotinului, că se pogorâse şi Petriceico
15 Vodă până la gura Bohotinului. Ce cum s'au tumpinat, au dat puţinel războiu într'acea zi, ce prinzând limbă din Tătari, peste noapte au şi fugit Leşii pe Prut în sus. Ce Tătarii n'au avut pe ce-i goni, că le era caii slabi. Iară Petriceico Vodă au lovit pe la Eşi, şi lovind pe la Suceavă şi pe la târgul
20 Siretului, şi au trecut în ţara leşască.

Iară Dumitraşco Vodă, împreună cu Chior Husein paşa, au mers în Iaşi şi s'au aşezat în scaun, şi au ţinut şi pe paşa o lună cu atâta cheltuială, jecuind pe la ţară vaci, oi, 20 v
pâine, ce-ş putea găsi, ca un om fără milă şi fără frica lui
25 Dumnezeu. Iară pe Hagi Cherei sultan împreună cu Tătarii i-au împărţit prin ţară la ernatec, la Orhei, la Lăpuşna şi la ţinutul Iaşilor şi la Hârlău, la Fălciiu mai pe puţini. Pre aceste ţinuturi au fost mânia lui Dumnezeu. Atuncea s'i vezi cazne în bieţii oamini, pe cum s'au scris mai sus, muncindu-i
30 în tot felul: pe cărbuni îi punea, le cetluia capetele, bătăi în tot chipul, care nu este putincios omul a le spune; îş râdea de fetele şi de femeile oaminilor de faţă. Ce avea oaminii, le lua tot, pâinea de pin gropi o scotea şi o vărsa pe denainte cailor. Şi aşa au chinuit bieţii oamini 2 luni. Iară la rădi-
35 cătura lor au robit şi oamini pe une | locuri, pe mulţi i-au 21
şi omorât. Incă şi din boierii mazili, ce au fost mainte vreme cu boerii la curte, pre carii i-au putut apuca la ţară pre la casele lor, când au mers Tătarii la ernatec, nu i-au mai lăsat să iasă în laturi, şi-i muncia în tot chipul, năslindu-le

să le dea ce le venia lor în cuget. Iară la rădicatul lor nice au rămas iapă, nici vaci, nici oi, nice boi, şi de atuncea au rămas ţara la mare slăbiciune, care adăogându-se din rău în rău până într'această vreme. Şi aşa au fost traiul ţării într'aceia iarnă cu acel domn athcista. 5

Iară Leşii apucase de pusese oaste de a lor pin cetăţi, la Neamţ, la Suceavă, socotind că, după ce vor lua cetăţile, pe lesne vor lua şi ţara, ce lăsase nişte Nemţi pin cetăţi. 21 v Iară de premăvară au şi | trimis Dumitraşco Vodă pe Sandul Buhuş hatmanul şi pe Velicico Costin spătar al doilea şi cu 10 oaste ce avea spre cetăţi, închizându-i dela hrană. Deci Nemţii se flămânzise, ce li-au căutat a eşi din Neamţ. Şi mergând spre ceia ce era în Suceavă, i-au lovit pe şesul Băii şi le-au dat Buhuş hatmanul cu Moldovenii război, ce au stătut şi Nemţii vârtos, ce de tot nu i-au putut sparge. 15 Iară câteva capete au adus la Eşi la Dumitraşco Vodă, ca vro 50 de capete şi vro 50 de Nemţi vii. Iară alţii au scăpat apărându-se până au intrat în cetatea Sucevei. Ce eşind totdeauna de lovia în târg, de apuca câte ceva de hrană, iară nu deagiuns. Deci, stând înpregiurul Sucevei, da război Buhuş 20 totdeauna; văzând şi Nemţii că flămânzesc, numai ce li-au 22 căutat bieţilor Nemţilor a se închina. Deci, după ce s'au închinat, şi aceia i-au dus la Dumitraşco Vodă, pe carii i-au scris slujitori, şi-i ţinea în curte....[1].

Intinderea citatului. Sfârşitul citatului, reprodus din Izvodul lui Miron logofătul, nu este arătat, şi nici din context el nu rezultă cu destulă claritate. Din această cauză întinderea lui a şi fost înţeleasă în mod diferit. V. A. Ureche credea că se termină cu închinarea boierilor la Galaţi în Decemvrie 7183 (p. 193$_{20}$)[2]. După d. Iorga citatul ar fi cu mult mai întins, cuprinzând şi povestirea întâmplărilor următoare până la eşirea Tătarilor din ţară (mai sus r. 5)[3].

Să examinăm chestiunea mai deaproape. E de observat că compilatorul recurge la Izvodul lui Miron numai după ce

---

[1] Dupa ms 9 Iaşi; Cf. Kog. Let. II, 10—12.
[2] Operile lui Miron Costin, II, 428—9.
[3] Ist. Lit. Rom. I, 103—4.

povestise evenimentul cel mai însemnat dela începutul domniei lui Dumitrașcu, iernatul Tătarilor și jafurile pe cari ei le făcuseră locuitorilor. El îl citează nu pentru un fapt anumit, sau spre completarea celor spuse mai înainte, ci ca un izvor care prezinta domnia lui Dumitrașcu altfel, mai dezvoltat pare-se, decât o expusese el: «Iară la Izvodul lui Miron logofătul scrie pentru această domnie a lui Dumitrașco Vodă așa». Narațiunea care urmează, până unde se arată ieșirea Tătarilor din țară (p. 195 $_5$), cuprinde, pe lângă unele lucruri noi, și *o repovestire, mai pe larg însă, a acelorași fapte pe cari tocmai le arătase mai înainte:* trimiterea boierilor ca ostatici la pașa[1], numirea lui Dumitrașcu, iernatul Tătarilor și jafurile pe cari au avut să le îndure locuitorii din partea lor până în primăvară, când părăsesc țara. Este, credem, evident că toate aceste fapte povestite pentru a doua oară sunt reproduse din Izvodul lui Miron. Nu există nici un motiv care să ne silească să admitem că citatul se mântue aci. Din potrivă unele indicii ne fac să bănuim că și pasajul următor, în care se povestește alungarea Polonilor din cetăți de către Buhuș, ar fi reprodus din acelaș izvor. Ne abținem însă dela orice ipoteză, mărginindu-ne la faptul sigur că fragmentul din Miron se întinde *cel puțin* până la ieșirea Tătarilor din Moldova.

In treacăt observăm că, deși fragmentul acesta este cu mult mai important decât cel luat din Izvodul lui Tudosie Dubău, compilatorul din 1712 trece totuș pe Miron supt tăcere, spre a arăta în titlul Letopisețului său pe Dubău între izvoarele principale! Este o anomalie pe care deocamdată o semnalăm numai, fără a trage din ea nici o concluziune.

Folosirea izvodului în compilație. Ce fel de cronică putea fi Izvodul lui Miron logofătul, și în ce măsură a fost întrebuințat în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin? Se știe că Letopisețul lui Miron Costin dela Aron Vodă încoace, în forma pe care ne-au transmis-o manuscriptele cunoscute, se întrerupe în 1661 cu moartea lui Ștefăniță Lupu. Deși nu se face nicăeri nici o mențiune despre o continuare a lui și pentru

---

[1] De care se vorbise la domnia lui Petriceicu, Let. II, 9.

epoca următoare, s'a admis totuş, pe baza citatului de care ne ocupăm, că o asemenea continuare a existat.

D-l Sbiera crede că ea a trebuit să meargă cel puţin până la sfârşitul anului 1673, dacă nu şi mai departe, ceeace e foarte probabil, căci e greu de presupus că un bărbat ca Miron, care a ţinut atât de mult la însemnarea lucrurilor ţării, cari îl interesau pentru că el însuş participase la ele, să nu fi însemnat întâmplările din domnia a treia a lui Duca şi din domnia lui Constantin Cantemir. Dispariţia acestei continuări, utilizată în Letopiseţul atribuit lui Nicolae Costin, s'ar explica, fie prin tăinuirea sau chiar distrugerea ei, când cu omorîrea cronicarului, fie că, neapucând încă să fie dată la curat, foile nelegate s-au putut uşor pierde după moartea sa, ori că va fi încă ascunsă cine ştie pe unde[1].

V. A. Ureche presupune că întreruperea Letopiseţului lui Miron în 1661 se datoreşte împrejurării că numai până aci fusese decopiat de diaci, şi că restul, nepus pe curat cât a trăit el, cuprindea mai mult nişte notiţe. El combate apoi părerea lui Sbiera că o bună parte a Letopiseţului atribuit lui Nicolae Costin s'ar datora utilizării izvodului tatălui său[2].

D-l Iorga vede în acest izvod «însemnările» lui Miron Costin, «partea neorânduită, nestilizată şi rămasă inedită a letopiseţului său», care s'ar caracteriza printr'o precizie cronologică aşa de mare, «încât după prezenţa sau lipsa datelor dintr'un pasagiu, al cărui izvor nu se arată, se poate afirma că el este sau nu din izvoadele lui Miron Costin»[3]. Potrivit acestui criteriu, d-sa caută apoi să stabilească cari ar fi aceste împrumuturi în Letopiseţul atribuit lui Nicolae Costin. Astfel data morţei lui Dabija, datele numirei, instalărei şi morţii lui Alexandru Iliaş, capitolul despre domnia a doua a lui Duca, citatul dela domnia lui Dumitraşcu Cantacuzino, menţiunea lui Velicico la expediţia împotriva cetăţilor, îndoita solie a lui Miron, începutul domniei lui Antonie Ruset şi povestirea celei de a doua expediţii turceşti contra Polonilor,

[1] V. A. Ureche: Miron Costin, I, 774—6; cf. Sbiera, Mişcări culturale 174—5.

[2] Operile lui Miron Costin, I, 352; II, 167, 428—9.

[3] Ist. Lit. Rom. I, 101—2.

cea mai mare parte din domnia a treia a lui Duca, şi, poate, chiar aspra critică a acestei domnii, pe care Balaban i-ar fi scris-o lui Miron, preţurile precise ale obiectelor pe timpul foametei de supt Dumitraşcu şi asprele invective contra acestuia, ar fi împrumuturi din «letopiseţul mironesc» pierdut[1]. Pentru dovedirea acestor împrumuturi, în afară de precizia lor cronologică, d. Iorga mai invoacă şi două trimiteri din citatul dela domnia lui Dumitraşcu, una relativă la boierii ceruţi ca ostatici de vizirul «ce li s'au pomenit numirile mai sus» (p. 192 $_{37}$), la domnia lui Petriceicu[2], şi alta în legătură cu Hagi Gherei sultan «care la vremea Beciului au ajuns han, precum vei găsi la rândul său însemnat» (p. 194 $_{5-7}$), trimiteri cari ar dovedi că atât expunerea campaniei din 1673, cât şi întâmplările din 1683, la cari se referă, sunt din acelaş izvod.

Impotriva părerii că izvodul ar fi fost folosit într'o aşa de largă măsură sunt însă două obiecţii: Dacă împrumuturile din acest izvod sunt atât de numeroase, cum se face că compilatorul nu-l arată la începutul lucrării sale între izvoarele principale, deşi pomeneşte pe Dubău, din care însă nu luase decât un fragment neînsemnat? Şi apoi de ce îl citează numai la domnia lui Dumitraşcu, când îl folosise de atâtea ori?

In ceeace priveşte determinarea împrumuturilor după precizia lor cronologică, observ că, pentru a admite acest criteriu, ar trebui dovedit mai întâi că datele cronologice precise, pe cari le întâlnim în Letopiseţul atribuit lui Nicolae Costin, sunt în adevăr de împrumut, apoi că ele n'ar putea fi împrumutate din nici un alt izvod contimporan, şi în sfârşit că însemnările lui Miron dela 1661 înainte s'ar fi caracterizat tocmai printr'o asemenea precizie de date, ceeace nu se observă în Letopiseţul său. Cum condiţiunile acestea nu sânt, şi nici nu pot fi dovedite, criteriul e inadmisibil. El este dealtfel hotărît contrazis de fragmentul citat, în care singura dată pe care o are, aceea a numirei lui Dumitraşcu: 7183, Decemvrie ... zile» (p. 193 $_{20}$), lacunară

[1] Ist. Lit. Rom. I, 99—110.

[2] Let. II, 9.

ca zi, *este greşită şi ca an,* oricum l-am calcula, domnul fiind numit în 1673, iar nu în 1674!

Nici argumentul bazat pe cele două trimiteri nu e mai convingător. Aceste trimiteri ar putea proba că pasajele la cari se referă sunt şi ele împrumutate din acelaş izvod, numai când am avea siguranţa că ele aparţin în adevăr izvodului, şi nu sunt adaose de compilator. O asemenea siguranţă nu există. In afară de cele două trimiteri citatul mai cuprinde încă una, relativă la suferinţele pe cari le înduraseră Moldovenii dela Tătari. «Atuncea să vezi cazne pe bieţii oamini, *precum s'au scris mai sus,* muncindu-i în tot felul, (p. 194_{28-30}). Aici cuvintele: precum s'au scris mai sus, nu aparţin izvodului, deoarece se referă la cele povestite despre jafurile Tătarilor tot la domnia lui Dumitraşcu, imediat înainte de citarea lui. Ele sunt în mod evident un adaos al compilatorului. Dacă ne gândim acum că asemenea referiri la fapte povestite, sau cari urmau să fie povestite, le întâlnim foarte des în Letopiseţul atribuit lui Nicolae Costin [1], odată chiar la începutul domniei lui Dumitraşcu, imediat înainte de citarea izvodului (p. 192_{14}), suntem mai în drept a conchide că şi celelalte două aparţin tot compilatorului.

Concluziunea celor expuse mai sus este că, nu avem absolut nici un temei serios, nici măcar un indiciu cât de mic, care să ne facă să admitem că în afară de citatul arătat anume, ar mai fi existând şi alte împrumuturi. Analogia cu Izvodul lui Dubău, folosit numai acolo unde este citat, întăreşte această concluzie.

Izvodul nu poate fi opera lui Miron Costin. Ceeace ştim deci pozitiv din Izvodul lui Miron logofătul se reduce la un fragment privitor la întâmplările din iarna anilor 1673—74. Se înţelege că, numai pe baza acestui fragment, considerat izolat, caracterul izvodului, necunoscut până acum, nu se poate determina. Raportându-l însă pe deoparte la compilaţia în care a fost utilizat, pe de alta la autorul căruia i se atribue, ajungem la unele constatări interesante. Citatul dovedeşte trei lucruri:

a) Izvodul cuprindea aceeaş epocă dela Istratie Dabija înainte de care se ocupa şi compilatorul.

b) El mergea *cel puţin* până în anul 1674.

c) Trebue să fi fost *mai pe scurt* de cât compilaţia în care este folosit, căci altfel compilatorul, în loc să scrie o nouă cronică, ar fi copiat-o pe aceea.

Constatarea din urmă este cea mai importantă. Ea stabileşte o deosebire absolută între această operă şi Letopiseţul lui Miron Costin dela Aron Vodă încoace, pe care se presupune că-l continuă. E imposibil să admitem că cronicarul care a expus aşa de pe larg istoria Moldovei până la Dabija, şi îndeosebi întâmplările de pe la 1650 înainte la cari fusese martor şi actor, să fi povestit sumar tocmai acele evenimente în cari el avusese unul din locurile cele mai de frunte!

Deosebirea este aşa de mare în cât, spre a nu-i tăgădui paternitatea, s'a recurs, cum am văzut, la explicarea că izvodul ar fi în realitate numai nişte simple notiţe sau însemnări, iar nu o lucrare definitivă. Chiar şi dispariţia lui va fi fost, poate, provocată de împrăştierea foilor rămase nelegate după moartea autorului. Presupunerile acestea nu se reazămă pe nici un temei serios.

Când compilatorul citează în 1712, adică 20 de ani după moartea cronicarului, Izvodul lui Miron logofătul, el avea dinainte un *manuscript*, ca şi Izvodul lui Dubău, iar nu foi nelegate, cari nu ştim cum s'ar fi putut păstra atâta vreme. De altfel cărturarii noştri vechi nu întrebuinţau pentru scrierile lor foi izolate, ci totdeauna *cărţi*, apucându-se să scrie numai după ce hârtia fusese cusută într'un caet sau volum şi, de multe ori, şi legată. Acolo unde se presupunea că va mai fi ceva de adăogat, se lăsa loc alb, cum face s. ex. Axintie Uricarul [1], iar când nu s'a lăsat, se scria printre rânduri ori pe margine, cum face Neculce [2].

O lucrare neterminată a rămas şi dela Miron. Este cunoscuta Carte pentru descălecatul dintâi, care nu este altceva de cât «urzeala Letopiseţului ţării Moldovei din descălecatul ei cel dintâi», de care vorbeşte în predoslovia Letopiseţului [3], care însă s'a păstrat în manuscript, iar nu pe foi răzleţe.

Tot atât de puţin întemeiată este şi ipoteza «însemnărilor» sau «notiţelor» lui Miron.

---

[1] Ms 9 Iaşi.

[2] Ms 253 dela Acad. Rom.

[3] Cum voi arăta într'un studiu deosebit ce va apare în curând.

Ca să putem admite că cronicarul şi-ar fi notat pe scurt întâmplările recente la cari participase, cu gândul ca să le dezvolte mai târziu, ar trebui să avem o cât de vagă indicaţie, fie dela el, fie dela vreun alt cronicar sau scriitor mai vechiu, că o astfel de procedare a mai fost întrebuinţată.

Să presupunem însă că Miron făcuse asemenea însemnări. In acest caz ceeace s'ar fi temut el să nu uite, şi pentru care ar fi simţit, poate, nevoia unor notiţe, nu erau, evident, faptele cunoscute de toată lumea, ci date, nume şi întâmplări cu totul speciale ori mărunte, de felul cărora, judecând după compilaţia în care a fost întrebuinţat, nici vorbă să întâlnim în izvodul care i se atribue. Fragmentul reprodus la domnia lui Dumitraşcu constitue în această privinţă un argument hotărîtor. Să fi avut oare Miron Costin nevoie «să însemneze» că Suleiman, chehaiaua, a ajuns mai târziu vizir, că Dumitraşcu era capuchehaie al lui Petriceicu, că mai înainte fusese vistier în ţara românească, că a fost numit fiind cunoscut Turcilor şi avându-şi casa în Ţarigrad, că a luat domnia fără cheltuială, că sosind în Iaşi a pus mitropolit pe Theodosie, că au ernat Tătarii în ţară, ori că au făcut prădăciuni? Atât să fi crezut oare autorul amănunţitei cronici a domniilor lui Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan şi Ştefăniţă că trebue notat din bogatele întâmplări ale anilor 1673 şi 1674? Când ştim apoi că cel care se împotrivise ca boierii să garanteze că Polonii nu vor intra în ţară, şi sfătuise pe domn să primească Tătarii la ernat, fusese tocmai Miron Costin [1], putem să admitem că descrierea aceea plastică a nenorocirilor căzute asupra locuitorilor dintr'acel sfat nechibzuit, e tocmai opera lui? Şi să fi uitat el oare în aceste însemnări contimporane până şi data acelor cumplite vremi, pe cari le aşază cu un an mai târziu, în 7183?

Autorul citatului nu este Nicolae Costin. Ceiace a făcut pe istorici ca, împotriva evidenţei, să considere totuş acest izvod ca opera lui Miron Costin, a fost credinţa că cel care îl folosise şi îl citase, era chiar fiul său Nicolae Costin. Nimeni nu s'a îndoit că el s'ar fi putut înşela asupra uneia din lucrările tatălui său. De aci şi explicaţia cu «însemnările».

---

[1] Letopiseţul Ţării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 66.

Astăzi se ştie însă că autorul Letopisețului alcătuit în 1712, şi prin urmare cel care citează izvodul, nu este Nicolae Costin. Am dovedit aceasta în studiul pomenit mai înainte, cu argumente cari au determinut pe răposatul Gr. Tocilescu să considere chestiunea ca «definitiv lămurită» [1]. D-nii Onciul şi Tanoviceanu au împărtăşit de asemenea rezultatele mele [2]. Vechea părere a paternității lui Nicolae Costin a continuat cu toate acestea şi mai departe să-şi afle susținători.

Controversa interesează în cel mai înalt grad chestiunea de care ne ocupăm. Se înțelege că, dacă autorul Letopisețului este Nicolae Costin, mărturia lui cu privire la Izvodul tatălui său are o deosebită greutate. Contrazicerile şi nepotrivirile, pe cari le-am semnalat mai sus, nu vor putea-o înlătura cu totul, şi discuția se va perpetua. Dacă însă autorul Letopisețului şi prin urmare şi al citatului nu este el, lucrul se schimbă: atribuirea unui izvod lui Miron Costin p o a t e f i în acest caz, ca în atâtea altele, rezultatul unei confuzii.

Revenind asupra paternității Letopisețului nu înțeleg însă să pui din nou în discuție argumentele pe cari le-am adus altă dată. La ele voiu adăoga numai încă unul, pe care ni-l oferă manuscriptele cronicei, şi care e de natură să curme controversa, împrăştiind orice îndoială.

La începutul cronicei celei autentice a lui Nicolae Costin (1709—1711) se află, în ediția lui Kogălniceanu, o trimitere foarte obscură:

«După mazâlia lui Mihai Vodă Racoviță, care s'au tâmplat la veleatul dela zidirea lumii 7218, iară dela Hristos 1710, la luna lui Octomvrie în 14, în ziua de sărbătoarea prea cuvioasei Paraschevei, pribegit-au o seamă de boieri de țară (şi acest obiceiu dela o vreme încoace s'au făcut) anume Lupul Costachi, vornicul de țara de jos pe acea vreme, şi Manolache Ruset, vornicul de țara de sus, cu Dediul vel

---

[1] In raportul prin care a recomandat publicarea studiului mieu în Analele Academiei Române (Partea administrativă şi dezbaterile, Seria 2, Tom XXX, p. 81).

[2] D. Onciul. Din Istoria României (ed. Socec 1909), p. 83; I. Tanoviceanu, Marele spătar Ilie Țifescu, în Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom XXXII, p. 838.

spătar, socrul lui Mihai Vodă şi cu alţii, în sus în ţara leşască, însă nu departe de marginea ţării, ce la Sneatin. Insă Dumitraşco Racoviţă hatman, fratele lui Mihai Vodă, au pribegit deodată la socrul său Mihai Cantacuzino spătarul în ţara muntenească. Iară a doua zi, 15 Octomvrie, încă nepornit Mihai Vodă, au fugit şi Iordache Ruset, ce fusese mai nainte vornic mare (matca tuturor răutăţilor), în ţara leşască la ceilalţi boieri pribegi, *precum s'au arătat mai pre larg unde s'au scris de domnia lui Mihai Racoviţă Vodă*»[1].

Cum la domnia lui Mihai Racoviţă nu se vorbeşte nimic despre pribegirea boierilor, trimiterea dela urmă apare cu totul enigmatică. Când m'am ocupat de această chestiune, bănuiala unei interpolări mi-a venit dela început[2]. Căutând mai târziu s'o verific, am constatat cu surprindere, cercetând manuscriptele cronicei, că aveam aface, nu cu o interpolare sau greşală de copist, cum presupuneam, ci cu o gravă alterare a textului datorită editorului. Manuscriptele, de cari s'a servit Kogălniceanu pentru ediţia sa, le cunoaştem, sunt manuscriptele n° 9 al Bibliotecii Universităţii din Iaşi, descris de el supt n° I, şi manuscriptele n° 241 şi 239 dela Academia Română, descrise supt n° II şi III[3]. Dar în aceste manuscripte trimiterea dela urmă sună cu totul altfel:

In manuscriptul n° 9 Iaşi, după care Kogălniceanu a reprodus cronica: «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi scris de domnia[4] lui Mihai Racoviţă Vodă» f° 162ᵛ;

în manuscriptele n° 241 (f° 1v) şi 239 (f° 1): «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi».

Nu e locul aci să intru în detalii asupra filiaţiei acestor manuscripte. Câteva lămuriri sânt însă necesare spre a înţelege raportul dintre cele două variante. Ms n° 9 din Iaşi este o copie făcută acolo de Axintie Uricarul în 1715, celelalte sunt còpii târzii din ţara românească, ms 241 din 1755, ms 239 din 1791. Ştiind acestea putem stabili cu uşurinţă raportul

[1] Let. II, 70.

[2] C. Giurescu, Contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene, în Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. Seria 2, Tom XXX, p. 288.

[3] Letopiseţe[1], II, 465.

[4] domnie *în ms.*

dintre cele două variante. Este evident că în manuscriptele 241 şi 239 avem o variantă din lectura ms 9 Iaşi. Copistul prototipului acestor manuscripte a considerat cuvintele «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi scris de domnia lui Mihai Racoviţă Vodă» ca referindu-se numai la Iordache Ruset, şi cum manuscriptul său nu cuprindea şi domnia lui Mihai Racoviţă, începând cu domnia lui Nicolae Mavrocordat (1709), a suprimat cuvintele din urmă.

Dar lectura ms 9 Iaşi, Kogălniceanu n'o înţelegea. El ştiind că şi Cronica dela 1661—1709, în care se afla domnia lui Mihai Racoviţă, este tot opera lui Nicolae Costin, nu-şi putea închipui că acesta să fi făcut, în forma aceea, trimiterea dela urmă. Două uşoare modificări şi greutatea părea înlăturată: Cuvintele: «se va fi arătat» şi: «cine va fi scris» le-a modificat în: «s'au arătat» şi: «unde s'a scris», fără să se mai gândească că la domnia lui Mihai Racoviţă nu se vorbise nimic de faptul acesta!

Dacă cuvintele din copia dela 1715 a lui Axihtie Uricariul «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi scris de domnia lui Mihai Racoviţă Vodă» existau, cum dealtfel pare sigur, şi în originalul cronicei lui Nicolae Costin, atunci chestiunea paternităţii lui asupra Letopiseţului dela 1661—1709 este definitiv clarificată: *cronicarul mărturiseşte singur că el nu scriseșe domnia lui Mihai Racoviţă* (1707—1709).

Se ştie însă că cronica lui Nicolae Costin nu s'a păstrat în redacţiunea ei originală, ci într'o formă interpolată[1]. Din

---

[1] C. Giurescu, Contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene, p. 292—3. La interpolările arătate atunci—seama dată de Nicolae Mavrocordat în a doua domnie despre cheltuelile ţării (Let. II, 84), ştirea morţii soţiei lui Dimitrie Cantemir (II, 110), prada Galaţilor de Tătari (II, 110) şi întâlnirea vornicului Lupul Costache cu marele vizir şi Ioan Mavrocordat (II, 114)—trebue să mai adaog acum, între altele, şi capitolul întitulat: «Când au luat Moscalii cetatea Brăila (II, 108), care este o interpolare a lui Axintie Uricarul. Pasajul din acest capitol: «care aceste toate pentru câte s'au lucrat la Brăila, mi le-au arătat Ivan căpitanul, carile au fost acolo cu Moscalii, deci şi eu aşa le-am însemnat» (Let. II, 108) a fost iarăş publicat alterat de Kogălniceanu, care a suprimat cuvântul «*Axintie*» care urmă după: *eu*. In adevăr în ms n° 9 Iaşi, ca şi în cea mai mare parte dintre celelalte manuscripte ale cronicei, partea dela urmă a acestui pasaj sună astfel: «deci şi eu **Axintie** aşa le-am în-

această cauză s'ar putea naşte bănuiala, ca nu cumva şi cuvintele acestea să facă parte dintre acele interpolări. Chiar în acest caz valoarea lor doveditoare rămâne întreagă, fiindcă probează că cronica lui Nicolae Costin, în timpul când o cunoscuse interpolatorul, adică după Septemvrie 1712, când moare Nicolae Costin, şi înainte de Septemvrie 1715, data copiei lui Axintie Uricarul, se începea tot numai cu domnia lui Nicolae Mavrocordat (1709).

Trimiterea dovedeşte aşa dar în mod evident că nu Nicolae Costin este acela care a scris Letopiseţul delà 1661—1709. Fără modificarea introdusă arbitrar de Kogălniceanu, paternitatea lui asupra acestui letopiseţ ar fi fost înlăturată dela început.

Odată stabilit acest lucru, problema Izvodului lui Miron Costin nu mai prezintă aceleaşi greutăţi. Dacă izvodul acesta, judecat după fragmentul reprodus şi după raportul în care necesarmente a trebuit să se găsească faţă de compilaţia în care a fost utilizat, nu poate fi privit supt nici un cuvânt ca opera lui Miron Costin, nici chiar în înţelesul de simple notiţe ori însemnări, *explicarea nu poate fi alta decât că avem aface cu o falsă atribuire, datorită unei confuzii a scriitorului anonim care îl utilizează.*

Un Letopiseţ dela Dragoş atribuit lui Miron Costin. In istoriografia noastră mai veche există m a i m u l t e cazuri de asemenea natură. Dintre ele aleg unul, privitor tot la Miron Costin, care pe lângă o desăvârşită analogie cu acela pe care voim să-l explicăm, mai are şi avantajul de a limpezi o îndelungată tradiţie literară, neînţeleasă până acum, care-i atribue încă o scriere ce nu-i aparţine: Letopiseţul Moldovei dela Dragoş Vodă.

In fruntea unei cronici moldoveneşti, copiată în Octomvrie 1713 din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, după o altă copie făcută în Iulie acelaş an, se afla următorul titlu:

«Letopiseţ al ţării Moldovei, acum după izvoade scos,

---

semnat» (Ms 9 Iaşi, f° 245 v; mss dela Acad. n° 37, f° 212 v; n° 56, f° 163; n° 58, f° 93; n° 241, f° 81. In mss n° 339, f° 40 v şi n° 3532, f° 50, numele lui Axintie a fost înlocuit cu al lui Mihail, copistul prototipului lor, iar în ms n° 1299 f° 83 s'a lăsat locul alb.

«cu porunca prea luminatului şi înălţatului domnului nostru
«Io Nicolae Mavrocordat voevod, cu mila lui Dumnezeu domn
«şi oblăduitor a toată Moldovlahia, în anul dela zidirea lumii
«7221, iar dela naşterea lui Hristos 1713, mesiţa Octomvrie
«20 dni, de Miron Costin carele au fost logofăt mare în
Moldova».

Còpiile din Iulie şi Octomvrie 1713 nu le cunoaştem. S'au păstrat însă după cea din urmă alte două, una făcută la Braşov în 1718 de Gheorghe logofeţelul pentru Matei Creţulescu, după care am reprodus titlul de mai sus[1], şi alta, identică cu aceasta, scrisă în Bucureşti la 1723 de un cunoscut caligraf Stanciu Ierei dela Biserica tuturor sfinţilor[2].

Scrierea, pe care copiştii lui Nicolae Mavrocordat o atribuiau lui Miron Costin, este în realitate Letopiseţul dela facerea lumii al fiului său Nicolae, într'o versiune care prezintă unele deosebiri faţă de cea publicată de Kogălniceanu[3]; cea mai însemnată este suprimarea părţii din urmă (1595—1601), care se începe cu vorbele: Scris-am de aicea înainte mai pre larg domnia lui Aron Vodă precum scrie în istorii streine[4]. Confuziunea copistului dela care a pornit această falsă atribuire, câteva luni abia după moartea adevăratului autor, a fost determinată de faptul că, în izvodul după care reprodusese el această versiune, iscălitura lui

---

[1] Ms No. 580 dela Acad. Rom. A aparţinut lui C. Erbiceanu care l-a descris în Revista teologică n° 16 din 10 August 1886. Puţin mai în urmă V. A. Ureche l-a descris din nou, numindu-l Codicele Cretzulescu (Miron Costin: Opere complete, I, 679—682). O a treia descriere în Catalogul manuscriptelor româneşti de I. Bianu şi R. Caracaş, II, 335.

[2] Ms 2715 dela Acad. Rom. Se afla mai înainte în Muzeul Naţional de antichităţi. Gr. Tocilescu l-a utilizat în lucrarea sa: Studii critice asupra cronicelor române (publ. în Revista p. Istorie, Archeologie şi Filologie, anul 2, 1884) numindu-l Ms A (p. 252); V. A. Ureche l-a descris în Operile lui Miron Costin, I, 24—26, numindu-l Codex A. Tocilescu).

[3] Kogălniceanu a editat acest letopiseţ într'un mod foarte curios. Partea dela început, dela facerea lumii până la descălecatul lui Dragoş, a publicat-o deosebit supt numele: Cartea pentru descălecatul dintâi a ţării Moldovei şi neamului moldovenesc (Let. I, 31—84). Dela Dragoş înainte l-a publicat, cu numeroase schimbări şi omisiuni, supt formă de note şi apendice la aşa zisa cronică a lui Ureche.

[4] Let. I, 476—496.

Nicolae Costin dela sfârşitul predosloviei lipsind, iar letopiseţul aflându-se după Cartea pentru descălecatul dintâi a lui Miron Costin şi încercările sale în versuri aproape toate iscălite, el a crezut că şi scrierea anonimă care urma trebuia să fi fost tot opera lui.

Versiunea aceasta a Letopiseţului lui Nicolae Costin, atribuită lui Miron, a fost foarte răspândită.

Celdintâi dintre cronicarii următori care a cunoscut-o şi folosit-o este Alexandru Amiras. Din titlul letopiseţului său aflăm că istoria Moldovei dela domnia lui Dragoş, precedată de o prescurtare a istoriei universale dela facerea lumii până după Traian, pe care el a tradus-o în 1729 în greceşte din ordinul lui Grigore Ghica, fusese scrisă de Miron Costin, marele logofăt al Moldovei[1].

Tot la ea se referă şi Neculce când arată că pe urma lui Ureche, a lui Simion Dascălul, Misail călugărul şi Istratie logofătul «s'au apucat dumnealui Miron Costin vel logofăt de au făcut un letopiseţ, şi cât n'au putut istovi Miron logofătul, l-au istovit fiiu-său Nicolae Costin biv vel logofăt; l-au scris din începutul lumei, arătând cine au trăit pre acest pământ cu mărturii a istorici streini, şi l-au scris până la Dragoş Vodă, şi dela Dragoş Vodă l-au scris de pe izvodul lui Ureche vornicul până la Aron Vodă, însă mult l-au mai împodobit mai frumos şi Miron logofătul şi fiiu-său Nicolae Costin»[2]. Spusele lui Neculce crezute atâta vreme greşite, sau cel puţin confuze, ne apar acum lămurite. Ele exprimă o constatare adevărată, întemeiată pe manuscripte, în cari cele două versiuni ale Letopiseţului dela facerea lumii, deosebite numai ca întindere dar aproape identice în fond, purtau, una numele lui Miron, cealaltă pe acela al fiului său. Interesant este că şi Izvodul lui Ureche, despre care Neculce spune că a fost urmat de Costineşti, şi pe care îl reproduce şi el în

---

[1] Vezi titlul traducerii franceze din 1741 a lui N. Genier, păstrată în manuscript în Biblioteca Naţională din Paris, la V. A. Ureche: Miron Costin, I, 50—1, precum şi titlul manuscriptului grecesc al cronicei trimis de Peyssonel în Franţa la 1852 şi descris de Hase, tot la acelaş, I, 269—69, 278—9.

[2] Kog. Let. II, 177.

letopisețul său[1], era în realitate tot o versiune, mai rezumată însă, a aceluiaș Letopiseț al lui Nicolae Costin[2]!

Cam tot pe vremea lui Amiras și Neculce, Letopisețul atribuit lui Miron Costin a fost folosit și de autorul anonim al unei interesante istorii paralele a Principatelor[3], care îl citează, pentru epoca dela Dragoș Vodă până la Aron Tiranul, de șapte ori[4].

Prin còpiile făcute din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, acest letopiseț s'a răspândit atât în țara românească, cât și în Ardeal, devenind aproape singura cronică folosită în aceste țări în a doua jumătate a secolului al XVIII pentru istoria veche a Moldovei. In țara românească Mihai Cantacuzino îl citează în Istoria sa, cunoscută în traducerea greacă tipărită de Frații Tunusli[5], pentru descălecatul lui Radu Negru[6], Sulzer pentru domniile lui Iuga și Alexandru cel Bun[7], iar Dionisie Fotino pentru a arăta înrudirea lui Iliaș cu Sas Vodă[8].

In Ardeal o copie de pe el, despre care Samuil Clein

---

[1] Ms nº 253 dela Acad. Rom. care în mare parte este chiar autograful cronicarului.

[2] C. Giurescu, Noui Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene (1908), p. 53—4.

[3] Intitulată: «Letopisețul țării românești și a țării Moldovei, de viața a prea luminaților domni, ce-au stăpânit întru aceste două țări, pre larg adunate den multe letopisețe, și cu bună îndreptare alcătuit precum se vede». Partea întâia a acestei scrieri dela Dragoș Vodă până la mazâlirea lui Moise Moghilă s'a păstrat în două manuscripte, còpii amândouă, aflătoare la Academia Română, unul mai vechiu, ms 2591, și altul mai nou din 1785, copie după cel dintâi, ms 340. După acesta din urmă a fost publicată în ziarul Trompeta Carpaților din anii 1871—73. Câteva extrase după ms 2591 a dat și M. Gaster in Crestomatia română, I, 189—192. Volumul al doilea al ms 2591, cuprinzând continuarea istoriei paralele până în domnia a doua din țara românească a lui Nicolae Mavrocordat se află în posesiunea d-lui N. Docan.

[4] Ms 2591, fº 5, 14 v, 42, 98, 99, 113, 239.

[5] Asupra cronicei și autorului ei v. N. Iorga, Cronicele muntene, în Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom XXI (1898—99), p. 410—421. Pentru titlul exact cu arătarea autorului v. tot Analele Acad. Rom. Partea administrativă și dezbaterile, Seria 2, Tom XXXIII, 38—9, și D. Russo, Studii și Critice (1910) p. 98.

[6] Traducerea lui Sion p. 12.

[7] Geschichte des transalpinischen Daciens (Viena 1782), III, 507 n.

[8] Istoria generală a Daciei, trad. Sion, III, 6.

scria lui Engel: «Miron historiam Moldaviae Principum usque ad annum 1595 perducit», o poseda, pe la sfârşitul secolului al XVIII, episcopul Bob. O alta, fără început şi fără sfârşit, cuprinzând numai capitolele 16—48 cu istoria Moldovei dela 1366—1561, se afla, tot pe atunci, la Oradea mare în posesiunea canonicului Samuil Vulcan. De traducerile latine, pe cari i le comunicaseră Clein şi Vulcan, s'a folosit apoi Engel în scriera sa[1].

Manuscriptul lui Bob, sau în tot cazul unul identic, a fost întrebuinţat şi de Şincai în Cronica sa. El îl citează de nenumărate ori pentru epoca dela 1359–1595 supt numele: «Constans Miron Logotheta Moldaviae in Mss Chronica»[2].

Indelungata şi răspândita tradiţie istorică, care vedea în Miron Costin pe autorul unui letopiseţ dela Dragoş până la Aron Vodă, a pornit aşadar dela confuzia unui obscur copist din 1713, care a luat scrierea lui Nicolae Costin drept opera tatălui său, numai fiindcă ea se afla în acelaş manuscript împreună cu unele din lucrările acestuia!

Izvodul lui Pseudo-Miron. O confuzie de acelaş fel s'a petrecut şi cu Izvodul lui Miron logofătul citat de compilatorul din 1712. De rândul acesta confuzia era însă şi mai uşor de făcut. Am dovedit altă dată că Letopiseţul lui Miron Costin dela Aron Vodă înainte (1595—1661) a fost pus în circulaţie de autorul său, şi s'a şi răspândit la început, ca scriere aparte, nu într'un corp cu presupusa operă a lui Ureche pe care o continua[3], şi că el a fost la rându-i continuat, dela moartea lui Ştefăniţă Lupu înainte, de mai mulţi cronicari necunoscuţi, cari au povestit pe scurt, fiecare în mod independent, faptele contimporane. Dintre cele şase ori şapte continuări, a căror existenţă o putem documenta, cunoaştem până acum numai două, aceea făcută în 1694 de scriitorul

---

[1] Iohann Christian von Engel, Geschichte der Moldau und Walachey (Halle 1804), p. 67 şi 119.

[2] Chronica Românilor[2]. Intâia dată îl citează din Engel în vol. I, p. 517, 518; a doua oară la p. 568, a treia oară la p. 589, unde dă şi titlul manuscriptului. Ultima dată îl citează pentru năvălirea lui Lobodă la anul 1595 (vol. II, 403).

[3] C. Giurescu, Noui contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene, 45—6.

însărcinat de Dubău să-i copieze Letopisețul țării, de care ne-am ocupat în partea întâia a acestui studiu, și o alta, pe care am publicat-o de curând, scrisă de un admirator al hatmanului Buhuș[1]. O asemenea povestire anonimă a istoriei Moldovei dela Istratie Dabija înainte a fost desigur și «Izvodul lui Miron logofătul». Compilatorul din 1712 putea cu atât mai ușor să i-o atribue, cu cât această povestire nu numai că se găsea în acelaș manuscript cu Letopisețul său dela Aron Vodă, cum fusese în 1713 cazul pentru copistul mavrocordătesc cu scrierea lui Nicolae Costin, dar chiar într'o singură și neîntreruptă expunere istorică, începând dela Aron Vodă înainte până undeva către sfârșitul secolului al XVII. Atribuind-o lui Miron logofătul, el comitea aceeaș eroare, ca și aceea care avea să fie săvârșită în anul următor cu Letopisețul lui Nicolae Costin, atribuit tot lui Miron, sau cu aceea pe care o comite cam în aceeaș vreme interpolatorul Cronicei lui Simion Dascălul, de care am vorbit mai înainte[2], citând la domnia lui Iuga Vodă această cronică supt numele lui Dubău, numai fiindcă ea se găsea în manuscriptul acestuia.

Toate aceste confuziuni, cari apar în acelaș timp și se produc în aceleași condițiuni, sunt atât de asemănătoare, încât credem că nu greșim atribuindu-le o origine comună. Asupra acestei chestiuni vom reveni însă cu alt prilej.

III.

Izvodul lui Vasile Demian[3].

Acest izvod este arătat cel dintâi între scrierile întrebuințate în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin. In decursul povestirei nu este însă pomenit nici odată și nici de aiurea

---

[1] Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 6—10.

[2] Vezi mai sus p. 167.

[3] Numele *Demian* îl întâlnim în sec. XVII supt formele: Dămian, Damian și Demian. Am admis pe cea adoptată de cronicar, care totdeauna se iscălește: Vasilie Demian. Pentru biografia lui v. N. Iorga, Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII, p. 597.

nu avem vreo ştire asupra lui. In asemenea condiţiuni urmărirea împrumuturilor, şi prin urmare determinarea caracterului izvodului, este cu neputinţă. Ceeace putem încerca este să căutăm dacă există cumva vreo relaţiune între cele ce ştim despre viaţa şi cariera cronicarului, şi unele întâmplări povestite în compilaţie.

Autorul izvodului era fiul unui *Demian vornicul* [1]. Nici neamul nici dregătoria acestuia nu ni sânt bine cunoscute. El pare să fie identic cu un Damian vornic de Dorohoi pe la 1647 [2], pe care în urmă îl întâlnim de mai multe ori supt numele de Damian ce au fost vornic [3], ori simplu Damian vornicul [4]. Mama cronicarului, *Anghelina,* fata lui Dănăilă şi a Chelsii, era de moşie din satul Turbăteşti, la ţinutul Cârligăturii [5]. O mătuşă a ei Anisia, soră a Chelsii, era soţia lui Vasile Corlat şi mama lui Pascal Corlat, cunoscuţii uricari de supt Vasile Lupu şi urmaşii lui [6].

Cronicarul Vasile trebue să se fi născut cam pe la mijlocul veacului al XVII. In Mai 1680, supt Gheorghe Duca, era vătav. Se căsătorise de curând cu *Ilinca,* fata lui Nacul Murguleţ, din aceeaş veche şi bogată familie a Murgeştilor din care se trăgea şi muma lui Tudosie Dubău. Prin soţia sa vătaful intrase în legături de rudenie cu familia domnitoare a Ghiculeştilor, cu Brăieştii şi cu Bălenii din ţara românească. Mama Ilincăi, Maria, fata lui Cârstian logofătul şi a Antimii, ţinuse într'o primă căsătorie pe Ionaşco postelnicul, feciorul lui Gheorghe Ghica. O soră mai mare a ei, Safta, ţinea pe un pribeag muntean Ivaşco pârcălabul, fiul lui Petru ceauşul, fratele marelui ban Gheorghe Băleanu.

[1] G. Ghibănescu, Surete, V, 103—105.

[2] Ibid. V, 53. Documentul a mai fost publicat şi în Uricarul (VIII, 13), dar fără iscăliturile martorilor şi fără a fi datat.

[3] Insărcinat la 26 Iunie 1667 de Iliaş Alexandru să facă o hotarnicie (Ghib. Surete, IV, 70).

[4] La 15 Aprilie cumpără dela *cumnatu-său* Dumitraşco Rusanovschie şi dela sora acestuia Nastasia şi fii ei : Tomiţa, Dămian, Ion şi Sanda, moşie în Săpoteni (Arhiva Istorică, I, 1, 80). Pentru părinţii şi urmaşii lui Dumitraşco Rusanovschi v. doc. din 30 Iulie 1773 la Acad. Rom. 2—152.

[5] Doc. din 8 Fevruarie 1685 în Ghib. Surete, V, 103—105. Anghelina mai avea un frate, Gavril, şi o soră Gaftiţa (Acad. Rom. doc. 89—169).

[6] G. Ghibănescu, Surete, V, 103—105.

Amănuntele acestea le aflăm cu ocazia unui proces pe care Vasile Demian îl are în 1680 cu Ştefan Brăescul, vărul soţiei sale, pentru o parte din satul Lămăşenii dela ţinutul Sucevei. Ivaşco Băleanu, hotărîndu-se să plece în ţara românească, vânduse în 1676 lui Ştefan Brăescu partea femeei sale din acest sat [1], pe care nici «fraţii» ei, nici alte două surori mai mici, «copile tinere ce le ţinea alţi boieri streini» nu o putuseră cumpăra. Una din fete căsătorindu-se după câtăva vreme cu Vasile vătaful, acesta pârăşte înaintea divanului pentru acea cumpărătoare pe Brăescu, care recunoaşte că el este mai în drept să cumpere. La 17 Maiu 1680, Vasile Demian se îndatoreşte să înapoieze banii «cumnatului său» [2], care îi întoarce la rându-i moşia cumpărată, iar la 8 Iunie Duca Vodă îi întăreşte stăpânirea asupra ei [3].

Puţin mai în urmă Demian este înaintat logofăt al treilea. La 12 Decemvrie 1681 (7190), el iscăleşte în această calitate ca martor pe un act de vânzare [4]. In anii următori nu mai aflăm nici o ştire despre el. Supt Dumitraşcu Cantacuzino ocupa încă această dregătorie. Dacă va fi ţinut-o însă fără întrerupere, ori va fi fost şi el printre boierii cari pribegesc din pricina persecuţiilor lui Duca [5], nu putem şti, deoarece între anii 1682—1684 nu l-am întâlnit niciodată în documentele cunoscute mie până acum.

La 8 Fevruarie 1685, Pascal Corlat, vărul mamei sale, neavând copii sau alte rude mai apropiate, îi dărueşte părţile lui din jumătatea de sus a satului Turbăteştii [6], danie pe care i-o reînoeşte apoi şi la 18 Decemvrie [7].

Vasile Demian continuă a fi logofăt al treilea şi supt Constantin Cantemir până în anul 1688. In acest timp îl

---

[1] Actul de vânzare din 9 Aprilie 1676 la Acad. Rom. doc. 70—3.

[2] Acad. Rom. doc. 69—82.

[3] N. Iorga, Stud. şi Doc. III, 21.

[4] Acad. Rom. doc. 77—70.

[5] Vezi mai sus p. 185—6.

[6] G. Ghibănescu, Surete, V, 103—105 (originalul se află la Acad. Rom. v. Creşteri, 1908, p. 74), «un nepot de vară primară a mea, anume pre Vasile, logofătul al treilea, feciorul lui Demian, ce-au fost vornic, şi Anghelinei» spune Pascal Corlat.

[7] Ibid. V, 202—203 (originalul la Acad. Rom. 89—181).

întâlnim adeseori ca martor în actele timpului [1]. La 19 Iulie 1688 Cantemir îi întăreşte stăpânirea asupra jumătăţii de jos a satului Turbăteştii, vândută mai înainte de Pascal Corlat marelui armaş Ştefan Scărlet, şi de acesta vistierului Toader Iordache, dela ai cărui fii el o răscumpărase [2]. Ca logofăt al treilea figurează ultima oară între martorii dintr'un act din 26 August 1688 [3]. La 3 Maiu anul următor, când Ilie Cantacuzino îi dă o adeverinţă, până îi va aduce zapisele de cumpărătoare ale tatălui său, că a primit banii pentru răscumpărarea părţii din Turbăteşti, Vasile Demian nu mai era în slujbă [4]. Cel care îl înlocuise era Nicolae Costin viitorul cronicar [5].

La 28 August 1689 el obţine dela Cantemir o carte de împuternicire ca să-şi caute vecinii fugiţi din Lămăşeni [6]. Aceasta este ultima ştire pe care a avem dela cronicarul nostru. Sfârşitul lui nu-l cunoaştem. Vasile Demian a avut o singură fată, Safta, măritată după comisul Gheorghe Frătiţa. Mai multe acte de vânzare din anul 1702 relative la Turbăteşti, din cari se vede că ginere-său avusese un proces, pe care îl pierduse, pentru dania lui Pascal Corlat, dovedesc că fostul logofăt al treilea murise cu mult mai înainte [7].

---

[1] La 2 August şi 18 Decemvrie 1685 (V. A. Ureche: Miron Costin II, 529; G. Ghib Surete, V, 202—3); la 9 şi 18 Iunie 1686 (G. Ghib. Surete, VII, Cuzeştii, p. 135; N. Iorga, Stud. şi Doc. V, 404).

[2] G. Ghibănescu, Surete, V, 206—7, unde însă numele lui Toader Iordache este schimbat, nu ştiu dacă din greşala copiei ori a tiparului, în Toader Costache. Originalul doc. la Acad. Rom. 89—182.

[3] V. A. Ureche: Miron Costin, I, 220. Actul în copie la Acad. Rom. 137—276.

[4] G. Ghibănescu, Surete, V, 77. Originalul la Acad. Rom. doc. 135—2.

[5] Il întâlnim ca logofăt al treilea la 20 Iunie 1690 (Acad. Rom. doc. 58—87).

[6] N. Iorga, Ist. Lit. Rom. II, 597 n. 4.

[7] Ibid. doc. 89—198, 199, 200. Frătiţa fusese comis al treilea (N. Iorga, Stud. şi Doc. XVI, 86). In 1735 Safta era văduvă. In urma plângerii ei, Constantin Mavrocordat scrie la 30 Martie la doi boieri ca să-i ia seama despre răzeşi şi *văru-său* Panaiti Varlam, cari îi împresurau satul Lămăşeni (Acad. Rom. doc. 70—5). Din căsătoria cu Gheorghe Frătiţa, Safta a avut o fată *Sanda*, măritată după *Gheorghe Arapu* vel şătrar, cu care are doi copii, pe Ştefan şi Constantin (N. Iorga, Stud. şi Doc. XVI, 86, nº 4, unde însă dregătoria lui Demian: biv *vel* logofăt, este greşit arătată, greşală obişnuită în còpii, în loc de: biv *treti* logofăt).

Acestea sunt ştirile pe cari, în starea de astăzi a izvoarelor, le putem avea despre Vasile Demian. Pentru problema, a cărei lămurire o urmărim, ele nu sânt îndestulătoare. Cele două dregătorii pe cari ştim că le-a. ocupat între 1680—1688 nu ne spun nimic nici cu privire la ideile sale politice, nici la raporturile sale cu domnii supt care a servit. Va fi rămas oare până la sfârşitul domniei lui Gheorghe Duca dregătorul şi partizanul său, ori va fi împărtăşit şi el soarta lui Dubău şi a atâtor altora? Scoaterea din slujbă în 1688 să fi însemnat şi o disgraţie, ori era numai o simplă şi obişnuită înlocuire fără nici o altă urmare? Câtă vreme nu vom putea răspunde la aceste întrebări, biografia lui Demian nu ne va putea oferi nici un punct de plecare pentru deosebirea împrumuturilor cari ar putea fi făcute din izvodul său.

Emisesem în studiul citat părerea că acest izvod, arătat cel dintâi în titlul Compilaţiei din 1712, dar nemenţionat nici odată în cursul povestirei, trebue să fi servit compilatorului ca bază a povestirei sale, pe care a completat-o numai cu fragmente din Izvoadele lui Dubău şi Pseudo-Miron. Astăzi însă, când ştim că cronicarul a fost boierit de Duca şi menţinut de Dumitraşcu Cantacuzino, nu mai putem susţine acea părere. In biografia lui, atât cât o cunoaştem până acum, nu găsim nici un fapt care să motiveze ura înverşunată care se vede în Compilaţie împotriva acestor doi domni. După anomalia pe care am constatat-o cu Izvoadele lui Dubău şi Pseudo-Miron, primul utilizat numai pentru un mic pasaj şi totuş arătat ca izvor principal, în vreme ce Pseudo-Miron nu e arătat, deşi luase din el un însemnat fragment, şi arătarea izvodului lui Demian, alături de acela al lui Dubău, ca izvor principal al Compilaţiei rămâne îndoelnică. Există dealtfel serioase indicii că titlul acestei compilaţii nu este opera autorului ei, ci un adaos posterior. Afirmarea că Letopiseţul a fost scos din Izvoadele lui Vasile Demian, Tudosie Dubău şi ale altora, ar fi deci a unuia din copiştii cari îl prescrisese, iar nu a celui ce-l alcătuise. In acest caz arătarea că Demian a fost utilizat ca izvor principal e şi mai problematică. Izvodul lui Vasile Demian continuă a rămâne unul din punctele de întrebare ale istoriografiei noastre.

Documęnte.

Sămile mânăstirilor de ţară din Moldova pe anul 1742

de

Ioan Bogdan.

In ediţia „Documentelor lui Ştefan cel Mare“ am citat foarte des, la notele explicative, manuscrisul cu No. 110 al Academiei Române, care cuprinde un inventar de averile, veniturile şi cheltuelele a douăzeci de „mânăstiri de ţară“ din Moldova pe anul 1742. Deşi unele mânăstiri lipsesc în acest inventar, el e numit totuşi „catastih de sămile t u t u r o r mânăstirilor de ţară“, adecă al tuturor celor neînchinate la Locurile Sfinte, căci de cele închinate, cum erà Dobrovăţul, Probota, Tazlăul şi altele, nu se pomeneşte nimic. De veniturile acestora domnul nu se interesà atunci.

Inventarul a fost cerut, la 1741 sau 1742, de Constantin Mavrocordat şi a fost încheiat, înaintea unei comisiuni compuse din episcopul Romanului, episcopul Huşilor şi marele spătar, la 20. Ianuarie 1743, cu ocazia prezenţii tradiţionale în Iaşi de sărbătoarea bobotezei a mai tuturor egumenilor din ţară. Declaraţiile acestora [1] sunt consemnate într'un caet de 42 file, dintre cari una la început şi patru la sfârşit au rămas goale, cu o scrisoare frumoasă dar foarte măruntă, de doi copişti [2], iar la sfârşit sunt întărite cu iscăliturile episcopilor Ghedeon al Romanului şi Teofil al Huşilor şi a marelui spătar Ilie Sturza.

Toate sunt făcute după acelaş sistem. Se spune la fiecare mânăstire: a) ce moşii, adecă ce sate şi selişti, ce vii, poieni, locuri de prisăci, bălţi, mori, case şi vite posede; b) ce venituri în bani şi în

[1] Că informaţiile din catastih sunt date de egumenii mânăstirilor, se vede şi de acolo că la şasesprezece mânăstiri e pomenit întâiu de toate egumenul.

[2] Copistul al doilea se recunoaşte spre sfârşitul catastihului; el scrie câteodată ѣ în loc de ѧ şi are de mai multe ori *viţel, văcuţe* (plur.) în loc de *viţăl, văcuţă*.

natură are mânăstirea: din orânzi, dijme, clăci, din răscumpărări de boeresc[1] sau de vecinie, din vânzări de vite, vin, miere, ceară, etc.; c) ce cheltueli face egumenul din aceste venituri, cu întreţinerea fraţilor, a acaretelor, cu plata dărilor către domnie, cu milostenii.

In „Documentele lui Ştefan cel Mare“ eu am întrebuinţat numai partea întâia a acestor descrieri, adecă partea în care se înşiră proprietăţile mânăstirilor. Cu ajutorul acestor liste, nu totdeauna complete, am putut să identific multe sate pomenite în documentele sec. XV cu cele actuale; se ştie că în documentele vechi satele sunt determinate de obiceiu numai prin apele dealungul cărora erau aşezate, nu şi prin ţinuturile sau ocoalele în care erau cuprinse.

Catastihul dela 1742 are însă o importanţă tot atât de mare şi pentru studiile de istorie economică a Moldovei, deoarece el îmbogăţeşte cu amănunte preţioase cunoştinţele noastre despre traiul de toate zilele al Moldovenilor în întâia jumătate a sec. XVIII. Am crezut dar că e bine să public în întregime acest catastih, a) pentru a da posibilitatea să fiu controlat în identificările pe care le-am admis pe baza lui la „Documentele lui Ştefan cel Mare“, b) pentru a pune la dispoziţia istoricilor, într'o formă autentică şi completă, un izvor inedit[2] pentru istoria internă a Moldovei, dând în acelaş timp şi filologilor un prea interesant material pentru lexiconul limbii române.

Concluziile ce se pot scoate din amănuntele bogate ale acestui izvor sunt foarte variate; eu voiu scoate aici numai una de natură generală. Venitul în bani a celor douăzeci de mânăstiri descrise în catastihul dela 1742 este de 4001 lei şi 9 potronici, iar cheltuiala lor în acel an a fost de 4600 lei şi 3 bani. Această micime extraordinară a venitului mânăstirilor nu mi-o pot explicà decât prin rărimea populaţiunei de pe moşiile lor. Câţi lăcuitori a putut să aibă mânăstirea Putna pe cele zece sate şi jumătate şi pe cele şaptesprezece selişti ale ei, dacă toate acestea i-au adus la 1742 numai un venit de 548 lei şi 2 potronici, fără 182 stoguri de fân şi 308 merţe de pâne![3]

---

[1] Vornicenii din ţin. Dorohoiu, un sat pe atunci destul de mare, se răscumpără cu 38 lei; cf. p. 258.

[2] Catastihul nostru a fost utilizat până acum, pe cât ştiu, numai de d-l G. T. Kirileanu în monografia sa despre moşia regală Broşteni.

[3] Stogul de fân se vindeà cu 1 sau 1 1/2 leu; merţa de pâne (=16 ocale) va fi avut cam acelaş preţ, dacă pe vreme de foamete ea se vindeà cu 3 lei (Letopiseţul lui Nicolae Costin, la M. Kogălniceanu, ed. 2, tom. II, p. 34). Baniţa de făină se cumpără cu 3 potronici.

Aşa fiind, înţelegem cum se puteà vinde un miel cu 9 potronici, un berbec sau o oae cu 1 leu, un râmător cu 2 lei, un mascure cu 5 lei, o vacă cu 7 lei, un bou tânăr cu 6, iar unul mare cu 10—14 lei, un cal de ham cu 17, iar unul de călărit cu 30 lei, o vadră de miere cu 2 lei, o vadră de unt cu 2 $^1/_2$ lei, prin urmare o ocă cu c. 2$^1/_2$ potronici, o vadră de vin cu 6—8 potronici; înţelegem cum pentru lucrul unui pogon de vie se puteà plătì numai 4 sau 5 lei, iar pentru prăşitul unui pogon de păpuşoi 1 leu; cum cu 1 leu sau cu $^1/_2$ leu puteai cumpărà 1000 de şindili, ş. a. m. d.

Ceeace ne izbeşte însă mai mult decât veniturile foarte mici, ce se scoteau din pământ şi din vite, sunt dările foarte mari şi birul foarte urcat. Aşa d. p. *goştina* pentru 1 oae erà de 1, 1 $^1/_4$ sau 1 $^1/_2$ potronici, prin urmare a zecea până la a opta parte din preţul ei; *desetina* pe 1 stup de albine erà de 1 $^3/_{10}$ sau 1 $^{32}/_{100}$, iar pe un râmător de 1 $^3/_4$ potronici; *vădrăritul* pentru vin erà de 0.36, 0.44 sau 0.48 potronici de vadră. [1]

Pentru câte un argat ce slujeà mânăstirii Moldoviţei şi Săcului, acestea plăteau domnului câte 7 lei şi 10 potronici pe an „pecete" [2]. Pentru şapte oameni „cari erau pentru slujba mânăstirii", adecă pentru şapte *posluşnici*, plăteà mânăstirea Suceviţa 90 de lei pe an, cât erà arenda „orânda" pentru trei moşii ale ei: Mândreştii din ocolul Botoşanilor, Ibăneştii din ţinutul Dorohoiului şi Horodnicul din ţinutul Sucevii; „pecetea" pentru un posluşnic veneà aşa dar mânăstirei Suceviţei cam 12 lei şi 10 potronici pe an, cât erà arenda întreagă a unei moşii mai mici. Pentru un văcar mânăstirea Agapia plăteà 7 lei şi 10 potronici în patru rate „cĭferturi". Şi aşa mai departe.

Că populaţia Moldovei erà atunci supusă la dări foarte împovărătoare, nu mai încape îndoeală. Catastihul dela 1742 confirmă în totul constatarea ce s'a făcut de mult din alte izvoare contimporane şi care reiese din o sumă de manifestaţiuni bolnăvicioase ale vieţii noastre din acel timp, ca d. p. mutările şi emigrările în

---

[1] Toate aceste calcule le-am făcut după datele catastihului, evitând pe cele complicate; ele se pot controlà uşor de oricine care ştie că *leul* aveà de obiceiu în sec. XVIII 12 *potronici*, iar potronicul 10 *bani*. *Ortul* se pomeneşte mai rar.— Valoarea de curs a acestor monete pentru sec. XVIII e foarte greu de stabilit, deoarece pentru acest secol nu avem o lucrare cum este a d-lui I. Nistor pentru sec. XV şi XVI.

[2] Toată simbria unui argat erà cam 10—12 lei pe an.

massă ale ţăranilor. Cf. A. D. Xenopol, Istoria Românilor, V (Iaşi 1892), p. 110 şi urm., şi N. Iorga, Geschichte des rumänischen Volkes, II (Gotha 1905), p. 160 şi urm. Studiat în toate amănuntele şi din toate punctele de vedere, catastihul acesta va aruncà o nouă lumină asupra stării noastre economice din secolul al XVIII-lea, şi prin deducţie, asupra celei din secolele anterioare.

Eu dau aici numai textul, cu toată îngrijirea ce se cere dela astfel de publicaţii statistice, precedându-l de sumarul veniturilor şi cheltuelelor fiecărei mânăstiri[1] şi al tuturor la un loc. N'am adaos la niciuna valoarea stogurilor de fân şi a merţelor de pâne (adecă de grâu, mălaiu şi popuşoi), pe care călugării le întrebuinţau pentru hrana vitelor şi a lor. Export de pâne nu făceau mânăstirile pe vremea aceea, cu atât mai puţin de fân; iar cantităţile ce se constată că le vindeau în ţară, sunt neînsemnate.

	Venituri				Cheltueli					
Putna	548	lei	2	pt.	559	lei	3	pt.		
Moldoviţa . . .	107	„	9	„	171	„	—	„		
Voroneţul . . .	108	„	3	„	93	„	8	„	3	bani
Suceviţa	200	„	—	„	198	„	3	„	—	„
Slatina	133	„	6	„	162	„	9	„	—	„
Homorul	148	„	—	„	144	„	—	„	—	„
Niamţu	387	„	3	„	504	„	1	„	—	„
Râşca	158	„	—	„	158	„	1	„	—	„
Bogdana	465	„	—	„	521	„	4	„	—	„
Pângăraţii . . .	47	„	9	„	115	„	10	„	—	„
Agapia	201	„	6	„	204	„	5	„	—	„
Bisericanii . . .	261	„	—	„	229	„	10	„	—	„
Solca	285	„	—	„	255	„	—	„	—	„
Săcul	323	„	4	„	360	„	—	„	—	„
Berzunţul . . .	196	„	—	„	253	„	6	„	—	„
Vizantia	159	„	—	„	286	„	5	„	—	„
Floreştii	150	„	6	„	232	„	2	„	—	„
Sf. Ilie	68	„	—	„	82	„	3	„	—	„
Coşula	—	„	—	„	13	„	10	„	—	„
Ilişeştii	53	„	9	„	54	„	4	„	—	„
Suma . . .	4001	lei	9	pt.	4600	lei			3	bani.

[1] La una din ele, la Coşula, veniturile nu sunt date; erau probabil, ca şi cheltuelele, foarte mici.—Sumele sunt date întocmai ca în catastih, fără rectificări.

Notez în sfârşit că în acelaş manuscris al Academiei se mai găsesc următoarele inventare ale averilor mânăstireşti, făcute unul la 15 Martie 1741 pentru Ilişeşti (f. 163—166), iar celelalte între 1741 şi 1743 pentru Slatina (f. 134—141), Sf. Ilie (f. 143—145), Râşca (f. 151—154) şi Homorul (f. 156—161). Acestea dau însă numai numărul moşiilor, cu titlurile lor de stăpânire, nu şi veniturile cu cheltuelele. Se reproduc în întregime sau în rezumate multe hrisoave de danii dintre anii 1536—1741 (1536. 1540. 1555. 1559. 1582. 1586. 1593. 1595. 1596. 1632. 1665. 1671. 1672. 1691. 1710. 1714. 1715. 1726. 1731. 1736. 1737. 1740. 1741). Ar merită poate şi acestea să fie publicate.

Dorind ca textul nostru să poată fi utilizat cu încredere şi de filologi, am dat o transcriere cât se poate mai exactă [1]. Pentru sec. XVIII, transcrierea unui text chirilic nu prezintă nici o dificultate, întru cât prounuţarea limbii noastre pentru acest secol e bine cunoscută, şi în transcriere sunt de părere că trebue să se dea înainte de toate pronunţarea adevărată, nu ortografia.

Deaceea am transcris pe ь, întrebuinţat în catastih aproape exclusiv şi pentru *ă* şi pentru *â*, cu amândouă aceste semne, după cum pronunţăm astăzi [2]; *â* este însemnat numai de trei ori cu ѧ la sfârşitul cuvintelor: dooâ (= două), chiâ (= chiuă, chio, pentru piuă), noâ (= nouă, plur. fem. dela nou). Pe ѧ l-am transcris cu *e* când se pronunţă aşa, d. p. мошиѧ, мошиѧлє, тьмьѧ, хьртиѧ, бpьѧ, даниѧ, Мькариѧ, даториѧ, виѧ, ѧгꙋмє-нꙋл = moşie, moşiele, tămâe, hărtie, brâe, danie, Măcarie, datorie, vie, egumenul; ѧ însamnă însă şi *ea*: мошиѧ мьньс-тирий = moşiea mănăstirii. Rareori este dat *e* cu ѣ: сарѣ, го-нитоарѣ, мьньстирѣ = sare, gonitoare, mănăstire. Pe ьи la plur. după *ţ* l-am transcris cu *âi*, d. p. Făcăuţâi = Făcuţâ (dialectal)= Făcuţii (literar). Pe чаръ l-am trauscris cu *ceară*, pe чꙗръ cu *ciară*, pe чаꙋ cu *ce-au*.

Greu de deosebit este numai *i* de *e* când sunt însemuate cu ', un semn care se întrebuinţează fără distincţiune pentru amândouă aceste sunete. Hotărîtoare în astfel de cazuri trebue să fie pro-

---

[1] O colaţionare foarte minuţioasă a copiei mele o datoresc distinsului nostru paleograf, d-lui Iuliu Tuducescu.

[2] Ar fi fost, cred, cu totul greşit dacă aş fi transcris d. p. pe стрьжник cu *străjnic* şi nu cu *strâjnic*, căci primitiv e *strijnic*. Tot aşa *râmător*, nu *rămător*, *Sâret*, nu *Săret*, etc.

nunţarea de astăzi. Astfel am transcris *Suhae*, nu Suhai, pentru Suhaea sau Suhaia (azi Suha), *Dereneu*, nu Dereniu sau Deriniu, fiindcă şi astăzi se zice Dereneu, *bernevici*, nu birnevici (o singură dată e scris clar *birnevici* la p. 262), şi aşa mai departe.

Catastih de sămile tuturor mănăstirilor de ţară, ce s'au luat din poronca luminatului Mării Sale domnului nostru Ioan Costandin Neculae voevoda, din leat 7250 până la leat 7251, Ghen. 20.

I.

Eroftiiu egumen.

Sama mănăstirii Putnii.

Moşiele mănăstirii.

Vicovile cѣ (=cu) Frătăuţii la ţinutul Sucevii, cu oameni şi cu 2 mori câte cu 2 roate.

Grecii şi Teliciul pe apa Sâretului, iar la Suceavă, sălişte fără de oameni.

Cupca şi Camănca tij (=deasemenea) pe apa Sâretului, la ţinutul Sucevii.

Cuciurul la ţinutul Cernăuţului, cu oameni.

Ostriţa tij la ţinutul Cernăuţului, pe apa Prutului, cu oameni.

Stăucenii cѣ Brătineştii la ocolul Botăşenilor, cu oameni.

Frumosa la Greceni, cu oameni. Cari moşie au dat-o Măria Sa Costantin vodă mănăstirii, scoţând-o dela Turci şi fiindu veche a mănăstirii.

Şerpenii la Covurluiu pe Sâret, sălişte fără de oameni.

Ştubienii cѣ Petricanii (s. Petrecanii) la ţinutul Hărlăului, pe Başiu, sălişte fără de oameni.

Sâneştii la Cărligătură, cu oameni.

Tot hotarul munţilor pără în Putila la ţinutul Sucevii, pe înpregiurul mănăstirii.

8 sălişti fără de oameni din gios de Vicove, cari sântu înpregiur una de alta, anume: Mineuţâi, Voitinelul, Botăşenii, Gigşenii, Măţcăteştii, Pleşinţii, Climăuţâi, Balcăuţâi. Toate aceste sântu la ţinutul Sucevii.

Tomeştii pe Sâret, din gios de Cupca, la Suceava, sălişte fără de oameni.

Ciudiiul (s. Ciudeiul) tij pe Sâret, din sus de Cupca, la ţinutul Sucevii, cu oameni.

Cozminul la ţinutul Cernăuţului, sălişte fără de oameni.

O parte de sat de Mamorniţa, tij la Ceruăuţ, lângă Ostriţa.

A patra parte de sat de Ropce pe apa Sâretului, la ţinutul Sucevii.

10 pogone de vii la Odobeşti în dal.

11 pogoue de vii la Miroslava la Eş.

O casă în târgu în Eşu, pe uliţa feredeilor, ce s'au luat dela Enăchiuţă.

Bucatele mănăstirii.

26 boi mari de plug.
6 boi gonitori.
2 buhai mari.
27 vaci mari fătătoare.
6 vaci gonitoare.[1]
16 mândzaţi cu bouleni şi văcuţe din iastă vară.
4 boi bivoli.
5 vaci bivoliţă.
2 boi bivoli gonitori.
3 mândzaţi bivoliţă.

21 epe mari fătătoare.
2 armăsari.
2 cai tretini.
5 epe tretine.
5 cai strâjnici.[2]
6 epe strâjnice.
3 cai învăţaţi.

153 oi mari.

---

[1] In aceste şi în alte locuri diftongul *oa* este scris *ooa*, d. p. cooasă, mooară, topooară; mai deasă este însă ortografia *oa;* câte odată simplu *o*, d. p. cosă, Frumosa, Izvorăle, mora, odgone, ole, pogone, prospăt, răzoră, rote.

[2] *Strâjnic*, din *strijnic* (slav. стрижьникъ tuns), se zice unui cal „de doi ani", *tretin* (slav. *третинъ al treilea) unuia „de trei ani". Se zice şi *pătrar* (v. p. 230) şi *cincar* „de patru, de cinci ani". Ceilalţi termini, precum mândzat, gonitor, fătător etc., sunt mai bine cunoscuţi. — In acelaş fel sunt clasificate vitele în nişte inventare boereşti dela 1825 şi 1821 la N. Iorga, Studii şi documente, XXI, p. 288 şi urm., 413 şi urm.

65 capre mari.
42 berbeci cu înterțâi.[1]
12 țapi mari.
139 cărlani cu cărlănuți din iastă vară.
46 edzi cu ede din iastă vară.

180 stupi de toți, bez 60 ce au bătut.[2]
30 râmători cu mare cu micu.

Vinitul mănăstirii din moșii și dintr'altele.

20 lei chiriea de pe o casă din Eș.
30 lei de pe iarba Stăucenilor.
20 lei din orânda ot Vicove.
15 lei dela orândarul ot Cuciur.
14 lei 8 pt.[3] dela Ștubieni i (=și) Petrecanii ot Dorohoiu.[4]
7 lei dela niște locuri din munte.
8 lei de pe niște pâne din hotarul munților.
11 lei dela niște vecini pentru slujba lor.
45 lei de pe 30 stoguri fân, ce au vândut dela Ostrița.
30 lei de pe 1 cal ce-au vândut din epele mănăstirii.
22 lei de pe 3 vaci ce-au vândut.
32 lei de pe 32 înterțâi ce au vândut.
14 lei 6 pt. de pe 14 oi sterpe ce au vândut.
9 lei de pe 9 cărlani ce au vândut.
30 lei de pe 15 vedre mere[5] tij ce au vândut.
240 lei pe 360 vedre vin, câte 8 pt. vadra, bez 310 vedre ce au poprit pentru traba[6] mănăstirii.
548 lei 2 pt. fac luați.

---

[1] *Înterț* (înterțu, fem. înterță, plur. înterții) sau *înterțiu* (înterțâu) se numește berbecele când începe să se dea la oi, cam la 2 ani; avem prin urmare: miel—cărlan—înterțiu—berbece.

[2] Stupi *bătuți* se numesc cei din cari s'au scos fagurii cu totul; cei din cari s'a luat numai o parte de faguri se numesc *retezați* (după pasage din Chestionarul Hasdeu dela 1885, comunicate de d. G. T. Kirileanu). Cf. I. Ionescu, Agricultura română din județul Dorohoiu, p. 249.

[3] *Pt.* sau *pot.* e prescurtarea pentru *potronic.*

[4] Ii zice așa, fiindcă un alt sat Petricani era în țin. Neamț (p. 263).

[5] In alte locuri *miere*, *meere*.

[6] Totdeauna așa, nici odată *treaba*; cf. *Botanului*=Botianului, *bobotadză*, *dal*=dial, *dasupra*, *dumnalui*, *lucradză*, *Namțul*.

182 stoguri fân au dat samă că au făcut, cu clăci, cu de boerescul oamenilor de pela sate; şi acestu fân este pentru traba bucatilor mănăstirii, bez 30 stoguri ce au vândut pe bani, şi s'au încărcat la samă.

350 merţă pâne cu grâu, cu mălaiu, cu păpuşoi, au luat din dijma moşiilor mănăstirii şi din pluguri; şi este pentru traba mănăstirii.

24 ocă untudelemnu, miluire ce è pre an dela гд (господ= domnul) din vamă, pentru candele.

Cheltuelele ce arată egumenul că au cheltuit cu trebile mănăstirii.

20 lei arată că au cheltuit an la bobotadză cu venire la Eş, cu călugări şi cu feciorn lui.

2 lei 1 pt. peşte sărat la purcesul lor din Eş, ca să le fie şi la mănăstire.

9 pt. au cheltuit la Hărlău viindu la Eş.

2 lei pe o blană lui Servasâe călugăr.

4 lei au dat la testamănturele[1] ce au făcut pentru oameni.

4 lei 6 pt. au dat pe 3 podcapece pentru călugări.

3 pt. ciară tare.

2 lei 6 pt. au cheltuit cu un zăbon lui Damaschin călugăr.

3 lei 8 pt. au dat lui Damaschin călugăr, tremiţându-l la Eş cu trebile mănăstirii.

5 lei 3 pt. au dat lui Pânteleiu stoler, cari lucradză la mănăstire.

4 lei tij lui Pânteleiu stoler din hacul[2] lui.

2 lei iar dă samă că au mai dat lui la cîfertul lui Mai.

3 lei 3 pt. au cheltuit la Cuciur pentru traba moşi<i>lor şi-alte trebi.

10 lei au dat pe 10 ocă ceară pentru traba mănăstirii.

3 lei 3 pt. au cumpărat her pentru traba plugurilor şi a morilor.

1 leu strafide, oloiu, pentru traba bisăricii.

4 lei au cheltuit pentru pricina lui Gogoiu ţigan la 2 giudecăţi.

2 lei au cheltuit cu un om cându l-au tremis să cerce moşiile dela Frumosa.

2 lei au cumpărat madzire şi 7 ocă ceapă de sămânţă.

9 pt. legumi de grădină de sămănat.

3 pt. oredzu pentru casă.

---

[1] Vezi nota 1 dela p. 232.

[2] Din ce i se cuvine lui, din leafa lui.

9 pt. o păreche cibote Savii.
3 pt. s'au tocmit nişte lăcăţi.
1 leu 6 pt. au dat pe 2 mei aice la Eş, de i-au dat colaci la boeri.
5 lei au cheltuit cu boerii cându au scris locul Stăucenilor.
4 pt. 2 bani au cumpărat cibote unui copil.
1 leu au dat lui Damaschin călugăr cându au vinit la Eş cu trebi.
5 lei pe 4 cameni[1] peşte sărat şi o camă[2] moron.
7 pt. au cumpărat o litră chiper de casă.
10 pt. pe o părechi cibote ţigănaşului cari face bucate.
1 leu cibote lui Antim călugăr, de cibote să-ş cumpere.
1 leu 3 pt. cămeşe şi izmene Savii argat.
2 lei dă samă că au cheltuit la Suceava cându au hotărît muntele cu Cânpulungenii.
1 leu au dat pe oredzu şi untudelemnu.
8 pt. pe 1 conţu hărtie şi sopon de cămeş.
3 pt. pe o părechi izmene ţigănaşului.
4 pt. pol[3] dohotu de traba carălor.
7 lei dă samă că au dat lui Antim călugăr viindu la Eş cu multe trebi a mănăstirii.
3 pt. iarbă de puşcă.
9 pt. peşte cându au lucrat moara neşte meşteri.
1 leu horilcă iar atunce la moară.
3 pt. pol talpă de cibote Savii călugăr.
9 pt. au cumpărat o cămeşe la un ţâgănaş tij.
2 lei 9 pt. au dat pe 1 sucman lui Antim călugăr.
6 pt. pe 1 postav de Slizcu[4] lui Mihălachi sluga.
1 leu 6 pt. au cheltuit mergându la Cernăuţ în 2 rânduri cu trebile oamenilor.
7 lei 4 pt. au cheltuit Damaschin călugăr cându s'au hotărît Sâneştii.
6 pt. au dat tij lui Antim călugăr, tremeţându-l la nişte pâne de dijmă să o strângă.
17 lei ş-au cumpărat egumenul 1 cal de ham; şi calul să fie a mănăstirii.

---

[1] O *camănă* (plur. camene, camine, cameni) erà 1/5 dintr'o majă (Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, I, p. 270.; cf. I. Nistor, Handel und Wandel in der Moldau, p. 152—153).

[2] In ms. greşit *scamă;* cf. slav. камы piatră.

[3] In ms. пл = полъ = jumătate.

[4] Adecă de Silesia; *Slizcu* este polonezul *Śląsk* (*Szląsk*), gen. *Śląsku.*

3 lei 6 pt. au cheltuit cându au hotărît Ştubienii.
1 leu 6 pt. au dat de cheltuială unui călugăr cându au hotărît moşiile dela Greceni.
5 lei 4 pt. peşte şi oredzu şi untudelemnu cându au hotărît Ostriţa cu boerii hotarnici şi cu alţi megieş.
10 pt. pol pe 1 ocă strafide, 1 ocă oredzu, 1 tămâe, pentru traba mănăstirii.
5 lei 4 pt. pol s'au cheltuit la Stăuceni cât au zăbovit acolo, hotărîndu Brătineştii despre târgoveţii de Botăşeni.
7 lei 7 pt. pol au dat pe peşte, untudelemnu, oredzu, chiper, tămâe şi altele, la hramul mănăstirii.
5 lei 4 pt. pol au dat pe her, de s'au ferecat carăle mănăstirii cându s'au tremis în gios.
10 lei s'au dat pentru hotarul Brătineştilor pe stâlpi, după obiceiu.
2 lei o părechе cibote egumenului.
9 pt. o părechе cibote lui Mihălachi slugă.
6 pt. sopon rău de casă.
1 leu 3 pt. pe untudelemnu, oredzu şi icre pentru casă.
7 pt. ordzu de cai cându au mărsu în gios.
4 pt. dohot la carăle ce au mărsu în gios.
1 leu 6 pt. au dat ortul stărostiei [1] pe 6 cară cu vin.
2 lei tultul Bărladului [2] tij pe 6 cară.
8 pt. pe 1 sac ordzu tij la drum în gios.
3 pt. pe o baniţă făină tij acolo.
13 lei s'au cumpărat 6 vase de pus vin cu Vărlan călugărul.
4 lei 3 pt. au dat samă că au cheltuit la Sântă Mărie la iarmarocul Botăşenilor, mergându de au hotărît Stăucenii.
9 pt. o părechi cibote lui Pânteleiu slugă.
7 pt. traiste de cai.
1 leu 6 pt. de podcovitu cailor.
6 pt. au cheltuit în Botăşeni cându au mărsu cu alte trebi a lor.
3 pt. au dat brudină [3] cându au mărsu în gios.

---

[1] Se înţelege al celei de Putna.

[2] Se plăteà deci la Putna 3, iar la Bărlad 4 pt. de car.—*Tult* însemnând pe turceşte a treia parte (cf. L. Şăineanu, Influenţa orientală, II, p. 367), *tultul* Bărladului ar fi în terminologia veche *tretina* Bărladului; aici este taxa pentru vasele de vin ce treceau din ţara de jos la ţara de sus prin Bărlad. Cf. mai încolo *tultul vămii* (p. 266).

[3] Taxă pentru poduri sau vaduri, din slav. *brod* vad (*brodina).

7 pt. pol funi şi odgone la carăle ce au mărsu în gios.
9 pt. peşte prospătu de mâncat călugării în gios.
3 lei 7 pt. pol au dat chiriea dela Faraoni pără la Odobeşti, pe 3 cădzi şi pe 2 giumătăţi.
30 lei 8 bani au dat desătina pe 240 de stupi şi pe 30 râmători.
9 lei 4 pt. pol au cuprins cheltuiala egumenului în gios la culesul viilor, cu culegătorii viilor şi mâncare lor pe drum, viindu înnapoi.
21 lei 7 pt. pol au plătit vădrărit pe 590 vedre.
3 lei au cumpărat 20 vedre vin de înplut buţâle.
4 lei 3 pt. au dat pe peşte sărat, de au cumpărat în gios, pentru să le fie la mănăstire pe postu şi pe alte dzâle.
11 lei dă samă că au cheltuit la Stăuceni făcându clăci de pluguri şi cu alte trebi a mănăstirii.
80 lei 10 pt. au dat la lucrul viilor pe 21 pogoane de víi.
43 lei 5 pt. au plătit chiriea pe 4 vasă de vin pără la Botăşeni.
2 lei 3 pt. au plătit chirie pe neşte pâne din dijmă, dela o moşie dela Nistru.
6 pt. pe neşti meşini.[1]
6 pt. sare de casă.
4 lei 6 pt. au cumpărat papuci călugărilor.
3 lei 6 pt. au cheltuit cu cărcíma dela Brătineşti.
2 pt. her pentru trebile carălor.
6 pt. lumini de său.
7 pt. 8 bani untudelemnu pentru mănăstire pără a lua din vamă.
3 pt. oredzu tij.
2 pt. dohot tij pentru cară.
2 pt. strafide pentru colivă.
1 leu 9 pt. dă samă că au cheltuit mărgându la târgul Sâretului cu trebile mănăstirii.
1 leu 3 pt. pe 2 cameni peşte tij pentru mănăstire.
1 leu au dat pe 5 ocă său sleit pentru traba casăi.
3 pt. pe 1 ocă oloiu tij.
6 pt. pe 1 ocă oredzu tij.
9 pt. pe 1 sucman lui Sărafim călugăr.
1 leu 6 pt. cibote lui Cornilă.

[1] Nădragi din piele de oaie. Cf. Cihac, Dictionnaire d'étymologie dacoroumaine, II, p. 193; H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, II, p. 970.

1 leu pe 4 părechi tălpi de cibote.
3 pt. un conțu hărtie.
1 leu cibote lui Ion călugăr.
1 leu her pentru traba clopotilor.
1 leu 3 pt. s'au dat lui Damaschin călugăr iarăș mărgându la Eș cu trebile mănăstirii.
3 lei au dat unui cibotar ce li-au lucrat cibote.
50 lei 4 pt. goștina pe 450 oi.
30 lei milostenie sfântului mormântu.
3 lei 6 pt. au cheltuit la Botășeni pentru pricina unor țigani de i-au scosu.
30 lei s'au cuprinsu straile egumenului într'un an.
559 lei 3 pt.[1] fac cheltuiți; și scădzându-să dintr'această cheltuială 548 lei 2 pt., vinitul mănăstirii, rămân 11 lei 1 pt. cheltuiți de egumenul mai multu.

II.

Egumen . . . .[2]

Sama mănăstirii Moldoviţăi.

Moşiele mănăstirii.

Moldovița, sat cu oameni la ținutul Sucevii.

Vama, sat cu oameni tij la ținutul Sucevii, cu moară.

Fălticenii, sat cu oameni tij la ținutul Sucevii.

Zvoriștea, săliște fără de oameni iar la Suceava.

Sărafineștii cu Miteștii tot într'un hotar la Suceava, fără de oameni.

Oprișenii cu Părvorote[3], săliște fără de oameni tij la Suceava.

Bricheștii[4] săliște fără de oameni tij la Suceava.

Răciulenii, săliște fără de oameni, cu moară, tij la Suceava.

Sohardul muntele, cu Rarăul, cu toate hotarăle muntelui înpregiurul mănăstirii.

---

[1] Greșit în loc de 559 lei 2 pt. 3 bani.

[2] Numele egumenului lipsește; eră probabil Gherman, care se pomenește în două acte ale mânăstirii Moldoviței, la 15 Aug. și 28 Sept. 1743, ap. Fr. Wickenhauser, Die Urkunden des Klosters Moldowiza, p. 128 și 129.

[3] Forma mai obișnuită a acestui cuvânt e Provorotie, Provoroche, Prevorochi; vezi I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 574.

[4] Probabil greșală, în loc de *Birchișeștii*, asupra căruia vezi Wickenhauser, Moldowiza, p. 215—216, și Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 547.

Văculeştii, sălişte fără de oameni la Dorohoiu.
Onţănii, sălişte la Botăşeni, fără de oameni.
Şalăeştii la Covorluiu, sălişte fără de oameni şi cu bălţi de peşte.
Bălţaţii la Cărligătură, sălişte fără de oameni.

Bucatele mănăstirii.

16 boi mari de plug.
20 vaci mari fătătoare.
4 boi gonitori.
1 vacă gonitoare.
6 văcuţe gonitoare în vară.
14 bouleni mândzaţi şi văcuţe din iastă vară.
61 fac cu mare cu mică.

4 epe mari fătătoare.
1 cal tretin, pătrar în vară.
1 cal strâjuic, tretin în vară.
1 iapă strâjnică, tretină în vară.
2 mândzi strâjnici la vară.
13 fac cu mică cu mare.

109 oi mari fătătoare.
28 berbeci mari.
13 capre mari.
32 cărlani bărbăcuţi[1] din iastă vară.
21 cărlane tij din iastă vară.
3 ţapi mari.
5 edzi vătui [2] din iastă vară.
4 ede din iastă vară tij.
215 vite fac.

30 stupi într'o prisacă.
97 stoguri fân au dat samă că s'au făcut din clăci şi cu boerescul oamenilor ce şedu pe moşiea mănăstirii; şi acestu fân este pentru traba bucatilor mănăstirii.
114 merţă pâne din dijma satilor şi din mori şi din plugul mănăstirii; şi această pâne este de traba oamenilor ce săntu la slujba mănăstirii.

---

[1] Deminutiv din *berbec*; vezi *berbecuţi* la N. Iorga, Studii şi documente, XXI, p. 414.

[2] *Vătuiul* la capră este ceea ce este cărlanul la oaie; cf. ied—miel.

Vinitul mănăstirii din moşii şi dintr'altele.

10 lei de pe iarba Văculeştilor.
20 lei de pe branişte munţilor de pe împregiurul mănăstirii.
4 lei dela Frumuşeni.
20 lei dela satul Vama pentru boerescul lor.
6 lei dela Bălţaţii ot Cărligătură.
2 lei dela Miteşti şi dela Crăciuneşti.
6 lei pe 1 bou tânăr ce au vândut.
9 pt. dela Bricheşti.
11 lei dela Zvorişte, cari pentru aceşti bani s'au plinit 1 cal dela oameni, nevrându să dè dijma moşiii.
28 lei de pe 2 boi ce au vândut.
107 lei 9 pt. fac.

Cheltuelele egumenului ce arată că au făcut într'acestu an.

23 lei 6 pt. goştina pe 215 oi.
15 lei au dat poclonul sfântului mormântu.
16 lei dă samă că au cheltuit în câteva rânduri părându-să cu băeşii pentru o moşie.
3 lei au dat unui murar ce au tocmit rotele morii din Vamă.
4 lei au cheltuit cu moara ce au tocmit-o dela mănăstire.
2 lei au cheltuit cu tocmitul unui iazu la Bălţeşti (s. Blăţeşti).
14 lei arată că iar i-au cheltuit, mai sculându-să băeşii cu pâră asupra moşiii, şedzându la Eş câteva săptămâni de s'au giudecat.
9 pt. cibote unui călugăr.
3 lei 3 pt. chiper, oredzu, untudelemnu, pentru casă.
9 pt. păcură de traba carălor.
6 pt. 9 bani foloritul.[1]
6 pt. cibote unui copil ce slujeşte în casă.
9 pt. cămeş unui yezeteu.
1 leu 3 pt. cibote tij lui.
3 lei 9 pt. au dat cibote unui aprodu cari au plinit calul dela Zvorişte.
9 pt. plinială tij la acel aprodu.
3 lei 3 pt. au dat desătina de 30 stupi.
1 leu 3 pt. cibote unui călugăr.
1 leu o carte de blăstăm pentru pricina moşiilor.

---

[1] O dare pe burdufi de brânză, după Dicţionarul Academiei Române, tom. II, fasc. 2, p. 154 (sub *folărit;* forma *folorit* lipseşte). D-l C. Giurescu crede, cu mai multă dreptate, că este o dare pe stâni. Cei ce o adunau se numiau *fulari*, *folari*.

7 lei 10 pt. au plătit pecetluitul pe un an la un argat.
6 pt. au dat unui călugăr la neşti sucmani.
6 pt. legumi de grădină, de sămânţă.
6 pt. s'au dat la un argat ce au vinit cu sare dela ocnă.
10 lei 6 pt. arată că au cheltuit pe bucate şi pe ceară şi altele la hramul mănăstirii.
2 lei au dat pe 2 ocă ciară.
1 leu au dat pe un tastamăntu[1] гд8 (господ8=domnesc) pentru adetul[2] oamenilor.
5 lei 6 pt. au cheltuit cu herăle morilor şi de podcovitu cailor.
1 leu 6 pt. său de traba luminilor.
4 lei 6 pt. horilcă şi alte bucate la 2 clăci de fân.
1 leu au dat unui fecior a lui vel ispravnic de ţinut[3], de au plinit neşte boi din Baea.
1 leu au cheltuit cu claca dela Fălticeni, cu băutură.
1 leu 6 pt. au dat unui fecior carele l-au tremis la moşii în gios.
1 leu 9 pt. opinci argaţilor şi hărtie de scris.
15 lei înbrăcăminte egumenului într'un an.
8 lei arată că au cheltuit an cându au venit la bobotadză.
16 lei au mai arătat că iar au cheltuit al triele rându, pârându-să cu băeşii.

171[4] lei fac cheltuiţi; şi scoţându-să 107 lei 9 pt., ce au luat egumenul din venitul mănăstirii, trec cheltuiţi mai mult de egumen 63 lei 3 pt.[5]

III.

Calistru egumen.

Sama mănăstirii Voronețul.

Moşiele mănăstirii.

Balinţii, sat fără de oameni la Dorohoiu.
Vlădenii pe Sâretu, la Botăşeni, cu oameni.
Drăgoeştii la Suceavă, sat cu oameni.

[1] Cf. *testamănturele* la p. 225; înţelesul cuvântului este aşezământ, act prin care se stabileşte de domn o condiţiune oarecare, de pildă pentru plata birului.
[2] Darea obişnuită.
[3] Ispravnicii de ţinuturi se introduseseră de curând în Moldova.
[4] Greşit în loc de 173 lei 10 pt. 9 bani.
[5] Exact 66 lei 1 pt. 9 bani.

Lucăceştii la Suceava, cari pe această sălişte şed ţiganii mănăstirii.

Boteştii la Suceava, sălişte fără de oameni.
Căcăcenii la Suceava, sălişte fără de oameni.
Bucureştii la Suceava, sat cu oameni.
Ştulbicanii la Suceava, sat cu oameni.
Braniştile pe apa Bistriţii, cu oameni.
Holda, poiană pe Bistriţă, cu oameni, la Suceava.
Crucea, poiană tij alăture.
Cojocii pe Bistriţă, alăture tij.
Muntele Lungu pe Bistriţă, tij la Suceava.
Molidvul, poiană tij la Suceava.
Negriliasa, poiană tij alăture.
Chiliea, poiană tij alăture.
Slătioara, poiană iar alăture.
Giumenii, poiană iar alăture.
Şipotele, poiană tij alăture.
Izvorăle Plopului, tij alăture.
Săhăstriea tij alăture.
Frasănii iar alăture.
Mărdarii, poiană tij alăture.
Gura Homorului cu Buorii, tij alăture.
Piule din Bucureşti, cu moară cu o piatră.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari.
10 vaci mari fătătoare.
3 vaci gonitoare.
4 bouleni mândzaţi.
4 văcuţe mândzate.

4 epe mari fătătoare.
1 cal strâjnic.
1 cal învăţat.
1 iapă strâjnică.

8 oi mari cu mică.
16 stupi tij.
18 râmători.
100 merţă pâne au dat samă că au făcut din dijma moşiilor şi

din plugul mănăstirii; cari această pâne este pentru traba mănăstirii.

50 stoguri fân de boerescu şi dela satele ce au făcut clacă; şi acestu fân este pentru bucatele mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

3 lei dela Balinţi.
8 lei dela Holda.
2 lei dela Cruce.
3 lei 6 pt. dela Cojoci.
6 lei 6 pt. de pe 1 vacă ce au vândut.
34 lei 9 pt. au cuprinsu luaţi din toate poenile muntelui braniştii Ştulbicanii cu alte poeni.
43 lei de pe 4 boi ce au vândut.
7 lei pol de pe 1 iapă ce au vândut.
108 lei 3 pt. fac luaţi.

Cheltuelele egumenului ce arată că au făcut într'acestu an.

12 lei arată că au cheltuit în 2 rânduri ce au venit la Eş cu trebile mănăstirii.
5 lei 3 pt. au dat pe un molităvnic.
3 lei 2 pt. pe 2 potcăpece[1] călugărilor.
4 lei sucmane ţiganilor.
2 lei pol au dat pe 2 părechi cibote preuţilor.
1 leu 2 pt. au dat pe 2 brâe argaţilor.
7 pt. pol pe o catrinţă a magopiţii.[2]
4 lei pol cheltuelele ce au cumpărat bucate la hram.
4 lei pe o căldare.
1 leu 5 pt. au cheltuit de au tocmit poarta mănăstirii.
1 leu au cumpărat ole, strachini, în casă.
2 lei pe potcovitul cailor.
1 leu dă samă că au cheltuit la iarmarocul Sucevii.
1 leu au cheltuit la altu iarmaroc tij.
2 lei 6 pt. au dat pe bucate cându s'au pomenit ctitorii.

---

[1] Cf. p. 225. La sing. e *potcapăc* s. *potcapoc*, din rus. подкапокъ; se zice însă şi *potcap* (plur. potcapi, popular potcachi), rus. подкапъ, şi *potcapit*.

[2] *Magopiţă* însamnă bucătăreasă; cf. serb. medieval магюпьць, din grec. μάγκιψ, ιπος manceps. Vezi *magopaţă*, cu sens pejorativ, şi masc. *magopeţ* bucătar, la Tiktin, II, p. 940.

2 lei 9 pt. her, oţăl, pentru traba morilor şi a carălor.
2 lei pe un zăbon unui preut de bisărică.
4 pt. pol o păreche cuţâte de casă.
3 lei 9 pt. desătina pe stupi i râmători.
6 lei sâmbrie unui preut ce sluješte la bisărică.
4 lei 2 pt. au dat la cheltuelele unii mori ce au prefăcut-o.
3 lei 4 pt. goştina oilor.
1 leu 3 pt. dă samă că au cheltuit cându au vinit la Eş.
6 lei milostenie sfântului mormântu.
2 lei 5 pt. au dat unui călugăr ce au vinit la Eş cu trebile mănăstirii.
6 pt. tij altui călugăr de cheltuială, ce l-au tremis cu peşte la Eş, la mitropolit.
15 lei s'au cuprinsu cheltuiţi pe înbrăcăminte egumenului într'un an.
93 lei 8 pt. 3 bani[1] fac cheltuiţi; şi scădzându-să această cheltuială din 108 lei 3 pt., ce au luat din vinitul mănăstirii, rămân 14 lei 7 pt. banii mănăstirii trecuţi asupra egumenului.

IV.

Sama mănăstirii Suceviţăi. [2]

Moşiele mănăstirii.

Mândreştii pe Sâret, la ocolul Botăşenilor, cu mori şi cu podu.
Ibăneştii pe Ibăniasa, la Dorohoiu.
Horodnicul la ţinutul Sucevii.
A treia parte de sat de Pleşinţi la ţinutul Cernăuţului, cu moară.
Davida la ţinutul Orheiului.
Giumătate de sat de Dorna la ţinutul Sucevii, cu oameni.
2 pogone de vii la Cruce, la Putna.

Bucatele mănăstirii.

16 boi mari de plug.
8 boi gonitori.
12 vaci cu viţăi.

[1] Exact e 93 lei 8 pt.
[2] Egumenul nu e numit.

10 mândzate vaci cu viţăi.
2 buhai.
5 cai a mănăstirii.
80 oi cu mare cu mică.
90 stupi în 2 prisăci.
60 stoguri fân dela Horodnic; şi acestu fân este pentru traba bucatelor mănăstirii.
240 saci pâne din dijmă şi din plugul mănăstirii; şi este de traba casăi.
150 vedre de vin cu 70 vedre ce au cumpărat; şi acestu vin este pentru traba bisăricii.

Vinitul mănăstirii.

50 lei din orânda Mândreştilor şi din podu.
20 lei din orânda Ibăneştilor.
20 lei din orânda dela Horodnicu.
30 lei dela Pleşinţi din moară.
20 lei din dijma dela Davida.
10 lei dela Dorna.
50 lei de pe 5 vite ce au vândut.
200 lei fac luaţi.

Cheltuelele egumenului.

90 lei arată că au plătit 7 oameni de peceţi într'un an, cari sântu pentru slujba mănăstirii.
30 lei au dat chirie, şi pe 70 vedre vin ce au cumpărat, şi alte cheltuele, la un vas de vin.
8 lei au dat goştină.
5 lei pe pândză de cămeş călugărilor.
23 lei pol au cheltuit cu cibotele călugărilor, fiindu 30 de călugări.
16 lei au cumpărat 12 camine peşte sărat pentru mâncare lor.
2 lei au dat pe 1 ocă chiper.
9 lei au cumpărat her pentru traba morilor şi a carălor, şi au făcut şi o păreche here de plug.
15 lei dă samă că au cheltuit la Eş viindu în 2 rânduri pentru traba moşiilor.
198 lei 3 pt. fac cheltuiţi; şi scădzându-să această cheltuială din 200 lei, vinitul mănăstirii, trec 10 lei din banii mănăstirii asupra egumenului.[1]

[1] In loc de 198 lei 3 pt. trebue 198 lei 6 pt., şi în loc de 10 lei—1 leu 6 pt.

V.

Ghedeqn egumen.

Sama mănăstirii Slatinii.

Moşiile mănăstirii.

Rărence[1], sat întreg la Cernăuţ, cu moară şi cu oameni.
Brihăeştii[2], sat cu oameni la Botăşeni, cu moară.
Cirepcăuţâi la ţinutul Sucevii, fără oameni.
Stănileştii la Suceava, fără de oameni.
Rădăşenii la Suceava, cu oameni vecini.
Bărghineştii pe Şomuzu, fără de oameni, o rotă de moară.
Vornicenii pe Şomuzu, iar la Suceava, fără de oameni.
Mădzănăeştii, sălişte tij la Suceava, fără de oameni.
2 sălişte, Verijenii сѣ Stănileştii, pe apa Moldovii, fără de oameni.

Mălinii, sat cu oameni, şi altă sălişte Todireştii, şi alta anume Suhae[3] pe Moldova, tij la ţinutul Sucevii, fără de oameni.

Hotarul muntelui, satul ce să chiamă Mădeiul, pe apa Bistriţăi, la Suceava.

Făcăuţâi[4] pe Sârca, la ţinutul Hărlăului, fără oameni.
Miţăştii[5] la ţinutul Eşului, la Cornul Băcului, fără de oameni.
Săliştea anume Cinci Câni la Covurluiu, pe Prut, fără de oameni.

Bucatele mănăstirii.

17 boi mari de plug.
7 boi gonitori în vară.
11 vaci mari fătătoare.
2 vaci gonitoare.
4 boi mândzaţi.
5 văcuţe mândzate.
3 cai învăţaţi.
2 epe tij.

---

[1] Azi *Rarancea*.

[2] In ms. greşit Бирхъещий; sunt probabil *Brehueştii (Brihueştii)* de azi.

[3] Azi *Suha*.

[4] Intr'un alt inventar al mânăstirii Slatinei (Acelaş ms. al Acad. Rom., f. 134—141) li se zice acestora „*Făcuţii* (plur. dela *Făcut*, o poreclă) pe Sârca, cari să număsc acmu (adecă pela 1743) Pizdenii, ce să hotărăsc cu Pulenii mănăstirii Râşcăi". Cf. Polenii la p. 246.

[5] *Miceştii*.

76 stupi în 2 locuri.
14 râmători.
221 oi mari.
68 berbeci mari.
59 capre mari.
2 ţapi mari.
9 vătui ţapi.
11 vătue capre.
35 cărlani bărbăcuţi din iastă vară.
32 cărlane oiţă tij.
8 edzi tij din iastă vară.
7 ede tij.
452 fac cu mare cu mică.

153 merţă pâne au dat samă că au luat din dijma moşiilor şi din plug; şi această pâne este pentru traba mănăstirii.
107 stoguri fân au dat samă că au făcut pela sate, de boerescu şi de clăci; şi este pentru traba bucatilor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

37 lei din orânda Rărencii ot Cernăuţ.
19 lei dijma muntelui.
5 lei dela Stănileşti, cu 2 lei dela un vecin.
8 lei pol de pe o vacă ce au vândut.
22 lei de pe 11 vedre mere.
42 lei au vândut 25 oi câte 1 leu, şi 8 berbeci câte 5 orţi, şi 5 ţapi câte 6 orţi. [1]
133 lei 6 pt. fac luaţi.

Cheltuelele egumenului.

9 lei 5 pt. dă samă că au cheltuit la Eş cându s'au egumenit, cu ce au dat la treti logofăt, pe obiceiu.
3 lei 1 pt. au cheltuit cându au mărsu la Suceava pentru neşte gălcevi a ţigauilor ce avè dela Muscali.
1 leu au cheltuit cu neşte gălcevuri a unor oameni ce i-au scos de pe locul ţarinii mănăstirii.
1 leu 2 pt. au cheltuit cu hirotonie (s. herotonie) unui diiacon.

---

[1] Ortul având 33 bani, preţul unui berbece vine 1 leu 4 ½ pt., iar al unui ţap 1 leu 7 pt. 8 bani.

1 leu pe oredzu şi her pentru traba mănăstirii.
6 lei 9 pt. au cheltuit cu o pivniţă ce au făcut la mănăstire.
6 pt. pol au plătit foloritul.
10 pt. au dat de cheltuială la un ţigan ce l-au tremis la neşte moşii la Cernăuţi.
5 lei 3 pt. au dat samă că au cheltuit pe bucate la hramul mănăstirii.
10 lei au dat meşterilor ce au lucrat mora dela Brihăeşti (s. Brehăeşti).[1]
11 lei 6 pt. au dat pe o păreche petri de moară.
6 lei 1 pt. au cheltuit pe her şi pe oţele tij la moară.
8 pt. au dat de cheltuială unui om ce l-au tremis la Eş cu trebile mănăstirii.
1 leu 2 pt. au cheltuit cându au hotărît moşiea din Bae.
10 pt. au cumpărat her şi căpestre pentru cai.
1 leu au cheltuit la pomenire ctitorilor.
1 leu au cumpărat său de lumini.
1 leu pol o pele de opinci argaţilor.
9 pt. unui cojocar de lucrul unui cojoc.
2 lei au dat pe 2 cărţi de blăstăm, ce s'au făcut pentru înpresurare moşiilor.
9 pt. unui stoler ce au lucrat stranele în bisărică.
2 lei 4 pt. au cheltuit pe postul crăciunului, fiindu la Eş.
2 lei 5 pt. au cumpărat 2 părechi cibote la un vezeteu şi la o slugă a egumenului.
1 leu păcură pentru traba carălor.
12 lei 9 pt. înbrăcăminte egumenului într'un an.
14 lei pol au plătit desătina pe 112 stupi şi pe 13 râmători.
48 lei 6 pt. au dat goştina pe 440 oi.
15 lei milostenie[2] sfântului mormântu.
162 lei 9 pt.[3] fac peste tot cheltuiţi; şi scădzându-să dintr'această cheltuială 133 lei 6 pt., rămân cheltuiţi mai multu de egumenul 29 lei 3 pt.

---

[1] Se poate cetì şi *Brehoeşti*, ceeace ar fi mai aproape de forma de astăzi *Brehueşti*.

[2] Ms. având милостеннь, se poate cetì şi *milosteniea*.

[3] Exact 162 lei 9 1/2 pt.

VI.

Nil egumen.

Sama mănăstirii Homorul.

Moşiele mănăstirii.

Vornicenii la Dorohoiu, sat cu oameni.

Dersca la ţinutul Sucevii, cu oameni.

Strohodinul[1] la Dorohoiu, fără oameni.

Feredenii[2] cu Brăneştii la Hărlău, fără de oameni.

Giumătate de sat Băeşeştii la Suceava, fără oameni.

Tărpeştii (s. Târpeştii) la Suceava, fără de oameni.

3 hirte de vii la Străoni la Putna, ce li-au dat danie Măcarie dechiul de Suceava.

Bucatele mănăstirii.

20 boi mari de plug.
27 vaci fătătoare.
7 boi gonitori.
7 vaci gonitoare.
9 bouleni mândzaţi.
9 văcuţe mândzate.

9 epe mari fătătoare.
7 cai învăţaţi.
1 armăsaru.
2 cai tretini.
2 epe tretine.
5 mândzi cai din iastă vară.
2 mândză epe tij.

293 oi cu mari cu mică.
80 stupi într'o prisacă.
25 râmători.

105 stoguri fân de clacă şi de boerescu şi dela oamenii mănăstirii; şi este pentru traba bucatilor mănăstirii.
105 merţă pâue dă samă că au luat din dijma moşiilor şi din plugul mănăstirii; şi este pentru traba oamenilor ce slujescu mănăstirii.

---

[1] Vezi mai jos *Strahotin*, cum i se zice şi astăzi.

[2] *Feredeeni, Feredieni* (azi în jud. Botoşani).

120 vedre vin au adus la mănăstire pentru traba casăi: 90 vedre ce au cumpărat cu bani şi 30 vedre din vii.

Vinitul mănăstirii.

56 lei pe 4 boi ce au vândut.
38 lei dela satul Vornicenii pentru boerescul lor.
7 lei de pe 5 berbeci ce-au vândut.
28 lei pe 14 râmători ce-au vândut.
10 lei de pe nişte sucmani[1] ce-au vândut din lâna oilor.
9 lei dela Strahotin din păşune erbii.
148 lei fac luaţi peste tot.

Cheltuelile egumenului.

10 lei pe 3 hirte de vie, lucrul lor; şi s'au plătit şi de îngrădit într'acestu an.
26 lei goştina pe 293 oi.
11 lei chirie şi alte cheltueli pe vasul cel de vin ce au dus la mănăstire.
11 lei 8 pt. desătina pe 105 пьч[2] şi râmători.
5 lei pol au plătit lucrul sucmanilor de târgu şi la chio de făcut.
8 lei 9 pt. pe 5 părechi cibote şi pe 5 părechi boconci[3] preuţilor de bisărică.
8 lei 9 pt. au cumpărat 3 cară pentru traba mănăstirii.
4 lei pol au dat pe nişte pândză de cămeş la argaţi i păstori.
1 leu pol au cheltuit pe mâncare la clăci de fân.
15 lei milostenie sfântului mormântu.
8 lei 9 pt. dă samă că au cheltuit în 2 rânduri la Eş, avându giudecăţi cu neşte vecini dela Pârteşti.
1 leu 6 pt. său de lumini de casă.
1 leu 4 pt. pe 8 ocă her de ferecat herăle morii.
3 lei 9 pt. au cumpărat 2 căldări pentru traba casăi.
5 lei 3 pt. au dat pe un molităvnig[4] de bisărică.
1 leu 6 pt. au dat pe 3 topoară la păsâtori[5] şi de casă.

---

[1] Sucmani (la plur.) are în Moldova de sus înţelesul de postav, pe când sucman (la sing., sucmane la plur.) însamnă mintean.

[2] Vezi nota dela p. 248.

[3] Boconcii (azi bocânci, sing. bocânc, bocâncă) sunt nişte cizme ungureşti.

[4] In alt loc *molităvnic*, rus. молитвенникъ.

[5] In ms. пѣсѣто (ρ) = păsâtori, păstori.

2 lei pol au dat pe o mănta hergheligiului.
9 pt. o păreche cibote tij hergheligiului.
15 lei straele egumenului într'un an.
144 lei[1] fac peste tot cheltuiți; și scădzându-să această cheltuială din 148 lei, trec asupra egumenului 4 lei luați mai multu.

VII.

Ghedeon egumen.

Sama mănăstirii Niamțul.

Moșiele mănăstirii.

Crișincăuțâi[2] la ținutul Sorocii, cu puțântei oameni.
Cotova iar la Soroca, fără de oameni.
Visoca tij la ținutul Sorocii.
Drăgăneștii la ținutul Sucevii.
Băhnenii la ținutul Niamțului, cu moară.
Timișeștii pe Moldova, la Niamțu.
Budzațâi tij la Namțu.
Moțsca[3] la Suceava, pe apa Moldovii, însă numai a patra parte de sat.
Munții dela mănăstire în sus, cum le cuprindu hotarăle pe înpregiurul mănăstirii.
Giumăneștii la Namțu, pe apa Topoliții, unde este mitohul mănăstirii, cu moară.
Drăgăneștii pe apa Cracăului, la Namțu.
Tâmpeștii cu 2 hălăștee la Niamțu, ezîte.
Mogoșeștii pe Sâretu, la ținutul Sucevii.
Pițscanii[4] la Cărligătură.
Scoposănii la ținutul Lăpușnii, cu oameni.
Un locu pe apa Râșcăi ce să chiamă Orțăștii.
Satul la Piscu, la Tecuciu.
8 pogone de vii la Odobești la dal.
6 pogone de vii la Țifești, la Putna.
O pivniță cu dughiană în Eș, cărcîmă pe podul vechiu.

[1] Exact e 143 lei.
[2] Azi *Orâșcăuții*, *Crișcăuții*, în Basarabia.
[3] Azi *Moțca*, sat al comunei Cristești, jud. Suceava.
[4] In popor *Chițcanii*.

Bucatele mănăstirii.

30 boi mari de plug.
10 boi gonitori.
12 bouleni mândzați, în vară gonitori.
23 vaci mari fătătoare.
10 vaci gonitoare.
13 vaci mândzate din iastă vară.
3 boi mari bivoli.
4 vaci mari bivoliță.
5 gonitori cu gonitoare tij.

7 cai a mănăstirii.
1 iapă tij.

300 oi marĭ cu mioare (s. meoare) de an.
50 berbeci cu înterțâi.
100 cărlani cu cărlane din iastă vară.
450 oi fac.

240 stupi în 7 locuri, bez 160 ce au bătut.

10 vasă de vin dă samă că au făcut din viile mănăstirii, cari dintr'acestu vin 4 vasă l-au descărcat la mănăstire pentru traba casăi, iar 6 vasă li-au pus în cărcĭma de să vându aice la Eș. Și de aceste 6 vasă de vin să dè samă la anul viitor, cum li-au vândut și câte cât an eșit, căci la acestu an nu s'au încărcat cu vinul[1] acesta, fiindu nevândut; iar cu cheltuiala vinului s'au descărcat.

250 merță pâne cu grâu, cu mălaiu, dă samă că au luat din dejma moșiilor și din plugul mănăstirii; și această pâne le este de traba mănăstirii peste an.

120 stoguri fân dă samă că au făcut de tot fânul, cu clăci, cu de boerescu și cu țiganii mănăstirii; și este pentru traba bucatelor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

60 lei dă samă că au luat pe o giumătate de vie ce au vândut.
32 lei de pe 2 boi ce au vândut la Fântână.[2]
31 lei de pe 2 boi ce au vândut la Botășeni.

[1] După acest cuvânt cetim în ms. următoarele cuvinte șterse: *și câți bani au cuprinsu.*

[2] Probabil *Fântâna Mare* de azi din jud. Suceava, pl. Moldova.

90 lei de pe 2 boi tij şi 5 vaci ce au vândut la Roman la iarmaroc.
115 lei de pe 60 vedre mere ce au vândut la Roman.
56 lei 3 pt. de pe 50 capre ce-au vândut tij.
1 leu de pe nişte fân din dijmă.
2 lei de pe nişte fân tij.
387 lei 3 pt. fac peste tot luaţi. [1]

Cheltuelile egumenului ce arată.

12 lei au cheltuit cu vinire la Eş an la bobotadză.
1 leu pol pe nişte ole şi de spoit nişte vase.
2 lei au dat pe 10 ocă her, pentru ferecat herăle de plug şi de cară.
6 lei au dat pe 1 păreche petri de moară.
9 pt. cibote unui vezeteu.
1 leu 6 pt. catrinţă şi cibote văcăriţii.
10 pt. pol peşte, horilcă, în săptămâna albă.
2 lei 6 pt. pe 1 car de traba mănăstirii.
3 pt. дал (=au dat) tij pe oale.
70 lei au dat pe 14 pogone de vii, lucrul lor de un an, câte 5 lei de pogon.
6 lei au dat unui ţăran cu giudecată, luându mănăstire nişte brândză mai multu.
1 leu 3 pt. pe 1 părече rote de car.
3 lei au dat pe nişte ştubee dela Scoposăni.
5 lei au dat pe 30 ocă her de ferecatul morilor şi a carălor.
2 lei au cumpărat 1 ţol de car.
8 lei 6 pt. au dat pe 20 coasă de l⟨e⟩-au dat ţâganilor, de au cosât fân.
2 lei pe 2 vedre dohotu.
1 leu au dat pe 1 drobu sare.
6 pt. pe 1 ocă icre negre de traba lor.
9 pt. au dat pe o părече hamuri de cal.
6 pt. pe nişte oţăle, de ferecat herăle morilor.
9 pt. au dat pe nişte fringhii şi căpestre de cai.
4 lei au dat Isaiii călugăr de cheltuială, să aducă pâne dela Piscu.
6 pt. foloritul.

[1] Corectat din *cheltuiţi*.

3 lei au dat pe 2 pei de vacă, de opinci argaților.
2 lei au cheltuit la iarmarocul Botășenilor mărgându cu trebile casăi.
16 lei au dat la 2 murari ce au lucrat morile dela Băhneni.
9 pt. au plătit mortasâpie[1] pe 6 vite ce au vândut.
3 lei 6 pt. au dat pe niște ꞁer, tij pentru traba mănăstirii.
1 leu 6 pt. au cheltuit la Roman la iarmaroc.
1 leu 9 pt. au cumpărat un ciur de her.
1 leu au dat pe neşte pândză de argați.
2 lei au plătit de cercuit 2 vasă.
41 lei 11 pt. desătina pe 380 de stupi.
3 lei pol au dat unui murar de făcut rotele morii ot Tâmpești.
18 lei au dat pe 6 buți de pus vinul, câte 3 lei una.
4 lei 3 pt. au dat la 4 țigani a mănăstirii, de au făcut car㠧i au mărsu în gios.
1 leu pol un sucman[2] bivolarului.
3 lei au dat pe 4 rote de cară la Odobești.
1 leu ДАЛ de cercuit o bute iar acolo.
7 lei au cheltuit cu culesul a dooâ vii.
8 lei s'au făcut cheltuiți de egumenul pe făină, fân, grăunță de cai, peşte și saci de călcat, și altele câte li-au trebuit.
36 lei 8 pt. au dat vădrăritul pe 1000 vedre, bez 200 vedre rădicate dela ГДȢ (gospodu = domn, domnie).
5 lei 10 pt. pol au dat părcălăbiele i stărostiele[3], toate belèle pe 10 vasă de vin acolo la Putna.
3 lei au mai cheltuit pe 6 vase cu părcălăbii la drum; cari vin l-au descărcat în pivnița din Eş.
2 lei au dat de cheltuială unui călugăr ce au fost ispravnic la vii.
2 lei 9 pt. cibote, epănge, la un vezeteu.
6 pt. pe o litră chiper.
97 lei au dat chirie pe 6 vase de vin ce li-au adus la Eş.
4 lei pol măhalilor[4] de băgat în pivniță.
2 lei au dat văcăriței mulgătorii de vaci.
1 leu ДАЛ lui Mafteiu argat.

---

[1] Taxă de târg (cuvânt turcesc; vezi Tiktin, II, p. 1010).
[2] Vezi nota 1 dela p. 241.
[3] În ms.*părcălăbiele i stărost.*; e vorba de taxele ce le luà părcălabul și starostele de Putna.
[4] Hamalilor; se zice și astăzi *măhal, mahal;* adj. *măhălos* însamnă mare.

57 lei goştina pe 520 oi.
19 lei milostenie la sfântul mormântu.
20 lei straele egumenului ce l⟨e⟩-au făcut într'un an.
504 lei 1 pt. cuprinde cheltuiala, din cari scoţându-să 388 [1] lei ce i-au luat din vinitul mănăstirii, trec cheltuiţi mai mulţi de egumenul 116 lei 1 pt. Şi aceşti bani s'au orânduit să şi-i è egumenul din cele 6 vase de vin a mănăstirii ce să vându la cărcĭmă în Eş, arătându egumenul că i-au luat aceşti bani cu datorie, de au plătit chirie vinului şi vădrăritul şi lucrul viilor şi altele.

VIII.

Naftanail egumen.

Sama mănăstirii Râşcăi.

Moşiele mănăstirii.

Muntele înpregiurul mănăstirii pără la Bistriţă.
Bogosslovul pe şesul Moldovii, la Suceava.
Bogdăneştii pe Moldova, tij la Suceavă, cu oameni.
Plopul tij la Moldova, la Suceava.
Pocolenii iar la Suceavă.
Zamostie pe Sâret, tij la Suceavă, cari şedu Lipoveni.
Sârghii [2] pe Moldova, la Niamţu.
Boţăştii pe Cracău, tij la Niamţu.
Roşcanii pe Almaş, la Niamţu, cu oameni.
Speeştii pe Moldova, tij la Niamţu.
Hărmăneştii cк Borleştii pe Sâret, la Suceava.
Polenii [3] pe Sârca, la ţinutul Hărlăului.
Bărboşii cк Mălina la Covurluiu, din sus de Gălaţ.
Ligneştii [4] la Dorohoiu.
2 rote de mori, una în târgu în Bae (s. Baea) şi una la mănăstire.

---

[1] Îndreptat din 387.
[2] Sârbii.
[3] Cf. nota asupra Făcăuţilor la p. 237.
[4] Azi Lihneşti, Lehneşti.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari de plug.
6 boi gonitori.
11 vaci mari fătătoare.
1 vacă gonitoare.
6 bouleni mândzaţi.
2 văcuţe mândzate.

2 epe mari fătătoare.
2 cai învăţaţi.
35 stupi.
12 râmători.

32 oi mari cu 12 oi dijmă (s. dejmă) din munte.
6 berbeci mari.
22 cărlani cu cărlane, cu 16 dijmă din munte.
21 capre mari.
12 edzi cu ede.
5 ţapi mari.

57 merţă pâne, mestecată din dejmă şi din plug [1]; şi această pâne este de traba mănăstirii peste an.
12 stoguri fân dela Bogdăneşti, de boerescu; iar pentru traba bucatelor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

29 lei pol de pe 2 boi ce au vândut.
5 lei de pe meere.
7 lei din dejma ot Bistriţă.
40 lei dela Zamostie, din dijma de pâne.
4 lei pol dela Speeşti.
3 lei dela Sârghi.
2 lei dijma din Buda.
10 lei au vândut o vacă.
11 lei dela Roşcani pentru lucrul lor.
3 lei de pe neşti dohot de dejmă.
8 lei dela Bogosslovu pe ⟨i⟩arbă.
35 lei din poeni, dejma locului.
158 lei fac luaţi.

[1] Adecă atât cea lucrată de călugări cu plugurile lor, cât şi cea luată ca dijmă, dela locurile sau moşiile date în arendă.

Cheltuiala egumenului.

13 lei dă samă că au cheltuit au la bobotadză.
3 lei pol au cumpărat o pele ⟨de⟩ opinci argaţilor.
3 lei ДАЛ pe un cojoc la un vezeteu.
1 leu 6 pt. au tocmit herăle morilor.
3 lei au dat pe 10 ocă her pentru traba morilor.
2 lei pândză de cămeşi la argaţi.
1 leu pe o carte ГД (gospod=domnească) pentru strânsul dijmii de pe moşii.
2 lei ДАЛ lui Vasâli slugă din sâmbrie lui.
6 lei pol au cheltuit cu hotărâtura Roşcanilor.
3 lei au cumpărat 2 drobi sare pentru casă.
6 pt. foloritul.
10 lei 6 pt. au dat de au legat 6 cărţi a bisăricii.
4 pt. pol pe o carte ГД de strânsu ţiganii.
2 lei 6 pt. dă samă că au cheltuit căutându ţiganii mănăstirii.
5 pt. au cumpărat 3 ocă morou de casă.
7 lei 8 pt. pol au plătit desătina de stupi, pe 35 пьч[1], bez 35 bătuţi.
1 leu 9 pt. desătina pe râmători.
5 lei dă samă că au cheltuit la Eş când s'au pârât pentru satul Zamostie cu dumnalui vel visternicul.
6 lei 7 pt. pol au cumpărat strae unii văcăriţe cu 2 lei[2] bani.
4 lei dă samă că au cheltuit al doile rându la Eş, când s'au pârât cu Lipoverii (= Lipovenii) pentru Zamostie.
7 lei 9 pt. au plătit goştina pe 93 oi.
3 lei 1 pt. pol au dat pentru Iorestu călugăr, fiindu mirian întâiu.
1 leu 4 pt. au dat pe 1 brâu şi o cuşmă văcarului.
3 lei 6 pt. pe o căldare.
11 lei 1 pt. dă samă că au cheltuit la praznicul lui Sfeti Neculae pe ceară şi vin, peşte.
10 pt. pe o cuşmă unui fecior.
6 pt. traiste şi căpestre de cai.

---

[1] După пьч s'au ştere cuvintele ш' вї сфї (=свин), i. e. *şi 12 porci*. Pasagiul acesta, pus alăturea de cei „35 stupi, 12 râmători" dela bucatele mânăstirii (vezi pagina precedentă), ne arată că sub пьч este de înţeles stupi. Cf. „60 пьч într'o prisacă" la mânăstirea Ilişeşti. Пьч este prin urmare prescurtarea lui пьчелы = albine (sg. пьчела).

[2] După „lei" lipseşte probabil un număr.

6 pt. pe 2 părechi talpe ⟨de⟩ cibote.
3 lei 1 pt. pol înbrăcăminte magopiţii.
4 lei milostenie sfântului mormântu.
2 lei au cheltuit la Suceava la iarmaroc.
6 lei au cheltuit de au tocmit ferestrele bisăricii.
1 leu 6 pt. pe un sărafim la bisărică.
12 lei au plătit la un meşter de au cuperit turnul.
3 lei o epănge unui vezeteu.
20 lei straele egumenului într'un an.
158 lei 1 pt.[1] fac; şi au venit cheltuiala tocma cu vinitul ce-au luat din moşii.

IX.

Sama mănăstirii Bogdanii.

Moşiele mănăstirii.

Bogdana şi Găurana tot într'un hotar la Bacău, cu oameni.
Storneştii la Cărligătură, fără de oameni.
Pătruşenii la ţinutul Eşului, cu oameni.
Hilteiul[2] din sus de Bacău, loc de fânaţ.
20 pogone de vie cu o bucăţè de loc înpregiur, stălpit.

Bucatele mănăstirii.

14 boi mari de plug.
4 boi gonitori în vară.
5 boi mândzaţi.
1 buhai.
15 vaci mari.
3 vaci gonitoare în vară.
5 vaci mândzate.

10 epe mari fătătoare.
3 epe tretine.
4 cai învăţaţi.
2 cai pătrari în vară.
1 cal tretin în vară.

---

[1] S'ar puteà ceti şi „7 pt.", căci а (1) este îndreptat din з (7). Suma exactă este 158 lei $1^1/_2$ pt.

[2] In dicţionarele geografice nu găsesc acest cuvânt; cf. satul *Ilteu* în Ungaria, comitatul Aradului.

1 armăsar.
5 mândzi din iastă vară.

60 stupi la sălişte la Bogdana.
30 râmători.
10 oi mari.
2 berbeci mari.
2 cărlani bărbăcuţi.
15 capre mari.[1]
5 ţapi mari.
4 edzi ţapi.
5 ede capre.

100 merţă de pâne din dejma moşiilor şi din plug; şi această pâne este de traba mănăstirii.
350 vedre de vin ce li-au dus la mănăstire, aceste să fie pentru traba mănăstirii. Iară pe 900 vedre ce li-au vândut, câte 4 pt. vadra, s'au încărcat cu bani la vinitul mănăstirii, fără 150 vedre ce au dat Botanului, fiindu datorie veche.

Vinitul mănăstirii.

300 lei pol au luat pe 900 vedre vin ce l-au vândut, câte 4 pt. vadra.
15 lei dijma muntelui.
34 lei de pe 4 vite ce au vândut: 2 vaci, 2 boi.
20 lei de pe 28 vedre vin ce au vândut, vin vechiu.
13 lei dijma Storneştilor din Cărligătură.
5 lei din dijma dela Bulbucani.
30 lei dela Pătruşeni.
20 lei de pe 10 vedre mere.
7 lei pol pe 3 vedre untu.
20 lei de pe 1 cal ce au vândut.
465 lei fac luaţi.

Cheltuelele egumenului.

56 lei dă samă că au dat sâmbrie pe an la preuţi i diia<co>ni ce slujescu la bisărică, nefiindu călugări de mănăstire.
60 lei dă samă că dă sâmbrie la argaţi şi păsâtori, neavându mănăstire nici vecini nici ţigani.
40 lei au plătit 40 stoguri de fân pentru bucatele mănăstirii.

[1] In ms. aici şi în alte două trei locuri *mare*.

11 lei au cumpărat o ivanghelie româniască.
11 lei desătina pe 100 stupi, bez 40 bătuţi.
4 lei 5 pt. goştina de oi.
10 lei dă samă că au plătit 10 pogone de păpuşoi de prăşit.
3 lei pol peşte, chiper, pentru mâncare lor.
3 lei pe un băibărac[1] şi o părechc cibote magopiţii.
1 leu 9 pt. her pentru ferecatul carălor.
3 lei au dat pe o pele de opinci[2] la argaţi i păsâtori.
1 leu pol său de lumini de casă.
83 lei dă samă că au dat la boerii hotarnici, care i-au hotărît toate moşiile mănăstirii de pe înpregiur.
2 lei de podcovitu cailor şi 2 topoară.
4 lei pe neşte pândză argaţilor, de cămeş.
15 lei dă samă că au cheltuit la Eş la bobotadză.
20 lei au cuprins straele egumenului într'un an.
115 lei s'au ţinut în samă lucrul viilor pe 20 pogoane, câte 5 lei de pogon, cu 15 lei ce au destupat o bucată de loc a mănăstirii.
45 lei 10 pt. au plătit vădrăritul pe 1250 vedre.
18 lei au dat samă că au cheltuit cu culesul viilor şi cu cercuit buţâle şi cu mâncare lor.
5 lei 4 pt. au plătit chirie pe un vas de vin ce l-au dus la mănăstire.
8 lei milostenie sfântului mormântu.
521 lei 4 pt. fac cheltuiţi; din cari scoţându-să 465 lei, ce au luat din vinitul mănăstirii, trec egumenului cheltuiţi mai mulţi 56 lei 4 pt.

X.

Daniil egumen.

Sama mănăstirii Pângăraţâi.

Moşiele mănăstirii.

Ivăneştii pe Cracău, la Namţu.

Roşcanii pe Almaş, tij la Niamţu, însă giumătate de sat este a Râşcăi.

Pângăraţii cu muntele hotar înpregiurul mănăstirii.

[1] O haină scurtă; cf. *băibărăcar* (cel ce coase băibărace) la N. Iorga, Studii şi documente, XXI, p. 117. Asupra etimologiei v. Tiktin, I, p. 144.

[2] In ms. *opinţi*.

Bucatele mănăstirii.

12 boi mari de plugu.
12 vaci mari fătătoare.
3 boi gonitori.
3 vaci gonitoare.
3 mândzate văcuţă.
4 mândzaţi bouleni.

1 cal învăţat a mănăstirii.
1 iapă tij.
1 iapă strâjnică tij.
170 oi mari cu mică.

10 stupi.
112 merţă de pâne cu din plug, cu dijmă; şi este pentru traba mănăstirii.
30 stoguri fân au făcut cu clăci, cu boerescul oamenilor; şi este pentru traba bucatelor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

10 lei de pe brândză, ce să è dejmă din munte.
10 lei din dejma din pâne.
12 lei 5 pt. de pe nişte berbeci ce au vândut.
2 lei pol de pe nişti miţă tij.
5 lei de pe o bucată de loc dela Roşcani.
5 lei dejma dela Tarcău dela munte.
2 lei dela un om ce şede pe locul mănăstirii.
1 leu dela altu om tij.
47 lei 9 pt.[1] fac luaţi.

Cheltuelele egumenului.

18 lei 9 pt. goştina pe oi.
1 leu 5 pt. desătina pe stupi.
5 lei de pe sare dela ocnă.
21 lei au plătit peceţile argaţilor.
4 lei 6 pt. au dat pe straele unui vezeteu.
4 lei pol au dat pe înbrăcăminte magopiţăi.
2 lei pe her şi oţel la traba morii.
1 leu 9 pt. au dat de potcovitu cailor şi pe un frâu.
1 leu pol au dat sâmbrie de vară la văcar.

[1] Greşit, în loc de 47 lei 11 pt.

9 pt. au tocmit căldare stânii.
4 lei papuci și cibote preuților.
2 lei au cheltuit cu bucate la hramul bisăricii.
1 leu pol au cumpărat o pele de opinci argaților.
1 leu cheltuială lui Nicodim călugăr, trimițându-să cu trebile mănăstirii.
6 pt. au dat la folorit.
1 leu pe her de tocmit herăle de plug.
5 pt. o păreche opinci plugarilor.[1]
3 pt. pe o cosă de oțălit topoăle.
1 leu au dat de făcut sucmanii la chiâ.[2]
8 lei milostenie sfântului mormântu.
12 lei dă samă că au cheltuit la bobotadză la Eș.
1 leu pol dă samă că au dat de cheltuială la 2 țigani ce i-au trimis la Eș cu trebile mănăstirii.
1 leu 6 pt. pește de traba călugărilor.
20 lei au cuprinsu straele egumenuluì într'un an.
115 lei 10 pt. fac cheltuiți; și scoțându-să 47 lei 9 pt. ce-au luat din vinitul mănăstirii, trec cheltuiți de egumenul mai mulți 68[3] lei 1 pt.

XI.

Anăstasie egumen.

Sama mănăstirii Agapiii.

Moșiele mănăstirii.

Iucșenii la ținutul Eșului, fără de oameni.
Comarna la braniște, tij la ținutul Eșului, cu ⟨o⟩ameni.
Pildeștii la ținutul Romanului, fără de oameni.
Negreștii tij la ținutul Romanului, fără oameni.
Goșmanii la Niamțu.
Hilioara сѣ Hilieștii, tij la Niamțu.
Băloșeștii сѣ Grașii, Sângureștii[4], tij la Namțu.
Sscorțănii la Bacău, pe Tazlău.
Vicolenii la Fălciiu, cu bălți, cari au pricină cu Moldovița.

---

[1] *Plugar* însemnează aici om care ară cu plugul, nu țăran.
[2] Vezi p. 221.
[3] In ms. ѯи (68) corectat din ѯѳ (69: ѳ este șters).
[4] In ms. *Sâingureștii*.

Loc de vie la Băiceni, la Roman.
Poiana lui Ureche la Niamţu, de fânaţ.
Târgul Nou la Namţu, şi cu moară.
Nişte răzoră la gărle, ce au fostu vii şi li-au strâcat Putna.
Un vadu de moră şi un loc de prisacă la Chipereşti, la Eş.
Stângăcenii pe Ciuhur, la Eş.

Bucatele mănăstirii.

22 boi mari de plug.
6 boi gonitori.
12 vaci mari fătătoare.
4 vaci gonitoare.
6 bouleni mândzaţi.
6 mândzate văcuţă.

20 epe mari fătătoare.
4 cai învăţaţi.
4 cai strâjnici.
4 cai tretini.
4 epe strâjnice.

244 oi mari fătătoare.
36 berbeci mari.
32 capre mari.
6 ţapi mari.
54 cărlani dintr'acestu an.
60 cărlănuţi tij dintr'acestu an.
10 edzi tij dintr'acestu an.
5 ede tij dintr'acestu an.
447 oi fac.

120 stupi în trii prisăci.
150 merţă pâne din dejmă şi din plug; şi este pentru traba mănăstirii.
82 stoguri fân de clacă i de boerescu şi cu ţiganii mănăstirii; şi iar este de traba bucatelor.
60 vedre de vin din viele din gărle, bez 60 vedre ce au cumpărat; şi este pentru traba mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

12 lei dela Comarna.
12 lei din dijma Pildeştilor.

7 lei dela Băloşenii ot Niamţu.
2 lei dela Scorţăni ot Bacău.
34 lei 10 pt. pe 20 berbeci ce au vândut.
3 lei 8 pt. pe 3 oi sterpe ce au vândut.
26 lei 9 pt. pe 24 înterţâi ce au vândut.
56 lei de pe 3 cai ce au vândut.
46 lei au luat dela Calin proin egumen, ce au rămas dator mănăstirii cu 60 lei; şi 14 lei să-i scoţi de acmu.
1 leu 3 pt. dela Ceauleşti dejmă.
201 lei 6 pt. fac luaţi.

Cheltuelile egumenului.

7 lei 4 pt. au dat logofătului al triele, cându s'au egumenit.
16 lei au dat meşterilor cari au şindilit polile bisăricii.[1]
6 pt. foloritul.
3 lei pe 4 camene peşte.
4 lei au dat pe her, de tocmit morile şi carăle.
1 leu chiper, oredzu, de casă.
2 lei au dat pe o pele de opinci.
3 lei 5 pt. au dat samă că au cheltuit la Eş, cându s'au făcut egumen.
5 lei pol au dat pe 1 cal ce l-au cumpărat de traba mănăstirii.
6 lei au cumpărat 1 car.
9 pt. păcură pentru traba carălor.
13 lei desătina pe stupi.
7 lei 6 pt. au plătit pecete văcarului 4 cîferturi.
1 leu au dat pe 2 topoară.
55 lei au dat goştina pe 500 oi.
1 leu 6 pt. pe 6 ocă său de lumini.
4 lei 5 pt. dă samă că au cumpărat bucate la hramul bisăricii.
3 lei au cumpărat o vadră rachiu pentru casă.
11 pt. pe nişte oţăl şi sopon.
2 lei au dat lui Dionisâe călugăr, trimiţându-l dejmar pela moşii.
4 lei de făcut un temnic.[2]

---

[1] *Poală* se numeşte partea de jos a coperişului, cea de lângă straşină. Cf. „l-au adus pre poalele besearicii şi l-au oborît gios", la Dosofteiu, Viaţa Sfinţilor 78; „iară de înalt supt poalele ceale mai de gios 55 de arşini se măsură" (o capişte), la D. Cantemir, Istoria ieroglifică, 129 (pasage comunicate de d. Sextil Puşcariu).

[2] Pentru albine în timpul iernii.

4 lei pe 3 părechi cibote călugărilor.
3 lei au dat pe 4 rote de cară.
15 lei au dat pe 30,000 de şindili pentru acoperitul mănăstirii.
5 pt. au tocmit o căldare.
8 lei au dat lui Pahomie cându l-au trimis în gios.
6 lei au cumpărat 60 vedre vin.
9 pt. дал lui Aftănasâe Frenţe.
8 lei au dat pe o vacă.
3 lei дал la un meşter ce lucradză la o moară.
12 lei milostenie sfântului mormântu.
2 lei pe nişte pândză de cămeş călugărilor i argaţilor.
204 lei 5 pt. fac cheltuiţi; din cari scoţându-să 201 lei pol, luaţi din vinitul mănăstirii, rămâni să mai è egumenul 3 lei. [1]

XII.

Misail egumen.

Sama mănăstirii Bisăricanii.

Moşiele mănăstirii.

Branişte înpregiurul mănăstirii, cu oameni şi cu tot hotarul înpregiurul mănăstirii.

Branişte cu poiana Cornul, сь poiana Capşii, cu oameni şi cu moară, tij la Niamţu.

Satul Vânătorii cu vecini, tij la Niamţu.

Cupceştii cu Gura Văii, cu ⟨o⟩ameni tij.

Troiţa cu ⟨o⟩ameni, iar la Namţu.

O moară în Cuejdu, în târgul Petrii, la Niamţu.

A patra parte de sat din Orbicu la Niamţu, cu moară.

27 pământuri în frunte la gărla despre Milcov, la sat la Vulceşti, сь Obrojeştii i Romăneştii la Putna.

Giumătate de sălişte de Liţscani pe Săret, la Roman.

Giumătate de sat de Hăsnăşeni în Cărligătură, fără de oameni.

Sălişte Deenilor, cu tot hotarul satului, şi Ursăştii tij, cu giumătate de baltă de Bolata, de cie parte de Prut, la ţinutul Eşului, cu oameni.

7 pogone 3 hirte (s. herte) de vie la gărle la Putna.

---

[1] După „3 lei" e şters „5 pt".—Suma exactă a cheltuelilor e 204 lei.

Bucatele mănăstirii.

18 boi mari de plug.
8 boi de 1 viţăl în vară.
23 vaci mari fătătoare.
8 boi gonitori în vară.
5 vaci gonitoare.
9 mândzaţi bouleni.
9 mândzate văcuţă.
1 buhai.

10 epe mari fătătoare.
2 cai pătrari.
1 cal tretin.
1 iapă strâjnică.
1 iapă tretină.
3 cai învăţaţi.

95 oi mari fătătoare.
16 berbeci mari.
5 ţapi mari.
25 capre mari.
26 cărlani bărbăcuţi.
28 cărlani oiţă.
12 vătui ţapi.
10 vătue capre.
217 oi fac.

118 stupi în 2 prisăci.
7 râmători.

180 merţă pâne din dijma satelor şi din plugul mănăstirii; şi este pentru traba mănăstirii.
75 stoguri fân au făcut, cu clăci la sate şi de boerescu; şi este pentru traba bucatilor mănăstirii.
440 vedre vin au făcut din viele mănăstirii, fiindu viele strâcate, cu 30 vedre ce au cumpărat; şi dintr'acestu vin au dus la mănăstire 240 vedre în 2 vasă, iar 200 vedre li-au pus la cărcîmă, de să vându câte 6 pt. vadra; şi s'au încărcat banii la vinitul mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

100 lei au luat pe 200 vedre de vin, câte 6 pt. vadra.
5 lei de pe dijma dela branişte.
3 lei 3 pt. tij de acolo, dela neşte oameni de boerescu.
20 lei din dijma din Bicazu.
10 lei din pâne ce-au vândut dela mora ot Bicaz.
7 lei 9 pt. dijma din poiana Cornului.
4 lei din poiana Capşii.
6 lei 6 pt. din poiana Sânevicilor [1] şi din poiana Vânătorilor.
3 lei dela 2 oameni de pe Calul, pentru boerescul lor.
3 lei 4 pt. de pe neşte pâne tij.
15 lei dela oamenii de Deeni.
30 lei pe 15 vedre de miere.
22 lei pol de pe 1 cal ce l-au vândut.
15 lei 10 pt. de pe ciară ce au vândut.
15 lei au luat de pe un polobocel cu med.
261 lei [2] fac luaţi de egumenul.

Cheltuelele egumenului.

5 lei 3 pt. au dat pe un molităvnic.
3 lei 6 pt. au cheltuit cu acoperemântul crămii viilor.
3 lei au dat pe neşte pari de îngrădit viele.
8 lei au cumpărat sare pentru traba bucatelor şi a mănăstirii.
13 lei 6 pt. au cheltuit an la bobotadză cându au venit la Eş.
6 lei au dat pe neşte chetri de moară.
6 lei 3 pt. au cumpărat bucate şi altele la hramul bisăricii.
1 leu de spoit vasăle mănăstirii.
3 lei pol her de ferecat carăle şi alte trebi.
4 lei au dat pe 4000 de şindili pentru acoperitul polilor mănăstirii.
2 lei au plătit la un meşter ce-au lucrat la coperit polile.
2 lei au dat pe neşte roate de moară.
5 lei 7 pt. au dat lui Vasâle slugă sâmbrie.
1 leu 1 pt. cibote tij lui.
2 lei au cumpărat covăţi şi lunguri (= linguri) de casă.
7 lei 9 pt. au dat samă că au cheltuit înblându pela moşiele mănăstirii.

[1] Intre moşiile mânăstirii această poiană nu e pomenită.
[2] Exact e 261 lei 2 pt.

7 lei arată că au cheltuit câudu au cules viele.
2 lei au cumpărat un zăbou călugărului.
24 lei 2 pt. desătiua pe stupi i mascuri.
3 lei 1 pt. au dat de cercuit buţâle, de pus viu.
3 lei 6 pt. au cumpărat 1 car de traba mănăstirii.
11 pt. au dat pe her tij.
3 lei 4 pt. au cumpărat 30 vedre vin de înplut vasăle.
9 lei 5 pt. au dat vădrărit pe 440 vedre.
1 leu 3 pt. au plătit tultul[1] Bărladului.
5 lei 4 pt. au cheltuit cu culegătorii viilor.
37 lei 7 pt. dă samă că au dat la lucrul viilor pe 7 pogoaue pol.
1 leu au cumpărat curechiu de casă.
1 leu 6 pt. au plătit la uu butnar de cercuit uişte poloboce.
3 lei 6 pt. au dat sâmbrie la un cioban.
22 lei 8 pt. au plătit goştina pe 205 oi.
1 leu pe o cămeşe lui Chiriac călugăr.
1 leu 1 pt. peşte de traba lor.
8 lei milosteuie sfântului mormâutu.
15 lei înbrăcămiute egumeuului într'un au.
229 lei 10 pt.[2] fac cheltuiţi; şi scoţâudu-să aceşti bani din 261 lei, ce au luat egumenul din vinitul mănăstirii, mai rămân asupra egumeuului să dè mănăstirii 31 lei 2 pt.[3]

XIII.

Vărlau egumen.

Sama mănăstirii Solcăi.

Moşiele mănăstirii.

Solca cь Hrănceştii, sat cu oameui la Suceava.

Bădeuţâi fără oameui, tij la Suceava.

Crăiuiceştii şi Drăgăueştii cu oameui, tot într'uu hotar, iar la Suceava.

Costeştii la ocolul Botăşeuilor, pe Sâret, cu moară.

Măuăstireuii tij la ocolul Botăşeuilor, cu ⟨o⟩ameui.

[1] Vezi nota 2 dela p. 227.
[2] Exact e 225 lei 9 pt.
[3] In ms. mai urmează кд лей ї пт (29 lei 10 pt.) şterse.

Faraonii la Bacău, sat cu o⟨a⟩meni,
Botăşina la Suceava, fără ⟨o⟩ameni.
Luciul balta la Fălciiu, pricină cu Moldoviţa.

Bucatele mănăstirii,

24 boi mari de plug.
32 vaci fătătoare.
4 boi gonitori.
4 vaci gonitoare.
12 bouleni mândzaţi.
6 văcuţe mândzate.
2 cai învăţaţi.
1 iapă tij.

55 stupi într'o prisacă.
13 râmători.

86 oi mari fătătoare.
25 berbeci mari.
19 cărlani bărbăcuţi.
18 cărlani oiţă.
15 capre mari,
8 ţapi vătui.
5 edi capre.
1[1] edu ţap.
176[2] oi fac pisti tot.

200 mirţă pâne piste tot, cu dijmă, cu din mori şi din plug; şi esti pentru traba oaminilor mănăstirii.
75 stoguri fân, din clăci şi cu de boerescu dela sate; şi este pentru traba bucatelor mănăstirii.
350 vedre vin din dejma Faraonilor; şi acestu vin este pentru traba mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

24 lei au luat dela oamenii de Costineşti.
25 lei au luat dela Mănăstireni.
176 lei au luat dela Faraoni pentru slujba lor.

---

[1] Corectat din 2 (в).
[2] Indreptat din 175. Exact e 177.

15 lei de pe nişte buţi ce au vândut.
30 lei de pe 2 vaci şi 3 mândzaţi ce au vândut.
12 lei de pe 4 ţapi, 6 oi, ce au vândut.
3 lei de pe dijma moşiii Botăşanca.
285 lei fac luaţi.

Cheltuelele egumenului.

16 lei dă samă că au cheltuit la bobotadză, cându au vinit la Eş.
2 lei pe 1 podcapăc unui călugăr.
8 lei sâmbrie la un vezeteu.
1 leu 6 pt. her pentru traba casăi.
6 pt. o catrinţă magopiţăi.
2 pt. oale de casă.
15 lei dă samă că au cheltuit cându au mărsu la Faraoni cu trebile mănăstirii şi au vinit şi la Eş, înblându 7 săptămâni giudecându-să pentru moşii.
2 lei 6 pt. sucmani, cămeş, la un argat a mănăstirii.
3 lei pe 2 părechi cibote la 2 argaţi a mănăstirii.
1 leu 6 pt. talpă de cibote tij 'pentru casă.
5 lei 6 pt. dă samă că au cumpărat ceară pentru bisărică.
19 lei 8 pt. goştina de oi pe 200 oi.
11 lei au dat pe o părechi petre de moră la mora ot Costeşti.
6 lei au dat de cheltuială unui călugăr ce au mărsu să hotărască Faraonii.
1 leu 3 pt. au dat de făcut herăle morii.
6 pt. peşte de casă.
4 lei au dat la hotărîtul Crăiniceştilor.
15 lei au dat pe 7 stălpi şi pe 4 boore (= buori, bouri) ce s'au pus la hotărâtul Crăiniceştilor.
6 lei pol dă samă că au cumpărat peşte şi altele la hramul mănăstirii.
1 leu 6 pt. pândză de cămeş argaţilor.
1 leu 6 pt. de potcovitu cailor.
8 pt. o sâtă de casă.
1 leu foloritul.
6 pt. hărtie de scris.
2 lei de cheltuială unui ţigan ce au adus neşte pâne dela Faraoni la mănăstire.
1 leu pol au cumpărat 4 rote de car.

9 lei desătina pe stupi i râmători.
10 lei s'au dat clisâiarhului sâmbrie de un an.
2 lei 4 pt. pe 2 părechi birnevici la 2 călugări.
3 lei au dat pe 1 sucman ce s'au dat unui călugăr ce este ispravnic la Faraoni.
1 leu 6 pt. dohot pentru carăle mănăstirii.
3 lei pe 2.000 draniţe[1] pentru traba mănăstirii.
14 lei au dat vădrărit pe 350 vedre ce au strânsu dejma Faraonnilor.
8 lei 10 pt. au dat chirie pe un vas cè l-au dus dela Faraoni.
1 leu 6 pt. au cumpărat o bute deşartă.
9 pt. her tij pentru cară.
12 lei 6 pt. au dat vătămanului[2] de Faraoni şi ispravnicului de acolo[3], ostènala lor de au strânsu venitul moşiii.
1 leu дал pe 1 podcapăc (s. podcapoc) unui călugăr ce este la Faraoni.
10 pt. un brâu magopiţii.
3 lei 6 pt. au făcut dichiului dela mănăstire. . .[4]
15 lei milostenie sfântului mormântu.
1 leu дал pe 2 cărţi de hotărît moşiile.
4 lei peşte, oredzu, chiper, pentru mănăstire.
2 lei дал pe 2 cărţi de blăstăm pentru dezbătutul moşiilor.
27 lei pol au cuprinsu straile egumenului pără în anul acesta.
1 leu 6 pt. au dat pe o păreche cibote unui vezeteu.
6 pt. au dat unui om de cheltuială, de i-au adus uricele[5] dela Eş.
6 pt. au dat pe giuguri.
3 lei au dat lui Vasâle argat din sâmbriea lui.
255 lei fac cheltuiţi; şi scoţându-să aceşti bani din 285 lei, ce au luat egumenul din vinitul mănăstirii, mai rămân asupra egumenului să dè mănăstirii 30 lei.

---

[1] In ms. greşit ѕ în loc de ≠в; cf. mai sns p. 258. Asnpra deosebirei dintre draniţă şi şindilă vezi Tiktin, II, p. 572. Cea dintâin e de origine rusească (драпь, драница), a dona de origine săsească (Schindel).

[2] In ms. prescnrtat *vătăm*.

[3] Se înţelege, ispravniculni mânăstiresc, adecă îngrijitorului san snpraveghetorului pus de mânăstire; reprezentantul satului erà vătămanul.

[4] Frază necompletă.

[5] Se înţelege egumenului.

XIV.

N i c o d i m e g u m e n.

Sama mănăstirii Săcul.

Moşiele.

Vânătorii la Namţu, cu oameni şi cu o moară cu 2 rote, şi Largul muntele, cu tot hotarul înpregiurul mănăstirii.

Măneştii pe apa Niamţului, fără de oameni.

Răuceştii pe Sărata, tij la Niamţu, cu oameni.

Oglindzii tij la Niamţu, cu 6 liude.[1]

Petricanii pe apa Topoliţii la Niamţu, fără de oameni.

Târpeştii (s. Tărpeştii) tij la Namţu, pe apa Topoliţăi şi cu moară.

O bucată de loc, 30 de pământuri, în hotarul Târpeştilor.

Giurgeştii tij la Namţu, pe apa Netidzilor, cu o poiană Văraticul.

O bucată de loc la capul Boiştii, la Namţu, fără oameni.

Brătuliţii tij la Namţu, pe apa Netidzilor[2], tij cu poiană.

Gideştii la Namţu, tij fără de oameni.

Giuleştii[3] la Suceava pe apa Moldovii, fără de oameni.

Dumbrăviţa tij la Suceava, pe apa Moldovii, fără de oameni.

Stroeştii la Suceava, tij fără de oameni.

Săbăonii, sat cu oameni vecini la ţinutul Romanului.

Brăteştii tij la Roman, cu ⟨o⟩ameni şi cu moară.

O bucată de loc la Guge în Cărligătură, cânpu.

Cozmeştii la Lăpuşna, pe Prutu.

7 pogone de vii la gărle ot Putna.

Vlădenii la ţinutul Sorocii, fără oameni.

Un locu de prisacă şi un vadu de moară la Dereneu, la Orheiu.

Iazul cel Mare dela Orheiu, care este înpreună cu Dragomirna.

O dughiană în Târgul de Gios, cari s'au răscumpărat cu bani în 75 lei.

Bucatele mănăstirii.

47 vaci mari fătătoare.

37 boi mari de plug.

14 boi gonitori în vară.

---

[1] Adecă 6 unităţi de impozit, 6 capi de familie. Un document dela 1742 vorbeşte de „28 liude, oameni streini unguri, casari cu holtei" (com. de C. Giurescu).

[2] Cf. moşiile *Brătuleţul* şi *Netezii* în jud. Neamţ (Marele Dicţionar Geografic, I, p. 634 ; IV, p. 497).

[3] Gideştilor şi Giuleştilor li se zice şi *Jideşti*, *Juleşti*.

14 vaci gonitoare în vară.
16 bouleni mândzaţi.
13 văcuţe mândzate.

375 oi mari fătătoare.
90 berbeci mari.
32 capre mari.
112 cărlane oiţe dintr'acestu an.
120 bărbăcuţi cărlani dintr'acestu an.
12 vătue de estu an.
15 vătui dintr'acestu an.
756 oi fac.
2 vaci mari bivoliţe.
3 boi mari tij.
2 gonitori în primăvară tij.
1 bou gonitor în vară tij.
1 mândzat boulian tij.

7 epe mari fătătoare.
6 epe sterpe.
1 armăsar.
4 cai învăţaţi,
1 cal strâjnic.
3 epe strâjnice,
4 cai strâjnici în vară.

200 stupi în 5 prisăci.
6 râmători.

205 merţă pâne din dejma moşiilor şi din plug şi dela mori; cari pâne este pentru traba mănăstirii pe an.
150 stoguri fân: 100 stoguri ce au făcut Săbooanii de boerescu şi 50 de stoguri dela alte moşii; şi acestu fân este pentru traba bucatelor mănăstirii.
360 vedre de vin au dat samă că au făcut din 4 pogone de vii ce lucradză, fără 3 pogone ce s'au apucat acmu de le lucradză; şi dintr'acestu vin 150 vedre au pus la cărcîmă de să vinde câte 6 pt. vadra, şi s'au încărcat cu bani la vinitul mănăstirii; iar 2 vasă li-au dus la mănăstire, ca să fie de traba mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

75 lei au luat de pe 150 vedre ce s'au dat în cărcîmă, câte 6 pt.[1]

6 pt. au luat dela un om din Răucești.

10 lei dijma dela muntele Largul.

4 lei pol dijma dela Pipirig.

3 lei 9 pt. dijma din fân ot Pipirig.

5 lei dijma dela Dumisnicul.

2 lei dela Varatic.

3 leí pol dela Târpești.

8 lei pol dela Dumbrăviță.

1 leu 6 pt. dijma ot Răucești.

52 lei pol au vândut 30 berbecí.

12 lei pe 12 vătui.

72 lei de pe 36 vedre mere.

36 lei de pe niști brândză de oi.

15 lei de pe nește untu de vacă ce au vândut.

20 leí 1 pot. de pe neşte vin vechiu de an.

1 leu pot.[2] din dijma ot Giulești.

323 lei 4 pt.[3] fac luați.

Cheltuele<le> egumenului.

12 lei dă samă că au cheltuit la Eș la bobotadză.

12 lei au dat pe o părechе petre de moară.

9 pt. au dat lui Edzechiel călugăr de cheltuială, cându l-au triimís la petrele cele de moară.

6 pot. au dat unui argat de au adus un car cu pâne dela Cozmești.

4 pt. дал pe o cămeșe unui argatu.

4 lei pol дал pe sare pentru traba mănăstirii.

1 leu 4 pot. pe 7 ocà heru, traba carălor mănăstirii.

1 leu 3 pot. au dat pe ciboti unui vezeteu.

9 pot. au dat lui Anton călugăr cându au mărsu la Prut la moșii.

1 pot. au dat brudina la Moldava.[4]

---

[1] Punctul acesta arată lămurit că leul erà socotit cu 12 potronici.

[2] Aici sau lipsește numărul potronicilor sau pisarul a scris greșit *pt.* în loc de *pol* (=jumătate).

[3] Exact, dacă în rândul de deasupra cetim *pol;* altfel iese 322 lei 10 pt.

[4] Am aștepta *Moldova*.

6 pot. au dat pe oțăl dé ferecat herele morii.
6 pot. au dat foloritul.
7 lei pol dă samă c'au cheltuit la hramul mănăstirii.
15 lei au dat unui meșter ce-au șindrilitu turnul de pe poartă.
20 lei au cumpărat 40.000 șindili pentru acoperemântul chiliilor și a turnului.
5 lei au dat pe 8.000 draniți.[1]
2 lei 3 pot. au dat pe păcură de cară.
10 lei au dat pe 13.000 cuie ⟨de⟩ șindili tij pentru traba mănăstirii.
3 lei дал unui muraru ce lucradză la o moară.
6 pot. дал brudina mergându în gios.
2 lei 3 pot. дал pe ștubei pentru traba stupilor.
2 pot. au dat unui om ce l-au triimis cu 2 boi înnainte carălor.
3 lei au dat dobânda unui turcu pe 50 lei ce-au luat în datorii, de au plătit goștina.
4 lei pol au cheltuit la culesul viilor în gios.
26 lei au cumpărat 3 cară mari și le-au ferecat cu heru, și cu 8 roate de car osăbit, pentru traba mănăstirii.
35 lei au dat la lucrul viilor pe 7 pogoane de vii.
2 lei 1 pot. au dat tultul vămii și ortul stărostiii pe 3 vase cu vin.
2 lei au dat pe pește pentru traba călugărilor.
4 pot. pol au dat brudina la cele 3 vase cu vin.
10 pot. pol au dat argaților de cheltuială, cari mergè înpreună cu buțile.
4 pot. pol lui Edzechiel călugăr de cheltuială.
3 lei 3 pot. pește sărat, ce s'au luat pentru traba casăi în gios.
1 leu au dat lui Isaii călugăr de cheltuială, triimețându⟨-l⟩ la Eș pentru trebile mănăstirii.
7 lei 10 pot. 8 bani au plătit pecete unui argatu.
3 lei 1 pot. Ursului văcar tij, ce s'au plătit de pecete.
2 lei 7 pot. pol au plătit pecete bivolarului.
12 lei 3 pot. sâmbrie văcarului pe anul acesta.
3 pot. un conțu hărtie.
1 leu au dat pe un drobu de sare la oi.
1 leu au cheltuit egumenul pe drumu viindu la Eș.
19 lei au dat milostenie sfântului mormântu.
83 lei 7 pot. au dat goștina pe 756 oi.

---

[1] Cam tot atâta cât *șindili;* cf. mai sus p. 262, nota 2.

29 lei 8 pot. au dat desetina pe 266 пьч [1] cu râmători.
6 lei au dat vădrăritul pe 150 vedre vin, bez 200 vedre ce s'au scutitu de гпдв.
15 lei au cuprinsu toată înbrăcăminte strailor egumenului într'un an.
360 lei [2] fac cheltuiţi de egumenul; şi scoţându-să dintr'această cheltuială 323 lei 4 pot., ce-au luat din vinitul mănăstirii, trec mai multu cheltuiţi de egumenul 36 lei 8 pot. [3]

XV.

Sama mănăstirii Berzunţul. [4]

Moşiile mănăstirii.

Hotarul Berzunţului ce esti înpregiur.
Giumătate de sat de Năsăeşti [5] la Bacău, fără oameni.
A tree parte de sat de Bereşti, tij la Bacău.
Poiana Prăjoaii, tij la Bacău.
O roată de moară şi 22 pământuri la Putna, pe gărle.
8 pogoane, giumătate vii, în 2 locuri: la Putna şi la Ţifeşti.
Pol hotar ce să chiamă Ciofrăteştii, la Tecuci, fără oameni.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari.
11 vaci fătătoare.
2 boi gonitori în vară.
2 vaci gonitoare.
8 mândzaţi: 4 bouleni, 4 văcuţe.
2 boi bivoli mari.
1 vacă bivoliţă.

5 epe mari fătătoare.
1 iapă tretină.
2 mândzi epi.
4 cai mari.

100 stupi în 2 locuri.
7 râmători.

---

[1] Vezi nota 1 dela p. 248.
[2] Greşit în loc de 359 lei 11 pt. 8 bani.
[3] Cf. nota 1 dela p. 265.
[4] Numele egumenului lipseşte.
[5] Cf. la pagina următoare forma mai obişnuită Năsoeşti.

90 oi mari fătătoare, cu mioare.
30 capre mari, cu vătui.
5 berbeci mari.
2 ţapi tij.
68 cărlani cu cărlane din iastă vară.
15 edzi cu ede din iastă vară.

174 merţă pâne au luat din dijmă moşiilor şi ce au făcut cu plugul mănăstirii; şi această pâne este pentru traba mănăstirii.
33 stoguri fân au făcut ţiganii mănăstirii, să fie pentru traba bucatelor mănăstirii.
900 vedre vin în 7 vase, bez 200 vedre ce au vândutu; şi s'au încărcat banii la vinitul mănăstirii. Şi dintr'aceşti 7 vase ce au rămas, 3 s'au socotit să fie pentru traba mănăstirii, iar 4 vasă să să vândă pela cârşme cum s'a putè, şi la anul să să încarce cu soma banilor, căce toată cheltuiala vinului acestue s'au descărcat la această samă.

Veniturile mănăstirii.

53 lei au luat pe 200 vedre vin ce-au vândut în iastă toamnă.
89 lei au luat pe 2 vase de vin vechîu de an.
7 lei pol de pe o vacă ce-au vândutu.
41 lei pol de pe 24 berbeci cu înterţii i cu 3 oi sterpe, i pe 10 vătui vânduţi.
5 lei dijma de pe fân ot Năsoeşti.
196 lei fac luaţi.

Cheltuelele egumenului ce-au făcut într'acestu an.

40 lei pe 1100 vedre vin vădrăritul.
12 lei 9 pot. au dat desetina pe 106 пьч i pe râmători.[1]
1 leu 11 pot. au dat vama la Trotuş pe 3 cară cu vin şi ortul.
23 lei 2 pot. 4 bani au dat goştina pe 210 oi.
8 lei дал milostenie sfântului mormântu.
42 lei pol дал de lucrul viilor pe 8 pogoane pol, câte 5 lei pogonul.
10 lei au dat sâmbrie unui argat pe un an.
10 lei 9 pot.: 6 lei bucătarului i 4 lei 9 pot. unui fecior slugă

[1] Vezi nota 1 dela p. 248.

11 lei au coprinsu înbrăcăminte egumenului într'un an.
14 lei 9 pot. au dat samă c'au cheltuit la bobotază la Eş.
1 leu au dat pe o carte гпдѕ, de s'au strânsu veniturile moşiilor.
2 lei pol au dat diiacului ce-au scris la condică ispisoacele mănăstirii.
4 lei pol au cheltuit cându au venit la Eş la Maiu cu trebile mănăstirii.
5 lei pol au cheltuit pârându-să cu baba Ioana pentru viile ot Crucea.
4 lei au dat unor căpitani ce-au măsurat viile ot Cruce şi li-au ales.
2 lei 9 pot. au cheltuit pe o carte de giudecată.
4 lei au dat pe cue de şindili, de acoperit chiliile.
3 lei meşterului.
8 lei au dat pe 3 buţi de pus vinul.
2 lei pol au dat pe 4 roate de car.
5 lei au dat pe un car de traba mănăstirii.
4 lei 3 pot. au dat pe o peli de opinci argaţilor.
4 lei au dat pe heru pentru traba mănăstirii.
3 lei au dat pe sare pentru traba mănăstirii.
1 leu 4 pot. pol au dat pe talpă de ciboti.
1 leu au dat pe o păreche cibote lui Păladi monah.
1 leu au dat pe pândză pentru cămeş argaţilor.
17 lei 3 pot. pol au cuprinsu cheltueli la hramul bisericii şi la mâncare lor pe postu, pe peşte şi pe oredzu şi pe chiper, undelemnu.
3 pot. дал pe o vadră păcură.
5 pot. au dat unui ţigan ce-au cercuit un car.
4 pot. pol au dat pe traiste de cai şi căpestre.
2 lei 5 [1] pot. au dat pe 2 saci de vii şi o ţeve de aramă de rachiu.
1 leu 3 pot. au dat de potcovitu cailor.
253 lei pol [2] fac cheltuiţi; şi dintr'această cheltuială scădzându-să 196 lei, ce au luat din vinitul mănăstirii, rămân 57 lei 6 pot. cheltuiţi mai mulţi de egumenul.

---

[1] Corectat din ꙁ.
[2] Exact 254 lei 2 pt. 9 bani.

XVI.

Theofil[1] egumen.

Sama mănăstirii Vizantiea.

Moşiele mănăstirii.

Vizantie unde este mănăstire, la Putna, cu oameni şi cu o moară.
Un vad de moară anume Popeştii la Putna, cu 2 petre de moară.
6 pogoane de vii la Ţifeşti.

Bucatele mănăstirii.

12 boi mari.
10 vaci fătătoare.
3 boi gonitori.
3 vaci gonitoare.
4 mândzaţi bouleni.
4 mândzate văcuţe.

60 oi mari cu mioare.
20 capre mari.
6 berbeci mari.
3 ţapi mari.
10 ediţe capre.
7 edzi ţapi.
10 cărlani mici.
12 cărlane mici.
128 oi fac cu mare cu micu.

40 stupi, bez 20 bătuţi.
120 merţă pâne au dat samă că au luat din moara ot Putna, cu 20 merţă ce-au făcutu cu plugul măňăstirii, nefăcându-să la munte pâne; şi este pentru traba mănăstirii.
30 stoguri fân au făcut cu bani şi cu clacă; şi este pentru traba bucatelor mănăstirii.
500 vedre vin au dat samă că au rămas la cramă închis, bez 100 vedre ce-au vândut ot corită[2]; şi de aceşti 500 vedre vin să dè samă la anul, cum l-a fi vândutu.

---

[1] In ms. *Tfeofil.*

[2] Adecă fără să-l mai tragă în buţi, ci deedreptul dela corită, vasul în care se scurge vinul din teasc. Cf. Tiktin, I, p. 416 şi II. p. 911, sub *lin* (un fel de teasc).

Vinitul mănăstirii.

36 lei pe 2 boi ce-au vândutu.
10 lei de pe o vacă ce au vândutu tij.
20 lei de pe 10 vedre miere.
16 lei de pe 2 vaci gonitoare.
62 lei au vândutu 50 vedre vin an toamnă şi 100 vedre din vinul de est tâmpu dela corită.
15 lei de pe 4 berbeci mari i pe 7 cărlani ce-au vândutu.
159 lei fac luatul din vinitul mănăstirii.

Cheltueli ce arată c'au făcut egumănul într'acestu an.

6 lei 3 pt. desetina pe stupi.
14 lei pol au dat goştina pe oi.
18 lei 8 [1] pt. vădrăritul pe 500 vedre vin.
12 lei au dat sâmbrie la un argatu.
12 lei au dat sâmbrie la un văcar.
24 lei au dat lucrul viilor pe 6 pogoane, câte 4 lei pogonul.
20 lei au plătit fân cu bani, neavându nici un agiutor dela oamenii de Vizantie şedzându pe moşie lor lângă mănăstire.
12 lei au cheltuit la Eş cându au vinit la bobotadză an, şedzându 5 săptămâni.
6 lei dă samă că au cheltuit la hramul mănăstirii.
150 lei arată egumenul că au cheltuit cu o pivniţă de piatră mare a mănăstirii, cu casă bună dasupra pivniţii.
11 lei milostinee sfântului mormântu.
286 lei 5 pt. fac cheltuiţi; şi dintr'această cheltuială scădzându-să 159 lei, ce au luat din vinitul mănăstirii, rămân cheltuiţi de egumenul mai mulţi 127 lei 5 pt.

XVII.

Aftănasâe egumen.

Sama mănăstirii de Floreşti.

Moşiile mănăstirii.

Floreştii în ţinutul Tutovii, unde este mănăstirea.

Băileştii, sat cu oameni pe Racova, tij la Tutova, şi săliştе Fereştii cu moară, tij într'un hotar.

---
[1] Sau 1.

Pol săliște Ivăneștii tij pe Racova, fără oameni.
Pol săliște Răteștii pe Studenița, tij la Tutova, fără oameni.
Colibanii la Bărladu, pe apa Tutovii, fără oameni.
Săliște Hrăneștii tij pe Bărladu, la Tutova, fără oameni.
Pol săliște Tămășenii la ținutul Fălciiului, fără oameni.
2 pogoane pol vii la Nicoreștii.

200 merțe pâne au luat într'acestu an cu dijma satelor și din plugul mănăstirii, și este pentru traba mănăstirii; iar fân s'au făcut cu bani, neavându mănăstire oameni.

140 vedre vin au luat din vii; și este pentru traba mănăstirii.

Bucatele mănăstirii.

20 boi mari de plugu.
7 boi gonitori în vară de un vițel.
7 boi mândzați, în vară gonitori.
20 vaci mari fătătoare.
3 vaci gonitoare în vară de un vițel.
3 vaci mândzate[1], în vară gonitoare.
5 viței bouleni din iastă vară.
7 vițele văcuțe tij.

8 epe mari.
4 epe tretine în vară.
1 armăsar.

85 stupi la Racova.
65 râmători cu mare cu micu.
210 oi cu mare cu mică.

Vinitul mănăstirii.

15 lei pol pe 20 miei din oi ce au vândutu.
17 lei 6 pot. au luat pe berbeci și pe oi ce au vândutu.
30 lei au luat pe țapi și capre ce au vândutu.
50 lei au luat pe 4 boi tineri ce au vândut la Maiu.
17 lei pol de pe un bou ce au vândut tij.
20 lei de pe 4 mascuri ce au vândutu.
150 lei 6 pot. fac luați.

[1] In ms. greșit *mânțate*.

Cheltuiala egumenului.

46 lei au plătit 46 stoguri fân, neavându mănăstire oameni.
30 lei au plătit pecete ciobanilor şi argaţilor într'un ⟨an⟩.
14 lei au plătit desetina.
22 lei 7 pot. au plătit goştina oilor.
4 lei au dat sâmbrie priisăcarului.
12 lei au plătit lucrul viilor.
7 lei pol au cumpărat sare pentru traba mănăstirii.
4 lei au cheltuit cu herele plugului ce s'au făcut noâ.[1]
5 lei au cumpărat 2 sucmani la 2 călugări.
10 lei au cumpărat ceară şi alte bucate la hramul mănăstirii.
10 lei dă samă că au cheltuit la bobotadză la Eş.
6 lei milostenie sfântului mormântu.
20 lei dă samă că au dat sâmbrie la 2 preuţi ce slujescu peste an la o biserică[2] de piatră; iar 2 preuţi ce slujescu la ⟨o⟩ biserică de lemnu îş eu sărindare peste an, şi altă sâmbrie nu li să dă.
10 lei sâmbrie pisti an unui pusşluşnic ce înblă peste an la moşiile mănăstirii şi la alte pusşluşanii.[3]
5 lei dă samă că au cheltuitu la Eş, cându s'au pârât cu Neculai Jora pentru neşte bucate ce au luat dela mănăstire.
4 lei 1 pot. au cheltuit pe un car şi pe năimala unui omu ce au venit pe lângă car, de au adus vinul la mănăstire.
2 lei pe un sucman unui ţigan ce paşte porcii.
20 lei înbrăcăminte egumenului într'un an.
232 lei 2 pot. fac peste tot cheltuiţi; şi dintr'această cheltuială scădzându-să 150 lei 6 pt., ce au luat din venitul mănăstirii, rămân 81 lei 8 pt. cheltuiţi mai mulţi de egumenul.

---

[1] Vezi p. 221.

[2] In ms. urmează *bez*.

[3] *Pusşluşnic* şi *pusşluşanii* sunt greşeli de ortografie, în loc de *posluşnic* şi *posluşanii* (dela *posluşanie* = ascultare, slujbă). — Posluşnicii s'au ivit mai întâiu pe lângă mânăstiri şi episcopii; vezi „posluşnicii din târg“ ai episcopiei Romanului, în Documentele lui Ştefan cel Mare, I, p. 11; II, p. 608. Cf. rus. послушникъ, călugăr frate, călugăr servitor, novice, şi послушание slujbă, slujbă făcută pentru pocăinţă, noviciat.

XVIII.

Aftănasâe egumen.

Sama mănăstirii Sfeti Ilie.

Moşiele mănăstirii.

Satul Mare la Suceava, fără de oameni, şi sântu 2 rote de moară.

Giumătate de sat de Costâna, fără de oameni, tij la Suceava.

Hodora cu balta Izărenii[1] la ţiuutul Romanului, fără de oameni.

O bucată de loc lângă mănăstire, ce s'au dat danie de Mărie Sa Mihai Vodă[2], cu moară în părău.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari de plug.
7 vaci mari fătătoare.
2 vaci gonitoare.
4 boi tineri de un viţăl[3] în vară.
3 bouleni mândzaţi, gonitori în vară.
3 văcuţe mândzate, gonitoare în vară.
6 mândzăţi din iastă vară: 4 văcuţe şi 2 bouleni.

Oile.

20 oi mari fătătoare.
12 capre mari.
2 berbeci mari.
1 ţap mare.
2 vătui din iastă vară.
5 cărlane cu cărlănuţe tij.
42 fac cu mic cu mare.

23 stupi.
1 cal învăţat.
1 iapă tij.

---

[1] *Ezerenii, Iezerenii.* In dicţionarele geografice nu găsesc nici o baltă Ezereni în jud. Roman. Este vorba prin urmare de *Ezerul Mare* din jud. Iaşi, cătun al comunei Hodora din plasa Bahluiu pe la 1870 (Frunzescu, Dicţionar topografic, p. 186—187; Marele dicţionar geografic, IV, p. 40).

[2] Mihail Racoviţă.

[3] In ms. *de un în viţăl.*

Vinitul mănăstirii.

21 lei dijma de fân dela Satul Mare.
30 lei dijma dela Hodora.
17 lei de pe 1 bou ce au vândut.
68 lei fac luați.

80 merță pâne dă samă că au lùat din mori și din plugul mănăstirii; și această pâne să fie pentru traba mănăstirii.
30 stoguri fân dă samă că au făcut cu clăci și cu țiganii mănăstirii; și acestu fân s'au lăsat să fie pentru traba bucatelor mănăstirii.

Cheltuelele mănăstirii.

6 lei dă samă că au cheltuit la 2 clăci de făcut fân.
4 lei au dat samă că au făcut 2 rote de moară.
9 pt. au dat samă că au cumpărat her pentru traba morilor.
3 pt. au dat pe un conțu hărtie.
2 lei pol au dat pe un poloboc bere[1], cându au ezit cu clacă mora.
3 lei 1 pt. desătina de stupi.
8 lei dă samă că au cheltuit la hramul bisăricii.
7 pt. au cumpărat 2 putini de casă.
3 lei dă samă că au dat unui olar, de li-au făcut sobe în casă.
1 leu unui țigan de au lucrat la mora dela Satul Mare.
6 pt. au dat pe niște oțel de ferecat mora.
6 lei dă samă că au cheltuit la Eș în 3 săptămâni, pârândusă pentru moșiele mănăstirii.
1 leu pe o părechi cibote văcăriței.
6 lei sâmbrie magopiței de giumătate de an.
6 lei au plătit pe văcar de pecete.
2 lei pe 2 camene pește de casă.
6 lei milostenie sfântului mormântu.
3 pt. pol straii de casă.
2 lei pe o căldare.
1 leu au cumpărat 2 topoară.
1 leu her pentru traba carălor.
9 pt. unui țigan ce au tocmit fundul unii căldări.

[1] Cam pe vremea aceasta, sau ceva mai nainte, începuse a se fabrică berea în Moldova.

6 pt. au dat de au prefăcut tij o căldare.
3 lei au cheltuit cându au pomenit ctitorii.
2 lei tij la Sfeti Neculaiu la pomenire Abăzăştilor.
3 lei au cheltuit tij al triele pomenire altor ctitori.
8 lei au cuprins straele egumenului.
82 lei 3 pt.[1] fac cheltuiţi; şi scoţându-să 68 lei venitul mănăstirii, rămân 14 lei 3 pţ. mai multu cheltuiţi de egumenul.

XIX.

Pahomii Crupenschi egumen.

Sama mănăstirii Coşula.

Moşiele.

O moară lângă mănăstire cu o rotă.
O poiană anume Cornaciul, a patra parte.
A patra parte de sat de Costini.
Giumătate de sat de Iacoveni, pe Jijie.
Giumătate de sat de Iteşti, lâ⟨n⟩gă hotarul mănăstirii Putnii.

Bucatele.

2 boi mari.
4 boi gonitori.
5 vaci mari fătătoare.
2 mândzaţi de est timpu, bouleni.
1 mândzată văcuţă tij.
40 stupi într'un loc.

Cheltuiala egumenului.

2 lei 6 pt. au cumpărat bucate la hramul bisăricii.
1 leu cibote magopiţăi.
2 lei pe un sucman unui argat.
5 lei pol au dat unui preut din sâmbrie lui.
1 leu pol дал pe altu sucman unui ţârcovnic.
1 leu 4 pt. pecete unui argat holteiu.[2]

---

[1] Greşit în loc de 78 lei 2 1/2 pt.

[2] Suma cheltuelelor (13 lei 10 pt.) şi veniturile mânăstirii — care se vede că erau foarte neînsemnate — lipsesc din catastih.

XX.

Vărnav egumen.

Sama mănăstirii Ilişeştii.

Moşiele mănăstirii.

Satul Ilişeştii la Suceava, cu oameni.
Bălăcenii tij la Suceava, cu oameni.
Sălişte Săciciorii [1] la Suceava, fără de oameni.
Giumătate de sălişte de Iacobeşti tij la Suceava, fără oameni.
Giumătate de sat de Orăşeni la ţinutul Hărlăului.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari de plug.
9 vaci mari fătătoare.
3 boi gonitori în vară.
1 vacă gonitoare.
2 mândzaţi bouleni.
6 văcuţe mândzate.

60 пьч într'o prisacă.

31 oi mari fătătoare.
2 berbeci mari.
9 capre mari.
2 ţapi mari.
7 cărlani din iastă vară.
8 cărlănuţi tij din iastă vară.
3 edzi tij.
4 ede tij.

10 stoguri fân au făcut cu clăci pela sate; şi este pentru traba mănăstirii.
46 merţă de pâne au făcut cu din dijmă, cu plugul mănăstirii; şi este de traba mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

2 lei dela satul Bălăceni din dijma de fân.
2 lei 6 pt. dela Iacobeşti tij din fân.
2 lei 6 pt. au vândut 1 stog de fân.

---

[1] Săşciorii, Săsciorii; vezi I. Bogdan, Documentele lui Ştefan cel Mare, II, p. 577.

6 pt. pe giumătate de ocă ceară ce-au vândut.
21 lei de pe mere çe au vândut.
3 lei pe 2 ţapi ce au vândut.
3 lei 2 pt. pe mere de prigon tij.
6 lei de pe miere tij prigon.[1]
3 lei pe 3 ocă ceară tij.
3 lei de pe 14 ocă untu ce au vândut.
10 lei 7 pt. de pe o vacă ce au vândut.
4 lei de pe un giuncŭ tij.
53 lei 9[2] pt. fac luaţi.

Cheltuelele egumenului.

4 lei dă samă că au cheltuit la Eş, cându au venit an la bobotadză.
6 pt. au dat văcarului agiutor la hărtie.[3]
1 leu au dat pe o carte гд, ce să è dela oameni venitul moşiilor.
2 pt. pe 2 ocă peşte.
1 leu дал argatului din sâmbrie lui.
11 lei 2 pt. desătina pe stupii mănăstirii.
1 leu peşte la hramul mănăstirii.
1 leu 3 pt. horilcă tij.
2 lei dal văcăriţăi care le mulge[4] vacile.
2 lei 4 pt. au cheltuit la Botăşeni cându au dus miere (s. meere).
1 leu дал Nechitii văcar, de păscut vacile de vară.
8 lei goştina pe oi.
3 pt. au cheltuit la Suceava la târgu.
1 leu 3 pt. au dat popii lui Gherasân, care este la bisărică, de cibote.
1 leu 3 pt. diiaconului tij.
6 pt. de cusutu neşte sucmani argatului.
1 pt. pol tij la bernevecii argatului.
3 pt. 6 bani au cumpărat la crăciun vin de bisărică.
1 pt. 2 bani de făcut sucmani la chiâ.[5]

---

[1] „Miere de prigon" se numeşte în Moldova mierea care se scoate după ce s'au prigonit ştubeiele, adecă după ce s'au curăţat de bondari; este o miere aleasă, mai bună ca cea obiçnuită (comunicaţie a d-lui M. Furtună). Inţelesul acesta al cuvântului *prigon* lipseşte în dicţionarele lui Cihac şi Tiktin.

[2] Exact e 61 lei 3 pt.

[3] Hărtie e probabil în înţeles de *pecete*.

[4] In ms. *mulgu*.

[5] Vezi p. 221.

6 lei milostenie sfântului mormântu.
2 lei pol tij au dat la pecete văcarului acmu.
2 pt. pe neşte oale de casă.
8 lei înbrăcăminte egumenului.
3 pt. de potcovit calul egumenului.

54 lei 4 pt.[1] fac cheltuiţi; şi scoţându-să 53 lei 9 pt., ce au luat egumenul din vinitul mănăstirii, trec cheltuiţi mai multu de egumen 7 pt.

Ghedeon episcop Romanski.
Theofil episcop Huşki.
Ilie Sturza vel spatar.

---

[1] Exact e 54 lei ½ pt. 8 bani, sau 54 lei 13 bani.

Documente răzleţe din Arhivele Vienei

(1535—1720)

de

C. Giurescu.

I.

1535, Iulie 20. Radu Vodă Paisie către Ştefan Mailat.

Literae quibus Radul, vajvoda Valachiae, Stephano Majlath, vajvodae Transilvano, omnem fidelitatem jure jurando promittit, si is se contra hostes tuitus fuerit[1].

Nos Radul, Dei gratia dominus, verus haeres vajvodaque regni Transalpinensis, Spectabili ac Magnifico D. D. Stephano Maylad, terrae Fogaras domino, vajvodae Transilvaniensi et Siculorum comiti, fraternitatem semper et amicitiae dilectionem atque commendationem perpetuam cum fidelitate. Sumus recordati recordamurque de omni sua diligentia ac favore cum quibus Spectabilem et Magnificam Dominationem Vestram omnibus in negotijs nostris, ut fratrem amicumque nostrum, honorationis erga nos boyaronesque nostros fuisse apertissime intelligimus intelleximusque, et absque omni procul dubio illa fraternali amicitialique diligentia ac favore, sicuti hactenus, nos prosequi velle deinceps etiam volumus. Itaque Vestram Spectabilem et Magnificam Dominationem, tanquam frater amicusque carissimus, in nobis certificaretur, quo diligentius atque favorabilius Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra nos nostraque negotia suscipere dignaretur atque possit, si etiam casu vel eventu aliquõ (quod Deus avertat) Moldavi vel etiam alij quicunque hostes, tam domestici quam extranei, nos in hujusmodi dominio wajvodatuque nostro impedire aut perturbare voluerint, extunc

[1] Ex tabulario Camerae Regiae Hungaricae.

Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra nos cum omni potentia sua et omnibus viribus suis assistentes auxilietur. Si denique (quod Deus avertat) contingat, ut de regno isto nostro aliqualiter cedere aut exire cogeremur, in tali casu libere cum omnibus boyaronibus nostris, uxoribus ac filijs ac tota familia, rebus ciganisque omnibus ad regna serenissimi principis et D. D. Ioannis, regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc., domini nostri clementissimi, ad quaecunque loca voluerimus, venire et condescendere valeamus, cum ciganis et rebus nostris omnibus, salvis semper permanentibus sub vestra tutela et protectione speciali, et cum temporum in successu commoditas et opportunitas ad haec dabitur, nos in pristina cedere ac dominium, una cum bojaronibus nostris, uxoribus, filijs ac tota familia nostra rebusque nostris omnibus, Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra viribus suis totis reponere et reducere velit, in his nos humillime supplicaturi.

Nos vero ad omnia atque singula praemissa, quae ad fidelitatem vestram pertinent, nobis observanda, vobis praeterea juramus ad Deum vivum ac ejus Genitricem Virginem Mariam sanctamque crucem et fidem nostram christianam, ut temporibus nostris una cum bojaronibus nostris summa semper fide et fidelitate juste vereque promittentes, tali vinculo obligamus mediante, quod, si nos Spectabili ac Magnificae Dominationi Vestrae fidelitatem praestare nollemus, extunc semper et ubique Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra cum praesentibus ad eam praestandam compellere nos valeat atque possit. Unde postea nos vicissim postulamus, juxta continentiam praesentis literae nostrae, ad eadem modo praemisso fraternali amicitialique fide sua mediante per literas suas, sigillo suo affirmatas, pollicitationibus et obligationibus suis sese obligare nobis debeat atque teneatur. In cujus rei vigorem firmitatemque perpetuam has praesentes literas nostras, sigillo nostro regnicolari firmatas atque roboratas, Spectabili ac Magnificae Dominationi Vestrae, tanquam fratri et amico nostro carissimo, damus dedimus atque fecimus. Datum Thergoviste XX die mensis Iulij, anno Domini MDXXXV.

Reprodus dintr'o scriere inedită a lui George Pray, intitulată: Jura Hungariae in regnum Cumaniae sive hodiernas provincias Vlahiam, Moldaviam, Bessarabiam, Podoliam, Tartariam Oczakoviensem ac campos desertos, vulgo Dzike-Pola dictos, compendio exhibita. *Scrierea, care cuprinde o expunere de 39 pagini și un* Appendix Documentorum *în număr de 17, se păstrează în Arhiva Statului din Viena (Haus- Hof- u. Staats-Archiv), Ms No. 999—121. Dintre documente numai acesta este, după cât știu, nepublicat. Scrierea n'are dată*; *ea a fost însă*

alcătuită și trimisă la Viena în 1785, după cum rezultă din următoarele rânduri cu cari se începe prefața unei alte lucrări a lui Pray din 1787, intitulată Commentatio historica de jure regum Hungariae in Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam, anno 1787 conscripta a Georgio Pray (Ms No. 306—180): „Postrema haec commentatio si cum prioribus duabus, quas per biennium conscripseram et Viennam misi, conferatur, facile declarabit, quam late olim reges Hungariae dominati fuerint". *Scrierea alcătuită în 1785, de care se vorbește în această prefață, se păstrează în aceeaș Arhivă, Ms 318—186, și poartă titlul:* Historische und diplomatische Nachrichten von den Rechten der Krone Ungarn auf die Wallachey, Moldau und Bessarabien.

II.

1540, Septemvrie 23. Ștefan Vodă Lăcustă către regele Ferdinand.

Serenissime Princeps et Domine Domine nobis maior graciosissime etc. Stephanus, Dei gracia waievoda, dominus et heres verus terrae Moldaviae etc. Salutem omni cum syncera fidelitate et obediencia. Misimus hunc fidelem servitorem nostrum nomine Iwanem ad Sacratissimam Majestatem Vestram, medio cuius nonnulla referentes nunctiavimus Sacratissimae Majestati Vestrae. Igitur rogamus Regiam Majestatem Vestram, tanquam dominum nobis graciosissimum, quicquid idem fidelis servitor noster nostro nomine protulerit Serenissimae Majestati Vestrae, fidem indubiam adhibere dignetur Serenissima Majestas Vestra, quam Deus Optimus Maximus felicem et incolumem conservare dignetur. Omni cum triumpho ad vota sua regia. Datum Bachloviae mensis Septembris XXIII, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo.

L. S.

Pe v^{0}: Serenissimo Principi et Domino Domino Ferdinando, divina favente clemencia Romanorum, Hungariae, Bohemiae regi etc., infanti Hispaniarum, archiduci Austriae etc., domino nobis graciosissimo.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Original. Sigiliul de hârtie pe ceară roșie, rotund, și identic ca formă cu al lui Petru Rareș. In mijloc capul de bour având împrejur inscripția: пєчать ιω стєфан воєвод<а>.

III.

1540, Octomvrie 14. Regele Ferdinand către Ştefan Vodă Lăcustă.

Credentiales ad wayvodam Moldaviae.
Ferdinandus etc.

Spectabilis et Magnifice, fidelis nobis dilecte. Commisimus magnificis Thomae Nadasdy, thavernicornm, ac Caspari Horwath de Wyngarth cubiculariorum nostrorum magistris, nec non Sigismnndo Ballassa capitaneo, oratoribns nostris fidelibus nobis dilectis, nonnulla tibi nomine nostro referenda, prout ab eis coram vel per eorum homines sive literas inteliges, quae cum totius christianitatis ac vestrum omnium salutem conservationemque concernant, te proinde gratiose requirimus, ut eisdem plenam et indubitatam fidem, in ijs quae verbis nostris exponent, adhibere, sicque superinde te gerere velis, prout in te plene confidimus, id quod erga te singulari gratia clementiaque nostra recognoscemus.

Datum in nostra civitate Nova, die 14 Octobris 1540.

In simili ad wayvodam Transsalpinensem.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1540. Oct. 87. Concept.

IV.

1540, Noemvrie 12. Regele Ferdinand către Ştefan Vodă Lăcustă.

Moldavo Stephano.
Ferdinandus etc.

Spectabilis et Magnifice, fidelis dilecte. Accepimus literas tnas, simul et ea, quae nobis per servitorem tuum nunciasti, perclementi et grato admodum animo intelleximus, super quibus responsum nostrum eidem servitori tuo oretenus a nobis datum coram ab eo percipies, cui fidem indubiam adhibere velis, nam tibi gratiam et clementiam nostram regiam omni loco atque tempore expositum fore pro certo credere debes. Datum in civitate nostra Nova Austriae XII Novembris 1540.

Spectabili et Magnifico Stephano wayvodae Moldaviae, fideli nobis dilecto.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1540. Nov. 62. Concept.

V.

1542, August 27. Petru Vodă Rareș către regele Ferdinand.

Petrus von Gotes Genaden Vaivod und rechter Erbling auss der Mulda.

Unsern Grness und ganz willige Diennst zw voran Durchleichtigister Hochgepornister Kunig. Ewr khu. Mt gesundt, wer ünns ain besondere Freidt zw hëren, als von ain genedigen Herren Khunig. Da schigkh ich zw Ewr khu. Mt Poten mit Namen Iocub Fisser von Wien, und was er Ewr khu. Mt sagen wirt, unser sain und im ganz Glauben gebt. Widerumb pit wir Ewr khn. Mt von wege unser Gefangne di in Fugras sein, ob Ewr khu. Mt niecht helfen gegen dem Nadasdy Thomas, damit sy frai mechten werden. Mit aller Dinstiperkhait verdinen wollen gegen Ewr khn. Mt. Damit geb Got Ewr khu. Mt was lieb ist. Datum auf der Socza, Suntag vor colationis Iohannis 1542.

Pe verso supt sigil, care este rupt, adresa: Dem Durchleichtigisten Hochgepornisten Herren unnd Herren, Romischer, Ungerischer, Beheimscher Kunig etc., meinem genedigen Herren.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1542, VIII, f° 60. Original. Scrisoarea și adresa sunt cifrate; descifrarea este scrisă deasupra rândurilor. In copia mea se află: in fugnis *în loc de:* in Fugras, *și* wellen *în loc de:* wollen. *Emendația se datorește d-lui I. Bogdan.*

VI.

1542, Octomvrie 3. Regele Ferdinand către Petru Vodă Rareș.

Vayvodae Moldaviae.
Ferdinandus etc.

Spectabilis et Magnifice, fidelis syncere nobis dilecte. Iacobum Fischer, nuncium tuum ad nos missum, pro ea qua erga te sumus

animi propensione et clementia valde libenter vidimus, et in hijs, quae nobis tuo nomine exposuit, clementer audivimus. Eum autem nunc ad te remittimus eique nonnulla tibi referenda iniunximus, sicuti ab eo cognosces, et proinde te clementer requirimus, ut ei plenam fidem adhibeas, et denique persuasum habeas, nos gratiam erga te nostram in omnibus rebus et negotijs tuis, cum salute et beneficio christianitatis coniunctis, quam tibi cordi esse confidimus, omni tempore testatam facere propensissimos esse, ita ut facile possit cognosci tuam fidem, observantiam et authoritatem apud nos plurimum valere. Datum Viennae die 3 Octobris 1542.

Pe margine: in cifra.

Viena, Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1542, X, f° 8. Concept.

VII.

1542, Decemvrie 6. Petru Vodă Rareş către regele Ferdinand.

Petrus von Gottes Genaden Vaivoda und rechter Erbher in der Molda.

Unserm Gruss mit aller Dienstperckhait Allerdurchleichtigister, Hochgepornister Romischer, Ungrischer, Beheimscher Kuuig. Eur ku. Mt Schreiben wol verstanden hab, mich hoch bedanckh gegen Eur khu. Mt, mich allenthalben gegen Ewr khu. Mt in Treuhait erhalten will; unnd was Eur khu. Mt Iacob Fischer sagen wirt, ganzen glauben gebt, uunser unther *(sic)* ist. Damit spar Ewr khu. Mt Got gesundt. Geben auf der Salcza, am Tag Nicolai anno 1542.

Pe verso supt sigil, care este rupt, adresa: Dem Durchleichtigistem, Grossmechtigisten Herren Ferdinand, Romischen, Hungerschen, Behemischen Kunig, meinem genedigen Herren.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1542, Dec. 2. Original. Atât scrisoarea cât şi adresa sunt cifrate; descifrarea este scrisă deasupra rândurilor.

VIII.

1543, Ianuarie 10. Radu Vodă Paisie către regele Ferdinand.

Sacratissime Rex, Domine Domine clementissime.

Post fidelium servitiorum meorum humillimam comendationem. Remisi hunc oratorem Majestatis Vestrae Anthonium De Thorozko cum omni plena relacione et instructione. Igitur quicquid idem orator Majestati Vestrae nomine meo dixerit, eidem fidem plenariam Majestas Vestra adhibeat et credat. Cum hijs servicia mea humillime comendans et in perpetuum. Datum in civitate mea Thergovistye, 10 Ianuarij anno 1543.

Servitor humillimus
Radul vayvoda Transalpinensis.

Pe v⁰ supt sigiliu: Sacratissimae Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Majestati, domino domino meo clementissimo.

Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1543, Ian. 8.

IX.

1543. Antoniu de Thorozko către regele Ferdinand.

Inprimis optavit a me dominus vayvoda, ut ego sibi iurarem in persona Majestatis Vestrae Sacratissimae et per sanctum evangelium, prout literae Majestatis Vestrae Sacrae sonant, quas sibi post iuramentum reddidi.

Ipse vero dominus vayvoda e converso iuravit parimodo per sanctum evangelium, quod ipse unacum filijs et suis boyaronibus a fide et fidelitate Majestatis Vestrae Sacrae nunquam desistet.

Suplicat in hoc Majestati Vestrae Sacratissimae, ut Majestas Vestra Sacra ita defensionem regni Hungariae incipiat et eum ad servicia sua alliciat et moneat, ut ipsum et filios suos unacum boyaronibus et regno suo ne perdat.

Nuncciavit et hoc per me Maiestati Vestrae Sacratissimae, quod

Maiestas Vestra Sacra credat et pro certo habeat, quod cesar Thurcarum habet animum velle obsidere Vyennam.

Cesar Thurcarum veniet ad Nandoralbam et in eo loco omnium castrorum suorum equos pascere decrevit[1]. Nunc est in civitate Drinapol unacum uxori et liberis. Habet animum adducendi uxorem et filios Budam et illic eos relinquere. Ipse vero solus (quod Deus avertat) post captam Vyennam occupabit omnia regna usque Romam.

In Transilvaniam vero decrevit mittere aliquos zansakos ad tres civitates, id est ad Cibinium, Brasso et Colosvar.

Ego vero iam cum cesare Thurcarum conclusi, me sibi daturos quinque milia hominum et non ultra. Illis erit ductor filius meus Marco vayvoda et cum eo erit Coda vornyk. Ipsis ego strictissime committam, quod si Maiestas Vestra Sacra erit tali modo et tali apparatu, quo regnum Hungariae contra cesarem Thurcarum poterit defendere, veniant statim circa Maiestatem Vestram Sacratissimam et sui gentibus Vestrae Sacrae Maiestatis illico coniungant.

Deus omnipotens dedit nos propter peccata nostra sub pedibus paganorum. Levius est nobis iam sufferre et sustinere captivitatem in qua sumus, quam Maiestati Vestrae unacum regno suo, quae hactenus durum imperium Thurcarum non sensit, Deus faciat ut ne in posterum quidem senciant.

Ego dico Maiestati Vestrae Sacratissimae, quod Maiestas Vestra Sacra ita provideat de regno Hungariae et talem curam habeat de ipso, quoniam si cesar Thurcarum totum regnum Hungariae occupabit, pro nihilo habebit alia regna Maiestatis Vestrae Sacrae, ac si omnia in manibus suis haberet et possideret.

Veniet fama ad Maiestatem Vestram Sacratissimam arbitror, quod cesar Thurcarum veniet cum nonagentis milibus hominum, sed Maiestas Vestra Sacra nemini credat, quia non poterit venire ultra trecenta milia hominum vel paulo minus.

Ego misi specialem meum boyerum ad Drinapol in exploracione et ad aliquos amicos meos, qui mihi omnia negocia cesaris fideliter significabunt, et ego, mox cum primum venerit, per literas meas vel per hominem meum Maiestati Vestrae Sacratissimae nuncciabo fideliter, mittendo meas literas ad arcem Thorozko huius nunccij Maiestatis Vestrae.

Hoc procul dubio credunt Thurci, quod vel Cesarea Maiestas

---

[1] *Pe margine:* nova significat de apparatu et adventu.

Carolus imperator, vel Maiestas Vestra Sacra in propria persona et proxima expedicione presens erit. Quod si sic erit, ego credo quod nec conflictum dabit Majestati Vestrae Sacratissimae, sed in hoc valde maxime laborabit, ut posset occupare loca illa, unde victualia adducentur ad castra Maiestatis Vestrae Sacratissimae.

Et hoc pro certo intellexi, quod, si occupabit totum regnum Hungariae, nunquam amplius erit vayvoda christianus in Moldavia neque in Transalpinis, sed relinquet Thurcas in vayvodatu.

Det Deus clementissimus, quod Maiestas Vestra Sacra, unacum fratre suo Carolo imperatore, qui nos ab ista captivitate et potestate Thurcarum liberare poterint, habeantque victoriam super ipsum tirranum imperatorem. Pro hac victoria die noctuque Deum precamur.

Ego dico, quicunque venerit prius in Hungariam cum copijs illis, erit melior pars, sed Maiestas Vestra Sacra festinet descendere vel suas copias mittere in tempore, et non particulatim, quoniam cesar ante consuetum tempus veniet cum magna furia ad occupandum totum regnum Hungariae imprimis, postea ceteras Maiestatis Vestrae Sacrae provincias etc.

Sacrae Maiestatis Vestrae humilimus et fidelis servitor
Anthonius de Thorozko.

Viena, Haus- Hof- u. Staats-Arhiv. Hungarica 1543 Ian. 12/1. Original. Acelaş scris ca şi la creditiva din 10 Ianuarie.

X.

1598, Iunie 12. Adeverinţa dată de Mihai Viteazul pentru primirea subsidiului şi a darurilor trimese de împăratul Rudolf II.

Litterae recognitionis quibus idem Michael, Valachiae vayvoda, commissarios caesareos de percepto stipendio quietos reddit. Ex apographo.

Nos Michael, vayvoda Transalpinensis et consiliarius Sacrae Caesareae Regiae Majestatis, fatemur et recognoscimus, quod nos a reverendissimo ac illustrissimis dominis Stephano Szuhay, episcopo Vaciensi, Camerae Hungaricae Posoniensis praefecto, ac Nicolao Istvanfi de Kiss-Aszszonfalva, regni Hungariae propalatiuo

ac capitaneo civitatis Soproniensis, consiliariis suis, in sortem stipendii nostri nomine Majestatis Caesareae, domini nostri clementissimi, levavimus et accepimus in paratis pecuniis florenorum hungaricorum decem millia. Item annulum unum ex adamante factum, nec non nodos triginta sex, similiter adamantinos auro inclusos, ad valorem septem millium et quingentorum tallerorum ac florenorum hungaricorum sese extendentibus, quae omnia simul comparata faciunt hungaricos florenos decem et septem millia ac quingentos. Super quibus decem et septem millibus ac quingentis florenis hungaricis, nos eosdem dominos commissarios caesareos quietos reddimus et expeditos harum nostrarum vigore et testimonio litterarum. Datum in arce nostra Tergovistia die 12 Iunii, anno Domini 1598.

Reprodus din: „Comentatio historica de jure regum Hungarie in Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam, anno 1787 conscripta a Georgio Pray, Universitatis Pestiensis bibliothecarius", *păstrată în manuscript în Haus-Hof- u. Staats-Archiv din Viena supt No. 306—180. Scrierea cuprinde 116 pagini, dintre cari 46 sunt ocupate de expunere, împărțită în 25 paragrafe; restul cuprinde*: Documenta commentationem historicam illustrantia. *Cf. cu această scriere pe aceea, aproape identică, tipărită în 1837 la Buda de Georgius Fejér supt titlul*: Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray.

XI.

1600, Septemvrie 12—21. Răspunsurile date de împăratul Rudolf II solilor lui Mihai Viteazul.[1]

1.

Responsum caesareum Michaelis vaivodae legatis datum.[2]

Sacra Caesarea ac Regia Majestas dominus noster clementissimus benigne intellectis et consideratis ijs, quae sibi illustrissimi domini Michaelis, Valachiae vaivodae[3], nomine eius legati et vivo sermone et scripto exposuerunt, clementer respondet:

---

[1] *Dau în note deosebirile pe cari le prezintă față de copia aceasta textul primului răspuns publicat în* Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, IV, p. 539—544.

[2] Responsum pro Michaelis vaivodae legatis.

[3] Vaivodae Valahiae.

1. Etsi maluisset Sacra Caesarea Majestas Sua, ad gravia, quae exoriri possint, incommoda facilius evitanda, Transilvania, quae nomine Majestatis Suae occupata fuit, plene restituta, dominum vaivodam in Valachiam redire, eandemque sub protectione Suae Majestatis regere, et in omnes ibi occasiones pedem ulterius in Turcicam ditionem Majestatis Suae auxilijs proferendi observare, quod ipsius promissis frequenter repetitis adeoque aequitati congruum et apud omnes ubique christianos ipsi gloriosum futurum videbatur, sibi tamen placere, seque rata habere, quae cum domino vaivoda sui commissarij et quidem doctor Pezzius tractarunt, annuendo benefice ac[1] permittendo, ut ipse Transilvaniam pro Sua Majestate ita gubernet, ut pristinis ea provincia privilegijs et consuetudinibus fruatur, exactionibus insolitis minime gravetur, nihil novi in consuetudinibus illis antiquis extra consueta Comitia suscipiatur, sed omnia cum consilio adiunctorum consiliariorum iuxta Comitiorum decreta gerantur, et assistens aliquis Sacrae Majestatis Suae consiliarius primarius et insignis adhibeatur, qui tam pacis quam belli tempore domino vaivodae assidue adsit, domino autem vaivoda extra provinciam proficiscente, gubernationem provinciae una cum reliquis consiliarijs, donec ipse in provinciam revertatur, curet, negotia quaecunque diligenti cognitione praevia laudabili christianorum more tractentur, in deliberationem trahantur et executioni mandentur. Et quamvis gubernandi facultas apud plerosque christianos principes saltem ad certum temporis intervallum, quemadmodum conferenti placeat, dari et conferri consuevit, quod non solum apud summos in republica christiana principes, sed etiam apud imperatorem Turcarum, cuius rei etiam exempla superioribus annis in ipsa Transilvania extiterint, tamen Sacra Majestas Sua benigne gubernationem hanc domino vaivodae, quoad vixerit et in fide obedientiaque constanter perseverarit, concedit ac permittit. Et cum de filio domini vaivodae spes sit, vestigia ipsum paterna fideliter insiturum ac Sacrae Caesareae Majestati Suae christianaeque reipublicae constanter adhaesurum esse, Sacra Majestas Sua post mortem patris, quam Deus in multos annos avertat, singularem illius rationem non solum quoad gubernationem hanc Transilvanicam, sed etiam quoad alias occasiones, quibus tum

[1] beneficie et.

hunc filium, modo quemadmodum supradictum est, constanter in fide obedientiaque perstiterit, seque idoneum praebuerit, tum alios domini vaivodae haeredes ornare atque evehere possit, habituram[1] esse.

2. Postquam Sacra Caesarea Majestas Sua ditionem Valachicam domino vaivodae perpetuo jure permisit, nihil amplius ea in re dubij, nihil difficultatis restare, neque etiam quo minus illud jus ad sexum faemineum extendatur, ut scilicet eo eventu linea faeminea superstes, praescitu et consensu Sacrae Caesareae Majestatis ac futurorum Hungariae regum ijs, qui Sacrae Suae Majestati Augustaeque Austriae domui et regno Hungariae addicti sint, matrimonio iungatur.

Ad Moldaviam autem quod attineat, nihil hoc tempore propter eas, quas ipse dominus vaivoda explicuit causas, de ea certi statui posse, prout autem res ibi successerit, si nimirum ea provincia christianae reipublicae membrum permanserit, certum Sacram Caesaream Majestatem Suam ei rei modum inventuram, ac petitionis domini vaivodae benigne memorem futuram, ut quaecunque lites et negotia cum consilio et cognitione causae iuxta pristinum morem tractentur, decidantur et sine appellatione terminentur, ita tamen ut in gravioribus, si quis se gravatum sentiat, is absque impedimento gravamina sua Sacrae Caesareae Majestati exponere queat, super quibus dominus vaivoda, et qui in provincia fuerint consiliarij, audiendi sint, ut justitia cuique, quemadmodum christiana religio postulet, administretur.

Ecclesiastici vero qualescunque, sive Romani, sive Graeci dogmatis, tam ij qui monasterijs mancipati, quam allii qui libere degunt, jura, privilegia, bona sua integra et illaesa servent, qui prae caeteris pro christianae pietatis studio honorandi ac protegendi sint.

3. Quae petuntur arces, ut Gialu et Fogarasch, propterea dari nequeunt, quod Fogarasch archiducissae Mariae Christiernae, Gialu vero in bonis ecclesiasticis moderni et futurorum episcoporum Transilvaniensium sit, quarum posterior neque possit, neque debeat ecclesiae auferri. Quod ad Georgen et Wetsch attineat, jure prius contra Bochkaium experiundum esse, et si quidem arces illae Sacrae Caesareae Majestati Suae in commissum ceciderint, existimat

[1] habiturum.

ipsa caducitates eiusmodi, cum redditus ad sustentationem principis maxime extenuati sint, fisco applicandas esse, ita tamen ut Sacra Majestas Sua beneficentiam in benemeritos suam inde ex ijs et similibus bonis ostendere atque exercere, quemadmodum sibi videatur, possit.

Arces Hust et Keowar, tanquam ad Hungariam pertinentes, ab Hungariae regibus antehac semper ad ea usque tempora possessas fuisse, donec Turcarum auxilijs a regno divellerentur, quae modo cum alijs comitatibus ac territorijs eidem regno, quemadmodum aequitati consentaneum erat, restitutae primaevo in statu permanere debeant.

4. Ut dominus vaivoda bona omnia pro suo libitu distribuere, et quaecunque delicta absque appellatione punire possit, non id gubernationis modo et ne vix quidem supremae potestati, quae ipsamet revisiones et appellationes in justitiae causis instituerit, ijsque sese submiserit, convenire.

Facultatem vero vulgares et mediocres caducitates in benemeritos adiunctorum consiliariorum judicio distribuendi, communia item delicta eodem modo iudicandi ac puniendi domino vaivodae liberam permitti. Si vero graviores sese casus, qui vel totius provinciae statum, vel Sacrae Majestatis Suae superioritatem attingat, aut quibus insignia ac primaria bona et dominia fisco caduca fiant, obtulerint, de ijs praescitu et consensu Sacrae Caesareae Majestatis, ubi ne mora periculum adferat, cautum fuerit, vel adhibito consiliariorum assistentium iudicio, si res moram non patiatur, ad Sacrae Majestatis Suae notificationem statuendum[1] esse.

5. Quascunque[2] arces et bona extra Transilvaniae limites in Hungaria sita[3], in quibus Keowar, comitatus Bihoriensis, Solnock, Mediocris Marmarusch, Sarand et Krasna, quae Hungariae regno vi adempta fuerint, liberae Sacrae Majestatis Suae dispositioni relinqui et[4] a Transilvania, ad quam comitatus illi jure nunquam pertinuerint, omnino separari debere.

6. Arces primarias ut Temeswarrium, Giulam, Solnokum et Chanadium, quae dominus vaivoda ex hostium manibus forte re-

---

[1] statuendam.

[2] Quaecunque.

[3] sitae.

[4] ut.

cuperare possit, merito Sacrae Majestati Suae reddendas, minora vero castella ac loca domino vaivodae et ipsius successoribus jure feudi ea conditione concedenda, ut illorum investituram a Sacra Majestate Sua petere teneantur.

7. Quam diu bellum duraverit, Sacram Majestatem Suam non tantum auxilia sua non imminuturam, sed potius, quoad eius fieri possit, aucturam esse. Sigismundo Bathorio nunquam certam aut perpetuam pecuniarum summam, sed pro necessitate sive maiorem sive minorem suppeditatam fuisse, quod et erga dominum vaivodam observandum.

Ad Moldaviam quod attineat, Sacram Majestatem Suam, ut antehac sese rebus illis immiscere noluerit, sic neque etiamnum immiscere velle.

8. Titulum, qui petitur, Sacram Caesaream Majestatem Suam, quoad sibi in potestate sit, ubi de reliquis utrinque convenerit, ut inter principes recenseatur, daturam esse.

9. In hoc trimestre et reliquum anni tempus Sacram Majestatem Suam, ultra ea et quae iam tradita et adhuc Cassoviae in promptu sunt arma, quinquaginta talerorum millia iam statim et paulo post alia quinquaginta millia, partim in numerata pecunia, partim in eo quod desideretur[1] panni genere, soluturam esse, modo ea auxilia in Turcam sive defensive sive offensive convertantur, et conniventiam ac dissimulationem dominus vaivoda, qua erga Turcas hactenus usus fuit, intermittat, confidere se dominum vaivodam, cum satis ei cognitum sit, quantis Sacra Majestas Sua belli oneribus et expensis gravetur, cumque hoc anno exactiones ipse Transilvaniae quadruplo maiores, quam fieri consuevit, et quidem ita graves, ut provincia eas in longum tempus ferendo non sit, imposuerit, his Sacrae Majestatis Suae auxilijs hoc tempore contentum fore.

10. Instaurationem fodinarum decrevisse Majestatem Suam ubique per idoneos et peritos artifices eum in finem curare, ut si divino res munere foeliciter succedat, non tantum expensae inde refundantur, sed reliquam etiam in belli sustentationem aliasque necessitates impendatur. In fodinarum magistros ac fossores ipsos (quod in omnibus ubique fodinis, praecipue vero in ijs, quae in Sacrae Caesareae Majestatis Suae regnis et provincijs sitae sunt, usitatum quodque necessarium) neminem nisi fodinarum praefectum, quem Sacra

[1] desideratur.

Caesarea Majestas Sua constitutura sit, authoritatem exercere debere. Illi vero potestatem futuram ut iustitiam fossoribus administret, eosque pro delicti ratione puniat, ad quod opem dominus vaivoda protectionemque Sacrae Caesareae Majestatis Suae nomine praestare teneatur.

11. Generali Cassoviae capitaneo iniungendum ac serio mandandum esse, ut opportunis officiorum generibus domino vaivodae respondeat, utque, si Transilvaniam hostiliter impeti contingat, aut ipsemet cum omnibus copijs suppetias eat, seque coram sistat, aut alijs modis auxilia mittat. Si vero periculum in mora videat, non expectato a Sacra Caesarea Majestate Sua ulteriori[1] mandato, prout necesse viderit, sese rebus praesentibus accommodet, ubi vero morae locus fuerit, omnia prius Sacrae Caesareae Majestati Suae communicari et pro eiusdem voluntate in executionem deduci debere. Ipsum autem dominum vaivodam vicissim ac reciproce obligatum fore, ut, si necessitas exegerit, ad Sacrae Caesareae[2] Majestatis Suae aut generalis capitanei Sacrae Majestatis Suae nomine requisitionem ipsemet sese ex Transilvania cum auxilijs sistat, aut ea, prout postulabitur, per alium mittat.

Ad assistentem consiliarium quod attineat, non intelligendum esse, ut per sese quid ipse statuere aut disponere, sed, quemadmodum supradictum, ipse dominus vaivoda sine consilio et praescitu ipsius assistentis et aliorum consiliariorum nihil maioris momenti tractare constituere aut exequi debeat.

12. Ut dominus vaivoda assidue ordinarium agentem in Sacrae Majestatis Suae aula habeat non sibi displicere, illius autem sustentationem, quae res insolita apud christianorum principum quantumvis maximorum oratores atque agentes varias parere offensas queat, promittere ac praestare nequaquam posse. In eos autem et in alios, sive cursorum, sive similes usus, partem aliquam eorum bonorum, quae iam fisco adscripta sunt, applicari posse.

Ut denique boiarij alijque ministri primarij domini vaivodae certum in regnis ditionibusque Sacrae Caesareae Majestatis Suae, si, quod Deus avertat, vis eos maior hostium expulerit, refugium inveniant, benignam se cuiusque, prout iuxta statum suum meruerit, rationem habituram, sperari autem divina protectione futurum,

---

[1] ulteriore.

[2] *Lipsește.*

ut utraque provincia, et Valachia et Transilvania, Sacrae Caesareae Majestatis Suae totique christianitati firmiter haereat, a reliquo corpore nunquam separetur.

Atque haec quidem sunt, quae Sacra Caesarea Majestas Sua illustrissimi domini Michaelis, Valachiae vaivodae, legatis benigne responsa voluit, quibus gratiam suam caesaream ac regiam clementer offert.

Datum Pragae die duodecima Septembris, anno Domini[1] 1600.

2.

Intellexit Sacra Caesarea ac Regia Maiestas, dominus noster clementissimus, quibus responsi articulis illustrissimi Michaelis, Valachiae vaivodae, legati contenti fuerit, quid ad reliquos replicarint.

Et quidem quod ad arces et loca, ad quae obtinenda ulterius instent, ut Keowarium et nominata Bochkay bona, Georgenium et Wetsch, attinent, benigne respondet Sacra Caesarea Majestas Sua, primo Keowarium nequaquam ad Transilvaniam, sed ad Hungariam pertinere, a qua separari nullo modo possit, quod regni Ordines minime id permissuri sint, quae res multa secum adferre incommoda et offensas mutuas possit.

De Georgenio et Wetsch nihil statui posse, antequam causa plene, quemadmodum moris sit, cognita comperiatur, et constet utrumque Sacrae Majestatis Suae jure in commissum cecidisse, quod ubi constiterit, placere sibi ut ea bona domino vaivodae eiusque liberis et successoribus legitimis masculis cedant.

Temeschwarium quod attinet, cum magnam eius recuperandi spem dominus vaivoda faciat, et praeclarum in eo zelum ostendat, Sacram Caesaream Majestatem vicissim munificentiam suam illustri hoc exemplo testari paratum esse, ut si dominus vaivoda Temeschwarium recuperaverit, etsi Hungariae regni membrum sit, tamen id ille suum sed jure feudi habeat ac possideat, eiusque investituram a Sacra Majestate Sua et ab Hungariae regibus accipiat, modo dominus vaivoda eam se arcem ac territorium adversus hostium iniurias defendere ac tueri posse confidat.

Alijs alioquin bonis iuxta aequam aestimationem Temeschwarium compensandum esse.

---

[1] *Lipsește.*

Ut summa illa, quae promissa fuit, angeatur, etsi Sacra Majestas Sua infinitis belli oneribus tot iam annos, quod dominus vaivoda non ignoret, prematur, tamen paratam se esse, priori summae quinquaginta millia addere, ut duobus[1] temporis intervallis sive terminis, in universum centum quinquaginta millia talerorum, in praesenti scilicet centnm[2] millia[3], reliqna vero quinquaginta millia ante anni huius finem in pannis solvantur. Quae quidem omnia sic intelligenda sunt, ut dominus vaivoda iam statim Turcis sese hostem infestis armis ipsoque facto ostendat, seque dictis pecuniarum snmmis contra Tnrcas usnrum, praestita idonea cautione iuxta oblationem ab ipso factam promittat[4].

Si quando aliqui negotiorum ad Sacram Majestatem Suam et ad provinciam pertinentium causa mittentur, ijs sumptus ex bonis fisco adscriptis suppeditandos esse, quibus pro cuiusque negotij ratione aliquid honorarij loco donandum sit.

Arcem Künigsberg in Silesia sitam Sacram Majestatem Suam domino vaivodae tradere simulatque de caeteris convenerit, hominemque ad hoc idonenm ille miserit, benigne paratam esse. Ne vero tempus inutiliter effluere sinatur, sed utiliter id in hostis oppngnationem expendatur, posse Sacrae Majestatis Suae responsa per celerem aliquem cursorem praemitti.

Sacram Majestatem Snam, quae promiserit, re sincere praestituram. Datnm Pragae die 21[5] mensis Septembris, anno Domini millesimo sexcentessimo.

Rud. Coraducius. L. S. Io. Barvitiuss, manu propria.

Pe v°: Responsum ad replicam legationis valachicae. 21 Sept. anno 1600.

Viena. Hof-Kriegs-Canzley-Archiv XV, 5. Răspunsul dela 12 Septemvrie s'a păstrat în copie. Cel dat la 21, trei zile după înfrângerea dela Mirislău, s'a păstrat chiar în originalul cu data de 14 Septemvrie. Părţile modificate sunt arătate în note. Primul răspuns destinat solilor nu le-a fost însă înmânat atunci, fiind reţinut spre a i se introduce modificările dela 21 Septemvrie. Actul a fost publicat şi în Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, IV, p. 539—544.

---

[1] *în loc de*: tribus *care a fost şters.*

[2]) *în loc de*: quinquaginta *şters.*

[3]) *După* millia *venea următorul pasaj, care a fost şters:* et altera quinquaginta millia, quae iam conquirantur, simul atque Turcis sese hostem infestis armis ipsoque facto ostenderit.

[4]) *Pasajul dela* infestis armis *până la* promittat *este adăogat pe margine.*

[5]) *In loc de*: decima quarta *care a fost şters.*

XII.

⟨1683⟩. Şerban Vodă Cantacuzino către marele vizir.

Copia eines Brieffs von dem Fürsten aus der Wallachey am Gross Vezier. Ex Turcico.

Hochgebohrner Gnädiger Herr. Von meinen Residenten hab ich Brieff empfangen, berichtend dass etliche meine Missgöner mich bey Euer Magnificenz angeben, dass nemlich der Czaky (so vor diesem zu Constantinopel in denen Sieben Thürn gefangen gelegen, hernach wiederum loss gelassen worden) von dem Teütschen Kayser zu mir mit einer Gesandschafft kommen, nach gehaltener Conferenz und Rath wiederum hinweeg gangen seye.

Gnädiger Herr, wie ist es möglich, dass aus Teütschland bis hieher ein legatus komen solte, durch die Lufft kan er nit herfliegen; er müste nothwendig durch Moldau oder Siebenbürgen gehen. Wann mann mir keinen Glauben geben wolte, seynd nicht die Fürsten in Siebenbürgen und Moldau der hohen Porten getreüe Vasallen? Und warum solten sie obgenannten Czaky nicht aufgefangen und zu der hohen Porten geliefferet haben?

Gnädiger Herr. Ich schwere bey Gott, der Himmel und Erden aus nichts erschaffen, dass obgemelter Mann weder zu mir komen, noch ich sein Angesicht gesehen, noch von dergleichen Sachen einzige Nachricht habe. Haben sie mich bis dato nicht genug verleümbt und falsch angeben? Ich hab mich erfreuet, weillen Eüer Magnificenz um meinen Stand die beste Wissenschafft haben, dass ich werde von diesen Calumnien liberirt und enthebt werden, und unter Dero glucklichen Regierung in denen Kay. Diensten mein geüegen *(sic)* thuen können. Und weillen Eüer Magnificenz mir mit Dero Gnaden gewogen seynd, hab ich ein ganzen Hauffen Feind, dass ich mich auf kein Manier zu extriciren weiss. Aber ich hoffe dass sie unter Euer Magnificenz Regierung ihr Ziehl und Zweck nit erhalten worden.

Es ist Euer Magnificenz wissend, dass der Duca Vaivoda schon von 8 Iahren hero ein offentliche Feindschafft traget, und um meinen Untergang gearbeitet, welches ich Euer Magnificenz von langer Zeit hero auch in den Feld mündlich geklagt. Aber so lang er und andere meine Wiedersacher durch eine harte Straff nicht abgehalten

werden, werden sie ohne Unterlass mich mit dergleichen Calumnien anfechten. Bey solcher Beschaffenheit wolte ich lieber sterben alss auf der Welt seyn.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv, Ms 292—171. Partea a doua a acestui ms cuprinde: Siebenbürgische, Töckelische, Ragusäische, Wallachische und Moldaverische Brieff. *Scrisoarea lui Şerban se află la p. 274-5. O traducere latină a ei a fost publicată de d. N. Iorga în* Socotelile Sibiiului *(Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., Seria 2, Tom XXI, p. 297—8); din ea lipseşte însă pasajul din urmă, cel mai interesant, privitor la Duca Vodă. Curios este că şi din traducerea nemţească lipseşte fraza cu care se sfârşeşte traducerea latină.*

XIII.

1688, Martie 9. Jurământul de supunere către împăratul Leopold şi arhiducele Iosif, regele Ungariei, depus de Constantin Cantacuzino stolnicul, Mihai Cantacuzino spătarul şi Constantin Brâncoveanu.

Nos infrascripti, praematura deliberatione intuentes gravamina illincque prope diem possibiles oriundas ruinas, imo miserabilis patriae nostrae et antiquorum stemmatum ultimatas exterminationes considerantes, tam zelo et devotione erga augustissimum et serenissimos reges Hungariae, quam pro antevertendis periculis, sic consideravimus et finitime deliberavimus:

Evidenter nobis constat regnum hoc Valachiae semper a legitimis regibus Hungariae habuisse dependentiam (et licet iniuria temporum barbaricaque potentia a Sancta Corona Hungariae retracta fuerit), florentibus tamen armis christianis (quorum potentiam adauctam apprecamur) proprio motu ad augustissimum Romanorum imperatorem recurrimus, eique, ut legitimo regi nostro Leopoldo Primo et successori serenissimo Iosepho, archiduci Austriae, identidem legitimo regi, iuramenta de more solito viva voce deponimus (quoniam de patrocinio, clementia et protectione Suae Sacratissimae Maiestatis in omni loco et tempore secundum nobis appromissum Suae Sacratissimae Majestatis in qualibet nostra necessitate non dubitamus) et ideo, donec solemniori modo cum alijs pluribus id iuramentum exequi valeamus, pro nunc ante illustrissimum comitem dominum Ladislaum Csaky et reverendissimum patrem Antidium Dunod id praestamus.

Juramus itaque in nomine sanctissimae et individuae Trinitatis, Patris et Filij et Spiritus Sancti, quod Sacratissimae Caesareae Maiestati, domino nostro clementissimo, et serenissimo archiduci Iosepho, legitimo regi nostro, omnem debitam reverentiam ac fidelitatem inviolabiliter conservaturi simus, omnia quoque molimina, quae percipere poterimus, clare et tempestive patefaciemus ac significabimus, et ad omnia mandata serenissimorum regum parati et fideles et constantes erimus. Sic nos Deus adiuvet et sacra evangelia et ultimum eucharistiae sacramentum sic nobis salutare sit.

Die 9 Martij anno 1688.

Constantinus Cantacuzenus. L. S.
Michael Cantacuzenus. L. S.
Constantinus Brancovanus. L. S.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hung. 142/21. *Original. Scris în întregime de Constantin Cantacuzino. Pecetia acestuia este mică, exagonală, cu vulturul bicefal și deasupra literile* к. к. *Pecetia lui Mihai Cantacuzino ceva mai mare, cu vulturul și literile* мнҳа ката. *Pecetia lui Brâncoveanu, tot mică, reprezintă un călăreț și literile* к. д. ъ. к.

XIV.

1719—1720. Socoteala depozitelor încredințate de doamna Păuna, văduva lui Ștefan Vodă Cantacuzino, lui Constantin Diichiti vătaful.

1.

Pera di Constantinopoli, 30 Decembre 1719. Interprete Mons. Rigo, segretario dell Eccelentissimo Signor conte de Colyer, ambasciatore d'Olanda alla Porta Ottomana.

Confessa il Signor Constantin Vitichi[1] Watafol d'haver ricevuto dalla Prencipessa vedova Cantacuzino Turali 12 m. à parà 105 . . . . Reali 31.500

Confessa ancora il sudetto Signor Constantino d'haver ricevuto come sopra altri Ongari 2 m. Magiari à R. 3 . . . . . R. 6.000

Dalla pretesa della Signora Prencipessa d'Ongari 16.100, conforme il processo, mancano Ongari 2.100, che nega assolutamente

[1] Diichiti.

havendo giurato e si esibisce nnovamente pronto a ginrare di non haverli ricevnti, adncendo che, dove è specificato nella minnta corelativa al processo la partita di Tnrali 14 m., siano stati solo 12 m., e nella borsa de 1.100 siano parimente stati solo milla, come pretende ginstificarsi dalle carte <che> tiene in sne mani della Prencipessa, che nè darà copia.

Cosi nega assolntamente din non haver ricevnto pelle di volpe di Moscovia nè altro, e ciò con sno solenne ginramento.

Per sno disgravio delle contrascritte snmme, che confessa haver ricevnte, si riferisce al di contro sno credito. E per delncidatione delli Ongari 2.100 e delle pelle di volpe, che mancano, consegna copia di certa specifica della Signora Prencipessa, segnata No. 11, et una di lni lettera aperta, diretta alla medessima, con le sne ragioni e con impegno qnando fossero invalide di snplire a risposta a qnanto rimanesse debitore.

Alla Signora Prencipessa contro scritta esborsati Tnrali 6 m. d'acordo . . . . R. 15.750

Dice haver dato alla detta Signora Prencipessa per mano di Steffano e Marino altri Tnrali 4 m. . . . . R. 10.500

Per ginstificatione della sndetta partita consegna copia della di lni obligatione che fece alla medesima Prencipessa con le ricevnte della stessa, segnate No. 1.

Consegna ancora ricevnta originale della Signora Prencipessa di Tnrali 4 m., segnata No. 2.

Dice haver esborsato a qnatro domestici del Prencipe, cioe Radul, Fieras, Ioan e Steffano, che fnrono in prigione et accio non palesassero qnelli che havevano effetti, cosi necessitato per non perire lni e le sostanze, Tnrali 2 m. . . . . R. 5.250

Per ginstificatione della sndetta partita consegna copie delle ricevnte fattegli li predetti 4 domestici, segnate No. 3, 4, 5 e 6, che fanno li 12 m. Tnrali . . . . R. 31.500

Dice esborsati a Osman Aga Cassap Bassi per debito del Prencipe avanti la sna morte . . . . R. 2.500

Per ginstificatione della sudetta partita consegna Temessnk originale del sndetto Cassap Bassi, segnato No. 7.

Dice pagati a Sonzino Ebreo per debito del Prencipe avanti la sna morte . . . . R. 1.600

Per giustificatione della sndetta partita consegna ricevnta originale del predetto Sonzino Ebreo, segnata No. 8.

Per spese fatte all'arrivo qui del Prencipe in quest'ultima volta, come dice . . . . R. 361

Per giustificatione della sudeta partita ha giurato e si esibisce pronto a giurare nuovamente.

Per cavare il cadavero del Prencipe dal mare, farlo sepelire, serendarii etc., come dice . . . . R. 250

Per giustificatione della sudetta partita ha giurato e si esibisce nuovamente pronto a giurare.

Pagati a Hebreim Aga di Rosiuch[1] sper debito del Prencipe dopo la sua morte, come dice . . . . R. 750

Per giustificatione della sudetta partita consegna di lui autentica ricevuta, segnata No. 9.

Somma porto avanti . . . . R. 5.461

Disgravio, che aduce il Signor Costantin Watafol delle summe ricevute come adietro e segue per la summa oltrascritta R. 5.461

Dati a Costantino, che venne in Costantinopoli col Chinetti, ad instigatione et in presenza dell' Eccelentissimo Signore ambasciatore d'Olanda e di madama sua moglie, e ciò segui senza minima saputa del Chinetti, nè sa esplicare per qual fine li fece tale esborso . . . . R. 500

Per la sudetta partita ha esborsato al Chinetti R. 500, come appare da di lui ricevuta.

Dice pagati a Ianachi Iala Sticklar, stato posto in prigione dopo la partenza della Prencipessa per suo ajuto, et accio non palesasse gl'altri affari. . . . . R. 300

Per giustificatione della sudetta partita consegna due lettere originali dell predetto Sticklar, segnate No. 10.

Dice haver fatte altre diverse spese, aducendo in tempo d'Ali Passa Gran Vesir, che per li affari della Signora Prencipessa li convenne stare alquanto tempo ritirato per il timore de Turchi etc. senza dar conto . . . . R. 600

Per giustificatione della sudetta partita ha giurato e si esibisce pronto a nuovamente giurare.

Summa in tutto . . . . R. 6.861

Si battono 2 m. Ongari Magiari, che confessa haver ricevuti come adietro . . . . R. 6.000

Si fa creditore . . . . R. 861

---

[1] Rusciuc.

Per li qualli Reali 861, con l'assenso e presenza dell'Eccelentissimo Signor ambasciatore d'Olanda e di madama sua moglie, il Signor Costantino Vataco si e pigliato per saldo di tale suo preteso credito una gargantiglia diamanti e perle et una croce diamanti, che dice haver il tutto venduto per meno delli Reali 861, e queste gioje furono pigliate fuori delle tre scatole di gioje et altro, come appare in altra specifica.

2.

Ho ricevuto io sottoscritto come procuratore della Celsissima Prencipessa vedova del quondam Celsissimo Prencipe Steffano Cantacuzeno di Valachia, in presenza del Signore Giovanni Rigo, dal Signore Constantino Vataco piastre cinquecento settanta due di questa moneta, e queste sono per la partita di piastre cinquecento, benche prima esborsate a Constantino, ma senza la mia saputa, come appare nel foglio del conto di suo disgravio; piastre sessanta per il ricavato d'un paro orechini balasso con le madre diamanti venduti, e piastre dodeci per il ricavato d'una verga d'argento di drame settanta due, venduta a aspri vinti la drama, come appare dal foglio delle robbe consegnatemi dall Eccelentissima Signora ambasciadrice d'Olanda. ·

In oltre il sudetto Signore Vatafol m'ha consegnato diverse carte per suo disgravio da mandar alla Signora Prencipessa sudetta, come appare in specifica da me sottoscritta in cancellaria di Sua Eccelenza conte Colyer, ambasciadore d'Olanda, per attender nel' approvatione della predetta Signora Prencipessa, dichiarando non habi da esser ricercato o molestato da chi si sia, sino a risposta della di lui lettera per detta Signora Prencipessa, parimente consegnatami, in caso vi fosse qualche disparere. In fede affermo di propria mano ponendo il mio sigillo.

Data in Palazzo d'Olanda, Pera di Constantinopoli, li 4 Genaro 1720.

L. S. Rigo Segretario confermo quanto di sopra.

Io Giovanni Battista Chinetti, come procuratore della Celsissima Prencipessa vedova del Celsissimo Prencipe Steffano di Valachia e figli, afermo quanto di sopra mano propria.

Adi 19 Luglio 1718, Pera di Constantinopoli. Di quanto il Signore Constantino Vataco, per ordine della Celsissima Prencipessa Pagona vedova Cantacuzeno possi haver consegnato all' Eccelentissimo Signore Giacomo conte di Colyer, ambasciadore d'Olanda, in denari e gioje etc. conforme resta specificato in due liste estrate dall' originale sottoscritti da detto Eccelenza Colyer, delle quali esso Signore Vataco mi diede copia, dichiaro come procuratore della predetta Celsissima Prencipessa vedova Cantacuzeno e di lei figli non havere cosa incontrario, e di non dargli percio alcuna molestia, in fede affermo di propria mano.

Io Giovanni Battista Chinetti mano propria affermo come procuratore.

Io F. Bernardino di Roma fui presente.

Io Felico Pellegrini fui presente.

Io infrascritto Giovanni Battista Chinetti, costituito procuratore della Celsissima Prencipessa vedova Pagona del quondam Signore Steffano, Prencipe di Valachia, e di loro celsi Signori figli Rudolfo e Costantino Cantacuzeni, dichiaro ed attesto, qualmente in presenza del Signor Giovanni Rigo, segretario dell' Eccelentissimo Signor conte di Colyer, ambasciadore di Nederlanda alla Porta Ottomanna, ho ricevuto per mani dell' Eccelentissima Signora Catharina contessa di Colyer ambasciadrice la somma di piastre mille duecento in diverse specie d'oro e d'argento, qui sono notate, qual pagamento si fa in virtu della di lei dichiarazione ed obligazione specificate in una scrittura publica, passata in questa cancellaria d'Olanda sotto li vinti due del mese di Decembre dell' anno ultimo passato 1719, tra il Signore Constantino Vataco e me, all' occasione della consegna allor fattami per mani di detta Eccelentissima Signora ambasciadrice di diverse gioje ed altro appartinenti alla sopra nominata Signora Prencipessa, come appare della scrittura medesima. In fede di che sottoscrivo la presente ricevuta e quietanza di proprio pugno, confermandola col mio sigillo ordinario. Fatta nella cancellaria d'Olanda in Pera di Constantinopoli, questo di quindeci del mese di Aprile dell' anno mille settecento vinti.

L. S. Io Giovanni Battista Chinetti come procuratore della Celsissima Signora Prencipessa vedova e figli Cantacuzeno affermo quanto di sopra mano propria.

Nota delle diverse specie di monete d'oro e d'argento per la somma di Reali 12.000 di sopra scritte, cioe:

Cechini Imanois	No.	225
„ Venetiani	„	50
„ Magiari	„	40
„ Turalini	„	56
„ Iingirli Stamboli	„	7
Isolote	„	8
Para	„	14

Giovanni Battista Chinetti soprascritto affermo come sopra mano propria.

Nota di diverse scritture, originali e copie, consegnate dal Signore Constantino Vataco al Signore Giovanni Battista Chineti per esser mandato e communicate alla Signora Prencipessa Pagona e di lei figli:

Copia. Obligatione del Signore Constantino Vataco alla Signora Prencipessa colle ricevute d'essa a dietro scritto per la somma di cichini 10 m.

Originale 2. Altra ricevuta di detta Prencipessa per cichini 4 m.

Copie No. 3. 4, 5, 6. Ricevute di 4 domestici del Prencipe defonto per cighini 2 m. Ricevuto per mano del sudetto signore Costantino.

Originale No. 7. Temessuk del Hasan Bassi.
„ „ 8. Ricevuta di Sonsino Ebreo.
„ „ 9. Ricevuta da Ibrahim Agha.
„ „ 10. Due lettere del Yala.
„ „ 11. Nota della Prencipessa medesima per il denaro e gli effetti depositaro al sudetto Signor Costantino Vataco per giustificatione di questo circa li cichini 2100, specificati nel processo verbale consegnato al sottoscritto procuratore.

Originale No. 13. Due lettere del defonto Prencipe al sudetto Constantino Vataco per il debito del Hassan Bassi qui sopra nominato.

Io sottoscritto in presenza del Signor Giovanni Rigo, segretario dell' Illustrissimo et Eccelentissimo Signore conte di Colyer, ambasciadore di loro Alte Potenze alla Porta Ottomanna, dichiaro et attesto qualmente a mia rechisizione il Signor Costantino Vataco mi ha in mani proprie consegnato tutte le scritture, sia

originali opur copie fedeli, tali quali in questa nota vengono specificate, in fede di che di proprio pugno mi sottoscrivo et metto il sigillo mio ordinario.

Fatto nella cancellaria d'Olanda in Pera di Constantinopoli, questo di vinti nove del mese di Decembre del anno mille settecento dieci nove.

L. S. Io Giovanni Patta Chineti come procuratore della Celsissima Prencipessa vedova et figli Cantacuzeno di Valachia affermo m. p.

Segue la certificatione del Signor Rigo.

Viena. Haus-Hof- u. Staats-Archiv, 1725. Turcica. Fasc. März-Iuni. Anexate la un raport din 22 Martie 1725, al lui Dirling, ambasadorul imperial din Constantinopol, către cancelarul din Viena, cu următoarea lămurire: „....Je vous envoye aussi deux papiers, qu'un Greo, qui est un de ceux contre lesquels la Princesse Cantacuzene forme ses pretensions, m'a donnés pour sa decharge à ce qu'il pretend; ainsi je vous prie Monsieur de les communiquer à celui des fils de cette Princesse, qu'on dit se trouver à notre Cour, pour qu'on me donne connoissance, si cette excusation trouve lieu, ou si l'on y a à redire et avec quels fondemens, car ces gens nient tout et jurent de ne plus rien avoir ni effets, ni argent de ces infortunés là....".

Comunicări mărunte

de

Ioan Bianu.

I.

Un document dela Dimitrie Cantemir cuprinzând o frază dictată de el însuş (18 Dechemvrie 1710).

Este ştiut că dintre scriitorii noştri vechi Dimitrie Cantemir a fost cel dintâiu care toată viaţa lui s'a năzuit să formeze pentru proza românească un stil artistic, cultivat, înflorit. Această năzuinţă se vede în toate scrierile lui, începând dela „Divanul" tipărit la 1698, când autorul aveà 25 de ani, până la „Hronicul" scris la 1717, cu puţini ani înainte de moarte (1723), dar se vede mai ales în „Istoria ieroglifică" scrisă pela 1705-1706.

Modelul, după care Cantemir voià să formeze stilul prozei artistice româneşti, erà stilul prozei grece şi latine. Marea deosebire a organismului limbeĭ româneşti de al celor două limbi clasice a silit pe Cantemir să supună tânăra şi inculta noastră limbă la multe feluri de siluiri, spre a o face să intre în formele frazei eline şi latine. De acì urmează că cetitorului modern îi trebueşte o răbdătoare pregătire până să poată cetì cu oarecare înlesnire proza lui Cantemir — dealtfel de o uimitoare bogăţie în sinonime, atribute şi nuanţări de tot felul.

Interesant este să constatăm că voevodul moldovean erà urmărit de preocupările sale artistice chiar şi în îndeplinirea atribuţiilor sale oficiale domneşti.

In a doua lună a domniei sale, la 18 Dechemvrie 1710, el dă o carte domnească prin care înnoeşte şi întăreşte scutirile de toate sarcinile publice (te înfiori câte erau!), pe cari le aveau

de mai înainte preoţii, diaconii şi ţârcovnicii dela bisericile din capitala Iaşi.

Cartea domnească este scrisă de bine cunoscutul uricar Axintie, care ştiind gusturile domnului şi ţinând seamă şi de felul obrazelor de cari erà vorba — a întrebuinţat în redactarea actului formulele cele mai pompoase ce ştià dânsul.

Domnul nu s'a mulţumit însă cu atâta, ci între titulatura domnească şi formula introductivă solemnă a adăogat o lungă frază dictată de dânsul în formele cele mai pompoase şi împletite, cum numai dânsul ştià să facă. Proza aceasta are toate semnele deosebite ale frazei Cantemiriane, aşà cum o cuoaştem din scrierile lui.

Publicăm aici pentru întâia oară întreg acest act, iar fraza intercalată de vodă o tipărim în cursive, spre deosebire.

Documentul original se află în colecţia Academiei Române la No. CXLI-28.

† Dimitrie Cantemir voevoda, bojieĭu milostiĭu gospodar zemli moldavscoi, *binecuvântat şi în veci lăudat fie numele a marelui şi a prea bunului Dumnedzău, carili dintru a sa nehotărîtă şi necovârşită prea bogată milostivire spre ticăloşiea nevrednicului său rob căutând, a urmare părintelui şi fratelui nostru spre stăpânirea şi ocărmuirea moşneanului nostru pământu cu voevodziea ţărâi noastre a Moldovei ne-au miluit, de care lucru cu înfrântă inimă spre deşchiderea uşei milei vecĭnice alergându aceluia adevărat Dumnedzău, macar că nevrednică, însă după putinţă blagodarenie aducem, şi cele ce din darul dumnedzăeştii lumini spre a înţelegerii pricepere ni s'au dăruit din tot sufletul mărturisim, şi dzicem că unul numai şi singur Dumnedzău fără moarte şi fără mutare, iară alalte toate zidituri (ales cele pеminteşti) muritoare, trecătoare şi în nemică întoarcătoare sintu; din carili după cereştile trupuri, unul oamenescul suflet (pre carili precum ĭcoana dumnedzăiască să poarte sfintele scripturi adeverescŭ şi pravoslavnica besereca mărturiseşte) în veci trăitoriu şi' rămăitoriu să fie, spre a căruia odihnire şi adevărată fericire singur Domnul nostru Isus Hristos chemându-ne*, cu bună vrerea părintelui şi cu săvârşenia sfântului duh bine am vrut, cu a noastră bună vrere şi cu curată inimă dela tot sufletul nostru şi cu agiutoriul lui Dumnedzău şi cu voinţa a tot sfatul nostru, a boerilor noştri moldoveneşti, a mari şi a mici, iată că ne-am milostivit, şi am dat, şi am înnoit,

şi am întărit rugătorilor noştri, tuturor preoţilor şi diiaconilor şi ţârcovnicilor carii sintu la toate besericile aicea în târgul nostru Iaşilor şi petrec aicea în târg, ca să fie în pace de dajdea înpărătească, şi domnească, şi vlădicească, şi de colaci vlădiceşti, şi de toate dările şi angheriile; aşijderile şi de desetină de stupi şi de gorştina de oi, şi de mascuri, şi de vin, şi de dejmă de pâine; nici să lucredze nouă nici un fel de lucru, nici la curtea gospod, nice la mori, nici cu târgul, nici mitropolitului, nice podvodzi să nu ducă, nici caii lor de olac să nu le ià slujitorii, nici bucatele lor pentru darea altora oameni să nu li să tragă, nici la podvodzile mitropolitului să nu îmble, şi nici la un fel de dare, oricât de mică, să nu dea. Aşijderile în casele lor fără de voe lor nime să n'aibă a găzdăluì, nici boerii, nici slujitorii, nici curtenii, nici solii, nici alţii, ori fie ce fel de limbă ar hi, pentru căci ei sintu la oraşul şi besericile unde este scaunul domniei noastre a Moldovei. Deci nici la văcărit, nice la fumărit cându s'ar tâmplà ei să nu dea, căci slujescu în besericile dumnedzăeşti pururea dzua şi noapte şi să roagă lui Dumnedzău pentru pravoslavnicii răpăosaţi domni şi pentru cei vii ce domnescu ţara aceasta şi pentru toţi pravoslavnicii creştini, şi ei u'au altă agonesită sau meşterşug sau neguţitorie, ce numai să hrănescu din sfintele beserici. Dreptu aceea m'am milostivit şi i-am iertat pre dânşii de toate, precum au avut milă şi dela alţi luminaţi şi răpăosaţi domni ce au fostu mai⟨na⟩inte de noi de ş-au făcut şi ei pomană, Iară preoţii să aibă a rugà pre milostivul Dumnedzău pentru uşurinţa păcatelor noastre şi a părinţilor noştri, şi pentru sănătate noastră şi a fiilor noştri. Iar după a noastră viaţă şi domuie, pre carile va miluì Dumnedzău cu domnie ţărâi noastre a Moldovei, ori den seminţia noastră sau dintr'altu neam, poftim ca să nu le strice mila şi aşedzarea aceasta, ce mai vârtos să aibă a-i miluì şi cărţile să le întărească, pentru a sa vecînica pomenire. Iară cine s'ar ispitì să surpe această milă şi întăritura, acela să fie neertat şi blăstămat de Dumnedzău şi de Maica Precista, şi să fie legat şi afurisit de 318 otţi den cetate Nichei, şi de toţi sfinţii, precum le scriu cărţile cu blăstăm, şi dela alţi răpăosaţi şi luminaţi domni de demultu. Într'altu chip să nu fie. Aceasta scriem. U Ias, vă leat 7219 (1710), Dechemvrie 18.

(ss) Dimitrie K. voevoda. L. S.

Axintie uricar.

II.

Cântecul lui Brâncoveanu la 1809.

In *Convorbiri literare* tom. XLII, anul 1908, p. 12, am descris manuscriptul românesc 3078 al Academiei Române. Acest volum, scris la 1809, formează o mică bibliotecă de mână, cu un cuprins destul de variat, a unui cărturar din acel timp, şi din această cauză este un preţios document cultural.

Am reprodus atunci în Convorbiri din acel manuscript cântecul vitejesc al lui Doncilă într'o redacţiune deosebită de cele cunoscute din culegerile de poezie poporală dela Alecsandri încoace şi am dat câteva elemente pentru un studiu comparativ de literatură poporală româno-balcanică.

Tot în acel manuscript şi îndată după Doncilă, care ocupă locul întâi, se află *cântecul lui Ştefan-Vodă cu a lui Constantin-Vodă, când l-au tăiat împăratul împreună cu cinci beizadele a lui.* Este povestirea sfârşitului tragic a lui Brâncoveanu la 1714, povestire în versuri slabe, scrisă fără îndoială de un cărturar din acei ani sguduiţi de grozăvia care a pus capăt celei mai lungi şi uneia din cele mai strălucite domnii ale Ţerii Româneşti.

Redacţiunea scrisă la 1809 se deosebeşte mult de cea publicată de Alecsandri şi culeasă pentru dânsul din gura uuui cântăreţ necunoscut, nu se ştie nici de cine, nici când, nici unde. In această redacţiune se învinueşte deadreptul Ştefan Cantacuzino, nepotul şi urmaşul în domnie al lui Brâncoveanu, fiul stolnicului Constantin, că a pus la cale mazilirea şi uciderea lui Brâncoveanu şi a familiei lui.

Publicăm aici acest câutec, înlăturând greşelile evidente de copist, adăogând între ⟨ ⟩ ceea ce lipseşte şi arătând în note subliniare celelalte greşeli îndreptate din text.

CÂNTECUL
lui Ştefan-Vodă cu a lui Constantin-Vodă, când l-au tăiat împăratul împreună cu cinci beizadele a lui.

O pricină minunată
Auzită 'n lume toată,
Auzită din vecie
Precum şi la carte scrie,

5 Cuvântul cel tipărit
Care este-adevărit,
Că[1] lumea-i înşelătoare,
Ca visul amăgitoare.
Defaimă şi amăgeşte
10 Şi tot aşa îi grăbeşte
Pre crai, pre împăraţi mari
Şi pre cei ce sânt mai tari.
De vorbesc de avuţie
Ei să ţin în sumeţie,
15 Ca când n'ar avea nici moarte,
Şi 'ntr'un ceas le lasă toate,
Precum iacă[2] am văzut
Pre Costantin ce-au domnit
În ani doaozeci şi şasă,
20 Bine să 'nrădăcinasă.
Duşmanii l-au 'npresurat
Şi din scaun l-au sculat,
Din scaun din Bucureşti.
Ia să şezi şi să prăveşti
25 De-acest tare 'nbogăţit
La ce sfârşit au venit,
Că a ţării împărat
Un agă mare au mâna',
Şi 'ndată ce au venit
30 Fără vesti l-au lovit,
Şi îi spune cu urgie
Cuvinte de mazâlie.
Pre boeri tare că-i strigă
Toţi la dânsul să se strângă,
35 Ca fermanul să cetească
Şi porunca să 'mplinească.
Când fermanul ceteà
Toţi boerii că plângeà,
Iar el dacă auzià
40 Din spătărie eşià
Şi cu doamna că plângeà

---

[1] ms. cumcă. [2] iaste

Fără a se mângăià.
Iar cuconii cu glas mare
Cu guri fără încetare:
45 „— Oh, prea dulce primăvară,
Cum ne scot Turcii din ţară
Şi ne duc în grea urgie
La pedeapsă şi robie".
Acest foc ce să găteşte
50 Nu spre bine să sfârşeşte.
Deci o lună au trecut
Imbrohorul[1] au venit
Trimis dela 'mpărăţie
Cu mai mare volnicie.
55 Şi ei amândoi au zis
De toţi boerii s'au strâns:
— Toţi boerii ca să vie
Dintre ei domn să le pue.
Şi cu toţi au judecat,
60 Pre Ştefan l-au 'ncoronat,
În scaun l-au aşezat
Şi multe tunuri au dat.
Deci boerii să strângeà,
Mare alaĭ că-i făceà,
65 Cu plecare să 'nchinà
Şi de bine-l cuvântà.
Deci de acolo eşià,
La Costantin că mergeà,
Cu glas mare că plângeà
70 Şi din gur' aşà ziceà:
„—Ne rugăm să[2] ne ertaţi,
Că nu sântem vinovaţi,
Mulţemim de boerie
Şi de alta avuţie."
75 El atunce lăcrămà
Şi cu glas mare strigà:
„—Să fiţi de mine ertaţi,
De Dumnezeu judecaţi,

---

[1] ms. Limbriorul. [2] ms. ca să.

Că eu văd că sânt robit
80 Şi despre voi sânt vândut.“
   După ce vorba sfărşià,
De acolo că eşià,
La Ştefan-Vodă mergeà
Şi cu lacrămi că-i ziceà:
85 „—Dacă ţ-au fost de domnie,
De ce nu mi-ai spus tu mie,
⟨Ca⟩ să ţ-o fi dăruit,
Cu pace să fi domnit.
De Domnul nu te-ai temut,
90 Tiranului m'ai vândut.
Să ştii, nu va zăbovì,
Dumnezeu îţi va plătì.“
   Şi după ce l-au mustrat
Afară că au eşit.
95 Iară aga poroncisă
Tot oraşul să strânsăsă,
Alai mare i-au făcut
Şi din curte l-au poruit.
Când pe poartă eşià,
100 Tot oraşul să strângeà,
Cu glas mare că plângeà
Şi din gură aşa ziceà:
   „— Domnul să te izbăvască,
Cu pace să te păzască,
105 Să scapi de-aceasta urgie,
Să fi iarăş în domnie,
Că bine ne-ai fost domnit
Şi cu pace ne-ai hrănit,“
   Iară vodă lăcrămà,
110 Cătră ţară să 'nchinà,
Cu glas mare că ohtà,
Ziua bună că-şi luà,
De acolo purcedeà,
În Giurgiu că ajungeà.
115 Acolo au zăbovit
Până Paştele-au făcut.

Dacă trecu [1] Dunărea,
Turcii mult să veseleà.
În Țaregrad cum l-aù dus [2]
120 Ei îndată l-au [3] închis.
Atunce vreme ș-au găsît,
La 'mpăratul l-au pârît,
Și el mânios fiind,
Așa au poruncit:
125 Toată vara l-au ținut
La 'nchisoare pedepsît,
Iar într'o zi mai pre urmă
Și viața i să curmă.
Și i-au adus în grădină
130 Ca să-i primble înpreună,
Prin grădină 'mpărătească,
Ca 'mpăratul să-i privească.
Costantin să preumblà
Și cu plângere strigà:
135 „— Ah, păgâne și spurcate,
. Căci ne tai fără dreptate.
Cu ce-ți sântem vinovați
De perim nejudecați?
Măcar să-ți fiu vinovat,
140 Dar copiii ce-au stricat?
Foc din cer să să sloboază
Pre voi pagâni să vă arză,
Cu sabie îngerească
Pre toți să vă prăpădească!"
145 Beizadelile plângeà
Și la tatăl său mergeà
Înnainte [4] 'ngenuncheà
Și din gură așa ziceà:
„— Ah, ah, ⟨dragă⟩ tăiculiță,
150 Ce să facem, măiculiță,
Că vom să ne pristăvim [5]
Și de lume ne lipsim".
Și iară 'n taină grăià

[1] ms. trecură [2] ms. adus [3] ms. i-au [4] înnainte *lui* [5] proslăvim.

Tatâne-său și ziceà:
155 „— Lasă-ne[1] să ne turcim,
Ca zilele să lungim“.
Vodă dulce-i sărutà
Și din gură așa strigà:
„— Nu vă, fiilor, spăriați,
160 Ci pre Dumnezeu rugați
Și strigați toți cu tărie
Și cu glas de bucurie:
Puțină durere-om[2] luà
Și în raiu că vom intrà“.
165 Atunci ceasul au sosît
Și porunca au venit,
Covorul au așternut
Și pre rând că i-au tăiat,
Cu alai că i-au luat,
170 În mare i-au aruncat.
Doamna dacă au văzut
Îndată au nebunit,
La trei zile s'au trezit
Și cu lacrămi au grăit:
175 „— Ah, păhar ce l-am băut,
Tot trupul mi-au amorțit,
Câți în lume s'or[3] aflà
De aceasta s'or mierà,
Cum acum în Țaregrad
180 Tatăl cu cinci fii s'au tăiat
Și toți într'un ceas de zi,
În veci să vor pomenì.
Vedeți, lume' cè bogată
Cumu-i întru tot deșartă,
185 Cât ne pare că-i mai plină
Si 'ntru toate îi nebună.
Câți cu ea să vor unì
Rele a obicinuì,
De nu să vor pocăì,
190 Toți în iad să vor muncì“.

[1] ms. lasă-nă [2] am [3] să vor.

III.

O publicaţie de documente istorice plănuită la 1856.

D-l Barbu Bellio (Belu), dorind să asigure buna păstrare a hârtiilor vechi de tot felul, precum şi a mai multor icoane şi cruci rămase dela părintele său, le-a dăruit Academiei Române.

Intre hârtiile dăruite se află trei cari privesc punerea la cale a unei publicaţii de *„documente trebuincioase la istoria Românilor“*, publicaţie pe care aveà să o facă răposatul E. Grant, părintele cunoscuţilor fraţi cu acest nume, în anii 1856—1857.

Intâiul act este scris în limbile română şi franceză la 7/19 Dechemvrie 1856. Prin el se asociază şasesprezece bărbaţi din cele mai de frunte familii boereşti ale Ţerii Româneşti din acel timp, spre a deschide o subscripţie cu care să se grăbească lucrarea. Colecta o încep chiar subscriitorii, dând 598 galbeni = 7027, 50 lei.

Al doilea act este lista de „subscripţie“ cu titlu tipărit în limbile română şi franceză. Sunt subscrise pe această listă cincisprezece exemplare.

Al treilea act este scrisoarea asociaţilor către mitropolitul Nifon, cerându-i să încurajeze „această întreprindere, contribuind cu ce veţi chibzuì, spre înlesnirea unei asemenea publicaţii destinată a da rezultatele cele mai folositoare pentru ţară“.

Publicaţia plănuită nu s'a făcut. Ce erau acele documente? Ce s'a făcut cu sumele subscrise? Nu se ştie. Dacă ar mai fi astăzi cineva care să ştie, ar fi bine să spună.

Alegerile pentru Divanurile ad-hoc, Adunările eşite din ele şi frământările cari au sguduit adânc ţara întreagă până la îndoita alegere a lui Cuza-Vodă la 24 Ianuarie 1859, au absorbit toate euergiile şi toate preocupările, aşa încât nimenea nu s'a mai gândit la publicarea de documente istorice.

Tipărim totuşi aceste acte care dovedesc că şi la 1856 se simţià necesitatea cunoaşterii documentare a istoriei patriei.

1.

Bucharest à 7/19 Décembre 1856.

Suptiscăliţii luând cunoştinţă de circulara D-lui Grant pentru publicaţia documentelor trebuincioase

Les soussignés ayant pris connaissance de la circulaire de Mr. Grant pour la publication des do-

la istoria Românilor, încuviinţând o asemenea publicaţie ca folositoare ţării, şi vrând să se asoţieze prin toate silinţele, deschid o subscripţie pentru a grăbì lucrarea, încât să se săvârşască cât mai curând. Banii subscripţiei se vor adunà de subtiscăliţii şi ⟨vor fi⟩ depuşi la d. Hristache Polihroniadi bancherul ca casier. Aceşti bani se vor întrebuinţà pentru adunarea volumelor şi a ştiinţelor trebuincioase, pentru plata traducţiilor şi plata lucrării. Casierul va răspunde sumele sub priimirea de un înseris iscălit de către d. Grant, despre lucrarea priimită sau cumpărătoarea făcută, şi în fiecare luuă casierul va înfăţişà socoteală subtînsemnaţilor, pentru ca şi aceştia să o poată supune la cunoştinţa subtscriptorilor. In urmarea însărcinării de mai sus d-l Grant se îndatorează a adunà materialele trebuincioase şi să executeze lucrarea încunoştiinţată prin această circulară în cel mai scurt soroc.

cuments destinés à servir à l'histoire des Roumains, approuvaut une telle publication comme utile au pays et voulant y contribuer par tous leurs efforts, ouvrent une collecte pour accélérer le travail, de mauière à ce qu'il soit achevé le plus promptement possible. La collecte sera recueillie par les soussignés et déposée chez Mr. Christo Polychroniades banquier comme trésorier. Elle sera employée à recueillir les volumes et renseignements nécessaires, à payer des traductions et donner des indemnités de travail. Le trésorier délivrera les sommes sur un bon signé par Mr. Grant contre travail reçu ou acquisition effectuée et chaque mois le trésorier en présentera le compte-rendu aux soussignés pour qu'ils puissent eux-mêmes en faire part aux donateurs. Par suite de l'angagement cidessus Mr. Grant s'oblige à réunir les matériaux nécessaires et à faire éxécuter le travail annoncé par la circulaire dans le plus bref délai.

E. Graut
B. Bellio
Charles Falcoyano
C. G. Cantacuzino
Georges Ghica
E. D. Gréceauo

I. I. Philippesco
Cr. Policrouiadi
A. Chrisoscoleo
I. Balatchano
Gr. Philippesco
E. Predescu

Florescu
Ar. Ghica
G. Creţiauu
B. Paapa
St. Florescu.

Collecte pour accélérer la publicatiou des documents relatifs à l'histoire des Roumains.

Prince Demetrius Ghica, payé	100 #
Constautin A. Crezzulesco	10 #
C. G. Cantacuziuo, plătit la d-nialui Polihrouiadi . .	50 #
Barbe Bellio, payé	50 #

Charles Falcoyano, plătit . . . . 10 #
Georges Ghica, payé . . . . 50 #
Jean Cantacuzène, payé . . . . 50 #
I. I. Philippesco. . . . . 50 #
Greg. Philippesco, payé. . . . . 20 #
Armand Lévy, payé . . . . 10 #
Etienne D. Gréceano, payé . . . . 25 #
B. Paapa, payé. 15 #
Marie Catargi, payé . . . . 3 #
Ioan Grădişteanu, plătiţi . . . . 15 #
R. Golescu, plătit. . . . . 10 #
Jean L...., payé . . . . 10 #
Gr. C. Soutzo, payé. . . . . 10 #
I. E. Floresco, payé. . . . . 15 #
I. Balatchano, payé. . . . . 20 #
A. Chrisoscoleo, payé . . . . 15 #
Cr. Policroniadi, payé . . . . 25 #
Antonie Arion, plătit. . . . . 10 #

Din această listă care însumează galbeni cinci <sute> şaptezeci şi trei s'au priimit de mine dela subscriptori galbeni patru sute douăzeci şi opt, care bani i-am şi dat d-lui casier Polihroniades, iar restul de galbeni una sută patruzeci şi cinci rămân de azi înainte a se adună de d. Barbu Belu dela persoanele ce n'au plătit.

Şt. D. Greceanu
1857, Iunie 15, Bucureşti.

B. Belu. — Am luat şi dovada d-lui Polihroniadi pentru priimirea banilor zişi mai sus dela dumnialui Greceanu la mine.

C. Cioranu, plătit . . . . 10 #

Am plătit c. Barbu Belu galbeni împărăteşti cincisprezece subscripţia mea, şi totdeodată i-am dat şi cvitanţă subtiscălită de d. Grant.

A. Chrisoscoleu,
la 15 Iulie 1857.

2.

SUBSCRIPŢIE la colecţia documenturilor privitoare istoriei Românilor.	SOUSCRIPTION à la collection de documents pour servir à l'histoire des Roumains.
Noms des souscripteurs.	**Nombre d'exemplaires.**
Charles Falcoyano.	1 exemplaire
Prince Demetrius Ghica	1 „
Georges Ghica.	1 „
Greg. Philippesco.	1 „

B. Paapa	1	exemplaire
B. Bellio.	1	"
C. G. Cantacuzino.	2	"
Jean Cantacuzène	1	"
I. Balatchano	1	"
A. Chrisoscoleo	1	"
Armand Lévy	1	"
G. Creţianu	1	"
Antoine Arion	1	"
Charles Jacoleu	1	"

3.

Prea Sfinte Părinte,

Din vechime Sfinţii Părinţi Mitropoliţi ai Poporului Român au fost întotdeauna în fruntea tuturor întreprinderilor naţionale de folos obştesc. Subtiscăliţii membri ai comitetului ce s'a întocmit în capitală pentru publicarea în limba franceză a tuturor documentelor atingătoare de istoria patriei noastre, plini de încredere în sentimentele generoase ce vă caracterizează, venim cu respect a vă rugà să binevoiţi, ca Român, să încurajaţi această întreprindere contribuind cu aceea ce veţi chibzuì, spre înlesnirea unei asemenea publicaţii, destinată a da rezultatele cele mai folositoare pentru ţară. Totdeodată vă alăturăm cu onoare pe lângă aceasta prospectul ce s'a tipărit, spre a luà o mai temeinică cunoştinţă despre scopul aceştii întreprinderi, precum şi o listă de subscripţie.

I. E. Florescu	I. I. Philippescu
Scarlat Fălcoianu	Ar. Ghica
E. Predescu	G. Creţianu
Ştefan D. Greceanu	St. Florescu
Ioan Balăceanu	B. Belu

Februarie 5, 1857.

Eminenţii Sale Părintelui Mitropolit Nifon al Ungrovlahii şi Cavaler al mai multor ordine împărăteşti.

Adaos de I. Bogdan.

Intrebând pe d. Paul Greceanu, fiul răposatului Ştefan D. Greceanu, dacă în bogata arhivă lăsată de tatăl d-sale se găseşte ceva relativ la societatea dela 1856, d-sa a binevoit să-mi comunice câteva corespondenţe din 1857 şi 1858, din care se vede că tatăl d-sale erà într'adevăr secretarul societăţii şi că puneà multă râvnă ca să ducă la bun sfârşit întreprinderea literară la care se făcuse părtaş. Cu toate acestea ea n'a izbutit.

Intre cauzele neizbândei trebue să punem, cred, nu numai frământările ce au precedat îndoita alegere a lui Cuza-Vodă, ci şi lipsa de pregătire ştiinţifică a întreprinzătorilor şi lipsa de interes a contimporanilor pentru astfel de publicaţii.

Iată ce zice d. p. „Teodor Brătianu din oraşul Piteşti“ într'o scrisoare dela 26 Fevruarie 1857 către Ştefan D. Greceanu:

„Domnul meu, După priimirea adresei d-lor membri ai comitetului însărcinat cu publicarea în limba franceză a documentelor privitoare la istoria Românilor, subtiscălitul m'am convins îndestul de folosul ce ţara noastră ar trage dintr'o asemenea întreprindere, cu care intenţie şi recomandând lista prenumeraţiei la cei ce am socotit că vor aveà dorinţă a îmbrăţişà această cauză, dar din nenorocire n'am putut reuşì. Prin urmare, cu părere de rău înnapoez Dv. lista prenumeraţiei cu singura-mi iscălitură pentru un exemplar şi cu prospectele ce mi s'au trimis. Totodată trimit şi banii, zece galbeni, şi mă rog ca de priimire să fiu onorat cu răspuns. Sânt a D-tale plecată slugă Teodor Brătianu“ [1].

Din aceleaşi acte se vede că înainte de Iunie 1858 casierul E. Grant publicase în ziarul „Românul“ o declaraţie despre „încetarea cu desăvârşire“ a întreprinderii de publicare a documentelor istorice în traducere franceză, căci la 20 Iunie acelaş an şase abonaţi din Târgul-Jiului, care la 11 Martie 1857 îşi plătiseră abonamentul de câte 10 galbeni fiecare, cer dela Ştefan Greceanu, prin mijlocirea Administraţiei judeţului Gorj, să le înapoieze aceşti bani, deoarece publicaţia nu se mai face. Administraţia trimete lui Ştefan Greceanu în aceeaş zi o adresă în acest sens. Cei şase abonaţi erau: Gh. Gh. Magheru, Ioan Zamfir Broşteanul, Dimitrie C. Frumuşanu, Ştefan C. Frumuşanu, Grigorie A. Frumuşanu şi Costandin C. Săvoiu. Interesant e că pe scrisoarea Administraţiei dela 11 Martie 1857 pecetea este cea dela 1831 cu legenda chirilică „*Ocârmuirea judeţului Gorjului*“, iar pe cea dela 20 Iunie 1858 pecetea e fără dată şi cu legenda în litere latine: „*Administraţi⟨a districtului Gorj, principa⟩tul României*“.

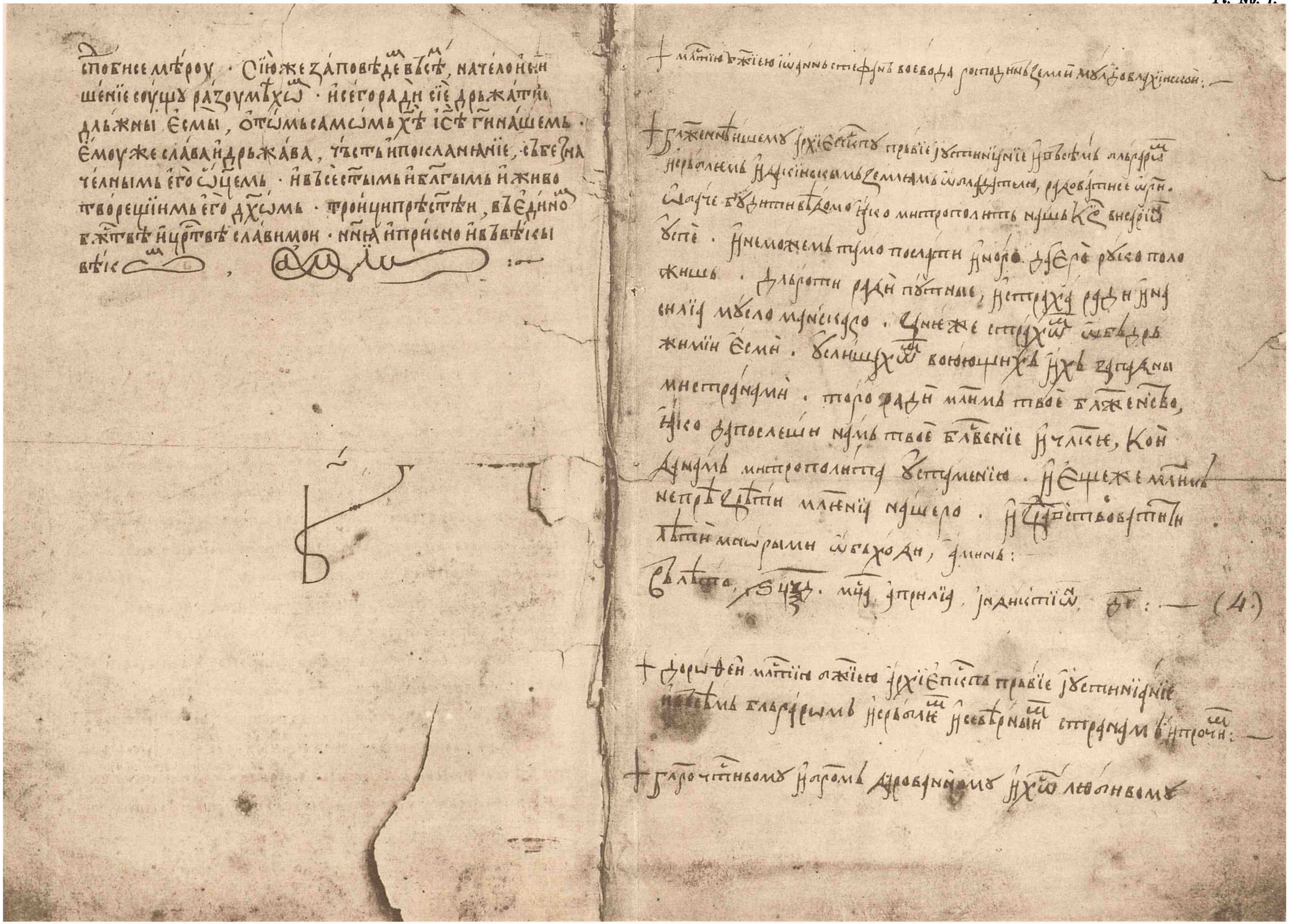
Intre actele d-lui Paul Greceanu mai sunt două corespondenţe dela 1 şi 25 Aprilie 1857 referitoare la plăţi de abonament şi o scrisoare din 15 Fevr. 1857 a tatălui d-sale către un membru al familiei Donici din Iaşi (trimeasă prin Iancu Const. Bălăceanu), în care aducându-i aminte de vechea lor prietenie, Greceanu îndeamnă pe Donici să răspundă la apelul lui Bălăceanu, făcut în numele comitetului din Bucureşti către compatrioţii moldoveni, de a sprijinì şi dânşii „publicarea în limba franceză a documentelor istoriei noastre“. Greceanu îl mai înştiinţà pe Donici că este secretarul acelui comitet. Cum a răspuns Donici, nu ştim.

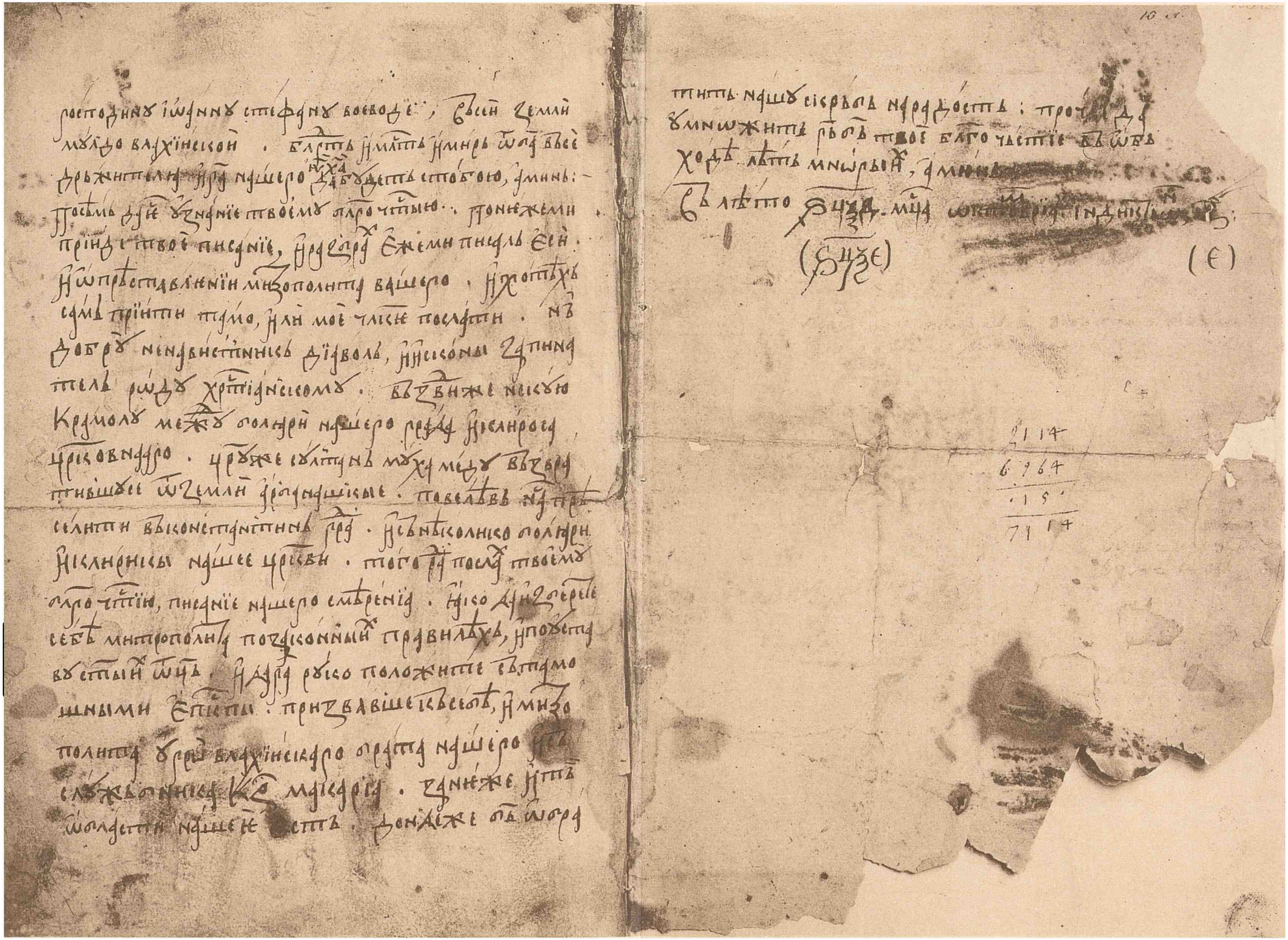
[1] Până la cuvântul „răspuns“ cu alfabetul mixt chirilic-latin, restul cu chirilică curată.

INDICE DE NUME PROPRII

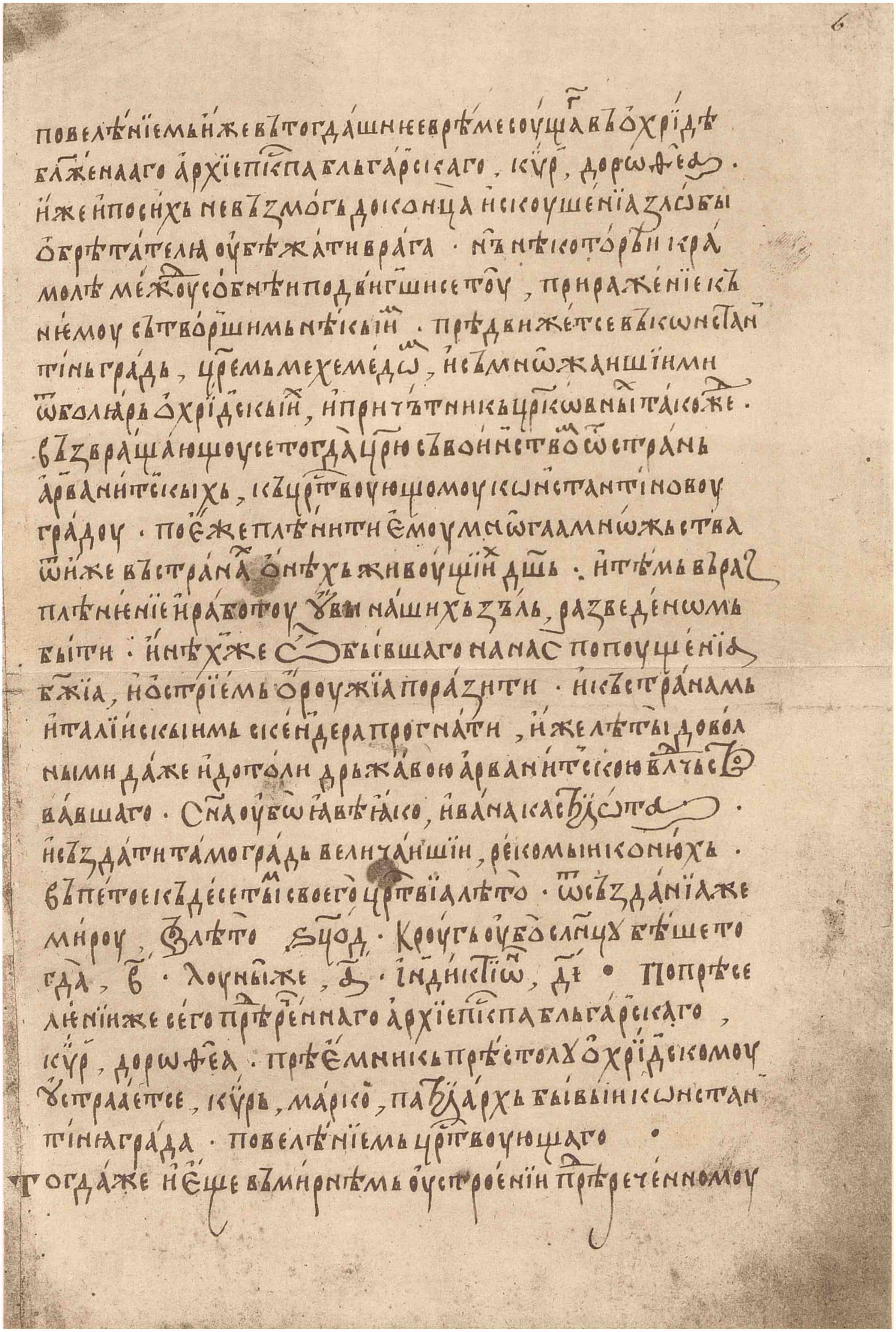
INDICE DE LUCRURI ŞI CUVINTE

Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, Aprilie 1456.
(La stânga pagina din urmă a nomocanonului dela 1466).

Scrisoarea lui Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, către Ştefan cel Mare, Octomvrie 1456/57.
(Inceputul este la planşa precedentă).

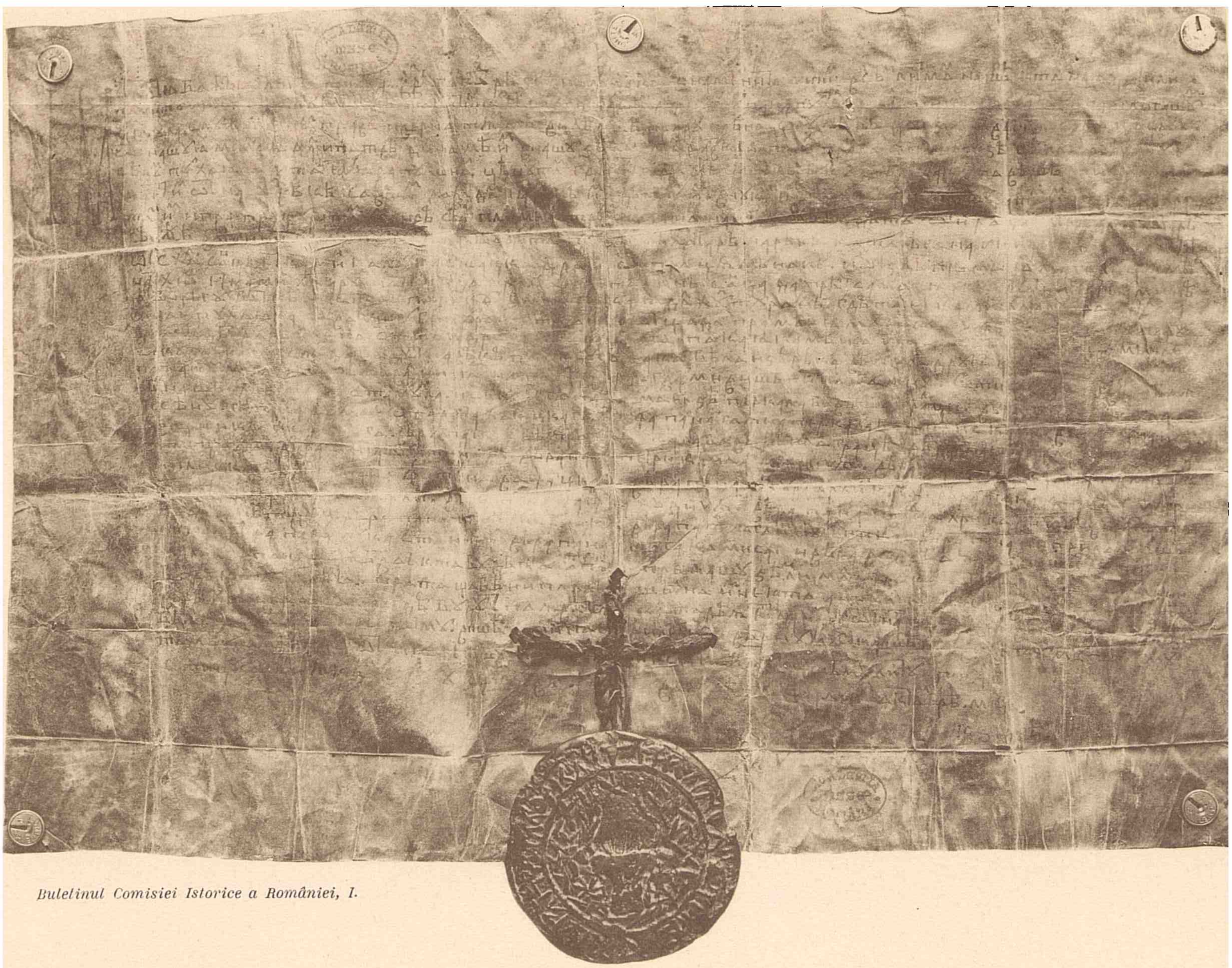
6

повелѣнїемь иже въ тогдашнее врѣме соущаа въ Охридѣ
блаженааго архїепископа блъгарскаго, кѵр, Дорофеа.
иже и по сихъ не възмогь до конца искоушенїа злобы
обрѣтателя оубѣжати врага. нъ нѣкоторы и кра
молѣ межоусобнѣи подвигшисе томоу, приражение къ
немоу сътворшимь нѣкыим. прѣдвижетсе въ Констан
тїнь градь, црмь Мехемедом, и съ множаишими
отболярь охридскыи, и причетникь црквныи такожде.
възвращающоусе тогда црю съ воинство от странь
арванитскыхь, и къ црствоующомоу Константиновоу
градоу. по нже плѣнити емоу многаа множьства
отнюже въ страна онѣхъ живоущии дшь. и тѣмь въ раб
плѣнение и работоу ... нашихъ зълъ, разведеномь
быти. ихже ... бывшаго на нас попоущенїа
бжїа, но стрїемь оружїа поразити. и къ странамь
италїискыимь Скендера прогнати, иже лѣты довол
ными даже и до толи държавою арванитскою влчьс...
вавшаго. Сна оубо ... Ивана Кастрїота.
и въздати тамо градь величаишии, рекомыи Конюхь.
въ пето и къ десетыи своего црствїа лѣто. от създанїа же
мироу, въ лѣто ѕџод. Кроугь оубо слнцу бѣше то
гда, в. лоуныже, з. індиктїон, дı. По прѣсе
ленїи же сего прѣреченнаго архїепископа блъгарскаго,
кѵр, Дорофеа. прѣемникь прѣстолоу охридскомоу
... страаетсе, кѵрь, Марко, патрїархь бывыи Констан
тїнаграда. повелѣнїемь црствоующаго.
Тогда же и еще въ мирнѣмь оустроении прѣреченномоу

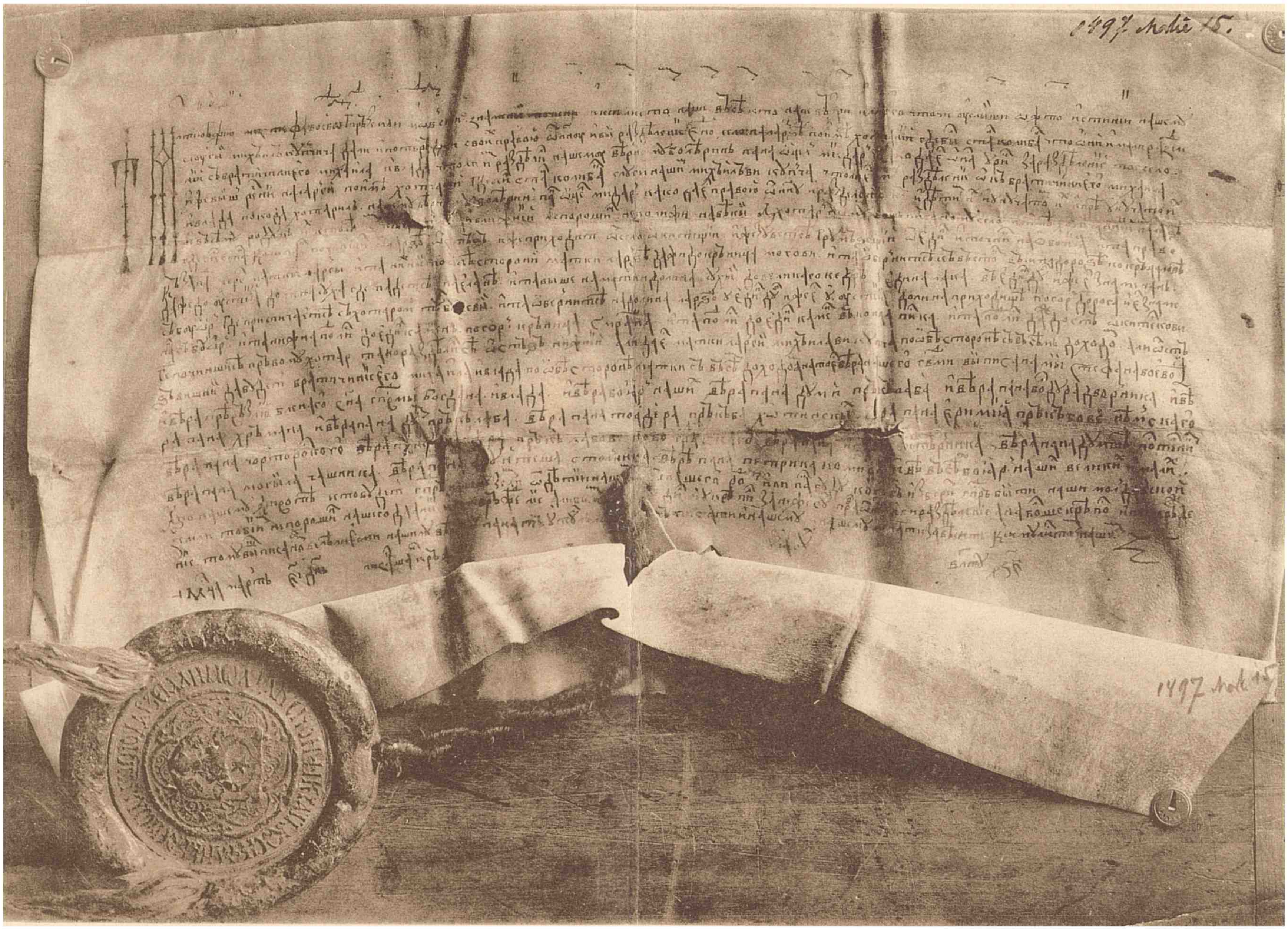
O pagină din nomocanonul dela 1466.

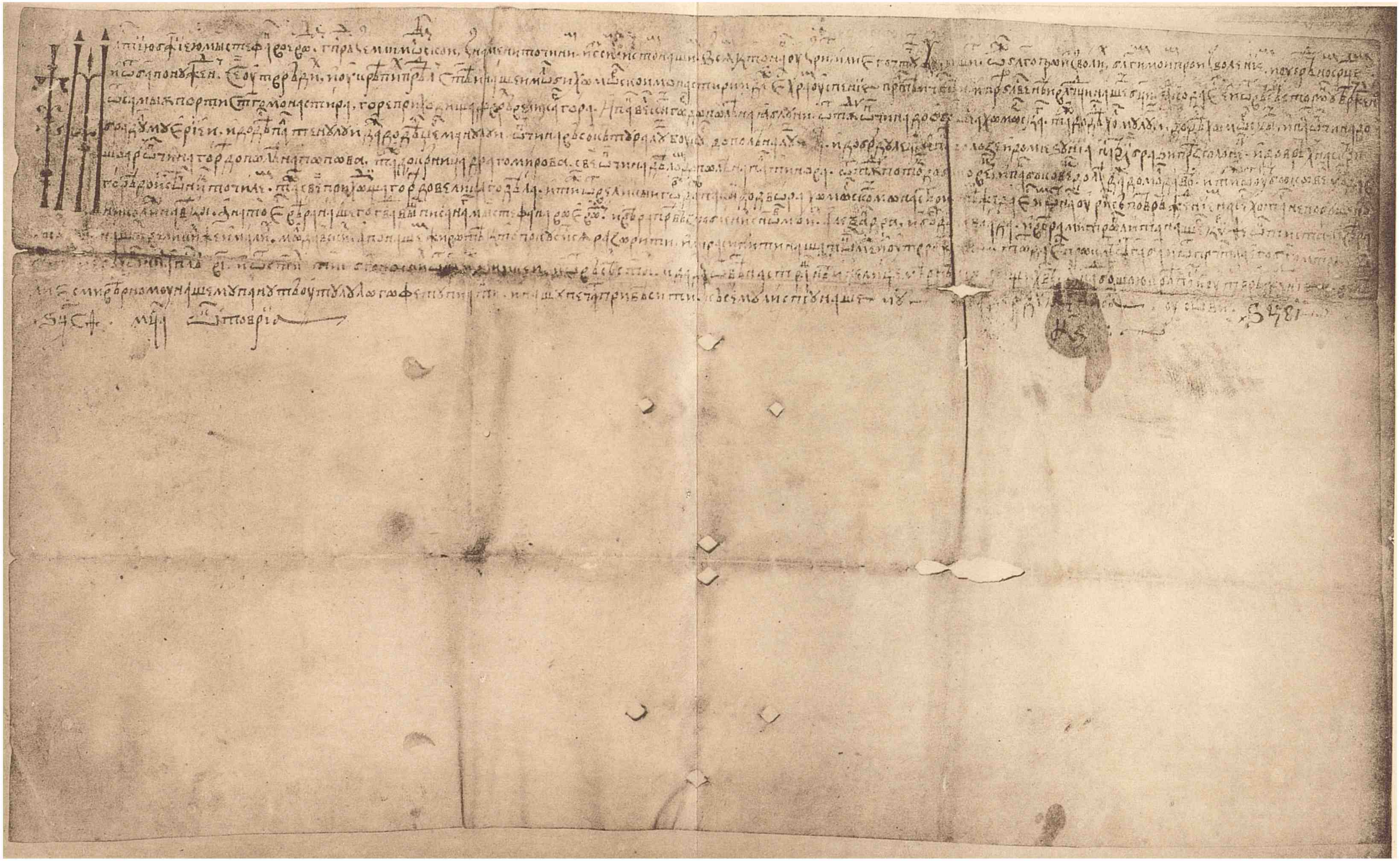
Documentul din 17 Martie 1496.

Documentul din 26 Octomvrie 1470.

Documentul din 15 Martie 1497.

Documentul din 26 Octomvrie 1491.

PUBLICAȚIUNILE COMISIEI ISTORICE A ROMÂNIEI

Mironis Costini Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone principe (Miron Costin, Letopisețul Țării Moldovei dela Aron Vodă încoace [1595-1661]). Traducere latină contimporană, editată de *Dr. Eug. Barwiński*. București 1912. XXVI+228 pp. în 8⁰. Lei 6, ed. de lux lei 8.

Cronica expediției Turcilor în Moreea, 1715 (Chronique de l'expédition des Turcs en Morée), atribuită lui Constantin Diichiti și publicată cu traducere franceză de *N. Iorga*. București 1913. XVI+228 pp. în 8⁰. Lei 5, ed. de lux lei 8.

Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de *C. Giurescu*. București 1913. 112 pp. în 8⁰. Lei 2, ed. de lux lei 3.

Documentele lui Ștefan cel Mare, publicate de *I. Bogdan*. București 1913. Vol. I, XLVI+518 pp. în 8⁰. Lei 12 (cartonat lei 13.50, legat în piele flexibilă lei 15), ed. de lux lei 15 (legat lei 18). Vol. II, XXII+612 pp. în 8⁰. Aceleași prețuri.

Miron Costin, De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor. Ediție de *C. Giurescu*. București 1914. LVI+64 pp. în 8⁰. Lei 2, ed. de lux lei 3.

Diaconul Coresi, Carte cu învățătură (1581), publicată de *Sextil Pușcariu* și *Alexie Procopovici*. Vol. I: textul. București 1914. VIII+566 pp. în 8⁰. Lei 10, ed. de lux lei 12.

Critica textelor și tehnica edițiilor, de *D. Russo*. București 1912. 108 pp. în 8⁰. Lei 3 (ed. separată din Buletinul Com. Ist. a României, I).

Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare, de *I. Bogdan*. București 1913 62 pp. în 8⁰, cu 6 planșe în fototipie. Lei 6 (ed. separată din Buletinul Com. Ist. a României, I, în foarte puține exemplare).

Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian, de *C. Giurescu*. București 1914. 50 pp. în 8⁰. 1 Leu (ed. separată din Buletinul Com. Ist. a României, I).

Sămile mânăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742, de *I. Bogdan*. București 1914. 64 pp. în 8⁰. Lei 2 (ed. separată din Buletinul Com. Ist. a României, I).

Cronica Ghiculeștilor. Un nou letopiseț al Moldovei (1695—1754), de *D Russo*. București 1915. 86 pp. în 8⁰. Lei 2 (ed. separată din Buletinul Com. Ist. a României, II).

Emendațiuni la unii autori greci și români. București 1915. 14 pp. în 8⁰. Bani 50 (ed. separată din Buletinul Com. Ist. a României, II).

Se găsesc sub tipar și vor apărea în curând:

Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă [1359-1595], întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții, de Simion Dascălul, ed. de *C. Giurescu*.

Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, 1661-1743, de Ioan Neculce. ed. după manuscrisul în parte autograf dela Academia Română, de *Iulian Marinescu*.

Psaltirea Scheiană, în legătură cu psaltirele traduse din slavonește dela Coresi până la Dosoftei, ed. de *I. A. Candrea*.

Documente și peceți moldovenești în facsimile (sec. XIV-XVI). 92 planșe în fototipie cu o introducere, de *I. Bogdan*.

Buletinul Comisiei Istorice a României, II (1915/1916), conținând, pe lângă cele două articole ale d-lui *D. Russo*. un al treilea despre cronica lui Chiparissa, un studiu al d-lui Giurescu despre opera lui Miron Costin „De neamul Moldovenilor“ și documente de N. Iorga, C. Giurescu și alții.

Publicațiunile Comisiei istorice a României se găsesc de vânzare la librăriile **Socec et Comp., Sfetea și Alcalay** *din București.*
Membri corpului didactic și studenții universitari le pot cumpără dela secretarul Comisiei (la Casa Bisericei) cu prețul jumătate.